

Ужгородський національний університет
Науково-дослідний інститут Карпатознавства
Кафедра політології
Центр політичних досліджень

КАРПАТІСА = КАРПАТИКА

ВИПУСК-16

ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ І ВИБОРИ В УКРАЇНІ ТА КРАЇНАХ
ЦЕНТРАЛЬНОЇ І ПІВДЕННО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ

Ужгород – 2002

УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ НАУКОВО-
ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ КАРПАТОЗНАВСТВА КАФЕДРА
ПОЛІТОЛОГІЇ

CARPATICA – КАРПАТИКА

ВИПУСК-16

**ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ І ВИБОРИ В УКРАЇНІ ТА
КРАЇНАХ ЦЕНТРАЛЬНОЇ І ПІВДЕННО-СХІДНОЇ
ЄВРОПИ**

Ужгород – 2002

Редакційна колегія:

Балагурі Е.А., доктор історичних наук, професор
Вегеш М.М., доктор історичних наук, професор
Віднянський С.В., доктор історичних наук, професор
Данилюк Д.Д., доктор історичних наук, професор
Котигорошко В.Г., доктор історичних наук, пров. наук, співробітник
Марина В.В., кандидат історичних наук, старший наук. співробітник
Пітолич М.І., доктор економічних наук, професор
Реєнт О.П., член-кореспондент НАН України
Тиводар М.П., доктор історичних наук, професор

Відповідальні за випуск: Вегеш М.М., Остапчук Ю.О.

Рецензенти:

Блещан М.І., доктор філософських наук, професор
Данилюк Д.Д., доктор історичних наук, професор

Рекомендовано до друку Вченою радою УжНУ 27 грудня 2001р.

Наукове фахове видання, в якому публікуються результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата історичних наук /Додаток до постанови ВАК України від 11 квітня 2001 р., № 5-05/4. Бюлетень ВАК України, №3, 2001.

До шістнадцятого випуску наукового збірника "САРПАТІСА -Карпатика" ввійшли статті з актуальних проблем історії та політології, які згруповані в трьох розділах - "Діяльність політичних партій в Україні", "Аналіз електорального /виборчого/ процесу в Україні" та "Вибори в країнах Центральної та Південно-Східної Європи". Автори збірника - історики, політологи, соціологи, юристи-звертають значну увагу на особливості політичних процесів у Закарпатській області. Читач може почерпнути для себе цікавий довідковий матеріал про основні осередки політичних партій у нашому краї.

Видання розраховане на широкий загал читачів.

© САРПАТІСА - Карпатика,
Випуск 16.

Політичні партії і вибори в Україні та країнах
Центральної і Південно-Східної Європи, 2002.

П Е Р Е Д М О В А

Вивчення виборчих систем і виборчих процесів є одним із пріоритетних напрямків дослідження сучасної політичної науки. Інтерес до виборчої проблематики обумовлений цілим рядом чинників: вибори є головною формою політичної участі населення, вони відіграють важливе значення для формування і ротації національної та регіональної політичної еліти тощо.

До кінця 80-х років теоретичні та прикладні дослідження електорату в радянській науці були практично відсутні не тільки з політико-ідеологічних міркувань, але й за відсутністю об'єкту таких досліджень - вільних демократичних виборів та альтернативного вибору при голосуванні. В Україні електоральні дослідження започатковані відтоді, коли виборець отримав право обирати з альтернативних кандидатур.

Такими були перші вибори Президента України в 1991 р. 3 того часу громадяни України двічі обирали Президента України (1994 та 1999 рр.), Верховну Раду України (1994 та 1998 рр.), місцеві органи влади. І якщо на загальнонаціональному рівні дослідження виборчого процесу є різноманітними і систематичними, то на рівні регіонів таких досліджень є надзвичайно мало, і Закарпаття не є виключенням.

Сьогодні Україна напередодні нових виборів до Верховної Ради України та місцевих органів влади, які відбудуться 31 березня 2002 р. За прогнозами відомих українських політиків, українських аналітичних центрів виборча кампанія 2002 р. має бути складною, напруженою і в той же час брудною. І це перш за все тому, що українським партіям, яких уже біля 140, не вистачає електорального простору, а тим паче голосів виборців.

Тому приємно відмітити, що зовсім по-іншому підійшов до висвітлення виборчого процесу авторський колектив наукового збірника "Політичні партії і вибори в Україні та країнах Центральної і Південно-Східної Європи". І хоча багато з авторів є представниками різних політичних сил, в тексті не відчувається ворожості, амбіційності, зверхності, а, навпаки, всі положення і висновки завжди є виваженими і продуманими.

Таким чином, до уваги читача пропонується науковий збірник, що присвячений електоральній проблематиці, в якому аналізуються та порівнюються різні виборчі системи, висвітлюються особливості виборчих кампаній в Польщі, Угорщині, Чехії. Значне місце в ньому відведено дослідженню діяльності осередків політичних партій в

Закарпатській області, стисло проаналізовано їх програмні положення, результати участі у попередніх виборах тощо.

Слід зазначити, що подали до збірки свої матеріали і майбутні політики – студенти IV курсу відділення політології історичного факультету, які проходили практику в політичних партіях та органах державної і місцевої влади.

Отже, можна сказати, що цим збірником започатковані електоральні дослідження і в Закарпатській області. Авторський колектив висловлює щиру вдячність Закарпатській обласній організації Народної Демократичної партії України за сприяння у виданні цієї книги.

*Микола Вегеш,
завідувач кафедри політології Ужгородського
національного університету*

М. Вегеш, Ю. Остапець

ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ В УКРАЇНІ 1991–2001 рр.

І. ЗАГАЛЬНА ТЕОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ

Генеза політичних партій. Виникнення перших об'єднань громадян, які інколи називають протопартіями, можна простежити вже за часів античності. У період Середньовіччя та Нового часу протопартіями називають різноманітні масонські ложі, ордени і т.д. Але, загалом, прийнято вважати партію винаходом європейської політичної культури. М.Вебер виокремлює три етапи розвитку партій: аристократичні угруповання, політичні клуби, масові партії. Однак, слід зауважити, що названі етапи розвитку пройшли лише деякі політичні партії в Західній Європі (наприклад, ліберальна і консервативна партії в Англії).

Таким чином, перші політичні угруповання партійного типу в найбільш розвинутих країнах Європи та США з'являються в період утвердження капіталізму і формування інститутів представницької демократії (кін. XVII – перша пол. XIX ст.). Соціальною умовою їх появи було протистояння інтересів земельної аристократії та торгово-промислових кл. На цій основі формувалися партії торі і вігів в Англії, роялістів і республіканців у Франції, федералістів і республіканців у США. В цей період партії існували як парламентські фракції, політичні партії-клуби, елітарні об'єднання політиків-однородців. Пізніше, з виходом на політичну арену робітничого класу (друга половина XIX ст.), та поширенням загального виборчого права з'являються *масові політичні партії*. Першими партіями такого типу були Ліберальне товариство виборів в Англії (1861 р.) та «Загальний Німецький робітничий союз» заснований Ф.Лассалем в 1863 р.

Політичною передумовою формування партій було утвердження конституційних режимів, представницьких органів влади, встановлення стосунків між громадянами і владними інституціями на засадах правової держави, коли формування різноманітних об'єднань стало визнаватись приватною справою громадян, якщо тільки воно не суперечило діючим законам. Але досить тривалий час (до кінця XIX – поч. XX ст.) діяльність політичних партій в більшості розвинутих країн залишається нерегламентованою законом. Основною причиною правової неурегульованості діяльності партій у період їх виникнення була їх ідейна нелегітимність. Навіть у найбільш цивілізованих, з погляду політичної культури, англосаксонських країнах, не лише не існувало теорії політичних партій (як це було з іншими інститутами демократії), а й самі партії у разі їх появи сприймалися з настороженістю або й відверто вороже. До певної міри це було продовженням ідейно-правової традиції Стародавніх Греції і Риму, де демократія існувала як заснований на єдності поглядів і дій моністичний устрій. Слова «партія» і «фракція», що означали «частина»

(причому опозиційна) тривалий час сприймалися як поняття з негативним відтінком. Не випадково, наприклад, що Дж. Вашингтон в «Прощальному посланні» американському народу говорив про небезпечні наслідки «партійного духу», характеризуючи партії як зняряддя для підриву і узурпації народної влади. Негативно до партій відносились і ряд інших політиків і вчених: А. Токвіль, Дж. Міль, Лафайет і т.д.

З другої половини ХХ ст. виникає новий тип партій, які в політичній науці дістають назву «всеохоплюючі партії». Поняття «всеохоплюючі партії» вперше було використано Кірхаймером в 1966 році і відображало нові процеси в відносинах між партіями, державою і громадянським суспільством. По-перше, ерозія, стирання жорстких соціальних меж між різними соціальними групами суспільства послаблювала політичну ідентифікацію населення і розмивала попередню залежність між їх інтересами і партіями. По-друге, економічне зростання і політика «загального добробуту» ставили вимоги розробляти партійні програми, які відображали б інтереси не окремих соціальних груп, а всього населення загалом. По-третє, розвиток ЗМІ дозволив партійним лідерам звертатися до всіх виборців одразу, а не до якоїсь їх частини. Це зробило останніх скоріше «покупцями» партій, а не їх активними учасниками.

Короткий аналіз генези політичних партій дозволяє зробити висновок про те, що їх специфіка, їх діяльність залежить від особливостей розвитку того чи іншого суспільства. При цьому незаперечним лишається той факт, що уявити сучасні політичні системи без партій неможливо. За словами Остіна Реннея «політичні партії створили демократію», «сучасна демократія не мислиться інакше, окрім як в партійному вираженні».

Політичні партії, їх сутність та основні функції. Політична партія – це зареєстроване згідно з законом добровільне об'єднання громадян – прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, має своєю метою сприяння формуванню і вираженню політичної волі громадян, бере участь у виборах чи інших політичних заходах [6, с.6]. Тобто, політичну партію можна визначити як організацію, орієнтовану на здобуття легітимного контролю над урядом через процес виборів.

Важливою характеристикою партій є їх суспільні функції. Саме через них розкривається зміст партійної діяльності та місце партій у політичній системі. До основних функцій політичних партій можна віднести:

- 1) участь у виборчому процесі. Партії є своєрідними «електоральними машинами», які організовують виборчі кампанії своїх кандидатів, надають їм необхідні для цього ресурси;
- 2) участь в політичному управлінні. Головна мета будь-якої партії – політична влада. Через своїх представників у законодавчій та виконавчій владі партії впливають на процес прийняття політичних рішень, беруть участь у виконанні управлінських функцій в державі;
- 3) відбір політичних лідерів і еліт. Селекція політичних лідерів починається всередині партій. Але більш важливим є відбір

кандидатів для зайняття позицій в органах влади;

4) представництва і узгодження різних соціальних інтересів. Політичні партії виявляють, обгрунтовують і формують інтереси різних соціальних груп у вигляді політичних ідеологій, програм, передвиборних платформ. Партії транслюють окремі інтереси із сфери громадянського суспільства у сферу політичних рішень, де вони стають фактом політичних вимог. А трансформувати окремі інтереси в політичні рішення без урахування інших інтересів дуже важко, майже неможливо;

5) залучення громадян до участі в політиці. Завдяки різноманітній діяльності політичних партій здійснюється політична соціалізація і політична мобілізація громадян, формування у них якостей і навичок участі у відносинах влади;

6) забезпечення конкуренції у боротьбі за політичну владу;

7) формування громадської думки з суспільно-важливих питань;

8) формування та забезпечення легітимності політичної системи. Сучасні демократичні системи значною мірою створюються і функціонують через діяльність і взаємодію політичних партій. Вони є головним посередником і інструментом взаємодії між громадянським суспільством і державною владою.

В контексті визначення основних функцій політичних партій можна визначитись з позицією у численних дискусіях стосовно наявної кількості партій у суспільстві. Оскільки утворення політичних партій є конституційним правом громадян, то

заборонити цей процес неможливо. Свідченням цього є велика кількість партій у багатьох країнах світу: в Польщі біля 300, в Чехії біля 200, в Росії більше 300, в Україні біля 130 і т.д. Серед великої кількості партій в різних країнах є цілий ряд таких, які існують тільки на папері, утворені заради певних особистих амбіцій тощо. Є й такі, які можна назвати навіть екзотичними (наприклад, партії шанувальників пива, шанувальників жінок, автомобілістів і т.д.). Тому дійсно політичною партією слід вважати таку організацію, яка приймає участь у структурованні голосів виборців, в реалізації владних відносин у суспільстві.

Типологія політичних партій. Типологія партій є важливим елементом їх політичного аналізу, яка дозволяє систематизувати їх велику кількість у суспільстві. Типологію політичних партій за різними критеріями можна подати у вигляді наступної таблиці (див. табл.1):

Таблиця 1

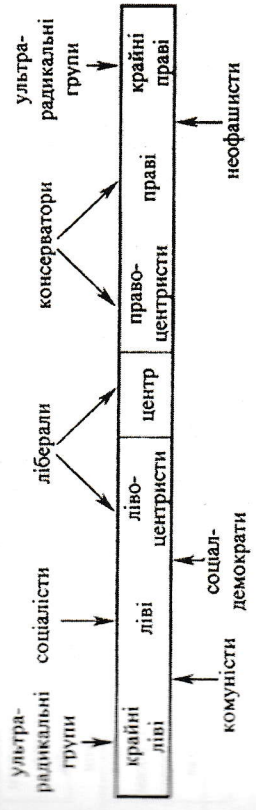
Критерій класифікації	Види партій
I Організаційна структура	1. протопартії: партії-парламентські фракції, партії клуби 2. сучасні партії: кадрові, масові, універсальні (партії виборців)
II Місце і роль у політичній системі	1. правлячі 2. опозиційні 3. неподільно пануючі 4. негегемонні
III Соціальна база	1. класові або соціально-групові (селянські, робітничі, мелодійні, жіночі) 2. міжкласові і міжгрупові (універсальні) 3. загальнонаціональні
IV Підстава для організаційного оформлення	1. ідеологічні 2. прагматичні (виборчі) 3. харизматично-вождистські
V Характер відносин між керівництвом і рядовими членами	1. демократичні 2. авторитарні 3. тоталітарні
VI Методи політичної дії і ставлення до політичних опонентів	1. помірковані 2. радикальні 3. екстремістські
VII Відношення програм і політичних курсів до статус-кво і напрямку суспільного прогресу	1. революційні 2. радикально-прогресивні 3. помірковано прогресивні (ліберальні) 4. консервативні 5. реакційні (контрреволюційні)
VIII Ідеологічна орієнтація	(нео)консервативні, ліберальні, християнсько-демократичні, соціал демократичні, комуністичні, націоналістичні, (нео)фашистські та ін.
IX Місце в загальному спектрі політичних сил	1. праві 2. центристські 3. ліві

В даному випадку критерії класифікації партій виступають і базовими їх характеристиками. Тобто, кожна партія може бути розглянута через призму кожного із критеріїв (їх може бути і більше), що дає змогу отримати різнобічну інформацію про сутність тієї чи іншої партії. Дана класифікація партій запропонована авторським колективом підручника «Політологія» під редакцією А.Колодій [11, с.211].

Поширення і загальноприйняття в політичній науці є поділ партій на «ліві», центристські і «праві». Такий поділ партій започаткований з часів Великої Французької революції (1789 р.), коли на засіданнях Національної Асамблеї праворуч від спікера розташовувались консерватори, що виступали за збереження монархії, ліворуч – радикали, котрі обстоювали ідеї загальної

рівності, соціальної справедливості, а помірковані, схильні до компромісу («оболото») займали місце в середині залу.

В сучасному світі такої поділ відображає розстановку політичних сил стосовно існуючого стану речей (статус-кво); вказує на прихильність партій до інноваційної (реформаторської чи революційної) або, навпаки, до охоронної (консервативної) чи реакційної політичної діяльності; характеризує їх тактику, передусім вибір методів політичної дії (радикальних або поміркованих) та ставлення до політичних суперників; характеризує прихильність партій до певної ідеології. Графічно такий політичний спектр можна зобразити наступним чином:

До центристів зараховують ті політичні партії, які підтримують існуючий порядок, виступаючи за поступові зміни шляхом реформування. Партії, що пропонують радикальні суспільні зміни в напрямі розширення демократії, політичної і соціальної рівності, прийнято називати лівими. Політичні сили, які стоять на позиції елітарності, охорони традиційних цінностей і статусу, включно з відносинами нерівності, вважаються правими. Як серед лівих, так і серед правих політичних сил виділяються найрадикальніші, яких називають крайніми лівими або правими. Крайні ліві, як правило, дотримуються концепції «диктатури пролетаріату», а крайні праві поділяють ідеї національної або расової винятковості. Заради досягнення мети вони готові на будь-які, в тому числі й збройні, методи захоплення влади.

Отже, парадигму (модель) сучасної політичної партії утворюють такі параметри:

1. Інституціоналізація, або місце і роль партії у політичній системі.
2. Статус в уряді (керівництво або участь), представленість (непредставленість) в органах влади (законодавчих, виконавчих, судових).
3. Соціальна база (стани, групи, конфесії, етноси тощо).
4. Політичні орієнтації.
5. Мета функціонування (суперництво на виборах, підтримка політичної системи, підтримка еліти тощо).
6. Структурна незалежність (фінансові, інформаційні, кадрові можливості тощо).

7. Внутрішня організація (структура, географія впливу, ступінь централізованості тощо).

8. Рівень згуртованості, активності членів партії. Особливості функціонування політичних партій, відношення між партіями, відношення між партіями і державою залежать від соціально-політичного устрою. Таку залежність український політолог В.Бєбик характеризує наступним чином (див. табл.2) [9, с.123]:

Таблиця 2

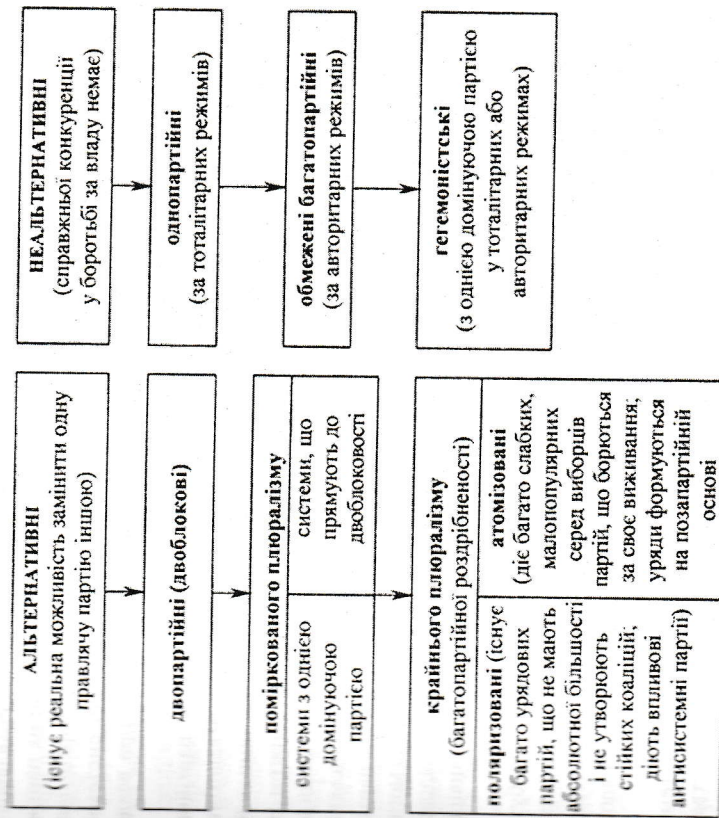
Критерій відмінностей партій, зумовлені соціально-політичним устроєм	Тип соціально-політичного устрою	
	плуралістичний, демократичний	моістичний, тоталітарний
Політичне призначення	Засіб демократичного володарювання в інтересах якоїсь соціальної групи	Засіб диктаторського володарювання в інтересах якоїсь соціальної групи
Функції як опосередковуючі ланки між державою і суспільством	Агресування, узгодження, виведення на політичний рівень реальних часткових інтересів	Підпорядкування політичним інтересам правлячої групи інтересів усього суспільства
Статус у політичній системі	Правляча (у т.ч. лозасистема), опозиційна	Авангардна
Міра включення до державної структури	Тільки парламентська фракція	Вся партія, її організаційні структури
Форми боротьби за статус правлячої	Політичне змагання, конкуренція	Політичне і фізичне усунення опозиції
Роль у формуванні державного апарату	Несуттєва	Вирішальна
Партизанія державного апарату	Відсутня	Тотальна
Значення особистого членства в партії для соціального статусу, кар'єри і життєвого успіху	Майже жодного	Вирішальне
Становище громадських організацій	Автономні, незалежні щодо партій	Повністю підпорядковані партії

Партійні системи. В політичній науці є цілий ряд підходів до тлумачення сутності партійної системи. Під нею розуміють:

- сукупність політичних сил, представлених в парламенті, або таких, що прагнуть до представництва в ньому;
- право партій на формування власної системи правління;
- сукупність політичних партій, що існують у країні, незалежно від форм діяльності та ступеня інституціоналізації згідно з чинним законодавством.

Якщо до тлумачення сутності партійної системи існує цілий ряд підходів, то відносно їх класифікації в політичній науці існує певна однозначність: виокремлюється сім основних видів партійних систем. Для їх виділення використовують 2 критерії:

- можливість зміни правлячої партії в процесі конкурентних виборів (альтернативні та неальтернативні);
 - кількість партій, які приймають участь в реалізації влади (однопартійні, двопартійні, багатопартійні) [3, 7, 11, 13, 14].
- Виходячи з даних критеріїв класифікацію партійних систем можна подати у вигляді наступної схеми:

Найефективнішим інструментом збереження стабільності й поміркованості в політиці вважають двопартійну систему. Двопартійність не означає, що у країні є лише дві партії. Їх може бути досить багато, але до влади поперемінно приходять лише дві з них. У США, наприклад, це Республіканська й Демократична партії. Обидві партії не мають фіксованого членства і спираються на конгломерат групових інтересів. У Великобританії такими партіями є Консервативна і Лейбористська. Значимість «третьої» неурядових партій у двопартійних системах визначається тим, що:

- від їх політичної позиції, від того, з ким вони увійдуть у спілку часто залежить перемога або поразка двох основних партій;
- вони є своєрідним барометром, що показує наскільки виборці

задоволені альтернативними курсами основних партій. Зростання впливу «третьої» сили засвідчує, що дві великі партії мусять вносити корективи у свою політику.

До альтернативних партійних систем належать також системи поміркованого плюралізму, до яких відносять системи домінування однієї партії у демократичних країнах та двоблокові партійні системи. Прикладом системи з домінуючою партією може бути Японія з 1955 по 1995 рік, коли правлячою силою постійно була Ліберально-демократична партія. У 1995 році ця партія програла вибори і в Японії було сформовано коаліційний уряд з тих партій, що раніше перебували в опозиції. До країн із цим видом партійної системи відносять також Швецію, де з 1932 по 1976 і з 1982 по 1991 роки при владі перебувала одна Соціал-демократична партія.

Прикладом двоблокової системи може слугувати, передусім, партійна система ФРН. Консервативний курс, який найкраще відповідає інтересам великого бізнесу країни і який підкріплений соціально-християнськими цінностями, мав багато прихильників і серед інших суспільних верств і проводився протягом 16 років (1982–1998) правлячим блоком правецьких сил, до якого входило об'єднання ХДС–ХСС (Християнсько-демократична партія – Християнський соціальний союз) та Партія вільних демократів. Соціал-демократична партія знаходилась в опозиції. В 1998 році вона одноосібно перемогла на виборах і могла самостійно формувати уряд. Проте вона того не зробила, залучивши до урядової коаліції партію зелених і забезпечивши, таким чином, собі ще перекоптившу перемогу в Бундестазі.

Прикладом партійних систем поміркованого плюралізму можуть бути партійні системи Франції та Бельгії. За такого типу партійної системи жодна з урядових партій не може зібрати абсолютної більшості голосів і не утворює стійких блоків з іншими партіями. В таких країнах звичайним явищем є урядова нестабільність.

Ще одним прикладом альтернативних багатопартійних систем є атомізовані системи, що діють в перехідних до демократії суспільствах. Прикладом такої системи може бути Україна. При такій системі існує багато слабких малопопулярних серед виборців партій. Можливість блокування політичних партій при атомізованій системі важко передбачити, оскільки воно залежить від політичної кон'юнктури. Уряди, як правило, формуються на позапартійній основі. Ефективність такої системи є надто мала. Проте за умови стабілізації демократичного правління, вона все ж таки має тенденцію до перетворення у більш консолідовану і впливову систему поляризованого плюралізму.

Політичні партії в постіндустріальному суспільстві. В 90-х роках ХХ ст. ряд відомих фахівців-політологів говорить про кризу політичних партій, підкреслюючи при цьому, що партії, які діють в індустріальному суспільстві не мають майбутнього. Криза партій, на їх думку, обумовлена наступними чинниками:

- низькою участю громадян в діяльності партій;
- обмеженим вибором. Виборцям пропонують набір програм, які досить часто є незрозумілими і одноманітними;
- низькою ефективністю політичних систем. Партії не виконують свої передвиборчі обіцянки;
- ослабленням стабільної партійної ідентифікації.

В нових соціально-економічних умовах партіям вдалося знайти вихід з кризи. І як результат – поява нового типу партійних організацій – картельних партій («партій-професіоналів», «медіа-партій»). Яскравим прикладом такого типу партій стала партія С.Берлусконі – «Вперед, Італія», що заявила про себе на виборах 1994 р. в Італії та беззаперечно виграла їх у 2001 році. Ця партія скориш нагадує модерне політичне підприємство, створене за допомогою професіоналів – політичних маркетологів і менеджерів. Політологи називають її «першою в світі воїстину постмодерністською партією» [8, с.31]. Партія С.Берлусконі живиться з клінових секторів постіндустріальної економіки: фінансові послуги, телестанції і преса, одна з кращих у світі футбольних команд, мережа супермаркетів тощо. «Вона не потребує великої кількості активістів і місцевих організацій, оскільки не фінансується членськими внесками, а отримує необхідні ресурси від фірм і підприємств, на базі яких була створена» [12, с.107]. Таким чином, відношення до партій їхніх членів все менше стає ідеологізованим, а більше носить інструментальний характер. І в цьому немає нічого дивного, так і поганого (якщо, звичайно, мова йде про здоровий кар'єризм). Фон Бейме, приміром, прямо пише про те, що в постмодерністському суспільстві партійність – як і приналежність до якоїсь конфесії, членство в якій-небудь асоціації чи навіть перебування у шлюбі – більше не є смислом усього життя. Люди заходять у вагон, їдуть якийсь час і виходять, коли не мають причин їхати далі [8, с.31].

Отже, виникаючий тип картельних партій базується на безпосередній взаємодії політика і виборця без опосередкованого зв'язу партійної організації. Змінюється також і структура електоральної конкуренції, вона стає зрозумілою і регульованою. Відбувається це за рахунок того, що партії на найвищому рівні домовляються про взаємний інтерес заради загального «виживання». Інколи навіть існує домовленість не конкурувати на виборах.

Дані тенденції в розвитку політичних партій частково притаманні і для України (наприклад, «Трудова Україна», Партія Регіонів, «Яблуко», «Демократичний Союз»).

II. Діяльність політичних партій в Україні 1991–2001 рр.

Особливості утворення та характеристика основних етапів становлення партійної системи в Україні. У вітчизняній політичній науці є цілий ряд підходів до виокремлення етапів становлення партійної системи. Автори статті пропонують наступну логіку розвитку партійного будівництва в Україні: від однопартійності – через «атомізовану» систему наявності великої кількості партій – до реальної багатопартійності.

Виникнення політичних партій в Україні відбулося на зламі XIX–XX ст. як на території Російської імперії (Наддніпрянська Україна), так і в Австро-Угорщині. Першими українськими партіями були слідувачі: Радикальна партія (Західна Україна, 1890 р.), Революційна українська партія (Харків, 1900 р., з 1905 р. – Українська соціал-демократична робітничча партія), Українська народна партія (1902 р.), Українська радикальна партія (1904 р.), Українська демократична партія (1904 р.).

Саме українські політичні партії створили в березні 1917 р. Центральну Раду, яка проголосила 25 січня 1918 р. незалежність Української Народної Республіки. Центральна Рада підготувала і прийняла «Закон про вибори до Українських Установчих зборів», який передбачав проведення виборів за партійними списками. Але в умовах воєнних дій з Радянською Росією вибори провести не вдалось.

Після утвердження радянської влади в Україні багатопартійність була ліквідована і розпочалася (як і на всій території СРСР) епоха однопартійної системи. В той же час в 20–30 рр. XX ст. у Галичині, Буковині і Закарпатті діяло близько 100 політичних партій.

Витоки сучасної багатопартійності в Україні почали проростати з кінця 50-х років, коли було засновано нелегальну організацію «Український робітничо-селянський союз», що проіснував до 1961 р. У середині 70-х років у Києві було створено «Українську Гельсінську групу» (37 осіб), серед активістів якої були М. Руденко, Л. Лук'яненко, Н. Свіглицька, В. Чорновіл і т.д. Метою діяльності групи були збір і розповсюдження на території України і за її межами інформації про порушення радянською владою прав людини. Всього з 47 офіційно заявлених з 1976 по 1988 рік членів УХГ 44 були заарештовані.

Перший етап, етап початкової багатопартійності охоплює період з кінця 80-х років до грудня 1991 р. У вересні 1989 р. були проведені Установчі збори Руху, відбулося оформлення ще декількох партій. Найважливішим з погляду творення партій в даний період, був час після перших альтернативних виборів 1990 року до законодавчого органу України. Після виборів 1990 р. Українська Гельсінська Спілка перетворилася у партію, яка після установчого з'їзду 29–30 квітня дістала назву Української республіканської партії. В цьому ж році установчі з'їзди провели Селянсько-демократична, Демократична, Народна партії, Партія «зелених» та ін. Відбулося розмежування на консерваторів і

реформаторів у КПРС, з якої виділилась «Демократична платформа», що стала Партією демократичного відродження України (ПДВУ).

Під тиском демократичних сил у жовтні 1990 року ВР УРСР жасувала статтю в Конституції УРСР про «спривдну і спрямовуючу» роль КПУ. Після серпневих подій 1991 року, коли незалежність Української держави була не лише проголошена 24 серпня, а й підтверджена референдумом та виборами Президента України 1 грудня, коли Президія ВР України прийняла Постанову про заборону КПУ, розстановка сил в парламенті і країні кардинально змінилась. «До серпня 1991 року в Україні існувало 16 політичних партій, а суспільно-політичне життя, – як пише у своїй статті академік НАН України Курас І.Ф., – розвивалось двополюсно: на одному полюсі була Компартия, у середині якої виникають платформи (майбутні самостійні партії), а на протилежному полюсі – блок партій і рухів, які стали називати себе демократичними» [10, с.38].

Рамки *II етапу* становлення партійної системи України можна датувати початком 1992 р., а кінець – парламентськими виборами 2002 року. Назвати його умовно можна *етапом формальної «атомізованой» багатопартійності*. В рамках даного етапу відбулося ряд знакових політичних подій, які мали суттєвий вплив на діяльність політичних партій. По-перше, це прийняття Закону України «Про об'єднання громадян» (16 червня 1992 р.), яким було обумовлено статус та особливості діяльності та реєстрації політичних партій. По-друге, участь партій у загально-національних виборах Президента України та Верховної Ради України 1994 року, Верховної Ради 1998 року та Президента України 1999 року. Особливо слід відзначити парламентські вибори 1998 року, які відбулися згідно нового закону «Про вибори народних депутатів України», який встановив змішану виборчу систему, коли 225 депутатів обирались по мажоритарних одномандатних округах, а 225 – за партійними списками. Таким чином, політичні партії стали повноправними суб'єктами виборчого процесу. По-третє, проведення всеукраїнського референдуму, одне із запитань якого торкалось структурування українського парламенту, тобто, якщо у ВР України за місяць не утвориться діюча парламентська більшість, то такий парламент повинен бути розпущений. На це запитання громадяни України дали позитивну відповідь. По-четверте, прийняття Закону України «Про політичні партії в Україні» (5 квітня 2001 р.) та нової редакції закону «Про вибори народних депутатів України» (31.10.2001р.).

Процес утворення партій на даному етапі відбувався наступним чином:
1) партії, які вийшли з лав Компартії України на основі різних платформ і тактичних угруповань (ПДВУ);

2) партії, створені на основі опозиційних рухів (НРУ);

3) партії антирадянського і антикомуністичного спрямування, які досить часто мали яскраво виражене національне забарвлення і еміграційну природу та походження;

4) в результаті внутрішньопартійних розколів (УНР (Костенко), СДПУ(о), НДП і т.д.);

- 5) утворення і функціонування партій як лобістських угруповань, які відстоюють чийсь інтереси (термін «лобізм» вживається у позитивному його значенні). Слово «лобі» англійського походження і вперше зустрічається в «Оксфордському словнику» в 1553 р. Ним позначались прохідні коридори в монастирях, які вели до окремих кімнат, де зустрічались зацікавлені особи із зовнішнього світу [1].
- Сьогодні лобювати – значить відкрито відстоювати чийсь інтереси. Загалом же прийнято вважати, що через міру соціального визнання і юридичної регламентації лобізму визначається рівень демократичних перетворень у суспільстві.
- 6) утворення партій навколо парламентських груп («Трудова Україна», «Солідарність»);
- 7) утворення партій із існуючих суспільних організацій (ВІП);
- 8) наслідком історичних особливостей розвитку України є наявність великої кількості націоналістичних партій (КУН, УКРП).

Кількість українських партій на кінець 2001 року було біля 130. Особливо активно відбувається процес утворення партій в ті роки, які передують парламентським виборам.

Неоднозначним і дискусійним на сьогоднішній день є питання про чисельність політичних партій. Найбільш чисельними на сьогоднішній день є СДПУ(о) – більше 300 тисяч, СПУ – 56 тис., Партія регіонів – 400 тис. (у березні 2001 р. чисельність була 120 тис.), Аграрна партія – 217 761, «Батьківщина» – 218 670 і т.д. [12, с.5]. Всього членами партій є біля 4% дорослого населення України. Цією цифрою досить часто політики різного рівня підкреслюють порушення прав людини в Україні, коли мова йде про вибори за партійними списками до парламенту та до місцевих органів влади. При цьому забутими лишаються інші цифри, цифри про чисельність партій у високо розвинутих країнах. Частка виборців, які є членами політичних партій в Німеччині – 4,2%, Великобританії – 3,3%, Нідерландах – 2,8%, Данії – 6,5%, Ірландії – 5,3% (Ware A. Political Parties and Party Systems. Oxford University Press, 1996. – P.73). Тобто, точка зору про те, що більшість громадян України має стати членами партій є на сьогоднішній день неправильною, про що свідчить політичний досвід партійного будівництва в країнах розвинутих демократій.

В перспективі в Україні від фіксованого членства відійдуть навіть ті партії, які на сьогоднішній день дотримуються даної норми.

Третій етап становлення партійної системи в Україні розпочнеться після парламентських виборів 2002 року. Вже напередодні виборів спостерігається процес об'єднання ряду партій у потужні блоки («Наша Україна», «За єдину Україну», Фронт національного порятунку (Блок Ю.Тимошенко) і т.д.). Лідери деяких партій говорять про можливість утворення єдиної потужної партії на базі блоку, тобто наявним є процес укрупнення партій, оскільки об'єктивна логіка розвитку політичної діяльності в Україні свідчить про неможливість існування малопомітних партій. Більше того, згідно з новим

законном «Про політичні партії», в Україні ускладнюється і процес ресстрації партій. Тепер для ресстрації необхідна підтримка десяти тисяч громадян України, які проживають не менш як у 2/3 районів 2/3 областей України [6, с.6]. Оже, в майбутньому чисельність партій суттєво збільшуватись не буде, при цьому остаточно визначається ті партії, які і стануть основою майбутньої ефективно діючої партійної системи України.

Участь політичних партій у виборах та в роботі Верховної Ради України. Режим становлення та якісні особливості партійної системи спричинили глибокий вплив на діяльність Верховної Ради. Водночас, правові засади, практика діяльності, труднощі розвитку парламентаризму як такого великою мірою визначили умови розвитку національної партійної системи.

Вибори 1990 року проходили в умовах масового виходу з Компартії України. На момент підтвердження повноважень новообраних депутатів і початку роботи ВР нового скликання число депутатів-комуністів складало 381. Вони утворили групу «За Радянську Україну». Опозиційна група «Народна рада», що переважно складалася з представників Руху, в цей час нараховувала 125 депутатів. Після заборони діяльності КПУ внутрішня організація депутатського корпусу втратила партійну основу.

Цей період, на думку деяких вітчизняних аналітиків, був визначальним для становлення сучасної партійної системи [5, с.19]. Ключову роль відіграли 2 моменти: відмова від проведення дострокових демократичних виборів, які б дозволили принципово оновити владу, і перехід до президентсько-парламентської форми правління. В Україні, на відміну від інших країн (Угорщина, країни Балтії та ін.) не відбулося кардинальних змін як у складі політичної еліти, так і у засадах державності та баченні майбутньої моделі розвитку. Популярний, але організаційно аморфний Народний рух України, який складав основу опозиції, не зміг, в силу цілого ряду причин, забезпечити дійсно демократичний розвиток держави. КПУ тимчасово перестала існувати лише як партія. Водночас, як осердя радянської державної влади, як бюрократична машина – вона фактично продовжувала діяти. Ставка на зміцнення виконавчої гілки влади, створення інституту президентства – стали основою її самозбереження, а потім і домінування. Ухваливши рішення про проведення 1 грудня 1991 року президентських виборів, ВР створила передумови для подальшого послаблення власних позицій, загальмувала і деформувала процес становлення сучасних партій. Надалі, а особливо після 1994 року, цей процес відбувається за потужного впливу президентської влади.

Восени 1991 року склалася нова структура парламенту: Народна Рада – 90, аграрії – 74, Рух – 48, групи «За соціальну справедливість» – 42, «Нова Україна» і Конгрес демократичних сил – по 34, «Земля і воля» – 33, «Рада» – 31, «Згода» – 26, промисловці – 22, «Демократичне відродження» – 21. Припускалась участь депутатів у роботі двох депутатських груп одночасно. Групи не були ні формою представництва партій у парламенті, ні навіть ефективними учасниками законодавчої діяльності. Члени Руху і ПДВ склали

по 8% депутатів, ДПУ та УРП – по 4%, СПУ і КПУ (зарєєстрованої в 1993 р. в якості нової) – по 1% [5, с.20].

Вибори 1994 року до ВР України проходили за мажоритарною системою абсолютної більшості. Політичні партії мали право висувати кандидатів у депутати нарівні з групами виборців, трудовими колективами і громадськими організаціями. З 405 обраних депутатів тільки 178 представляли партії. Серед переможців лише 94 були висуnutí партіями, з них 61 – КПУ, 13 – НРУ, по 7 СелПУ та УРП. Це свідчить про те, що в ході виборчої кампанії кандидати не хотіли афішувати свій зв'язок з тією чи іншою партією.

Реального структурування парламенту за результатами виборів 1994 р. так і не відбулося. Фракції і групи діяли розрізнено, відчутно вирізнявся нечіткий і нестійкий характер політичних поглядів більшості депутатів. Особливості структурування Верховної Ради за результатами виборів (квітень 1994 р.) та напередодні нових виборів 1998 р. можна простежити на основі наступної таблиці (див. табл.3):

Таблиця 3

Фракції та депутатські групи	Травень 1994*	Жовтень 1997**
Фракція Комуністичної партії	84	76
Фракція Народного руху України	27	25
Група «Аграрій»	36	25
Фракція Соціалістичної партії	25	–
Група «Центр»	35	–
Група «Реформи»	29	31
Група «Державність»	25	–
Група «Єдність»	26	33
Фракція СПУ – СелПУ	–	35
Група «Конституційний центр»	–	53
Група «Соціально-ринковий вибір»	–	24
Міжрегіональна депутатська група	27	34
Група «Незалежні»	–	23
Група «Відродження і розвиток АПК»	–	21
Позафракційні	21	34
Всього депутатів	336	414

Під час президентських виборів 1994 року з 7 зарєєстрованих кандидатів тільки один представляв політичну партію – О.Мороз (СПУ).

У виборах до Верховної Ради 1998 р. політичні партії виступали як окремі суб'єкти виборчого процесу, оскільки 225 депутатів обирались за партійними списками. У ЦВК було зарєєстровано 21 партію і 9 виборчих блоків (19 партій), які приймуть участь у виборах. Отже, 40 партій прийняли рішення брати участь у виборах. Загальні характерні ознаки виборчої кампанії в багатомандатному окрузі були наступні:

* Первинне структурування за результатами виборів у березні-квітні 1994 року.

** Початок нової парламентської виборчої кампанії.

– участь великої кількості партій, що привело до значного розсіювання голосів виборців;

– прогнозована перемога «лівих» партій;

– схожість партійних програм і лозунгів ускладнювала вибір виборців;

– участь у виборах партії влади (нею стала НДП);

– активне використання політичними партіями ЗМІ для проведення агітації. Так, більша частина коштів з власних виборчих фондів таких партій як КПУ (більше 80%), ПЗУ – 80%, НДП – більше 60%, «Громада» – 80%, ПСПУ – 90%, СДПУ(о) – більше 80% була використана на агітацію в ЗМІ [3, с.679];

– ряд партій були утворені на швидку руку перед виборами, а отже мали суто регіональний вплив.

За результатами голосування 4% виборчий бар'єр подолали 7 партій і виборчий блок СПУ/СелПУ, які і розділили 225 депутатських мандатів: КПУ – 84 (24,65%), НРУ – 32 (9,4%), СПУ/СелПУ – 29 (8,5%), ПЗУ – 19 (5,4%), НДП – 17 (5,01%), «Громада» – 16 (4,6%), ПСПУ – 14 (4,04%), СДПУ(о) – 14 (4,01%). Виборча квота становила 77 695. Додавши до 225 мандатів ще 79, які були отримані в одномандатних округах, партії так і не змогли забезпечити чіткого структурування Верховної Ради. Значна кількість – 118 місць дісталась позапартійним депутатам. Впродовж діяльності ВР спостерігались постійні масштабні зміни у переліку та розмірах депутатських фракцій та груп. З фракції припинили своє існування («Громада», ПСПУ СелПУ), натомість були утворені 7 нових фракцій партіями, що не досягли успіху на виборах, або ж виникли вже після них («Трудова Україна», «Яблуко», ПРП, «Батьківщина», «Солідарність», «Демократичний Союз», «Регіони України»). 48 депутатів не входять до жодної з фракцій і груп. Специфіку мажоритарної динаміки можна уявити на основі таблиці, запропонованої Дергачовим О. (див. табл.4) [5, с.22]:

Відіграли свою роль у впливовості тієї чи іншої партії в парламенті президентські вибори 1999 року. З 13 кандидатів, які взяли участь у виборах, 11 були представниками політичних партій. Лідери політичних партій, які брали участь у президентських виборах отримали в 1 турі 49,63% голосів виборців. Після перемоги Л.Кучми на перший план вийшли партії СДПУ(о) та «Демократичний Союз», які активно підтримували Л.Кучму на виборах.

Після президентських виборів, у січні 2000 року за активної участі новоутворених депутатських об'єднань, у ВР України була сформована парламентська більшість із 237 депутатів, членів 11-ти фракцій та груп: СДПУ(о), «Трудова Україна», Партії зелених, «Батьківщина», «Відродження регіонів», «Громади», НДП, обох Рухів, «Реформи-Конгрес», Незалежних. Існувала більшість всього три місяці, з січня по квітень, але це було вперше за 10 років існування українського парламентаризму (хоча і утворена під тиском Президента). Утворенню більшості у ВР заважає ряд причин, серед яких головними є:

1) механізм обрання і структурування парламенту безпосередньо не

Таблиця 4

№ п/п	Фракції та групи		Число депутатів		Дата утворення	мікранції
	Обрано	Побувало у складі	Станом на	Дата		
1.	Фракція Комуністичної партії України	111	133	113	12.05.1998	
2.	Фракція Соціал-демократичної партії (об'єднаної)	25	95	16	12.05.1998	
3.	Фракція Парламентської партії України	20	58	35	12.05.1998	
4.	Фракція Парламентської партії України	20	33	17	12.05.1998	
5.	Фракція «Ромаша»	24	47	-	12.05.1998	29.02.2000
6.	Фракція Прогресивної соціалістичної партії України	18	18	-	12.05.1998	10.02.2000
7.	Група «Відродження регіонів»	45	45	-	19.02.1999	06.04.2001
8.	Група «Незалежність»	-	33	-	21.07.1998	16.02.2000
9.	Фракція Народного руху України	-	51	15	12.05.1998	
10.	Фракція Українського народного руху	Разом 47	23	22	02.03.1999	
11.	Фракція Соціалістичної партії України	Разом 35	40	17	12.05.1998	
12.	Фракція Селянської партії України		25	-	01.10.1998	29.02.2000
13.	Фракція партії «Реформа і порядок» – «Реформа-Конгрес»	4	34	14	22.12.1998	
14.	Фракція партії «Батьківщина»	-	45	26	04.03.1999	
15.	Група «Грудова Україна»	-	62	45	20.04.1999	
16.	Група «Солідарність»	-	30	20	29.02.2000	
17.	Фракція партії «Яблуко»	-	18	17	15.09.2000	
18.	Група «Рейтинг України»	-	25	24	21.03.2001	
19.	Фракція партії «Демократичний союз»	-	29	18	06.04.2001	

орієнтований на створення більшості;

2) існують лише фрагменти взаємодії між урядом і парламентом, а цілий ряд питань цієї взаємодії неурегульовані.

Наприклад, депутати і фракції, які голосували за програму уряду, не несуть відповідальності (юридично оформленої) за її реалізацію. Відповідним є і їх відношення до законодавчого забезпечення виконання цієї програми. Не внаслідок правових і політичних передумов участі партій у формуванні Уряду й інших органів виконавчої влади й місцевого самоврядування.

Отже, ВР України, обрана 1998 року, як і попередня, обрана 1994 року, вивчається неструктурованою. Відсутність же структурованого парламенту дорівнює відсутності ефективно діючої партійної системи.

Регіональний вимір партійного впливу напередодні парламентських виборів 2002 року. Аналіз партійного впливу в регіонах слід розпочати із вивчення рейтингу політичних партій по Україні в цілому. Фірма «Соціс» та Фонд «Демократичні ініціативи» на основі опитування громадян України з 4 до 11 жовтня отримали наступний рейтинг основних електоральних «траєкторій» виборчої кампанії 2002: 1) блок «Наша Україна» (НРУ, ПРП, УНР та ін.) – 21% голосів; 2) КПУ – 20%; 3) блок «За єдину Україну» (НДП, партії «Грудова Україна», Партія регіонів України, ДПУ) – 9%; блок СПУ, ВПГ та СДП – 5%; блок Форум національного порятунку (Ю. Тимошенко) – 5%, ПЗУ – 5%, СДПУ(о) – 4%. Крім того є резерв – 26% голосів тих виборців, які ще не визначилися. Дослідження інших соціологічних центрів дають подібний результат, хіба що відбувається перестановка місцями. Це свідчить про те, що основні суб'єкти виборчого процесу вже визначені і сприймаються суспільною свідомістю.

Крім вище вказаних партій і блоків, досить часто в рейтингових опитуваннях зустрічаються партії «Яблуко», «Демократичний союз», партія «Жінки за майбутнє України» – (хрестоматійний приклад «розкручування» партії перед виборами PR-технологіями).

Таким чином, один із чинників, який обумовлює впливовість партій (авторитет в очах громадськості) нами проаналізований. До таких чинників також відносять: кількість партійних осередків, їх розгалуженість, кількість членів, фінансові та інформаційні ресурси, роль у формуванні владних структур (вплив на прийняття владних рішень). Аналітики Інституту політики (М.Томенко) на основі вказаних критеріїв будують таблицю порівняльного потенціалу партій (див. табл.5) [5, с.24]:

Електоральна карта України (карта партійного впливу) проявилась задовго до початку виборчої кампанії 2002 року. Загалом симпатії виборців у різних регіонах України спираються на досвід попередніх голосувань, починаючи з 1991 року. Саме з того часу прийнято посилювати на українську діхотомію Захід – Схід. Причому, якщо Захід наділяють національними, просвітолюбськими, релігійними характеристиками, українськомовністю та лояльністю до влади, то Схід у масовій свідомості асоціюється з протилежним: денационалізованість, проросійськість, російськомовність, пріоритет соціальних цінностей над

національно-культурними і релігійними та опозиційність і байдужість до влади. Так було на початку незалежності і в уяві обивателя триває до останнього часу. Проте, насправді ситуація з політико-регіональним ландшафтом України є значно складнішою і почала змінюватись після перших виборів. Особливо ці зміни проявилися під час парламентської і президентської кампаній 1998 і 1999 років.

На сьогодні ситуація виглядає так, що традиційні уявлення про регіональні особливості українського електорату можуть бути остаточно підірвані результатами парламентських виборів 2002 року. Це може бути пов'язано, на думку В.Горбача, з трьома чинниками [4, с.2]. Перший – просування національно-демократичних партій на Схід за рахунок соціальної складової іміджу лідера блоку «Наша Україна» Віктора Ющенка. Другий – поява консолідованої політичної структури, нової «партії влади» на базі НДП – «Трудової України» – Партії регіонів – АПУ, що нещодавно отримала нову назву «За єдину Україну», і яка має суттєвий загальнонаціональний вплив. Третій – часткова переорієнтація комуністичного електорату Центральної, Північної і Південної України на опозиційні за КПУ, але теж соціально-забарвлені блоки Ю.Тимошенко та О.Мороза. Тобто, все це свідчить про те, що основні суб'єкти виборчого процесу, а до них крім вище вказаних, можна додати СДПУ(о), ПЗУ мають напередодні виборів підтримку електорату в загальнонаціональному масштабі.

Але на сьогоднішній день особливості регіонального впливу політичних партій є наступні:

1. Існує відчутна різниця між ідеологічними орієнтаціями і уподобаннями електорату східних і західних областей, яка хоч і зменшилася за останні роки, проте продовжує зберігатись. Наприклад, під час виборів до ВРУ в 1998 році найбільшу кількість голосів виборців – 45,99% Комуністична партія набрала в місті Севастополі і 45,98% – в Луганській області; найменшу – 2,9% – в Тернопільській та 3% – в Івано-Франківській областях. КПУ змогла подолати чотиривідсотковий бар'єр в 25 регіонах держави. Причому в Автономній Республіці Крим, Донецькій, Запорізькій, Луганській, Миколаївській, Харківській, Херсонській областях і місті Севастополі Комуністична партія України набрала понад 30% голосів виборців. Народний Рух України переміг у п'яти областях західного регіону країни – у Волинській (17,25%), Івано-Франківській (27,99%), Львівській (32,11%), Рівненській (29,29%), Тернопільській (28,28%) областях. У 21 регіоні України НРУ набрав більше чотирьох відсотків голосів виборців. Менше 4 відсотків голосів партія набрала у східному і південному регіонах. Найменше голосів виборці віддали за цю партію в місті Севастополі (1,7%) та в Донецькій області (2,2%).
2. Підтримка виборцями тих чи інших партій пов'язана також із розвиненістю регіональної інфраструктури та реальної ваги місцевих осередків політичних партій і блоків. Відповідно до нового закону «Про

Таблиця 5

Партія	Кількість партійних організації*		Кількість членів	Оцінка ресурсів**				Коефіцієнт впливу на рішення
	Регіональних	Місцевих		ЗМІ	Фінанс	ВР	КМ	
КПУ	27	594	-	2,6	3,2	6,4	4,1	3,4
НРУ	27	395	-	2,6	2,2	2,7	2,7	2,1
УНР	26	267	27 000	1,6	2,4	2,8	1,7	2,8
СПУ	27	563	44 853	3,0	2,5	3,3	1,5	2,1
СенПУ	25	301	90 705	1,9	2,0	0,8	1,2	2,2
ПЗУ	26	194	52 329	2,1	3,4	2,5	2,4	1,4
НДП	27	506	128 260	3,8	4,0	3,1	4,7	4,8
ПСПУ	19	64	-	1,3	1,7	1,6	1,2	1,6
СДПУ(о)	27	767	211 978	7,0	6,6	5,4	5,6	5,7
ПРП	26	76	-	2,3	3,1	2,6	1,9	2,5
ЛС	27	714	21 867	5,2	5,8	4,9	4,4	4,7
ТВ	12	8	3 000	6,2	6,8	5,7	5,9	4,7
«Батьківщина»	27	594	135 000	3,8	5,7	3,2	3,2	2,3
«Яблуко»	20	15	-	-	-	-	-	-
ПРУ	-	-	-	-	-	-	-	6,0

* Політичні партії в Україні: інформаційно-довідкове видання. Центральна виборча комісія. – Київ, 2001.
 ** Результати експертного опитування. Діловий щотижневик журнал «Компаньйон». – №25. – 25–29 червня 2001.

політичні партії України» від 5 квітня 2001 року політичні партії в Україні створюються і діють тільки із всеукраїнським статусом. Насправді ж місцеві осередки у всіх 27 регіонах України мають лише 12 політичних партій, а саме: Аграрна партія України, Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина», Всеукраїнське об'єднання «Громада», Демократична партія України, КПУ, КУН, НРУ, НДП, партія «Демократичний союз», партія «Соціал-демократичний союз», СДПУ(о) та Соціалістична партія України. Серед названих політичних партій найбільшу кількість місцевих осередків мають СДПУ(о) та Демократичний союз, а найменшу – КУН. У більшості регіонів України (від 26 до 14) місцеві осередки має 31 політична партія, діяльність 48 партій поширюється на менше ніж половину регіонів України, не мають жодного легалізованого осередку 12 партій. Найбільша кількість легалізованих регіональних осередків політичних партій є в м. Києві та Харківській області – 56, найменша їх кількість – 31 (у Чернівецькій області). Найбільшу кількість легалізованих місцевих осередків політичні партії мають в Дніпропетровській області – 555, найменше – в Чернівецькій області – 197. Щодо реальної ваги, то навіть партії з розвиненою інфраструктурою не завжди її мають, оскільки для більшості лідерів характерним є використання не стільки впливу місцевих партійних організацій, скільки власного авторитету та зв'язку з даним округом та фінансових, адміністративних ресурсів партії.

3. На результати виборів впливає і ступінь контролюваності ситуації в області з боку місцевих державних адміністрацій та інших органів влади, пов'язаний, зокрема, з якістю кадрового складу та політичними орієнтаціями керівників цих структур (тобто можливістю використати адміністративного ресурсу). Наприклад, під час виборів 1998 року з 4,02% голосів завойованих СДПУ(о), понад третину було отримано в контрольованій ними Закарпатській області (16,61%) і в Києві (15,05%).

4. Певний тиск становить і перманентна боротьба, яка відбувається між регіональними кланово-корпоративними угрупованнями за перерозподіл сфер впливу, в т.ч. і на офіційний Київ. Відповідно до регіонального поділу в Україні конкурують загалом п'ять політичних еліт – «київни», які представлені партією СДПУ(о) і «Демократичним союзом»; дніпропетровці, що надають перевагу партії «Трудова Україна»; донецчани з їхньою «Партією регіонів»; комуністи, які мають найбільшу підтримку в східних і південних областях; і т.зв. столичні західноукраїнці, оскільки їхній виборець – на Заході країни і в Києві (представлені «Нашою Україною» і «Батьківщиною»).

5. Різниця у ставленні до партій зумовлена і відмінними етнічними, мовними, конфесійними орієнтаціями населення. Зокрема, етнічний чинник має неабияке значення для вітчизняних лібералів: серед їх прибічників питома вага неукраїнців значно вища, аніж у цілому населення. КПУ також може розраховувати на відносно більшу підтримку етнічних

росіян: вони становлять 27% прибічників (українці – 70%) і тільки 15% – противників (українці – 81%). Тоді як серед респондентів, що вважають найбільш прийнятним для себе лідерство у вітчизняній політиці НРУ, 86% – українці (поміж противників – 70%). Серед опонентів Руху 27% росіяни, а серед прибічників – утричі менше.

6. Підтримка певної партії пов'язана також з соціально-економічною ситуацією, що склалася в більшості регіонів країни і пов'язана з невосчасним отриманням заробітної плати, пенсій, стипендій, соціальних виплат. Так, помітною є прихильність службовців, пенсіонерів до КПУ, студентів – до НРУ, технічної інтелігенції – до СелПУ, СПУ, працівників вузької промисловості – до «Трудової України» і т.д.

Однак ці дані відзеркалюють лише наявні певних тенденцій, оскільки на даний момент важко отримати об'єктивне знання про розстановку і співвідношення політичних сил через надзвичайно строкату і швидкозмінну картину появи, розпаду і злиття партій, створення і розпаду партійних блоків і коаліцій. Ще важче відзначити, кого ж реально представляють партії і наскільки баталії між партіями і в сфері парламентської діяльності відображають глибинні процеси, що відбуваються в суспільстві.

Що ж до помітного посилення політичної активності партій в регіонах, то вона пов'язана з наближенням чергових виборів. І не викликає сумніву той факт, що успіх тієї чи іншої партії залежатиме в першу чергу від вміння мобілізувати матеріально-фінансові, кадрові, інформаційні та інші ресурси саме у регіонах України.

1. Аравина Т.И., Кузнецов Ю.Ю. Лоббизм: национальные образцы и степень социальной приемлемости // Социс. – 2000. – №6.
2. Бсбек В.М., Полтология: теория, методология, практика. – К., 1997. – 245 с.
3. Білоус А. Політико-правові системи: світ і Україна. – К.: АМУПП, 1997.
4. Використання власних виборчих фондів // Парламент України: Выбори 98. Інформаційно-аналітичний довідник. – К., 1998. – Т.2.
5. Горбач В. Електоральна карта України: регіональний вимір // Український регіональний вісник. – 2001. – №26. – С.2.
6. Дергачов О. Українські партії напередодні виборів: становлення української виборчої партійності // Політичний календар. – 2001. – №9. – С.18–34.
7. Закон України «Про політичні партії в Україні» // Карпатський голос. – 2001. – №21.
8. Зиппер Ж. Політико-адміністративні системи країн ЄС. Порівняльний аналіз. – К., 1996.
9. Котигоренко В. Партогенез в Україні: бажання демократизації? // Людина і політика. – 2001. – №4. – С.29–37.
10. Курас І.Ф. Выборы 1998–1999 // Стратегічна панорама. – 1999. – №3. – С.38–47.
11. Павленко Р. Партійна загадка // Український регіональний вісник. – 2001. – №26. – С.5.
12. Полтология / ред. А.Колодій. – К., 2000. – 582 с.
13. Пшшзова С.Н. Какую партійную модель воспримет наше общество? // Полис. – 1998. – №4.
14. Шведа Ю. Соціологія партійних систем М.Дюверже // Нова політика. – 1996. – №4. – С.31–36, №5. – С.57–64.
15. Шведа Ю. Лейпхарт про партії та партійні системи // Студії політологічного центру «Генеза». – 1995. – №5.

І. Горобченко

ОРГАНІЗАЦІЙНА СТРУКТУРА ТА ПРИНЦИПИ ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ В УКРАЇНІ

Будь-якій партії притаманна організація, під якою розуміється певне співвідношення і взаємодія складових партії, що забезпечують її стабільне функціонування. Внутрішньопартійні організаційні відносини регулюються актами організаційного характеру (статуту, регламенту тощо). Завдяки організації партія виступає ефективним інструментом політичної боротьби, розподіляючи сили і кошти відповідно до поставлених завдань. Однак надмірна централізованість та заорганізованість за умов демократично організованого суспільства може стати гальмом партійної машини.

Для України характерна певна спорідненість організаційної моделі партій. Сьогодні у зареєстрованих партій спостерігається переважно копіювання моделі більшовизму (введення кандидатського стажу, тобто випробувального терміну, застосування фіксованого (оформленого) членства, форсоване рекрутування нових членів і т.п.) А оскільки лише невелика частина членів партії має можливість репрезентувати себе у владних інститутах, то можна стверджувати, що найбільш перспективною є модель партії-руху з міцним організаційним стрижнем (бажано кадровим), стабільними джерелами фінансування і самостійними структурами в представницьких інституціях. Тому багато важить спроможність оточити себе широким колом номінально позапартійних громадських організацій – жіночих, молодіжних, наукових, спортивних, ветеранських, професійних тощо.

Організаційну структуру партії утворюють центральні партійні органи, територіальні та місцеві партійні організації. Як правило, вони мають однакову назву, за винятком партій націонал-демократичного спрямування (таких як Народний Рух України, Український Народний Рух, Українська Республіканська партія та ін.), які використовують національні, історичні назви. До складу центральних партійних органів входять:

- З'їзд партії (Всеукраїнські Збори);
- Голова партії;
- Політична рада партії (Велика Рада);
- Політичний виконавчий комітет партії (Центральний Провід);
- Ревізійна комісія партії.

До територіальних партійних організацій належать: Крамська республіканська партійна організація; обласні (крайові) партійні організації; Київська міська партійна організація; Севастопольська міська партійна організація.

До місцевих партійних організацій належать: первинні, сільські, селищні, районні в містах і районні та міські партійні організації.

Перший (найвищий) рівень в структурній організації партії становлять *центральні органи партії*.

Найвищим керівним партійним органом є З'їзд партії, який скликається Політвиконкомом не рідше ніж один раз на три роки. Крім того, можуть скликатися позачергові з'їзди.

Про проведення З'їзду оголошується не пізніше ніж за два місяці до його початку. Делегати З'їзду обираються на конференціях (зборах) партійних організацій відповідно до норми представництва, яка встановлюється Політвиконкомом. З'їзд вважається правомочним, якщо для участі в ньому зареєструвалося більше ніж дві третини обраних делегатів.

Рішення на З'їзді приймаються простою більшістю голосів від загальної кількості делегатів, зареєстрованих на З'їзді, окрім рішень про реорганізацію та ліквідацію партії, внесення змін і доповнень до Статуту партії, її Програми, які приймаються кваліфікованою більшістю – не менше ніж двома третинами голосів зареєстрованих на З'їзді делегатів.

До компетенції З'їзду належать:

- визначення політики партії та стратегії її діяльності;
- ухвалення і затвердження Програми і Статуту партії та рішень про внесення змін і доповнень до них;
- ухвалення і затвердження від партії, за поданням Політвиконкому, кандидата в Президенти України, виборчого списку кандидатів у народні депутати України;

- обрання, за поданням Політвиконкому, Голови партії, Голови Політради, Голови Політвиконкому; визначення і затвердження загального кількісного та обрання персонального складу Політвиконкому; розгляд і затвердження загального кількісного та персонального складу Ревізійної комісії;

- заслуховування і затвердження звітів Політвиконкому та Ревізійної комісії;

- прийняття рішення про реорганізацію чи ліквідацію партії, створення ліквідаційної комісії;

- обрання на посаду керівників усіх територіальних партійних організацій;

- делегування розгляду і вирішення всіх питань, які належать до компетенції З'їзду партії, Політвиконкому.

З'їзд може прийняти до свого розгляду будь-яке питання, що стосується діяльності партії.

Голова партії керує діяльністю партії. Він обирається на З'їзді, за поданням Політвиконкому, терміном на три роки. Голова партії входить до складу Політвиконкому і Політради.

Голова партії:

- представляє партію в усіх зовнішніх зносинах;
- має право підписувати всі документи від імені партії, відкривати рахунки в установах банків, робити від імені партії заяви, звернення, публічні виступи;
- організовує підготовку і скликання чергових засідань Політради;

- подає на розгляд і затвердження З'їзду партії склад Ревізійної комісії, включаючи кандидатуру її Голови;
- має право вимагати скликання позачергових засідань Політради;
- приймає рішення про скликання конференцій територіальних партійних організацій, якщо таке рішення не було прийняте відповідною територіальною партійною організацією;
- вирішує інші питання щодо керівництва партією, які не належать до компетенції З'їзду.

Політрада являє собою консультативно-дорадчий орган партії, функціональним завданням якого є аналіз діяльності партії за період, що передував черговому засіданню Політради, задля оперативного реагування та прийняття відповідних рішень щодо поліпшення роботи партії.

Політрада формується в такому складі: Голова партії, Голова Політради, усі члени Політвиконкому, керівники всіх територіальних партійних організацій (за посадою), а також усі члени партії, які є народними депутатами України. Голова Політради обирається, за поданням Політвиконкому, З'їздом партії терміном на три роки. Політрада проводить свою роботу у формі засідань, що скликаються Головою партії не рідше ніж один раз на півріччя. Очолює проведення засідань Політради її Голова.

Політрада:

- визначає кількісний склад Політвиконкому партії та обирає зі свого складу його членів;
- визначає кількість заступників Голови партії та обирає їх зі свого складу;
- розробляє заходи, спрямовані на виконання рішень З'їзду, визначеної ним політики;
- оцінює політичну ситуацію, виробляє стратегію й тактику діяльності партії, робить від її імені заяви;
- затверджує Положення про порядок висування кандидатів від партії на виборах;

- визнає та може розпускати (приймати рішення про припинення діяльності) територіальні та місцеві організації партії, координує їхню роботу; - у виняткових випадках - для приведення Статуту у відповідність до чинного законодавства - вносить до нього зміни й доповнення з обов'язковим затвердженням їх наступним З'їздом;

- для забезпечення виконання рішень З'їздів, Політради, Політвиконкому створює виконавчий орган партії - Секретаріат, затверджує його структуру та Положення про нього, призначає та звільняє Керівника Секретаріату;

- інші повноваження, передбачені статутом партії.

Політвиконком відіграє провідну роль в управлінні та координації роботи партії та проводить свою роботу в період між з'їздами партії. Склад Політвиконкому визначається З'їздом партії терміном на три роки. Політвиконком

проводить свою роботу у формі засідань, які скликаються не рідше ніж один раз на місяць. До компетенції Політвиконкому належать:

- скликання та схвалення скликання З'їзду партії;
- організація виконання рішень З'їзду партії;
- скликання, у разі потреби, позачергових засідань Політради;
- визначення норми представництва для регіонів на З'їзд партії, формування Регламенту, попереднього порядку денного З'їзду партії та визначення місця і часу його проведення;

- контроль і координація діяльності територіальних та місцевих партійних організацій;

- прийняття рішень про створення установ, організацій, заснування виданств, засобів масової інформації;

- здійснення контролю за роботою Секретаріату;

- створення робочих, консультативно-дорадчих органів з основних напрямів діяльності партії та затвердження положень про них;

- ухвалення і затвердження «Положення про членський облік у партії»;

- «Положення про розмір, порядок сплати, розподіл і використання членських внесків у партії», «Положення про Ревізійну комісію партії», інших внутрішніх документів (інструкцій, регламентів, положень тощо);

- інші питання, передбачені статутом.

Контрольним органом партії є **Ревізійна комісія**, яка:

- перевіряє виконання бюджету центральними партійними органами, територіальними та місцевими організаціями партії;

- здійснює ревізію фінансового стану діяльності партії;

- контролює та аналізує стан справ у сфері обліку і звітності;

- розглядає скарги та апеляції членів партії;

- координує діяльність ревізійних комісій територіальних та місцевих партійних організацій.

Очолює та організовує роботу Ревізійної комісії її Голова. Рішення Ревізійної комісії приймаються на її засіданнях, які скликаються Головою Ревізійної комісії в міру потреби, але не рідше ніж один раз на три місяці. Ревізійна комісія керується у своїй діяльності «Положенням про Ревізійну комісію партії», що затверджується Політвиконкомом.

Для виконання поточної організаційної роботи в партії створюється її Секретаріат. Структура, порядок діяльності, повноваження і штатний розпис Секретаріату партії затверджуються Політвиконкомом, який також контролює його роботу. Керівник Секретаріату партії призначається Політвиконкомом за поданням Голови партії.

Другий рівень в організаційній структурі партії становлять **територіальні та місцеві організації**. Територіальні та місцеві організації партії утворюються і діють згідно з адміністративно-територіальним устроєм України. Їхня діяльність поширюється на територію відповідних адміністративно-територіальних одиниць.

Керівними органами територіальної, місцевої організації є загальні збори (конференція). Правління, Президія Правління (якщо вона утворена); контрольним органом – Ревізійна комісія (ревізор); керівною особою – голова організації.

Вищим керівним органом територіальної, місцевої організації є **збори її членів** (конференція делегатів).

Збори (конференція) скликаються Правлінням не рідше одного разу на два роки для територіальної, місцевої (для міст з районним поділом) організації та не рідше одного разу на рік для інших місцевих організацій.

Збори (конференція) можуть бути скликані на вимогу 1/4 членів місцевих організацій або 1/3 місцевих організацій, що входять до складу територіальної організації.

Конференція територіальної організації проводиться за умови наявності в її складі місцевих організацій, а конференція місцевої організації – лише за умови наявності в її складі первинних організацій.

Збори (конференція):

- обирають Правління та голову організації;
- обговорюють звіт Правління, дають оцінку роботі Правління та голови;

– обирають голову та членів Ревізійної комісії або ревізора на термін, не більший ніж два роки. Заслуховують звіт Ревізійної комісії (ревізора) та дають оцінку їхньої роботи;

– реалізують право власності на майно та кошти організації, затверджують її бюджет;

– відповідно до встановлених норм представництва обирають делегатів партійних З'їздів, а також делегатів конференцій територіальних та місцевих організацій;

– затверджують кандидатури від даної організації (з числа всіх членів партії) для балотування на З'їзді у виборні органи партії;

– приймають нових членів партії, затверджують прийом до партії нових членів, здійснений Правлінням організації;

– приймають рішення про виключення із партії чи припинення членства в партії.

У період між зборами (конференціями) діяльністю територіальної, місцевої організації керує й Правління або Президія Правління, якщо вона утворена.

Правління обирається зборами (конференцією) на термін, не більший ніж два роки. До його складу входять за посадою голова організації, члени партії – депутати відповідного представницького органу влади, народні депутати України, обрані у багатомандатному загальнодержавному окрузі, які перебувають на обліку у відповідній партійній організації, а також члени Правління, безпосередньо обрані зборами (конференцією). Рішення вважається прийнятним, якщо за нього проголосувало 2/3 членів Правління (Президії Правління).

Засідання Правління скликаються головою організації не рідше ніж один

раз на місяць (у випадку утворення Президії Правління – не рідше ніж один раз на квартал).

Правління територіальних та місцевих організацій може бути скликане на вимогу 2/3 членів Правління.

Правління:

– координує поточну діяльність організації;

– робить заяви від імені організації;

– скликає збори (конференції) та визначає норми представництва на конференціях для тих організацій, які входять до складу даної організації. Норми представництва встановлюються з дотриманням принципу рівномірного представництва організації залежно від їх чисельності;

– може утворювати постійні або тимчасові виконавчі, робочі та консультативно-дорадчі органи, визначає їхню компетенцію та структуру, призначає та звільняє їхніх керівників;

– приймає рішення про заснування в установленому порядку установ, організацій, видавництв, засобів масової інформації, призначає та звільняє їхніх керівників;

– в межах, визначених зборами (конференцією), розпоряджається коштами та майном організації, призначає матеріально відповідальних осіб, надає право підпису фінансових документів;

– у період між зборами (конференцією) приймає нових членів партії з наступним затвердженням їх членства в партії зборами (конференцією);

– відмінняє рішення голови організації, а також рішення керівних органів та керівних осіб тих партійних організацій, які входять до складу даної організації;

– підтверджує членство в партії осіб, прийнятих до неї первинними організаціями.

У складі Правління може утворюватись **Президія Правління** з числа його членів. До її складу входять голова організації, його заступники, а також члени Президії, які обираються простою більшістю голосів від загального складу Правління. Засідання Президії скликаються головою організації не рідше одного разу на місяць. Президія Правління:

– координує поточну діяльність організації;

– робить заяви від імені організації;

– організує виконання рішень керівних органів організації;

– здійснює оперативне керівництво діяльністю організації.

У період між зборами, конференціями, засіданнями Правління діяльністю організації керує її голова, який обирається зборами (конференцією) на термін, не більший ніж два роки. Голова організації входить до складу її Правління.

Голова територіальної, місцевої організації:

– без доручення представляє організацію в зовнішніх стосунках;

– робить заяви від імені організації;

– має право підпису фінансових та інших документів організації;

– скликає та організовує засідання Правління та Президії (у випадку

її створення), головує на них;

- здійснює загальне керівництво виконавчими та робочими органами організації, приймає на роботу та звільняє з роботи їхніх штатних працівників;
- може делегувати частину своїх повноважень заступникам (заступникам).

Ревізійна комісія (ревізор):

- призначає дію тих рішень керівних органів (окрім зборів або конференцій) та керівних осіб даної організації, що входять до її складу, які суперечать Статуту або прийнятті з його порушенням;
- розглядає пропозиції, скарги та заяви членів організації і приймає рішення щодо них;
- апелює до керівних органів або Ревізійної комісії організації вищого рівня або партії;
- проводить ревізію фінансово-господарської діяльності організації.

Третій рівень – *районні, міські партійні організації*, які створюються якщо у відповідній місцевості діє більше ніж дві первинні партійні організації. Районні, міські партійні організації підпорядковуються обласним партійним організаціям і входять до їх складу.

Найвищим органом районної, міської партійної організації є **загальні збори**, що скликаються комітетом районної, міської партійної організації не рідше ніж один раз на рік.

Комітет районної, міської партійної організації відіграє провідну роль у діяльності первинних партійних організації та проводить свою роботу в період між загальними зборами. Персональний та кількісний склад комітету визначається головою первинної партійної організації. Комітет проводить свою роботу у формі засідань, які скликаються його головою не рідше ніж один раз на місяць.

Керівником районної, міської партійної організації є **голова її комітету**. Голова комітету призначається керівником обласної партійної організації за поданням кандидатури загальними зборами відповідної районної, міської партійної організації.

Районна, міська партійна організація, після прийняття відповідного рішення Політвиконкомом набуває статусу юридичної особи шляхом її державної реєстрації в установленому чинним законодавством порядку.

У складі територіальних та місцевих організації можуть створюватися **первинні організації партії**.

Первинна організація партії набуває статусу партійної організації після її визнання керівним органом тієї партійної організації, до складу якої вона входить безпосередньо.

Первинна організація:

- бере безпосередню участь у реалізації Програми партії, рішень З'їздів;
- бере участь у виробленні й реалізації політики партійних організації вищого рівня;
- висуває і обирає делегатів на конференції партійних організації

вищого рівня, пропонує своїх активістів до складу керівних органів партії, а також територіальних та місцевих партійних організації;

- допомагає громадянам у самоорганізації для реалізації їхніх інтересів на місцях проживання;
- бере участь у виборчій кампанії партії;
- оприлюднює свою позицію;
- здійснює прийом до членів партії;
- займається іншою діяльністю, що не заборонена чинним законодавством України.

Первинні організації утворюються на установчих зборах. До складу первинної організації входить щонайменше три члени партії. Члени первинної організації самостійно визначають свою структуру, напрямки та методи діяльності, керуючись Статутом та програмними документами партії, відповідно до чинного законодавства.

Найвищим органом первинної партійної організації є **збори**, які скликаються в міру потреби, але не рідше ніж один раз на рік. Збори повноважні розглядати будь-які питання, що не належать до компетенції вищих партійних організації та стосуються діяльності такої первинної партійної організації.

Керівником первинної партійної організації є **голова** первинної організації партії, який призначається головою відповідної обласної партійної організації.

Первинна партійна організація, після прийняття відповідного рішення Політвиконкомом, набуває статусу юридичної особи шляхом її державної реєстрації в установленому законом порядку.

Тривалий час статус та особливості діяльності політичних партій рекомендувалися Конституцією України та Законом України «Про об'єднання громадян» (16 червня 1992 р.). Положення даного закону були досить загальними і не могли відповідним чином регламентувати діяльність партій в українському суспільстві.

5 квітня 2001 року набув чинності Закон України «Про політичні партії в Україні» (див. Додаток №1). В новому законі обумовлено:

- правову основу і гарантії діяльності політичних партій;
- членство в політичних партіях та їх утворення;
- обмеження щодо утворення і діяльності політичних партій;
- порядок реєстрації та права політичних партій;
- особливості державного контролю за діяльністю політичних партій.

Головним недоліком закону є те, що він не встановив механізму фінансового забезпечення діяльності політичних партій. А тому і в майбутньому розвиток і функціонування цілого ряду партій в Україні буде пов'язаний з діяльністю фінансово-олігархічних угруповань. Світова політична практика дає приклади зовсім інших, цивілізованих методів фінансового забезпечення діяльності політичних партій (наприклад, фінансування з державного бюджету), які в майбутньому знайдуть своє місце і в регламентації фінансової діяльності українських партій.

ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ ЗАКАРПАТТЯ У 20-30-х РОКАХ ХХ СТ.

І. Провкраїнські партії

Розвиток політичної історії Закарпаття за безпосередньої участі широких верств населення розпочався практично на початку ХХ ст. Перебуваючи до цього часу в складі Австро-Угорської імперії, місцеві жителі були позбавлені права самостійно вирішувати свої проблеми в суспільно-політичному житті. Тільки після завершення Першої світової війни й розпаду Австро-Угорської імперії (1919 р.) край опинився в ситуації, коли його майбутнє можна було визначити власними силами. За короткий час інтелігенцією було розглянуто ряд можливих варіантів подальшого розвитку Закарпаття, в тому числі у складі Угорщини, України, Чехословаччини. Однак міжнародна ситуація вносила постійні корективи у вирішення цієї дилеми. Врешті-решт край опинився у складі Чехословацької республіки під назвою Підкарпатська Русь.

У період 1918–1920 рр. серед закарпатської інтелігенції проходив процес групування чи об'єднання, тобто з'являється найхарактерніша риса політичного життя тогочасного суспільства – існування груп людей, які об'єднувалися внаслідок добровільного волевиявлення на основі спільних інтересів і завдань. Тому початок формування політичних партій, які поділялися як за національним ознакою (українські, угорські, єврейські, русофільські), так і за структурною організацією (філії загальнодержавних або самостійні крайові партії) слід відносити до 1919 р. Суспільство новоствореної держави відчувало на собі період становлення й адаптації багатопартійної системи. Важливим у цьому відношенні був вплив народних мас на політичні партії, які вступили своєрідним капіталізатором, що створював відповідний баланс політичних сил. Адже передумови створення та діяльність політичних партій базувалися на громадській думці, на суспільно-політичній активності населення і, врешті-решт, на вираженні їхніх інтересів перед державною владою. Обравши демократичний шлях розвитку у всіх сферах суспільного життя і маючи за приклад західноєвропейський варіант демократії, Чехословацьким необхідно було пристосуватися до реалій і перспектив розвитку власного суспільства. У цьому напрямку активність партій мала стати допоміжним інструментом у стосунках народу і держави. Партії практично звільняли громадян від необхідності самостійно вирішувати безліч суспільно-політичних проблем.

Проте багатопартійна система не була досконалою. З одного боку, існування досить великої кількості політичних партій різної політично-національної орієнтації мало позитивне значення в міжвоєнний період. Така ситуація не була шкідливою, а скоріше навпаки, внаслідок загального розширення суспільства, вказувала на її природний зміст.

З іншого боку, необхідно було створити такі політичні партії, які змогли б чітко реагувати на суспільні імпульси, впливати на перебіг історичних подій тощо. Тому дуже важливим було те, що у часи національного пробудження українців краю знаходилися групи людей, які об'єднувалися спільними інтересами і намагалися вплинути на політичне життя і свідомість громадян. У боротьбі з русофільськими, чеськими і угорськими політичними партіями вони виступували свій політичний потенціал.

Однією із перших політичних партій в Закарпатті з'явилася Руська Хайборобська (Земледільська) Партія (РХ(З)П), яка згуртувала у своїх лавах інтелігенцію та просвітян [1]. Безпосередніми ініціаторами її створення стали А.Волошин, брати Михайло і Юлій Брацайка, А.Штефан та інші активісти Руської Центральної Народної Ради. Хоча попередні зібрання партії проходили ще у червні, офіційно вона була створена на установчих зборах, які відбулися 15 липня 1920 р. в Ужгороді. Її представляли майже 600 делегатів із усіх куточків Закарпаття [2]. На зібранні було обрано керівництво партії, її головну управу. Головою РХ(З)П обрали А.Товта. Секретарем партії став адвокат Ю.Брацайко, а заступниками голови – Ю.Добей, І.Деяк, В.Джумураг, А.Волошин, І.Тенінець [3]. Головна управа партії розташовувалася у м.Ужгород. Офіційним гаслом «Хайборобів» став вислів – «Земля – наша мати!» [4]. Делегати установчих зборів офіційно затвердили партійну програму і статут, які були розроблені й прийняті ще на попередніх нарадах партії 27 червня 1920 р. [5]. Програма РХ(З)П носила стандартний характер, не була унікальною в своєму роді але й мала конкретно визначені цілі. Основні проблеми тогочасного життя краю знайшли своє відображення в цьому документі (автономне управління, розвиток економіки й єврейського господарства зокрема, а також мовне питання). З іншого боку, своєрідних пропозицій, які б чітко визначали позицію партії щодо вирішення тих чи інших проблем, ми не знаходимо. Розуміючи тогочасну політичну ситуацію, лідери партії не висували будь-яких радикальних вимог, а обмежувалися проханням надати Закарпаттю «обіцяні» автономні права. Упродовж своєї діяльності РХ(З)П підтримувала владну політику Чехословацької республіки. Маючи у своєму складі впливову інтелігенцію та частину греко-католицького духовенства, а також зв'язки в адміністративній системі партійцям вдавалося вирішувати багато питань суспільно-політичного характеру.

РХ(З)П проводила велику агітаційну роботу як своєю активною діяльністю на місцях, так і через засоби масової інформації. У цьому плані багато допомогала газета «Руська Нива» – офіційний друкований орган партії. Її редактором був один із засновників партії Юлій Брацайко, а пізніше його брат Михайло [6]. На шпальтах цієї новинки друкувалися заклики до місцевого населення організовуватися в спільні осередки, проводилися роз'яснювальна робота перед виборами різних рівнів, вказувалися завдання та цілі політичної організації тощо.

РХ(З)П активно співпрацювала з товариством «Просвіта» у культурно-

освітній сфері. Упродовж 20-х років ХХ ст. партія спільно з товариством провела сотні святкових вечорів, присвячених закарпатським і українським громадсько-культурним діячам, театральних і танцювальних вистав, хорових виступів. Таке тісне співробітництво пояснюється тим, що більшість членів партії були і членами «Просвіти», брали активну участь у освітньо-культурній діяльності на місцях. «Хлібороби» постійно входили до різних адміністративних комісій (громадсько-політичних і мистецьких). Позитивною була і спільна діяльність РХ(З)П із Кооперативним Союзом, Товариством інвалідів «Надія» та іншими організаціями [7].

27 лютого 1923 р. в Ужгороді був скликаний звітно-виборчий Конгрес РХ(З)П. Тут було обрано нову управу партії. Головою політичної організації став М. Брашайко, а його заступниками – А. Товт, А. Волошин та П. Яцко. Секретарями партії стали В. Фединець і А. Рудий, касиром – В. Желтвай, а контролерами – Ю. Добей та А. Штефан. Членами головної управи партії було обрано ще 130 представників різних міст і сіл Закарпаття [8].

Об'єктивно кажучи, РХ(З)П була єдиною автономною політичною організацією упродовж 1920–1924 рр., яка дотримувалася української орієнтації. До того ж прослідковувалася підтримка цього національного спрямування і в колах деяких загальнодержавних партій, які розгорнули широку діяльність своїх філій у Закарпатті. Перш за все, до таких можемо віднести Соціал-Демократичну Партію Підкарпатської Русі (СДПР) або, як ще її назвали, Руська Соціал-Демократична Партія. Організаційне оформлення цієї партії відбувалося протягом першої половини 1920 р. У квітні й травні того ж року відбулися наради бажачих створити партію соціал-демократів у краї. А 16 травня вже було обрано перше керівництво партії, до складу якого увійшли Є. Пуза, Я. Остапчук, С. Клочурак, Я. Нечас, В. Климуш, В. Шуба, І. Михалко та ін. [9]. Формально СДПР виникла як автономна партія, однак як за організацією, так і за стратегією була наближена до Чехословацької Соціал-Демократичної Партії (ЧСДП). Підтвердженням цьому є те, що вона базувалася на класовій та інтернаціональній основі, спираючись на основні принципи II Інтернаціоналу. Як ліва партія, СДПР виступала за соціальну справедливість, здійснення економічних та політичних реформ законним (парламентським) шляхом і відкидала будь-які радикальні методи політичної боротьби. Основу партійної програми склали наступні моменти: «передача великої земельної власності робочим селянам; передача фабрик і заводів в руки працюючих робітників; упорядковане виживлення худобного народу; просвіта на рідній змійці аби і діти найхудобніших людей могли набрати розуму і стали на поміч бідному народові; свобода віри для всіх віросповідань» [10]. Друкованим органом місцевих соціал-демократів став українськомовний тижневик «Народ», перший номер якого вийшов у світ 24 квітня 1920 р. [11]. Його відповідальними редакторами стали Є. Пуза та С. Клочурак. Із 1921 р. газета почала виходити під назвою «Вперед», а головним редактором до 1926 р. був С. Клочурак, згодом Д. Німчук [12]. Видавався також Календар «Вперед».

У жовтні 1922 р. був скликаний II Конгрес партії соціал-демократів, на якому прийняли розширену програму. Вона включала питання економічного й політичного характеру з вимогами широким автономним прав для Закарпаття. Піднімалися також питання культурного розвитку краю та вирішення першочергових завдань СДП на майбутнє. Повноправним керівником партії став Я. Остапчук (Є. Пуза вийшов до Праги) [13]. Загалом, хоча партія місцевих соціал-демократів і була самостійною, її організаційно-структурна база перебувала в деякій залежності від ЧСДП, про що може свідчити різного роду матеріально-фінансова допомога з Праги [14]. Проте відстоювання української мови й пропаганда української культури чітко вказували на її національно-політичну позицію, навіть незважаючи на перебування у лавах партії невеликої кількості євреїв та угорців. Напередодні перших загальнодержавних парламентських виборів у Закарпатті (1924р.) місцеві соціал-демократи уклали союз із ЧСДП.

Трохи важче проходило становлення на позиції української орієнтації іншої політичної організації краю, яка називалася Закарпатський крайовий комітет Комуністичної Партії Чехословащини (крайком КПЧ). Власне поширення комуністичних ідей в даному регіоні мало свої особливості, які були викликані суспільно-історичним моментом тогочасності. Цьому сприяли деякі внутрішні та зовнішні фактори, які виходили із можливих умов існування Чехословацької держави та її складової частини – Підкарпатської Русі (низький рівень політичної культури жителів краю, демократичність і багатопартійність державної системи, актуальність соціальних вимог у заново відродженому суспільстві тощо).

Спочатку комуністи й соціалісти, а також нечисленні представники соціал-демократії утворили Міжнародну Соціалістичну Партію Підкарпатської Русі (МСНПР) (21 березня 1920 р.) [15]. 14–16 травня 1921 р. її об'єднали із Комуністичною Партією Чехословащини, утворивши крайову організацію (крайком КПЧ) [16]. Стимулюючи місцеве населення крайові організаціями закликани, розповсюджуючи ідеологічну демагогію навколо важливих соціально-економічних проблем тогочасного суспільства комуністи підтохували робітників і селян до радикальних форм боротьби у вигляді страйків, демонстрацій, саботажів тощо. Подібні виступи висували вимоги негайної пролетарської революції, повалення «буржуазного» уряду Чехословащини, конфіскації та ліквідації великих приватних землеволодінь, тісної співпраці з Радянським Союзом та ін. [17]. Лише з наближенням передвиборчого періоду в програмних положеннях партії вже відчувалася зацікавленість представників крайкому КПЧ долею краю, хоча в цілому вони були аналогічними за змістом, повторювали традиційні для інших політичних партій Закарпаття вимоги автономного Союзу, встановлення чітких кордонів із Словацькою, гарантії виконання рішень Сен-Жерменського договору тощо [18]. Затверджений «Проект організаційного Статуту КПЧ і виконавчих установ» включав у себе широкий спектр структурно-організаційних положень

деталізованих у 67 пунктах [19].

Керівництво партією здійснював Центральний Комітет КПЧ. За матеріально-фінансові справи відповідала Центральна контрольна комісія [20]. Щодо фінансування партії, то передбачався обов'язковий членський збір коштів і надходження в бюджет організації доходів із партійних підприємств тощо. Цікаво, що з членських внесків 30 відсотків надходили у Центральний Комітет, а 70 відсотків розподіляв крайком на місцеві потреби партії, але за згодою ЦК [21]. Партійна дисципліна стосувалася суворого виконання обов'язків членів КПЧ і торкалася майже всіх сфер їх діяльності. Зокрема, за тримісячну затримку сплати членських внесків передбачалося виключення з лав партії [22]. Загалом всі положення були побудовані на принципі суворого підпорядкування центральному органу. Залежність від центру і всеохоплюючий контроль за діяльністю нижчих органів партії не впливали позитивно у той час на її організаційну розбудову в краї.

Щодо структурно-організаційної бази крайкому КПЧ, то вона спиралася на 13 окружних секретаріатів. Їм підпорядковувалася 91 партійний осередок. Роботою крайової організації керували Й.Демко, І.Мондок, С.Сайдлер, І.Локота та ін. Основний акцент уваги робився на організаційну роботу партії на місцях та її ідейно-виховну основу. Серед найпоширеніших методів залучення населення до лав партії була усна агітація, проведення святкових вечорів та інформація преси. До останньої слід віднести газети «Правда» (з 4 липня 1921 р.), «Карпатська Правда» (з 1922 р.), «Мункаш Уйшаг» (угорською мовою) і Календар «Карпатської Правди», які були досить популярними серед населення [113].

Потрібно відзначити і полярні моменти в діяльності партії комуністів у згаданий період. З одного боку, активність в організаційно-агітаційній роботі, поширення комуністичних ідей майже на всій території тодішнього Закарпаття, намагання тісно координувати діяльність партійних осередків вказували на швидкий поступ партії й безкорисливу відданість її активних членів, а отже – правильність вибраної тактично-стратегічної політики організації (такої думки дотримувалися радянські дослідники). З іншого боку, ініціативу на місцях не могли повною мірою підтримати центральні органи КПЧ у Празі, які були змушені дотримуватися комінтернівських позицій, диктату Москви, а пізніше – репресивних методів проти членів своєї ж партії. Проте це не завадило досягти комуністам у краї певних успіхів у завоюванні чималої кількості прихильників.

Після 1924–1925 рр. сталися деякі суттєві зміни в діяльності політичних партій краю українського спрямування. Місцеві філії загальнодержавних політичних організацій поступово потрапляли в залежність від своїх центральних органів у Празі, обмежуючи цим самим самостійність рішень і дій. Офіційні ж кроки автономної РХ(З)П після 1924 р., на нашу думку, засвідчили, що із перших парламентських виборів у Закарпатті були зроблені вчасні, й головне правильні, у тих умовах висновки. Можемо припустити, що саме останні події стали причиною припинення діяльності Руської Хліборобської (Земледільської) Партії і її переродження в Християнсько-

Народну Партію Підкарпатської Русі. Власне термін «переродження» є умовним. Це на Конгресі РХ(З)П 23 лютого 1923 р. з уст А.Волошина прозвучали слова, які означали зміну орієнтації партії у бік християнсько-народного напрямку [24]. Це було зумовлене впливанням у ряди партії досить великої кількості священників, передусім греко-католицького віросповідання. Однією із основних причин виникнення нової проукраїнської партії була слабка вага РХ(З)П на політичній арені республіки і матеріально-фінансова неспроможність концентрувати із потужними політичними організаціями чехословацьких філій. Внаслідок того, політичні сили української орієнтації витрачали свою енергію задля локальних партійних суперечок із русофілами і не могли зосередитися на більш важливих політичних проблемах тогочасності. Український рух у той час ще не мав такої сили, яка б могла вплинути на ті чи інші політичні зміни. Тому необхідним було шукати політичних союзників як у краї, так і серед воєвоєвських, загальночеських партій. Такою політичною організацією стала Чехословацька Народна Партія [25]. Союз ЧНП і ХНП був суто передвиборним, тому після 1925 р. «християнські народники» діяли самостійно. Їх лідер А.Волошин упродовж 1925—1929 рр. був депутатом чехословацького парламенту [26]. Результати виборів 1925 р. можна розглядати як позитивний момент й із тої площини, що Християнсько-Народна Партія врахувала минулу політичну діяльність партії «русських хліборобів» і тим самим стала на якісно новий ступінь розвитку політичної організації. Своєю ідеєю партія формулювала більш чітко ніж попередня, однак у цілому повторювала притаманні всім іншим організаціям вимоги. Впливовою внутрішньою силою організації була інтелігенція, її більшість складала організатори й активні діячі крайової «Просвіти», а також члени колишньої РХ(З)П. Інтелігенція відводилася одна із основних ролей у веденні переспективної політичної діяльності християнсько-народної організації.

Національна позиція партії була вже більш радикальнішою ніж у «хліборобів». Мова газети «Свобода», яка з 1925 р. стала офіційним друкованим органом партії, була ближча до фонетичної української. Це зрозуміло, оскільки керівництво партії складала постаті, які уже давно залучилися до українського національного руху і крок за кроком утверджували ідею єдності українського народу. Власником «Свободи» був А.Волошин, а відповідальним редактором і видавцем Ю.Сопко [27].

Щодо керівництва партії, то її головою став А.Волошин, його заступником М.Брашайко, а секретарем М.Долинай. До головної управи партії ввійшли Ю.Брашайко, В.Гаджега, о. Василь Лар, І.Грига та ін. [28]. Фінансування організації повністю лежало на плечах керівництва, а, особливо, на лідерів партії А.Волошинові [29]. Матеріально-фінансова слабкість була найбільшою проблемою партії проукраїнського спрямування упродовж 20-х – першої половини 30-х років. Однак сила організації полягала в досить сталій кількості прихильників (ХНП займала п'яте місце в краї за кількістю членів) і відданості деклараним соціально-політичним поглядам. За рахунок цього «християнські

народники» залучали до своїх лав і місцеву закарпатську молодь, чим не могли похвалитися інші автономні партії. Важливим було й те, що до партії залучалося багато освічених представників молодшої генерації – випускники семінарій та студенти. Підтримували ХНП також «Студентський Союз Подкарпатських Русинів» та молодь «Просвіти».

Багато уваги ХНП приділяла й боротьбі проти чехізації й мадриязації шкільної системи освіти в Закарпатті, а також впровадженню російської мови в навчальних закладах [30]. Усвідомлюючи, що місцеві жителі – русини є гіркою українського народу, лідери партії проукраїнської орієнтації все-таки не були в змозі розібратися у тому, яким шляхом треба вести політику на зближення, а то й об'єднання з «братями за Карпатами». Свідченням цьому є постійні запевнення лояльності до державної влади і твердження, що територія Підкарпатської Русі – складова частина Чехословацької республіки. Така прихильність до Праги була продиктована, в першу чергу, лібералізацією суспільно-політичного життя і демократичністю суспільства. Не останню роль у визначенні остаточної позиції відіграла і наявність слов'янського духу в східноєвропейському регіоні, який почав відроджуватися після розпаду Австро-Угорської імперії.

Період 1925—1927 рр. у політичній історії Закарпаття ознаменувався спадом міжпартійної боротьби, своєрідним політичним загибанням. Це було викликано завершенням важкого дворічного виборчого марафону (1924—1925 рр.), підведенням їх підсумків, аналізом організаційної спроможності тощо. Відбулися зміни і в діяльності крайових філій загальнодержавних політичних партій. Ще влітку 1924 р. на V конференції крайової організації КПЧ були виявлені внутріпартійні суперечки, які вказували на наявність зростання кризових явищ у партії. Зокрема, більшість комуністів засудили деяких членів партії, які закликали «вести боротьбу за автономію та швидше скликання сейму» [31]. Боротьба із так званими «опортуністами» призводила до спланованої чистки в лавах крайкому КПЧ не без підказки Праги (КПЧ) і Москви. Це підтвердили і результати II з'їзду КПЧ, який відбувся 31 жовтня – 4 листопада 1924 р. в Празі. Партія взяла курс на посилену «більшовизацію» організації. Закарпатська делегація (Л.Мондок, С. Сайдлер, І.Локота, Е.Шафранко, Й.Гаті, Г.Феср, В.Борканюк, Б.Кашеляк), яка репрезентувала 6 тисяч комуністів краю, одностайно підтримала цей курс [32].

На час проведення VII партконференції закарпатських комуністів (20—21 листопада 1926 р.) кількість дійсних членів, які сплачували партійні внески, становила 3 тис. 510 чоловік. Конференцією були прийняті резолюції, які стосувалися проблем політичного, аграрного та національного розвитку краю [33]. Упродовж наступних двох років питання національної приналежності закарпатських українців до «40-мільйонного українського народу», їх мовна і культурна спільність стали пріоритетними у діяльності партії комуністів.

Відсутність кардинальних зрушень у розбудові партійної організаційної бази на території краю, що відбивалося на популярності партії серед місцевих

населення, змусила керівництво крайкому КПЧ робити кадрові перестановки, відновити тактику організації тощо. Влітку 1929 р. було скликане розширене засідання крайкому партії, на якому обговорювалися питання розвитку комуністичного руху в Закарпатті. Окрема увага зверталася на подолання недовіри у аграрному і національному аспектах через призму організаційної роботи. Першим секретарем Закарпатського крайкому КПЧ обрали чеха Е.Кліму, а членами керівного органу партії стали Б.Вайс, П.Варга, С.Габерман, М.Жулик, І.Локота, І.Петрушак, М.Сидоряк, П.Терек, І.Тураянція, О.Борканюк та ін. [34]. У вересні 1929 р. із лав КПЧ вийшов один із багаторічних керівників закарпатських комуністів Й.Гаті [35]. Партія залишалася на інтернаціональних позиціях, однак проукраїнський напрям серед її членів набрав більш вираженого характеру. Зокрема, мовне питання було чітко спрямоване на його українське вирішення.

Здавалося, що в умовах світової кризи 1929—1933 рр., яка мала безпосередній вплив на соціально-економічні зміни в краї, під час якої посилювся державний контроль за діяльністю не тільки комуністів та їх лідерів, а й соціал-демократів, крайком КПЧ виробить нові шляхи подолання спаду популярності партії і зуміє переглянути свою тактику і стратегічне ведення партійної політики. Однак наступні офіційні кроки крайового комітету підтвердили безповоротний курс: «Революційний шлях виходу з кризи – повалення влади буржуазії та встановлення диктатури пролетаріату» [36]. Зрозуміло, що це було продиктовано висловом із боку Москви. Така позиція не сприяла росту чисельності прихильників партії, хоча, треба відзначити, що комуністи продовжували відстоювати інтереси найбільш вразливих верств населення. З іншого боку, вони вміло використовували загострення соціальних протиріч у краї і, згідно з проголошеними положеннями партії, були зацікавлені у поглибленні суспільної кризи, яка повинна б була призвести до «революційної ситуації» в Чехословацькій державі. Проте офіційно до середини 30-х рр. програмні положення крайкому КПЧ не відозмінювалися, а її партійно-стратегічна основа – курс на перемогу пролетарської революції і встановлення диктатури пролетаріату (у формі Рад) – залишалася першочерговим (і кінцевим) завданням всього комуністичного руху. Це підтверджують деякі манфести крайкому КПЧ [37]. Національна політика партії була поміркованою у тому плані, що ідея єдності українського народу залишалася незмінною, однак тільки за умови його об'єднання в Радянській Україні: «Радянська Україна нам рідна українська держава, вона наш союзник у боротьбі за наше визволення, і ми повинні її охороняти від зазіхань на неї всіх ворогів – чужих і своїх українських» [38]. Таким чином проголошувалася і політична боротьба з іншими проукраїнськими політичними партіями краю.

Продовжувала свою активну діяльність і місцева партія соціал-демократів. На III Конгресі СДПР, який відбувся 8—9 листопада 1924 р. в Ужгороді, було прозвітувано про участь соціал-демократів у парламентських виборах, аналізувалися їх наслідки тощо. Багато уваги приділялося політико-економічним

аспектам розвитку тогочасного Закарпаття. Делегати партійного Конгресу представляли 176 регіональних осередків краю. Було обрано голову управу партії, яка складалася із 18 чоловік. Головою СДПР залишився Я. Остапчук, а його заступниками обрали І. Габора та В. Малого. Генеральним секретарем партії став С. Клочурак, який до того ж редагував партійний друкований орган — газету «Вперед». Протягом наступних двох років головна увага керівництвом партії відводилася розбудові структурно-організаційної бази СДПР. Виражаючи інтереси закарпатських робітників, соціал-демократи намагалися залучити більше й верстви місцевого населення. Особливий акцент робився на залучення до лав партії інтелігенції, передусім — педагогічних працівників [39]. У 1926 р. був скликаний Надзвичайний з'їзд партії соціал-демократів, який прийняв доповнення до партійної програми. Вони стосувалися кількох основних аспектів реалізації реальної «справедливої» земельної реформи, а не запропонованої урядом, і «повільної» реформи аграрного сектора взагалі. Більше уваги було відведено соціально-національним положенням програми і підтверджено курс на завоювання культурно-національної автономії [40].

Проте партійні дії у 1928—1929 рр. вказували на наявність кризи в середині політичної організації. Політичний застій був викликаний і впливанням у ряди партії, особливо до її керівництва, представників чеської та єврейської національностей, що відбивалося на партійній позиції у важливих політичних і національно-культурних моментах. Така ситуація спричинила вихід із лав СДПР багатьох українських провідників. Серед них був О. Бадан, а у 1926 р. від соціал-демократів відійшов один із активних лідерів партії, багаторічний редактор газети «Вперед» С. Клочурак [41]. Ще більше поглибило кризу в партії намагання її неукраїнських членів об'єднатися із ЧСДП і офіційно утворити її крайову філію, що й сталося на з'їзді СДПР (тоді її ще називали Руська Соціал-Демократична Робітничча Партія) у м. Хуст в кінці 1929 р. [42]. Проте таким кроком ліквідувати кризу в партії соціал-демократів не вдалося. Не сприяло покращенню внутріпартійної ситуації й те, що керівництво СДПР у погодженні із ЧСДП в Празі висунуло кандидатський лист до парламентських виборів 1929 р., в якому не знайшлося місця українським соціал-демократичним активістам. Вихід із лав партії одного із її засновників і багаторічного керівника Я. Остапчука якраз свідчить, на нашу думку, про суттєві непорозуміння серед керівництва партії соціал-демократів.

Незважаючи на це, об'єднання крайової партії соціал-демократів із ЧСДП мало й об'єктивні позитивні наслідки. Матеріально-фінансова підтримка з Праги успішно вплинула на зміцнення структурно-організаційної бази партії, розширила можливість впливу на місцеве населення і уряд. У період економічної кризи 1929—1933 рр. політика чехословацької влади, намагаючись стабілізувати ситуацію в країні, посилила і політичний контроль за соціал-демократами, так само як і за комуністами, вважаючи їх розповсюдниками антидержавних ідей. Найбільшу небезпеку в цьому плані становили організації та проведення масових страйків, маніфестацій тощо [43].

Офіційно ж виробити партійну програму дій в умовах кризи соціал-демократам вдалося на XVI з'їзді ЧСДП в Празі, який відбувся у вересні 1930 р. Делегати з'їзду в принципі підтримали політику владного диктату фінансового капіталу і визнали неспроможність у тих умовах пролетаріату боротися за владу [44]. Проте, маючи потужну фракцію в чехословацькому парламенті, соціал-демократи зажадали припинення каральних дій поліції проти мирного населення, відмовившись від пропаганди активних форм боротьби проти уряду, і прагнули парламентським шляхом добиватися поступового реформування. Щодо конкретної роботи, то ЧСДП почала домагатися припинення масових звільнень робітників, виділення матеріально-фінансової допомоги на громадську роботу, домагатися безкоштовного харчування для бідних тощо. Саме завдяки їх старанням протягом 1931—1933 рр. від уряду було отримано потужні по безробіттю та харчуванню [45].

Після подолання економічної кризи на першій план знову висувається політична й міжпартійна боротьба. У цей час партійні вимоги місцевих соціал-демократів стають схожими з комуністичними, однак шляхи їх реалізації знову ж таки залишилися різними. Зокрема, багато уваги приділялося поліпшенню соціального становища робітників, розширенню політичних прав і свобод населення, загальній мобілізації суспільства проти фашизації країни і виконанню соціально-економічних і політичних зобов'язань урядом щодо краю шляхом переговорів та державних реформ. Через те, що представники КПЧ змушували місцеву СДПР у пошуранні «фашистам» в уряді, налагодити зв'язки було важко. Вони обмежувалися тільки передусім взаємно підготовленими акціями соціально-економічного характеру. Подібними були й позивні щодо припинення політики чехізації й усунення із службових посад українців.

Отже, вибір політичних партій українського спрямування був зроблений остаточно — політичний розвиток, еволюційна діяльність проукраїнських партій була можлива лише в умовах вільного демократичного простору, яким наповнювала «свіжий» державний організм Чехословацька республіка. З іншого боку, визначеність із прихильністю до уряду й своєю політико-національною орієнтацією не мала закінченого вигляду. Більше того, вона знаходилася в зародковому стані. Бажання і мрії перетиналися із звичною обережністю і, деякою мірою, недовірою. У програмах політичних партій, які визнавали себе проукраїнськими, відкрито ще не звучали вимоги про приєднання Закарпаття до України як кінцевої мети. Ще більше хаотичним було становище в мовній культурі, яка лише із часом еволюціонувала в конкретно визначені форми традиційного українства. Так само проходила еволюція радикалізації програм проукраїнських партій у 20—30-х роках ХХ ст.

На території, де вплив незалежної Християнсько-Народної Партії був досить слабким, визрівала необхідність створення нової української партії, яка б не дала можливості залучити місцеве населення до русофільських автономних сил в першу чергу, своєю практикою антиукраїнської пропаганди. Саме на

середину 30-х років припав час появи на політичній арені краю ще двох проукраїнських партій – Української Селянської Партії (УСП) і української фракції Аграрної партії. За ідею створення однієї такої політичної української організації взялася уже відома на той час культурно-національна діячка Пряхівщини, активний член «Просвіти» й лідер карпагоукраїнського жіноцтва І.Невицька [46]. Саме завдяки її старанням було проведено велику організаційну роботу по підготовці заснування партії. Причина такої ініціативи полягала в тому, що проукраїнські партії і філії не зуміли до цього часу сформувати «ширу» національно-українську політичну організацію, яка об'єднала б всіх закарпатців, котрі вважали себе українцями (хоча така ідея постійно виривалася).

Починаючи з 1934 р., формувалася організаційно-структурна база нової партії. Найактивнішими членами організаційної групи, крім згаданої І.Невицької, були І.Гриць, В.Кузьмик, М.Тулєк, І.Болнар та ін. [47]. Установчі збори партії відбулися 7 квітня 1935 р. в Ужгороді у присутності 30 осіб [48]. Офіційний друкований орган партії (Урядовий орган У.С.П.) «Народня Сила» почав виходити з 15 вересня 1936 р. Його редактором та видавцем був М.Тулєк, а співредактором І.Невицька. Новинка друкувала багато політичних статей, у тому числі й про діяльність різних партій [49]. Основне завдання партії її керівники вбачали у створенні на базі УСП об'єднаного ядра всіх українських громадсько-політичних сил.

Однією із суттєвих відмінностей поряд з іншими партіями української орієнтації було те, що, починаючи з 1937 р., УСП стояла на більш радикально-національних позиціях, у їхніх відзовах уже сміливо і відверто звучали вимоги націоналістичного характеру. Про це свідчать резолюції II з'їзду УСП. Незважаючи на сміливість радикальних політичних положень, партія не зуміла виробити цілісну програму організації, в якій було б чітко вказано її завдання й чий інтереси вона повинна виражати [50]. Свої цілі УСП намагалася аргументувати в кількох програмних положеннях, які досить часто виходили у партійному друкованому органі «Народня Сила». У цілому вони не відрізнялися від програмних документів інших проукраїнських партій. Головні завдання і напрямки діяльності партії корегувалися лише внаслідок політичних змін у краї (або їх відсутності) і закріплювалися на нарадах та з'їздах. Це суттєво впливало на ставлення населення до УСП, хоча сам факт її існування у тих умовах можна визнати позитивним. Оскільки програма повинна була стати обличчям партії, то не зрозуміло чому її керівництво зволікало із цим питанням. Можна припустити, що до організації партії, крім І.Невицької, прилучилися люди, які до того часу не мали достатньої практики і необхідного стажу політичної діяльності. Так чи інакше, а відсутність стабільної партійної програми у той час було негативним явищем. Пріоритетним завданням партії все-таки залишалася боротьба за національну автономію Закарпаття. Особливого значення вона набула у часи пожевлення міжнародних територіальних зазіхань на Чехословацьку республіку: «Отже, всі українці, під синьо-жовтий прапор, під яким ми стояли в 1918 році! Мусимо боротись за ідею українського

автономного Підкарпаття!» [51].

Існування УСП хоч і мало позитивний момент у згуртуванні українських сил Закарпаття, її організаційно-структурний рівень значно поступався іншій проукраїнській політичній організації – ХНП. На протязі 1938 р. УСП активної політичної діяльності не проводила. Вона не мала широко розгалуженої мережі осередків подібно ХНП. А відсутність чіткої програми партії говорить про слабу організаційно-політичну культуру, яка аж ніяк не могла личити політичній партії на чолі УСП у другій половині 30-х років. Та все ж, політичні лідери згаданих партій не намагалися протистояти один одному, а навпаки – співпрацювали між собою. Така ситуація, безперечно мала позитивний момент у процесі консолідації організації проукраїнського спрямування.

Позитивні зміни сталися і у середовищі однієї з наймасовіших політичних партій тогочасності – Аграрній партії. Незважаючи на відверте русофільство її лідерів, серед рядових членів була велика кількість проукраїнськи налаштованого населення. Це змушувало найактивніших представників українських аграрників боротися за рівноправство в середині політичної організації і відстоювати проукраїнські політичні і національно-культурні позиції. Починаючи з 1934 р. у Аграрній партії постала потужна українська фракція, яка у мовно-національних питаннях стала опозиційною до русофільського керівництва. Серед членів української фракції Аграрної партії євстю громадсько-політичною активністю виділялися С.Клочурак (фактичний лідер фракції), В.Курах, В.Приймак, М.Марушак, М.Гулянич, М.Рибар, Д.Андришин, Ю.Лацанч, М.Лацанч, А.Штефан, Ю.Перевузік та ін. Вони видавали газету «Земля і Воля», редакторами якої були С. Клочурак і М.Попадочок [52].

Хоча українська фракція Аграрної партії була змушена вести постійну боротьбу з русофілами-аграрниками, вона зробила добрий внесок у розвиток українського національного руху в краї. Такі члени партії, як С.Клочурак, А.Штефан, Ю.Перевузік, М.Марушак та інші брали активну участь у просвітницькій роботі, тісно співпрацюючи з крайовою «Просвітою». Неодноразово українські аграрники виступали у масових акціях протесту епільно з місцевими комуністами й соціал-демократами [53]. Незважаючи на це Аграрна партія постійно проводила й антикомуністичну пропаганду [54].

Активна діяльність української фракції Аграрної партії змусила рахуватися з нею центральне керівництво в Празі [55]. Незважаючи на її авторитет в різних куточках краю, русофільська частина аграрників намагалася не допустити українців до парламентських виборів у 1935 р. Більше того, центральне керівництво партії підтримало склад кандидатського листа аграрників від Закарпаття, куди не ввійшло жодного українського представника. Таким чином вони намагалися позбавити українців можливості впливати на політичні і соціально-економічні зміни в краї.

Та все-таки запекла боротьба в середині партії між її українськими та русофільськими представниками продовжувалася. Це призвело до глибокої

партійної кризи влітку 1938 р. Українська фракція аграрників постійно боролася за рівноправ'я у партії, однак політика її центрального проводу незмінно базувалася на ставленні до українців із «точки зору інтересів партії», що ніяк не могло привести до «замирення між українцями та русофилами» [56].

Із середини 30-х років намітилися зміни в діяльності крайового комітету КПЧ. На порядок денний почали висуватися нові стратегічно важливі питання тогочасності, а точніше – питання пошуку союзників та доцільності вимоги автономії краю. На всі ці політично-тактичні повороти керівництва крайкому безосередній вплив мали як зовнішні, так і внутрішні обставини. Одним із акцентуючих моментів, що вплинуло на подальші дії КПЧ в Закарпатті, стала перспектива фашизації Європи та – як її основний політико-ідеологічний чинник – стрімкий розвиток і офіційна політика Німеччини. У цей же час комуністи змінили традиційне для всіх автономних партій програмне положення, що стосувалося вимоги автономії краю. Ще готуючись до виборів 1935 р., вони безапеляційно заявили, «що лозунг автономії є тільки знаряддя для обману трудящих, на відрив їх від революційної боротьби за хліб, роботу і свободи» [57]. Такий поворот можна розглядати, як передвиборчий трюк. Оскільки відчувалася мобілізація проугорських автономно-політичних сил, які активізувалися з початку поширення фашизму в Європі, крайова організація КПЧ була змушена запропонувати яку-небудь альтернативу і якимось чином відмежуватися від автономних партій. Подальша діяльність партії, яка тільки по інерції спрямовувалася на домагання від уряду Чехословаччини виконання взятих на себе політико-правових зобов'язань щодо Підкарпатської Русі, практично не змінила її тактики. Нестійкість позиції щодо автономії краю відбивалася й на ставленні до комуністів інших політичних партій, перш за все – української орієнтації. У червні 1938 р. крайком КПЧ отолосив, що готовий підтримати висунуті Українською Центральною Народною Радою вимоги до чехословацького уряду і разом домагатися виборів до крайового Союму. Реагуючи на це, ХНП висловила так: «Було б бажаним, щоб в справі автономії був спільний поступ не стільки Рад, але й всіх партій, які бажають добра нашому народові». Проте водночас вони поставили доречне запитання: «Та чи вірити комуністичним маневрам?» [58]. Відповідь була дана 5 липня 1938 р., коли крайова організація КПЧ вирішила взагалі відмовитися від вимоги негайної автономії [59].

У питанні єднання всіх проукраїнських політичних сил краю комуністи займали конкретну і незмінну позицію. На утворення союзу чи блоку з автономними партіями «руських хліборобів» (1920—1924 рр.), а пізніше «християнських народників», які найпоєднованіше відстоювали проукраїнську орієнтацію, вони не збиралися йти, оскільки вважали їх буржуазно-поміщицькими й клерикальними партіями. Такої думки традиційно дотримувалися й науковці, які в радянські часи висвітлювали їх діяльність [60]. Ця політична тактика, на нашу думку, була негативним явищем з огляду перспектив утворення національної автономії. Саме з цього і починалися всі

протиріччя, які виникали в Закарпатті між проукраїнськими комуністами, лозунговою мірою соціал-демократами, аграрниками та членами ХНП й УСР. А вже в середині національно-культурних і політичних положень вони сходилися. Навіть, як ліві, так і праві партії бажали об'єднати українців Закарпаття з українським народом по той бік Карпат. Єдина відмінність полягала в тому, що ліві (крайком КПЧ) вбачали цей союз у складі Радянської України, а інші (ХНП, УСР, СДП, українські аграрники) – в некомуністичній Соборній Українській державі. По-друге, згадані політичні організації вбачали в тогочасній Угорщині та автономних політичних діячах, які потурали її реваншистським ідеям, найбільш небезпечнішого ворога. По-третє, і одні, і другі доводили реально єдність українців по різні боки Карпат, відкрито і безапеляційно утверджували й відстоювали українську мову [61].

Проте, незважаючи на ці та на інші об'єктивні спільні риси, тактичні засади в базосередні дії лівих і правих політичних сил суттєво розходилися і в традиційних, для тогочасних умов, лозунгових та газетних «баталіях» відмежувалися один від одного. Далосся взнаки й однобоке і, що треба підкреслити, неправдиве висвітлення подій в Радянській Україні комуністичною пресою краю, за що їх справедливо піддавали критиці. Безпідставне вихваляння соціалістичних перемог, критика та, навіть, паплюження ідеї Соборної Української держави, відсутність стабільної конструктивної програми зіграли з комуністами, на наш погляд, зворотний ефект, що безперечно позначилося на її подальшій історії.

Щодо останого, то критику комуністів можна віднести і до діяльності місцевих соціал-демократів. Газета «Вперед», яку впродовж 1926—1938 рр. редагував Д. Німчук, виходила українською мовою і досить вміло висвітлювала різні політичні і соціально-економічні події в краї. Багато уваги приділялося міжпартійній боротьбі, в тому числі і з проукраїнськими політичними організаціями. Проте особливі протиріччя виникали з комуністами, які вважали боротьбу соціал-демократів за соціальні реформи не революційною і слабо ефективною. Ці та інші моменти призводили до виходу із лав ЧСДП більш радикально настроєних членів [62].

У цілому, особливо після подолання світової кризи, програмні вимоги місцевої ЧСДП були схожими з комуністичними. Головна різниця полягала у методах їх реалізації. Найбільший акцент уваги соціал-демократи робили на поліпшення соціального становища населення шляхом реформування, переговорів з урядом тощо. А вимоги розширення політичних прав і свобод, виступи проти фашизації, чехізації та усунення із службових посад українців знаходили своє відображення у спільних із комуністами акціях протесту [63].

Негативну роль відіграла і відсутність у практиці комуністів та соціал-демократів проведення регулярних національно-усвідомлюючих та релігійно-духовних акцій. У цьому відношенні єдиним моментом, який вказував на співпрацю з націоналістами, була участь членів крайової організації КПЧ у культурницьких заходах спільно з «Просвітою». Однак, незважаючи на це, самі

комуністи, а також деякі радянські дослідники, ніби виправдовуючись, зазначали, що крайком КПЧ тільки використовував «Просвіту» для досягнення своїх цілей, із чим не можна погодитися [64]. Адже факт співпраці в культурницьких акціях із «Просвітою» (хоч і не масово) все-таки був позитивним моментом у діяльності комуністів. Більш тісно з крайовою «Просвітою» співпрацювали члени місцевої ЧСДП, про що свідчить безпосередня участь у лавах культурно-національної організації багатьох представників партії, у тому числі її активістів Ю.Ревая, Ф.Рева, Д.Німчука та ін. [65].

Та все ж ядром автономної політики краю залишалася ХНП. Її лідери послідовно відстоювали ідеї політичної та економічної самостійності Закарпаття. Ведучу роль вони відігравали і в надпартійному представницькому органі – Першій Руській (Українській) Центральній Народній Раді, куди входили представники проукраїнських політичних партій і організацій. Їхньою культурно-національною опорою було товариство «Просвіта», яке в 1937 р. об'єднало всі прогресивні національні сили, незалежно від їх партійної приналежності. У 1938 р. ХНП закликала всіх політичних діячів краю прилучитися до боротьби за автономію. І хоча вона не була серед наймасовіших політичних організацій, але своїм бажанням вирішити найголовніше питання тогочасності безперечно займала передове місце в політичній історії краю. Недарма ХНП активно займалася вивченням і аналізом автономних проєктів, подавала свої зауваження до їх змісту тощо.

Кардинально змінилася ситуація в політичному житті краю з приходом до влади другого автономного уряду на чолі з лідером проукраїнської організації А.Волошином [66]. Новий уряд був сформований 26 жовтня 1938 р. і у своїй більшості складався із представників українофілів. Щоб запобігти вибуху політичної анархії, уряд Чехословаччини того ж дня погодився із пропозицією українських політиків, зокрема Ю.Рева, офіційно припинити діяльність всіх політичних партій краю. Єдиною правомірною політичною організацією тут стала Руська (Українська) Центральна Народна Рада.

Позицію чехословацького уряду щодо закриття політичних партій у краї підтримав автономний уряд та його лідер А.Волошин, який намагався заборонити всі політичні партії і утворити національні представницькі об'єднання народностей (Народні Ради), що проживали в Закарпатті. 29 жовтня 1938р. було видано декрет про припинення діяльності всіх політичних партій, що діяли до цього часу на території Закарпаття, і наказано, «щоб органи безпеки негайно постаралися про запертя партійних приміщень та про конфіскацію актів і майна партійних організацій», що було чітко виконано [67]. Закриття політичних партій було здійснено, у вдалий момент тому, що саме в цей час партійність вже втратила своє суспільне значення і перетворилася на «анархічного чинника». Загальнодержавні партії через свої егоїстичні інтереси не зуміли виробити здорові організаційні основи. Їхні партійні апарати довели неспроможність, а, можливо, й небажання принципово ставитися до вирішення суспільних проблем тогочасності. Керівники ж проукраїнських партій до

своєнього вірили, що підтримують певну ідею, котру не зрадіять заради чужих інтересів. Тому «шкідливе партійництво через взаємну ворожнечу і заздрість дійшло до того, що то шкодило народові. Влада потребує спокійної атмосфери...» [68].

Подальші події показали, що проукраїнський уряд А.Волошина віддав у вершу демократичність багатопартійної системи, пояснюючи це як вимушений політичний крок в тогочасних умовах: «Народ уже прозрів. Щоб не роз'єднали його вороги, позбувся вського партійництва» [69]. Після заборони діяльності всіх політичних організацій Перша Руська (Українська) Центральна Народна Рада, в складі якої згуртувалися партії української орієнтації, монополізувала повсякденне життя краю, що повністю було пом'якшити становлення стабільної суспільно-політичної ситуації. 12 січня 1939 р., коли стало відомо, що вибори до другого Союму відбудуться через місяць, було ще раз оголошено про розпуск всіх політичних партій (тепер уже остаточно), в тому числі й українських [70].

Вже наступного дня почалася організаційна робота по створенню нової національно-української партії, яка б включала у себе всі розрізнені до того часу політичні організації. Над цією організацією працювали всі активні діячі Закарпаття, які входили до керівних органів проукраїнських товариств і партій ХНП, УСП, філій Аграрної та Соціал-Демократичної [71]. Велику допомогу надали і безпартійні, які прихильно ставилися до національно-визвольного руху українців у краї. Упродовж тижня було проведено кілька попередніх засідань, розроблявся статут партії, її програма. Наслідком спільної роботи 18—20 січня 1939р. стало створення єдиної української політичної партії – Українське Національне Об'єднання (УНО). 19 січня 1939 р. чехословацький уряд отримав офіційне повідомлення про затвердження Статуту і Програми партії УНО. Наступного дня було видано розпорядження за №653/39 про дозвіл створення партії УНО, що означало право на її легітимивну діяльність [72]. Тоді ж оголосили про участь УНО у виборах до Союму. Таким чином, сповнилися мрії багатьох українських громадсько-культурних і політичних діячів краю про заснування і діяльність політичної організації, яка б об'єднала всі національно-вільні сили і виступила єдиним фронтом на захист своїх прав і свобод. Одним із результатів виникнення партії УНО стало, без сумніву, порозуміння колишніх керівників і членів різних партій українського спрямування в необхідності виступу спільними силами на виборах і вироблення єдиного кандидатського списку.

24 січня 1939 р. на установчих зборах партії УНО було обрано керівництво організації, сформовано його головний провід [73]. Головою партії обрано Федора Ревая. Заступником голови став М.Тулик, а генеральним секретарем – А.Ворон. До складу керівного органу також увійшли: секретар І.Рогач, редактор В.Гренджа-Донський, референт пропаганди В.Комаринський, контролери М.Бабота і М.Бандусяк. Крім того, безпосередніми членами проводу партії УНО стали: А.Шгефан, М.Брашайко, І.Невицька, С.Росоха, Ю.Пазуханич,

М.Долиной, С.Клочурак, В.Лар, Д.Німчук, М.Марушак, Д.Полочин, І.Климуш, М.Гупаловський [74]. Почесним головою УНО був і А.Волошин [75]. Крайовий секретаріат, головний провід партії розташувався у місті Хуст, а офіційним друкованим органом організації проголосили газету «Нова Свобода», редагування якої доручили В.Гренджі-Донському [76].

Поява на політичній арені партії УНО викликала швидку реакцію у місцевого населення. У перші два дні після створення партії до її рядів залучилося близько п'яти тисяч чоловік [77]. Позитивно вплинув на позицію населення щодо УНО і той факт, що об'єднавши партійні інтереси християнських народників, селян-робітників (УСП), аграрників і соціал-демократів, партія об'єднала і представників різних соціальних верств, які з надією чекали від неї засупництва. Структурно-організаційна основа УНО базувалася на широко розгалуженій мережі своїх осередків, яких на території Закарпаття було більше двохсот [78]. Партійний центр опирався на округні, районні та місцеві осередки. Створивши нормальні організаційні умови на місцях, осередки відразу ж взялися за основне завдання того часу – проведення підготовки виборів до Союму Карпатської України.

Програма партії УНО досить суттєво відрізнялася від інших програмних документів партій, що діяли в Закарпатті до її створення. Складається враження, що це – програма побудови держави або програма першочергових дій уряду. З іншого боку, платформа єдиної проурядової партії повинна була виражати спільну ідею домінуючої влади у майбутній державі. У цьому, на нашу думку, полягала основна своєрідність програмних положень УНО. Вони друкувалися в партійній пресі як настанови та пропозиції щодо «правильного» життя пересічного громадянина і вірного підданого своєї національної країни. В основі програмних розділів були поняття «нація», «українська національна спільнота», «відповідальність та дієва жертвенність членів» [79]. Широко вживане гасло «Україна – понад усе!» пронизане бажанням створити міцне національно-українське суспільство. Взагалі зміст програмних положень партії УНО вперше в політичній історії краю мав різко видозмінений вигляд і ні за своєю структурою, ні за формою не був схожим на програмні документи всіх інших політичних організацій краю.

Утворення єдиної продержавної партії УНО і наявність її членів серед уряду визначало і державницьку позицію правління, яка базувалася на авторитаризмі і націоналізмі, навіть незважаючи на демократичний зміст проголошеного документу: «УНО вибере таку форму правління, яка найбільше відповідатиме інтересам української національної спільноти та стремлінням українського народу по всіх виявах свого національного, політичного, культурного і соціального життя» [80]. Співпраця уряду і партії була настільки своєрідною, що інколи важко було зрозуміти, який інститут стоїть вище.

Першим «бойовим хрещенням» політичної партії стала підготовка до виборів у крайовий Соїм. Докладені урядом зусилля, спрямовані на необхідність перемоги УНО, були винагороджені позитивним результатом. Із усіх

голосуючих, які становили 92,5 відсотка населення, 92,4 відсотка віддали свої голоси на підтримку УНО [81]. Такі результати були очікувані з огляду на проведену агітацію, афішну пропаганду, публічні зібрання та ін. Але перемога кандидатського листа УНО ще не означала остаточної перемоги в державотворенні Карпатської України. Почалася копітка робота по становленню державного життя. УНО, як єдина урядова партія, брала безпосередню участь у цьому процесі.

Втручання чеської державної влади у внутрішні справи Карпатської України набувало все більш рішучого характеру. Оскільки питання скликання крайового Союму було першочерговим, то чеки запропонували вирішити цю проблему при умові, що Ф.Ревай буде позбавлений посади голови партії, а його посаду займе Ю.Перевузік. Його кандидатуру підтримували урядовці в Празі й міністр С.Клочурак, з яким він був близько знайомий по співпраці в Аграрній партії [82]. Таким чином, уряд і партія УНО опинилися перед фактом вибору. Оскільки Ф.Ревай відмовився залишити посаду голови партії УНО добровільно, А.Волошин як уповноважена особою своїм декретом звільнив його [83]. Фактично Ф.Ревай став жертвою політичної змови, сліди якої вели із Праги. Новообраний голова партії (Ю.Перевузік) був більш поміркований у своїх поглядах і підтримував політику А.Волошина щодо лояльності до чехословацької влади. У його поглядах не було «сліпого» радикалізму, яким були «наділені» деякі члени проводу УНО. Цим самим він влаштував і центральну державну владу.

Уже наступного дня голова партії дав розпорядження редагувати офіційний друкований орган організації «Нова Свобода» в більш поміркованому дусі, не виступаючи з різкою, необдуманого критикою проти празької влади, як це було до цього часу, щоб не дати приводу чеській цензурі ліквідувати єдину політичну партію й урядову газету краю [84]. Таким чином, зміна політичного керівництва партії автоматично вплинула на ведення політики УНО. Радикальна націоналістична позиція з присмаком екстремізму по відношенню до представників інших національностей (останнім часом все більше поширювалися античехословацькі настрої) змінилася ліберальною політикою, яка виражалася в лояльному ставленні до чехословацької влади і йшла в ногу з політикою автономного уряду А.Волошина. Наголосимо ще раз, що до цього спричинилися перш за все зовнішньополітичні чинники. В умовах розпочатої угорцями агресії проти населення Закарпаття і швидкоплинного перебігу подій політичне життя уряду і провідної партії УНО було паралізоване.

У таких умовах, коли багато провідних і рядових діячів УНО опинилися перед фактом фізичного знищення, про діяльність партії в краї не могло бути й мови. Із загибеллю Карпатської України перестала існувати й єдина національна українська політична партія Українське Національне Об'єднання.

Упродовж двадцятилітньої політичної історії політичні партії краю українського спрямування відшліфували свою національно-політичну платформу і на її основі пройшли кілька етапів розвитку. Безумовно цей розвиток був важким. Він нашоухувався на різні кризові явища, які випливали як із

внутрішньополітичних, так і зовнішньополітичних чинників. Але політично-національна стабільність, ідеологічна спрямованість проукраїнських політичних сил мала все-таки завершений вигляд і довела доцільність декларованих ними об'єднаних процесів. Цей момент був головним у діяльності партій і залишив конкретний слід у політичній історії краю.

Характеризуючи згаданий період, треба відмітити і те, що він був насичений боротьбою між русофільськими організаціями та партіями української орієнтації на всіх суспільно-політичних «фронтах». Це була спільна риса всіх проукраїнських партій. Одностайно вони також виступали проти захвату на території краю з боку Угорщини і Польщі, посилено чехізації та русифікації, відстоювали автономні політичні, економічні і культурні права та свободи місцевих жителів. Важливим і, мабуть, пріоритетним питанням було доведення до свідомості населення об'єктивної спільності українців Закарпаття із українським народом по той бік Карпат.

1. Державний Архів Закарпатської області (далі ДАЗО), ф.1146, оп.1, спр.3.
2. Там само, ф.29, оп.3, спр.33, арк.10.
3. Там само, арк.10-11.
4. Там само, ф.1056, оп.1, спр.91, арк.3.
5. Статут і програма Руської Хліборобської (Земледільської) Партії. – Ужгород, 1920. – С.14.
6. Добощ І. Історія української журналістики Закарпаття 20–30-х років ХХ ст. – Івано-Франківськ, 1995. – С.20.
7. Нариси історії Закарпаття. Том.ІІ (1918–1945). – Ужгород: Закарпаття, 1995. – С.130.
8. Руська Нива. – 1923. – 22 березня.
9. Малєць О. Родина Остапчуків у Закарпатті // Науковий збірник Товариства «Просвіта» в Ужгороді. Річник IV (XVIII). – Ужгород: Два кольори, 2000. – С. 277.
10. Добощ І. Вказана праця. – С. 34.
11. Народ. – 1920. – 24 квітня.
12. Загальна бібліографія Підкарпаття / Укл. Лелекач М., Гарайда І. / Факс. вид-ня. – Ужгород: Вид-во В.Падяка, 2000. – С.65.
13. Співак Б. Революційний рух на Закарпатті в 1924–1929 роках. – Ужгород, 1964. – С. 18.
14. ДАЗО, ф. 63, оп. 1, спр. 434, арк. 1–15.
15. Білак С. М. Народ за ними не пішов. – Ужгород: Карпати, 1981. – С. 119.
16. Нариси історії Закарпатської обласної партійної організації. Том I (1918–1945). – Ужгород: Карпати, 1968. – С. 60–61.
17. Шляхом Жовтня. Збірник документів. Том I. – Ужгород, 1957. – С. 468–471.
18. Там само. Том II. – Ужгород, 1961. – С. 149–154.
19. Фонди Закарпатського краєзнавчого музею (далі Фонди ЗКМ). – Інв. № Арх. УМ 7987, І-866, арк. 1–22.
20. Там само, арк. 19–20.
21. Там само, арк. 22.
22. Там само, арк. 21–22.
23. ДАЗО, ф. 29, оп. 3, ол. зб. 131, арк. 73.
24. Руська Нива. – 1923. – 22 березня.
25. Росоха С. Сойм Карпатської України. – Вінніпег, 1949. – С. 14.

26. Brandejs J. Vývoj politických poměrů na Podkarpatské Rusi v období 1918–1935 // Podkarpatska Rus. – Bratislava, 1936. – S.76.

27. Загальна бібліографія Підкарпаття. – С.64.
28. Росоха С. Вказана праця. – С.21.
29. Там само.
30. Добощ І. Вказана праця. – С. 29.
31. Співак Б. Революційний рух... – С. 36.
32. Там само. – С. 47.
33. Там само. – С. 78–80.
34. Нариси історії Закарпатської обласної партійної організації. – Ужгород: Карпати, 1960. – С. 50.
35. Співак Б. Революційний рух... – С. 129.
36. Історія Чехословакии. Т. III. – Москва, 1960. – С. 224.
37. Борканюк О. Всі до бою за краще життя на Закарпатті!! // Полум'яне слово. – Ужгород, 1957. – С. 62–92.
38. ДАЗО, ф. 2, оп. 1, спр. 164, арк. 11.
39. Вперед. – 1925. – 2 листопада.
40. Співак Б. Революційний рух... – С. 19.
41. Мушинка М. Лицар Волі. – Ужгород, 1995. – С. 57.
42. ДАЗО, ф. 923, оп. 1, спр. 33, арк. 5.
43. Там само, ф. 2, оп. 2, спр. 158, арк. 108–109.
44. Нариси історії Закарпаття. Том II. – С. 215.
45. Вперед. – 1935. – 17 квітня.
46. Магочі П.Р. Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848–1948). – С.184.
47. Росоха С. Вказана праця. – С.23.
48. Вперед. – 1935–14 квітня.
49. Народня Сила. – 1936. – 1 грудня.
50. Українське Слово. – 1937. – 30 грудня.
51. Добощ І. Вказана праця. – С. 63.
52. Земля і Воля. – 1934. – 10 серпня.
53. Співак Б.І. Нариси історії революційної боротьби трудящих Закарпаття в 1930–1945 роках. – Львів, 1963. – С.212.
54. Білак С.М. Вказана праця. – С. 108.
55. Календар «Земля і Воля» на 1936 рік. – Ужгород, 1935. – С. 57.
56. Нова Свобода. – 1938. – 16 червня.
57. Рогман М. Напередодні другої світової. – Ужгород, 1964. – С. 32–68; Співак Б.І. Нариси історії революційної боротьби... – С. 187, 193, 212, 238.
58. Нова Свобода. – 1938. – 15 червня.
59. ДАЗО, ф. 2, оп. 2, спр. 752, арк. 125.
60. Співак Ю. Революційно-визвольна боротьба на Закарпатті в 1929–1936 рр. – Київ, 1960. – С. 111.
61. Карпатська Правда. – 1937. – 3 жовтня.
62. Вперед. – 1935–15 грудня.
63. Співак Б.І. Нариси історії революційної... – С.187, 193, 212, 238.
64. Там само. – С.233;
65. Народний ілюстрований календарь книгопечатні «УНЮ» на звичайний рік 1930. – Ужгород, 1929.
66. ДАЗО, ф.3, оп.3, спр.47, арк.12.
67. Нова Свобода. – 1938. – 30 жовтня.
68. Там само.

II. Русофільські партії

Споєдним і неадекватним був процес становлення та розвитку русофільських політичних партій Закарпаття в 20–30-х рр. XX ст. Його особливості полягали перш за все в тому, що русофільські політичні сили не були однорідною масою. Тут існували різні специфічні напрямки, які в принципі визначали спільну ідею – крайовий автономізм і автохтонність місцевого «русського» населення. Проте одна частина з них вважала, що до такої категорії належать суто русини, які століттями проживали в Карпатах і не здійснювали яку-небудь велику міграцію, не асимілювалися з іншими народами. До них належала невелика кількість селян і міських жителів.

Друга категорія політично свідомого населення, яке прихильно ставилося до русофільського руху, вважала місцевих жителів частиною російської нації, як втілювала ідея, що ця відірваність є тимчасовою, і завдяки їхнім зусиллям це виправиться. Така ідея мала більшу кількість прихильників, особливо у другій половині 30-х рр. Не останню роль у цьому русі відігравали білоемігранти, політичні біженці (противники більшовизму), кадети, есери та ін., а також москвофіли з Галичини, Буковини та інших регіонів.

Третя категорія русофільського руху – жителі краю «мішаної» угорської національності, передусім священики, службовці і вчителі, які залишилися на старих посадах уже в новій політичній ситуації, однак свідомо дотримувалися певних позицій угорського реваншизму, повернення Закарпаття у лоно Святоцарської коронної імперії. Ця категорія відіграла у міжвоєнне десятиліття ще одну роль, а саме – її представники виступили активними посередниками в справі реалізації своїх планів щодо краю між політичними колами материнської Угорщини і політичними діячами, партіями та організаціями русофільського напрямку, які існували на території тодішньої Підкарпатської Русі.

Вся ця маса загалом була великою політичною силою і, незважаючи на деякі відмінності, мала спільні риси. Насамперед, це негативне ставлення до проукраїнських політичних і культурно-національних змагань місцевого населення, опозиційна позиція щодо чехословацької державної влади та її централістської політики в краї. І якщо в першій половині 20-х рр. ці ідеї знаходилися на початковому етапі, себто в зародковому стані, то з часом русофільські політичні партії все активніше виступали проти українофільів, опозиція до чехословацької влади набувала гострішого характеру, а політична орієнтація все більше схилялася у бік Угорщини.

Однією із перших автономних русофільських партій на політичній арені краю з'явився Підкарпатський Земледільський Союз (ПЗС), який майже одразу дістав широку підтримку серед місцевого населення, передусім користуючись авторитетом у селян. Серед його засновників були й діячі ЦРНР, які і інші активісти, внаслідок політичних непорозумінь вирішили заснувати власну політичну організацію. Оскільки вона спиралася на заможне й малоземельне селянство, то зрозуміло, що пріоритетними питаннями, які знайшли своє відображення в програмних положеннях, були питання проведення земельної

69. ДАЗО, ф.3, оп.4, спр.12, арк.4.
70. Шандор В. Спомини. Том I. Карпатська Україна 1938–1939. – Ужгород: Гражда, 1995. – С.267–268.
71. Стерно П. Карпато-українська держава. – Торонто, 1965. – С.122.
72. Гренджа-Донський В. Шастя і горе Карпатської України. Щоденник // Гренджа-Донський В. Твори. Т.VIII. – Вашингтон: Карпатський Союз, 1987. – С.129.

73. Там само. – С.140.
74. ДАЗО, ф.3, оп.2, спр.32, арк.4.
75. Гренджа-Донський В. Щоденник. – С.205.
76. Нова Свобода. – 1939. – 26 січня.
77. Гренджа-Донський В. Щоденник. – С.141.
78. Сівак Б.І. Нариси історії революційної боротьби... – С.276.
79. Росоха С. Вказана праця. – С.28.
80. Там само. – С.28.
81. Там само. – С.50.
82. Гренджа-Донський В. Щоденник. – С.203.
83. Там само. – С.205.
84. Там само. – С.206.

реформи й забезпечення необхідніших умов для нормальної землеробської діяльності.

Влітку 1920 р. на політичній арені краю з'явилася ще одна русофільська політична партія – Карпаторуська Трудова Партія (КТП). Питання про її організацію було поставлено на зібраннях населення 11 і 12 липня 1920 р. [1]. Організатори підготували програму і статут КТП, які згодом були затверджені на установчих зборах. Тоді ж обрали керівництво партії, до складу якого увійшли А.Гагатко, І.Шурканович, Ю.Гаджега, К.Прокоп та ін. [2]. Офіційним друкованим органом КТП стала газета «Русская Земля», редакцію якої очолюв В.Нічай. За своєю ідейно-політичною позицією КТП була наближена до Чехословацької Народно-Соціалістичної Партії (ЧНСП). Упродовж міжвоєнного двадцятиліття вони постійно координували свої дії. Проте програма платформа та партійні цілі досить часто видозмінювалися. Незмінними залишалися позиції щодо боротьби з іредентськими ідеями Угорщини. Безумовно КТП вимагала й виконання договірних умов Чехословащиною.

19 листопада 1920 р. у м.Мукачево відбулися установчі збори Аграрної партії [3]. Ідею її створення сюди принесли чеські урядовці й політики, які розраховували укорінити централістські порядки на ційно присланій до Чехословацьких територій. З часом партія стала однією з наймасовіших політичних організацій і упродовж міжвоєнного періоду діяла під різними офіційними назвами. Від часу свого заснування і до 1923 року вона називалася Селянська Республіканська Земледільська Партія Підкарпатської Русі (СРЗППР). Формально вона існувала як самостійна крайова політична організація, але за програмними цілями і структурно-організаційною основою вона підпорядковувалася центральним органам у Празі. Офіційним друкованим органом партії стала газета «Село», яка виходила упродовж 1920–1924 рр. Відповідальними редакторами новинки у різний час були В.Павлик, Ф.Мах і В.Бороняк [4].

У перші роки свого існування СРЗППР не проводила якої-небудь активної діяльності, обмежуючись створенням місцевих осередків, проведенням регіональних зібрань, на яких селянами висвітлювалися наявні проблеми, передусім в аграрному секторі. Негативно на розбудову партії, на нашу думку, впливала відсутність серед її членів інтелігенції. З недовірою до партії ставилося й духовенство. Лише згодом до лав Аграрної партії почала вливатися інтелігенція. Найбільший внесок у зміцнення структурно-організаційної бази цієї партії зробили А.Коссей, Ф.Гедуш, П.Петригала, А.Попович [5]. За своєю національною сутністю партія базувалася на інтернаціональній основі, серед її членів переважали місцеві (руські) жителі й чехи. Трохи менше тут було угорців. Партія твердо стояла на русофільських позиціях. Недостатню активність партії у перші роки її існування на теренах тодішньої Підкарпатської Русі можна пояснити й тим, що центральний орган Аграрної партії в Празі вслякко обмежував партійну діяльність крайової організації. Це вказувало і на обережність чеських аграрників, які намагалися зрозуміти реальну політичну ситуацію у краї.

Проте політика державної влади щодо реалізації автономних прав Шварцатської Русі змушувала лідерів різних партій шукати політичних союзників. Можливість спільної співпраці підсилювалася й антиавтономними тенденціями загальнодержавних політичних партій, які розгортали активну діяльність на теренах тодішнього Закарпаття. Перш за все, бурхливий розвиток політичних партій у краї показав, що партійно-ідейні принципи, в основу яких лягли повалення наступовий прогрес політичного, економічного та культурного життя місцевих жителів, майже у всіх політичних організаціях були ідентичні. Єдиним розширенням суспільства, яке привело до появи партій, у даному випадку відіграло негативну роль для ефективного порядкування суспільно-політичного та соціально-економічного життя краю. Оскільки більшість місцевого населення складали селяни (землероби, хлібороби), то ідея об'єднання або блокування автономних землеробських політичних партій заради єдиного, але потужного виступу на захист своїх прав і свобод, мала під собою реальну основу. Тим більше, що необхідні позитивні зрушення в аграрному секторі, що домагалися представники партій, не відбувалися. Перспективний вигляд мав партійний союз також із точки зору виконання політичних вимог, у тому випадку проведення виборів усіх рівнів. Усі ці передумови і вплинули на подальші події в партійно-політичному житті краю.

У такій ситуації на початку 1922 р. ПЗС виступив ініціатором партійного блокування. Всі члени організаційного комітету дійшли згоди й одногослосно прийняли назву політичної організації – Руська Земледільська Автономна Партія (РЗАП), до якої ввійшли крім ПЗС, КТП, Земледільська Автономна Партія (ЗАП)

(6). Загальне враження від програмних положень РЗАП будується на тому, що її вміст укладений на більш професійному рівні ніж у всіх тогочасних політичних організацій. По-перше, програма носила чітко виражений русофільський характер, що визначався позицією в мовній політиці та національно-культурній орієнтації. По-друге, політична позиція була направлена на здійснення і захист автономних прав та свобод краю забезпечених як міжнародними, так і внутрішньо-конституційними правовими законами. Це стосується встановлення порядку Підкарпатської Русі, введенням самоуправління, проведення виборів до крайового Союму та місцевих представництв нижчих рівнів, забезпечення прав і свобод національних меншин тощо. По-третє, релігійна політика була більш ліберальною та рівноправною. У цьому відношенні треба підкреслити те, що пропонувалося компромісне вирішення стосунків між греко-католиками, більша частина з яких була членами ПЗС та ЗАП, і православними, які складала не малу частку членської бази КТП. Отже, цим самим об'єднана партія РЗАП уникнула непорозумінь у цій сфері і ще більше сконсолідувала місцеве населення краю.

Потрібно відмітити і той факт, що прихильно до партійного об'єднання РЗАП ставилася й Руська Народна Партія (РНП), яка найбільше поширення дістала на Пряшівщині та інших територіях сучасної Східної Словацьчини. Це пояснюється насамперед політикою словакізації руського населення

Пряшівшини і державною політикою Чехословаччини, яка «відривала» ці території від тодішньої Підкарпатської Русі. РНП неодноразово зверталася з меморандумами про права руського населення Східної Словаччини [7]. Цим, на нашу думку, пояснюється зволання Прагою з вирішенням питання встановлення чітких кордонів краю. Тому зближення РНП і РЗАП було цілком зрозумілим, адже ситуація, в якій опинилася РНП, вимагала реальної підтримки і ефективного співпраці з русофільськими політичними партіями. Подальші події показали реальність цих намірів. Тому на Конгресі землеробських партій, який проходив 28 липня 1923 р. в Мукачеві, відбулося цілком закономірне, на нашу думку, об'єднання ПЗС, КТП, ЗАП (як союзного блоку РЗАП), РНП (як самостійної організації) і СРЗППР (як крайової партії, яка функціонально підлягала Аграрній партії Чехословаччини) в єдину новостворену партію під назвою Карпаторуська Республіканська Земледільська Партія (КРЗП) [8]. Це об'єднання було суто крайовою організаційною структурою і не вступало як філія загальнодержавної Аграрної партії. Хоча друковані органи партій продовжували виходити, самі політичні організації як самостійні перестали існувати. Виконавчий комітет КРЗП складався із трьох представників від кожної партії (ПЗС, КТП, ЗАП, РНП і СРЗППР). Так само було обрано по одному заступнику (всього п'ять) [9]. Проте дуже швидко серед керівництва почали виникати суперечності, які врешті-решт у грудні 1923 р. призвели до розпаду шойно створеної партії. Перш за все криза в КРЗП проявилася через небажання представників ПЗС, КТП, ЗАП і РНП підпорядковувати свою політику і партійну діяльність Празі.

Міжпартійні суперечки, які були найбільшим боєм всього міжвоєнного двадцятиріччя в краї, вирішили доло КРЗП. Період перших партійних коаліцій, як вважають сучасні дослідники, завершився безрезультатно [10]. Намагання частини лідерів КРЗП, а саме представників колишньої СРЗППР остаточно перетворити партію на філію Аграрної партії Чехословаччини призвело до розколу політичної організації [11]. Оскільки ПЗС був добровільно ліквідований літом 1923 р., а влада відмовила поновити його назву, 10 січня 1924 р. партія дістала нову офіційну назву – Автономний Земледільський Союз (АЗС) [12].

З початку 1924 р. самостійну діяльність продовжила й КТП. Її лідери повністю підтримали АЗС у питанні захисту автономних прав власними силами і відмежувалися від централістської політики, яку проводила РПЗНПР. З іншого боку, вони продовжували підтримувати союз із ЧНСП.

Восени 1925 р. на політичній арені краю з'явилася нова політична партія, яка отримала назву «Русское Народное Соединение» (РНС). Можемо припустити, що утворення РНС стало наслідком розколу КРЗП, оскільки більшість її членів складала колишні представники ЗАП і КРЗП, а також виходом з АЗС І.Мочкоша з товаришами, який не витримав політичного протистояння в партії з І.Куртяком та А.Бродієм. РНС не була масовою партією і активної діяльності у перші роки існування не проводила. Не брала вона й самостійної участі в парламентських виборах. Незважаючи на це, представники керівництва РНС були членами ЦРНР і постійно дотримувалися

русофільських позицій. Матеріально-фінансовій та ідейно-організаційній розбудові партії сприяла Чехословацька Народна-Демократична Партія (ЧНДП), яку очолював Карел Крамар [13]. Це була провадна політична організація, яка внаслідок підтримки русофільських партійних осередків намагалася зменшити виборчий тиск на уряд Чехословаччини. На парламентських виборах 1924 і 1925 рр. вона виступала самостійно, але успіху не здобула [14].

Упродовж другої половини 20-х років Аграрна партія й далі створювала широку мережу партійних осередків. Відстоюючи питання встановлення рівноправних земельних відносин і вирішення проблем селянства взагалі, найбільшу популярність аграрники звичайно мали на селі. У деяких випадках селяни були змушені вступати до Аграрної партії, отримуючи натомість всілякі привілеї. Маніпулюючи обіцянками проведення аграрної реформи, зокрема земельної, домаганнями реалізації законів про вступ і розподіл великих земельних ділянок, вони не могли на повну силу зосередитися на конкретному вирішенні проблем. Аграрна партія виробила й власну програму на період економічної кризи. Відчуваючи зростаючу підтримку серед місцевого населення, питання проведення земельної реформи вони відклали на другий план, мотивуючи це неможливістю її реалізації в умовах, що склалися. На перше місце аграрники висунули актуальну програму допомоги розореному селянству. Головними її завданнями стали домагання зменшити або ліквідувати взагалі податки на період кризи, анулювати боргові зобов'язання і надати пільгові кредити. Проте непослідовність проводу партії у вирішенні накреслених завдань, а також захист передусім заможного селянства знівеливали відсоток довіри населення до Аграрної партії, що й відбилося невдовзі на загальнодержавних парламентських виборах 1935 р., де аграрники втратили значну частину голосів у порівнянні з 1929 р. [15]. Будучи урядовою політичною організацією Аграрна партія, як і влада, відверто стала на антикомуністичні позиції, що підтверджувалося посиленням контролю за діяльністю лівих партій і заграванням із профашистськими силами, які в середині 30-х років активізувалися [16].

Звичайно така політика не діставала підтримки на місцях, особливо в Закарпатті, що негативно впливало на популярність партії напередодні парламентських виборів 1935 р. Ще один момент, який не сприяв авторитетові Аграрної партії в краї, полягав у невідступній русофільській орієнтації. Оскільки значну частину кількості членів партії, особливо серед молоді, складало проукраїнське населення, то в політичній організації визрівала внутрішня криза. Частина інтелігенції, яка представляла Аграрну партію, також виступала за відхід від старих русофільських позицій. Такі настрої врешті-решт призвели до того, що в 1934 р. в Аграрній партії постала українська фракція, яка перетворилася в опозицію щодо русофільського керівництва партії [17]. Проте провід аграрників намагався дискредитувати українське відгалуження партії і всіляко перешкоджав його діяльності. Лише згодом, розуміючи важливість підтримки населення Аграрної партії в Закарпатті, центральне керівництво визигало факт існування фракції [18]. Незважаючи на це, русофільський провід

Аграрної партії тогувався до парламентських виборів 1935 р. без української глілки. Більше того – жодного українофіла не було включено до кандидатського листа. Передвиборча програма не зазнала ніяких змін у порівнянні з попередніми і залишалася однією із найстабільніших з 1923 р. [19].

Починаючи з другої половини 20-х рр. у лавах найпотужнішої автономної партії АЗС почали відбуватися серйозні зміни, які торкнулися як її внутрішнього апарату, так і зовнішньополітичної орієнтації. Розуміючи, що звільнення пражського уряду з питань здійснення автономії краю, має далеко не тимчасовий характер, АЗС поступово переходить на більш радикальніше методи політичної боротьби і все гостріше критикує владу політику. На перший план висунули політичну боротьбу за автономію. Проте з цього часу відчутним стала й орієнтація партії на зміну державного устрою та території Чехословаччини, що ставило її в один ряд із антидержавними політичними організаціями. Розуміючи це керівництво АЗС офіційно не вимагало таких радикальних змін, однак окремі дії її лідерів підтверджують подібну думку.

«Психологічна» зміна політичних настроїв АЗС торкнулася й внутріпартійного життя. Селяни, які були основою партії упродовж перших років її діяльності, почали втрачати своє керівне становище. Їх місце все більше займали представники інтелігенції та духовенства. До лав АЗС залучалася й частина службовців, замовне селянство. Проте найбільшої реорганізації зазнало керівництво партії. Її очолила молода амбіційна група «автономістів» А. Бродій, М. Демко, І. Куртяк. Останній і став головою АЗС. З цього часу партія твердо зайняла позицію політичного лідера русофільського руху. У цьому відношенні її активно допомагало «Общество ім. А. Духновича». Ці організації проводили спільні акції як культурно-просвітницького, так і політичного характеру. Велика кількість членів АЗС одночасно брала участь у роботі товариства. Взагалі упродовж 20—30-х років «Общество ім. А. Духновича» виступало своєрідним об'єднаним центром русофілів різних політичних організацій, на противагу товариству «Просвіта», яка виконувала таку ж роль серед проукраїнських партій.

Крім того АЗС мала широку підтримку серед верхівки греко-католицької церкви, передусім старшого покоління, вихованого ще за австро-угорських часів. Така посильна підтримка була дуже хорошою допомогою особливо в передвиборчих кампаніях. Особливу увагу АЗС приділяв тогочасний єпископ О. Стойка [20].

Цікавими матеріалами є джерела фінансування АЗС. Крім членських внесків, які не могли покрити всі витрати діяльності партії, казна АЗС поповнювалася також за рахунок «іноземних інвестицій». Безумовно, що такі дотації надавалися за виконання конкретної роботи. Фінансування ж партії політичними колами Угорщини беззаперечно вказують на мету такої «співпраці». Перші згадки про проугорську орієнтацію АЗС припадають на першу половину 20-х років. Уже тоді з Угорщини надходила фінансова підтримка політичної організації, а також її лідерів, зокрема Й. Камінського [21]. З метою поширення серед місцевого населення античехословацьких настроїв і розуміння неабиякий вплив АЗС у краї, угорські політичні кола

намагалися зблизити русофільську партію з угорськими національними партіями Закарпаття, чим самим направили їх в єдиному проугорському руслі [22].

З 1922 р. у поле зору чехословацьких спецслужб потрапляє один з лідерів АЗС А. Бродій, який неодноразово зустрічався з угорськими агентами [23]. Таку активність проявляли й інші діячі АЗС І. Куртяк, Й. Камінський, М. Демко.

Виникнувши в середині 20-х років XX ст. партія РНС хоча й не була масовою і популярною серед місцевого населення, проте продовжувала свою діяльність і надалі. Вона згуртувала навколо себе передусім православно населення краю, яке відстоювало русофільські позиції та російську мову. Проте протириччя, які виникали в русофільських політичних колах не сприяли консолідації, а скоріше павпаки – роз'єднували національно-політичний рух русофілів. Навіть у ЦРНР, яка залишалася їх надпартійним об'єднаним центром, представники різних партій не могли порозумітися. Показово у цьому відношенні була ситуація, яка склалася в ЦРНР у кінці 1927 р. На засіданні президії партії РНС 31 грудня було прийняте односторонє рішення про вихід партії із складу ЦРНР і відкликання своїх членів, а саме Д. Дулаша, О. Попова та І. Мочкоша [24]. Мотивація такого ходу була проста і водночас промовиста – «зурпація влади в ЦРНР лідером АЗС І. Куртяком» [25]. Така позиція РНС якразово свідчить про різнобічне ставлення до тих чи інших політичних подій у краї партії русофільської орієнтації. Своім ставленням до акції лорда Ротермера, метою якої було повернення Угорщині втрачених позицій, РНС промовисто підтвердила й свою антиугорську партійну політику. На противагу іншим політичним організаціям (наприклад АЗС) партія РНС у цьому відношенні виглядала більш патріотичною і її чітка русофільська позиція була цілком зрозумілою. Міжпартійні суперечки в РНС виникали також з інших причин, зокрема економічного характеру (наприклад з Аграрною партією) [26].

Отже, треба визнати, що партії подібно РНС незважаючи на свою структурно-організаційну слабкість уміли реагувати на різні політичні події і гідно відстоювати власні позиції. Тому РНС вирізнялася серед інших подібних політичних організацій.

У краї деякий час діяла ще одна русофільська політична партія, яка чітко орієнтувалася на православно населення. Вона називалася «Карпаторусское Соединение Православных» (КСП), а її керівництво знаходилося в руках православних священиків, зокрема о. Михайла Розмана – настоятеля церковного приходу в Білках [27]. КСП була малочисленною й непопулярною політичною організацією. Вона брала участь у земських виборах, де намагалася через своїх представників захищати інтереси православної церкви та її вірників. Хоча, як стверджували члени КСП, це була лише програма мінімум. Згодом планувалося висувати своїх кандидатів у парламент і сенат [28].

Будучи маловідомою партією, КСП не мала впливу на політичне життя краю. Вона загубилася в партійно-політичній боротьбі і не залишила після себе ніяких відомостей, які б свідчили про її активну діяльність. З іншого боку, сам факт існування русофільської православної партії вказував на ще більше розширення серед місцевого населення і аж ніяк не міг сприяти консолідації.

Як уже зазначалося в період економічної кризи 1929—1933 рр., яка перекинулася й на інші сфери суспільного життя, чехословацький уряд посилив контроль за діяльністю політичних партій, передусім лівих. Починаючи з 1933 р. уряд почав відчувати, що деякі партії переходили рамки законної діяльності, діяли в антидержавному напрямі. Першим кроком до визначення легітимного існування партій в рамках закону республіки стала підготовка законодавчої основи врегулювання юридичного статусу політичних партій. Подібний закон, який передбачалося ввести в дію восени 1933 р., включав також положення про відшкодування збитків нанесених державі внаслідок протиправних кроків політичної організації [29]. Новий закон торкався всіх без виключення антидержавних партій. Першими його «жертвами» стали дві німецькі національні партії, які діяли на території Чехословаччини і проводили античехословацьку політику [30].

Наступним кроком в процесі юридичного оформлення статусу політичних партій в рамках законів республіки можна вважати появу у кінці 1934 р. «Законопроєкту ресстрації партій в Чехословаччині», який був вилощений у парламенті тодішнім прем'єр-міністром Я. Малипетром [31]. Згідно цього положення передбачалося притримуватися стандартного порядку ресстрації політичних партій республіки, які були зобов'язані базуватися на демократичних основах і «не бути авторитарними, тобто такими, в яких одна особа користується диктаторськими правами керівництва партійним життям» [32]. Ще одна обов'язкова вимога полягала у визнанні статутами й програмними положеннями партії основ чехословацької державності, її територіальної цілісності та республікансько-демократичної форми правління [33].

Таким чином, законодавче врегулювання партійного життя було покликане нормалізувати стосунки різних політичних організацій з владою і унеможливити вплив на суспільно-політичне життя країни антидемократичних і антидержавних партій, які могли виступати інструментом зовнішньополітичних чинників сусідніх держав. Проте цей процес не мав закінченого вигляду, а політика деяких політичних організацій і надалі носила античехословацьке забарвлення й сприяла дальшому розколу суспільства, що врешті-решт і призвело до трагічних наслідків у кінці 30-х років XX ст.

Середина 30-х років XX ст. ознаменувалася активізацією політичного життя Закарпаття. Особливу активність у цей час проявили русофільські партії, які посилили тиск на українофільські політичні організації і свій вплив на місцеве населення. Така ситуація була спричинена тим, що Чехословацька республіка щойно оговталася від багаторічної економічної кризи і через це не могла у повній мірі контролювати перебіг політичних подій в Закарпатті зокрема. Потужні русофільські партії намагалися використати таке становище для своїх власних інтересів. Послаблений контроль за діяльністю партій сприяв і розгортанню античехословацької політичної боротьби, яка незримо афішувалася автономними партійними силами русофільської орієнтації. У цьому були зацікавлені і політичні кола сусідніх держав, зокрема Угорщини і Польщі. Всі ці обставини дали поштовх розвитку згаданих політичних організацій у

краї та можливість безперешкодно зайнятися реалізацією запланованих цілей. Одна із своєрідностей цього періоду полягала у тому, що деякі русофільські політичні партії, які розпочали свою діяльність ще у 20-х роках почали відходити з політичної арени краю (наприклад РНС). Були й такі, які щойно з'явившись ставали незмінними аутсайдерами, або й взагалі не подавали признаков партійного життя (наприклад Партії Неволевених Автохтонів (Тутешняків)).

Безапеляційним лідером серед русофільських політичних партій залишався АЗС. Після смерті І. Куртяка (1933 р.) керівництво партією на деякий час перейшло до Г. Бенце, а згодом її очолив молодий і амбіційний політик А. Бродій. З того часу почалася в АЗС так звана «ера Бродія», яка тривала одинадцять років. Перш за все він розпочав змінювати організаційно-структурну основу партії, переоцінювати її можливості та перспективи. Безперечно, А. Бродій розумів, що АЗС йде у фарватері місцевих русофільських політичних сил, а отже її авторитет і політична стабільність безпосередньо залежали від правильної обраної партійної позиції щодо тих чи інших суспільно-політичних аспектів. Тому А. Бродій особливу увагу приділяв внутріпартійній організації, передусім, суворій дисципліні її членів тощо.

Пріоритетним завданням партії залишилося здобуття автономії краю. Підтвердженням цього можуть слугувати неодноразові звернення до місцевого населення із закликами боротьби за «нову, свободною Подкарпатську Русь» [34]. Незмінним залишався і курс критики чехословацького уряду, передусім за невиконання взятих на себе зобов'язань. Проводилася активна пропаганда збереження цілісності території тодішньої Підкарпатської Русі в її етнографічних і природних економічних кордонах від Попраду до Тиси і в межах Чехословаччини [35]. Останній момент був більше пафосним, а ніж реально проголошуваний. Більшого успіху мали вимоги АЗС щодо подолання проблеми безробіття шляхом забезпечення місцевих жителів роботою.

Проте на роль лідера серед русофільських політичних партій в середині 30-х рр. почала претендувати нова потужна політична сила в особі новоствореної Руської Національно-Автономної Партії (РНАП), яка ставила під сумнів монополію АЗС в русофільському напрямку. Передумови виникнення РНАП треба шукати в кількох моментах. По-перше, вона створювалася для задоволення особистих політичних та матеріальних інтересів лідера партії Степана Фенцика. Відомий своєю політичною амбіційністю й підірптий фінансовою допомогою спочатку Польщі, а пізніше Угорщини, він був дуже схожий на А. Бродія, і не збирався знаходитися в тіні жодної політичної особистості. Про це говорить і його діяльність в Товаристві ім. Духновича, де він вважався повновладним керівником. Одна його заполітизованість у згаданій організації не всім подобалася. Незважаючи на це, С. Фенцик продовжував використовувати культурний осередок для своїх політичних платформ і агітації русофільського напрямку.

По-друге, РНАП виникла напередодні виборів до парламенту й інших місцевих представництв. Це говорить про конкретну спрямованість її лідерів на отримання депутатських місць і проведення своїх «далекосяжних» планів у

життя. У цьому відношенні РНАП негативно впливала на консолідацію русофільських сил і роз'єднувала прихильників цього напрямку (детальніше див.: Токар М. Руська Національно-Автономна Партія. Організація та діяльність. – Ужгород, 2000. – 40 с.).

На ситуацію, що склалася з появою на політичній арені краю РНАП, був змушений реагувати й лідер АЗС А. Бродій. Перш за все необхідно було якимось чином відмежуватися від новоствореної політичної партії, незважаючи на деякі спільні між ними риси. З іншого боку реакція АЗС повинна була бути обережною, оскільки викликав ризик втрати неабиякої кількості потенційних прихильників. Проте, розуміючи схожість політичних планів АЗС і РНАП А. Бродій побоювався послаблення партійної дисципліни і міжпартійного «братання». Тільки вищезгаданими передумовами можна пояснити сувору позицію А. Бродія щодо посилення внутріпартійної дисципліни і підлягання членів АЗС контрольній перевірці на предмет відданості партійним ідеям і т.п. Саме ці причини сприяли появі документу, який дістав назву «Циркуляр Автономного Земледільського Союзу» і був виданий А. Бродієм в Ужгороді у 1935 р. [36]. Документ був розрахований тільки для внутріпартійного користування, про що свідчить попереджувальний напис на обкладинці: «Строго довірленое!» [37]. Циркуляр складався із семи розділів і явив собою своєрідне доповнення програмних документів, що стосувалися передусім реорганізації партії, важливого членства і посилення партійної дисципліни та, що найголовніше, підкреслення мети діяльності політичної організації.

Незважаючи на те, що АЗС та РНАП свої парламентські завдання виконали між ними розгорнулася гостра боротьба за лідерство в русофільському русі. Через партії зіткнулися й інтереси двох сусідніх держав – Угорщини і Польщі. Впродовж 1935—1936 рр. вони, як зовнішньополітичні чинники й зацікавлені суб'єкти, намагалися знайти порозуміння між собою дипломатичним шляхом, даючи зрозуміти одна одній, що прагнуть досягнути спільної мети – послаблення Чехословацької республіки і порушення її територіальної цілісності [38]. Не останню роль у цьому процесі відіграла матеріально-фінансова підтримка згаданих русофільських партій сусідніми країнами. Якщо АЗС діставав дотації на свою діяльність від Угорщини, то РНАП та її лідер С. Фенцик знайшов собі фінансових покровителів у Польщі.

Продовжувала свою діяльність і Карпатурська Трудова Партія (КТП), яку очолював І. Цурканович. Вона й надалі стояла на русофільських позиціях, при цьому постійно виступаючи передусім захисником православного населення. КТП користувалася підтримкою сільських жителів, оскільки своїми програмними документами була більш наближена до проблем аграрного сектору і особливо в умовах виходу країни з довторічної економічної кризи. Проте там, де сільське населення у більшості складало не православні віруючі КТП авторитету не мала. Навіть партійний друкований орган газета «Русская Земля», яку редагував І. Цурканович, на своїх шпальтах болісно реагувала на таку ситуацію і дещо в іронічній формі відгукувалася про представників інших конфесій [39].

Незмінною залишалися й інші політичні позиції КТП. Зокрема «трудовики» активно виступали проти ревізйоністських планів Угорщини, критикуючи місцевих політиків, які пропагували ідею повернення до «кращих часів», які гарантувалися закарпатцям Свято استفанською короною. У цей же час КТП звертала увагу на важливість територіальної цілісності Чехословаччини. Проте політика партії залишалася опозиційною до державної влади, особливо в питанні економічного розвитку, який не відчувався на території краю. У цьому плані актуальним завданням була боротьба за надання робочих місць місцевому населенню, ефективне використання природних ресурсів, регульоване інвестування економіки тощо. Взагалі критика повільної реформації економіки носила стандартний характер і засереджувалася суто на констатації фактів без конкретизації пропозицій щодо покращення умов її реалізації. Впродовж 1936–1937 рр. КТП ніби змирившись із тим, що великого впливу на перебіг політичних подій у краї не зможе, зосередилася на відстоюванні русофільсько-православних позицій у сільській місцевості. Партійна газета «Русская Земля» продовжувала виходити і у 1938 р. КТП брала участь в обговоренні автономних проєктів, ідейно підтримуючи як позицію русофільських політичних партій, так і представницького органу згаданих політичних сил – ЦРНР. Продовжувалася й співпраця КТП із ЧНСП, яка все активніше залучалася до політичного життя.

Найпотужнішого серед загальнодержавних політичних організацій залишалася Аграрна партія. Навіть незважаючи на непослідовність політики партії в аграрних питаннях вона зберігала у своїх лавах досить велику кількість місцевого селянства. Керівництво партією залишалося в руках русофільських лідерів. У такому ж руслі була направлена вся її політика. Після виборів 1935 р. Аграрна партія висунула такі зобов'язання як продовжити земельну реформу, яка закінчилася в наділених землею малоземельному і безземельному селянству, об'єднання земель в об'єднану площу, перегляд питань про пасовиська та тимчасову монополію на худобу, розвиток господарських союзів тощо [40]. Як і передбачалося питання про автономію краю було суто передвиборчим маневром і після їх проведення його вирішенням «аграрники» не займалися. Уникали цього питання й редактори «Земледільської Політики», акцентуючи увагу на проблемах господарського розвитку. Зокрема, регулярно в газеті стала рубрика «Господарська лінія Партії», де роз'яснювалися тонкощі аграрного сектору, його прогресивні методи та ін. [41].

Період 1936–1937 рр. був відзначений внутріпартійною боротьбою «аграрників» між русофілами та українською фракцією. Першим на чому вони розходилися, було визначення статусу урядової та навчальної мови в краї. Другою проблемою стало впровадження автономії. Суперечки навколо цих основних питань і стали каменем спотикання в середині Аграрної партії, не сприяли замиренню між ними і вели до внутріпартійної кризи.

Події другої половини жовтня 1938 р., коли Закарпаття отримало такий свій власний уряд, показали, що автономні політичні сили спроможні самостійно (без допомоги загальнодержавних партій) займатися будівництвом автономного

краю. Розпуск політичних партій на теренах Закарпаття, у деякій мірі, це підтвердив.

Власне доля партій була вирішена й на загальнодержавному рівні. Уже в листопаді 1938 р. Аграрна партія, підписала угоду про припинення своєї самостійної діяльності і створення Чехословацької Партії Національної (Народної – М.Т.) Єдності (ЧПНЄ) [42].

Продовжувала діяти в Закарпатті й Чехословацька Партія Промисловців (ЧПП), яка раніше називалася Громадянською Партією на Підкарпатській Русі (очолював Нейман) [43]. Упродовж свого існування вона мала стабільну кількість членів. Найбільше в лавах партії було ремісників, промисловців, крамарів. Щодо національного представництва, то серед її членів переважали чехи, євреї та місцеві русофіли. З другої половини 30-х років ЧПП почала користуватися дедалі більшим авторитетом ніж раніше. Незважаючи на це, вона широкої популярності серед населення не мала, і не була представлена в парламенті. Протягом своєї діяльності ЧПП була проурядовою партією і припинила існування в жовтні 1938 р. [44]. А 16 листопада того ж року центральні виконком партії у Празі прийняв рішення про саморозпуск і підписав угоду про створення ЧПНЄ [45]. Меншою популярністю серед місцевого населення користувалася ЧНДП, яка поширювала свій вплив через партійну газету «Подкарпатська Русь» [46].

Політичні події, які розгорталися у другій половині 1938 р. вимагали інших підходів до вирішення проблем, пов'язаних з автономією, аніж раніше. Нові умови змусили активізуватися ряд політичних партій в краї, які мали неабиякий вплив серед місцевого населення. Ще однією причиною погв'явлення русофільських політичних організацій і, на наш погляд, не останньою, слід вважати посилення на політичній арені краю проукраїнських політичних сил, які закономірно і послідовно йшли до здобуття влади. Цей аспект змусив русофілів розробляти проекти блокування партій. У червні 1938 р. про такий союз говорили представники Аграрної партії та АЗС. Однак, як з часом висловилися керівники останньої, цей «союз безполезний» [47].

Розуміючи всі ці обставини, АЗС, яка й далі залишалася найвпливовішою русофільською політичною організацією, була вимушена діяти на «два фронти» – лавірувати з чехословацькою владою, намагаючись таким чином показати себе єдиною спроможною політичною силою, що може очолити автономію, а реально – дотримуватися проугорської орієнтації та за допомогою Будапешту лобювати інтереси зовнішньополітичних сил Угорщини. Саме така «дволика» позиція АЗС, на наш погляд, і допомогла лідерам «автономістів» не тільки вистояти в часи формування першого автономного уряду, а й добитися керівної ролі у ньому. На початку жовтня 1938 р. був затверджений склад першого автономного уряду Підкарпатської Русі, де головними дійовими особами стали представники русофільських політичних партій краю А. Бродій (АЗС), Е. Бачинський (Аграрна партія), С. Фенцик (РНАП), І. П'єсак (АЗС) [48]. Аналіз цього складу, на нашу думку, відображає той факт, що саме ці названі партії в період становлення автономії були єдиними русофільськими політичними

організаціями, які реально впливали на хід політичних подій. Отже, перший етап вирішення своїх цілей для згаданих партій завершився успішно. Проте шляхи реалізації наступного кроку у них були різними. Якщо Аграрна партія продовжувала відстоювати проурядові інтереси і як філія загальнодержавної Аграрної партії стояла на централістських позиціях, то АЗС і РНАП, як найпотужніші автономні політичні організації почали робити кроки, що загрожували безпеці чехословацької державності.

Після створення та розпуску першого автономного уряду діяльність русофільських партій завмерла, вони неначе перебували у своєрідному шоці. Єдиною політичною організацією, яка продовжувала відстоювати свої позиції залишалася АЗС. За деякими даними членами партії у той час були від 5 до 7 тисяч чоловік [49]. Незважаючи на крах першого автономного уряду й арешт свого лідера А. Бродія, а також на рішення другого автономного уряду А. Волошина від 29 жовтня 1938 р. про заборону діяльності всіх політичних партій краю, 30 жовтня АЗС оприлюднила «Воззваніє!» для «защиты спокойствия и порядка русского населения» [50]. У цьому документі закликалося організувати в кожному селі так звану «гвардію імені Івана Куртяка», з метою захисту місцевих жителів, треба розуміти від «антirusского движения»: «За права и свободу вефьх русинов!» Подкарпатская Русь была, есть и будеть наша! Наша война, ваша доля! Кто не съ нами, тотъ противь насъ!» [51]. Цей заклик підписав крайовий голова гвардії ім. І. Куртяка М. Демко, один із керівників АЗС. Тоді ж для членів і прихильників партії було опубліковано програму АЗС, яка у порівнянні з попередньою її редакцією суттєвих змін не зазнала, принаймні в економічній та соціально-культурній сферах [52]. Проте відразу ж кидається ввіч відсутність будь-яких політичних вимог. Можемо примусити, що це вказувало на невизначеність і непорозуміння того, як себе поводити у даній політичній ситуації. Єдиним політичним аспектом можна вважати вимогу звільнення з під арешту і повернення на посаду прем'єр-міністра А. Бродія та невизнання уряду А. Волошина [53].

Таким чином, можна назвати дві значимі події, які вплинули на розвиток партійно-політичного життя в краї наприкінці 1938 р. Перша – це декрет про заборону діяльності всіх політичних партій, виданий автономним урядом А. Волошина 29 жовтня 1938 р. Проте, треба відмітити, що партії формально діяли й далі, хоча й говорити про їхню реальну активність важко.

У цьому відношенні другою подією, яка вплинула на весь політичний розвиток краю, став день 2 листопада 1938 р., коли стали відомими рішення Віденського арбітражу, за якими частина корінних слов'янських територій переходила під юрисдикцію Угорщини. Це надало нового дихання русофільським політичним партіям і сприяло поштовху діяльності їхніх основних центрів на цих територіях. На землях, які залишилися в рамках тогочасної Підкарпатської Русі (Карпатської України) (як складової частини Чехословацької республіки) русофільські партії офіційно не діяли. Лише у часи підготовки виборів до Союму Карпатської України взимку 1939 р. було зроблено спробу висунути кандидатський лист від «Групи Подкарпатських Русинов», яку

очоловав колишній член ЧНСР Михайло Василенко [54]. Планувалося, що до неї увійдуть русофільські представники антиугорської орієнтації. Проте ця організація не була зареєстрована як політична партія, тому дозволу на законну діяльність не отримала [55].

З огляду на події, що сталися після Віденського арбітражу та офіційне ставлення угорської влади до розвитку партійно-політичного життя, можемо констатувати, що вся демократична багатопартійна система вибудувана за часів Чехословацької республіки зазнала кардинальних змін. Політичні партії на території краю, яка опинилася в «нових» угорських землях, були змушені пристосовуватися до законодавчих основ політичної системи Угорщини. А з огляду на те, що офіційний Будапешт негативно ставився до проявів самостійної діяльності політичних організацій в регіоні, перспектив власного політичного розвитку практично не було. Навіть найпотужніші партії АЗС і РНАП не зуміли відстояти свою організаційну самостійність і врешті-решт злилися з угорськими політичними партіями [56].

Отже, пройшовши упродовж майже двадцяти років еволюцію партійно-політичного життя русофільські політичні партії завершили своє існування внаслідок примусового тиску диктаторської політичної системи Угорщини. Якщо в першій період їхнього розвитку (1919–1925 рр.) вони зароджувалися стихійно, а в середині 20-х – середині 30-х років пройшли своєрідний процес «природного відбору», який визначив місце й роль кожній політичній організації в політичному житті краю, то період кінця 30-х рр. остаточно виділив русофільські партії-гегемони із різнобарвної мозаїки багатопартійної системи. Мета ж діяльності цих партій не сприяла розвитку внутрішньопартійних основ, а навпаки, з огляду на виконання ними своїх «партійних завдань», нівелювала їх здобутки й позбавила можливостей подальшого розвитку.

1. Державний Архів Закарпатської області (далі ДАЗО), ф.63, оп.1, спр.139, арк.37.
2. Там само.
3. Земледільська Політика. – 1935. – 5 декабря.
4. Загальна бібліографія Підкарпаття /Укл. Лелекач М., Гарайда І. /Факс. вид-ня. – Ужгород: Вид-во В.Падяка, 2000. – С.63.
5. Земледільська Політика. – 1935. – 5 декабря.
6. Карпато-Русській Вїстник. – 1922. – 22 января.
7. Там само. – 8 октября.
8. ДАЗО, ф. 63, оп. 1, спр. 449, арк. 7–9.
9. Карпато-Русській Вїстник. – 1924. – 17 января.
10. Лемак В. Перша партійна коаліція на Закарпатті // Новини Закарпаття. – 1991. – 6 березня.
11. Карпато-Русській Вїстник. – 1924. – 17 января.
12. Там само.
13. Brandejs J. Vzvoj politických roměru na Podkarpatské Rusi v období 1918–1935 // Podkarpatska Rus. – Bratislava, 1936. – S.77.
14. Там само.
15. Співак Б.І. Нариси історії революційної боротьби трудящих Закарпаття в 1930–1945 роках. – Львів, 1963. – С.177–180.

16. Нариси історії Закарпаття. Том II (1918–1945). – Ужгород: Закарпаття, 1995. – С.251.
17. Токар М. Пролетарські політичні партії Закарпаття в 1919–1939 роках. – Ужгород, 2001. – С. 62.
18. Календар «Земля і Воля» на 1936 рік. – Ужгород, 1935. – С. 57.
19. Земледільська Політика. – 1935. – 25 апріля.
20. Болдзар М. Закарпаття між двома світовими війнами. – Ужгород, 1993. – С.29–30.
21. ДАЗО, ф. 29, оп. 1, спр. 228, арк. 53–54, 57–58.
22. Там само, ф. 14, оп. 1, спр. 55, арк. 1–3.
23. Там само, ф. 13, оп. 1, спр. 654, арк. 1.
24. Земледільська Політика. – 1928. – 27 января.
25. Там само.
26. Там само. – 1934. – 5 іюля.
27. Фонди Закарпатського краєзнавчого музею (далі Фонди ЗКМ). – Інв. № Арх. 2405, арк. 1.
28. Там само.
29. Русская Земля. – 1933. – 14 октября.
30. Там само.
31. Земледільська Політика. – 1931. – 13 декабря.
32. Там само.
33. Там само.
34. Земледільській Календарь на годь 1935. – Ужгород, 1934. – С.44.
35. Там само. – С.45.
36. 19. Фонди ЗКМ. – Інв. № Арх. 5363, арк. 1–16.
37. Там само. – арк. 1.
38. Samus P., Badziak K., Matwiej G. Akcja «Łom». Polskie dzialania dywersyjne na Rusi Zakarpatskiej v swietle dokumentow. – Warszawa, 1998. – S.32–34.
39. Русская Земля. – 1935. – 18 марта.
40. Земледільська Політика. – 1935. – 5 сентября.
41. Там само. – 19 сентября, 26 сентября, 17 октября, 7 ноября.
42. Нова Свобода. – 1938. – 17 листопада.
43. Brandejs J. Vzvoj politických roměru na Podkarpatské Rusi v období 1918–1935 // Podkarpatska Rus. – Bratislava, 1936. – S.77.
44. Нова Свобода. – 1938. – 30 жовтня.
45. Там само. – 17 листопада.
46. Загальна бібліографія Підкарпаття /Укл. Лелекач М., Гарайда І. /Факс. вид-ня. – С.61.
47. Русский Вїстник. – 1939. – 19 февраля.
48. ДАЗО, ф. 3, оп. 1, спр. 38, арк. 1.
49. Рагулов В. Дело № 148423 // Карпатская панорама. – 1995. – 20 января.
50. Русский Вїстник. – 1938. – 30 октября.
51. Там само.
52. Там само.
53. Там само.
54. Стерчо П. Карпато-українська держава. – Торонто, 1965. – С.124.
55. Там само.
56. Офіційський Р. Політичний розвиток Закарпаття у складі Угорщини (1939–1944). – Кілів, 1997. – С.160–164.

III. УГОРСЬКІ, СВЕРЙСЬКІ ТА НІМЕЦЬКІ ПАРТІЇ

Із розвитком політичної багатопартійної системи відбувався також процес формування політичних партій на суто національній основі. Особливо це

проявило себе серед угорського, єврейського та німецького населення краю. Ці представники національних меншин після 1919 р. опинилися в умовах, коли панівною нацією в державі стала чеська. Така ситуація була дещо неочікуваною і малоприємною для амбіційного угорського населення. Тому притаманне угорцям згуртування виразилося в об'єднанні громадян угорської національності не стільки довкола господарських і культурних інтересів, а в першу чергу політичних. Опинившись у слов'янському суспільному середовищі об'єднання угорців у партії саме на національній основі відіграло, на нашу думку, одну із важливих ролей у процесі політичного розвитку. Ще один аспект полягав у тому, що рівень політичної культури угорськомовної інтелігенції, внаслідок нещодавнього суспільно-політичного верховенства, був значно вищий ніж у місцевого слов'янського населення, яке не мало традицій політичного життя. Більше того, частина угорського духовенства, передусім римо- і греко-католицького віросповідання, службовців, інженерів, учителів і навіть військових залишилася на старих робочих місцях уже в умовах Чехословацької республіки. Це у свою чергу давало можливість відчувати рівноправність національних меншин на практиці, гарантованих Конституцією ЧСР. Проте зовнішньополітичні зміни, які привели угорців Закарпаття до втрати ними панівного становища, змусили переглянути важелі місця й ролі угорців у житті тогочасного суспільства. Отже, виразниками поглядів і сподівань угорського населення краю стали політичні партії.

Перші угорські партії в Закарпатті почали з'являтися ще у 1919 р. Власне кажучи, ці партії мали свої материнські політичні організації на території Угорщини і виступали фактично виразниками їх зовнішньополітичних позицій, зокрема щодо Чехословащини. Процес їх швидкого зародження був закономірним, оскільки вже з перших днів існування республіки ними провадилася широкомасштабна кампанія угорсько-монархічної агітації, тобто повернення краю в лоно «Святостефанської коронної держави» [1].

Однією із потужних угорсько-національних партій в Закарпатті була Угорська Християнсько-Соціалістична Партія (УХСП). Початки існування цієї партії на теренах Угорщини припадають на період 1905–1907 рр. [2]. Після приєднання Закарпаття до Чехословацької республіки УХСП активізувала свою діяльність і стала інструментом угорських політичних кіл, які використовували її для руйнівної античеської діяльності. Мережа її осередків була розташована в містах компактного проживання угорців на Ужгородщині, Мукачівщині і Беретівщині, а особливу активність проявляли її окружні центри [3]. Отже, найсильніші позиції УХСП мала в південно-західній частині тогочасної Підкарпатської Русі. Партійні осередки знаходилися і на території Східної Словаччини [4]. Основною метою діяльності УХСП було поширення угорсько-монархічних настроїв, залучення до антислов'янського руху інтелігенції, селянства, молоді і дестабілізація внутрішньополітичної ситуації в республіці. Прикладом цього можуть бути факти ініціативи УХСП в організації античеських демонстрацій [5]. Партія підтримувала тісні контакти із політичними колами Угорщини і відверто симпатизувала їм [6].

Друкованим органом УХСП стала газета «Готароші Уйшаг» («Прикордонна Гіста») [7]. Партійне керівництво знаходилося в руках таких угорських радикалів, як І.Керекеш та католицький священик Балішій [8]. У часті у діяльності партії радикально налаштованих лідерів визначала і шовіністичну й антидержавницьку політику УХСП. Офіційна програма партії не була такою воєнничою, як безпосередні дії її членів. За основу програмних положень були взяті ідеї позиції Чехословацької Народної Партії (ЧНП) [9].

Однією із впливових серед угорського населення краю була Угорська Партія Права (УПП), яка виникла як одна із перших угорських національних політичних організацій. За своєю ідейною сутністю УПП знаходилася на крайньо-радикальних позиціях, розгортала широку шовіністичну діяльність у тих самих районах, що й УХСП, оскільки користувалася авторитетом серед компактно проживаючого угорського населення. Її ядро складало середне селянство, інтелігенція та службовці. Лідери УПП були освіченими людьми. Це насамперед місцеві адвокати Ендре Корлат, Зомборі Деже та колишній жупан Ужгородської жупи д-р І.Синтимрей [10]. Всі вони, як і більшість угорської інтелігенції, відмовилися присягнути на вірність Чехословацькій республіці. 3. Деже та І. Синтимрей були свого часу за це звільнені з посад державних службовців. Незважаючи на агресивну діяльність, УПП була офіційно зареєстрована, оскільки програмні положення були побудовані на принципах народної демократії. Проте зрозуміло, що це робилося для отримання правового статусу й не мало нічого спільного з реальною діяльністю політичної організації. Підтвердженням цього може слугувати співпраця УПП з іншими угорськими партіями та офіційними політичними колами Угорщини, а також вороже ставлення до всього слов'янського і зокрема чеського [11]. Друкованим органом УПП була газета «Карпаті Модьор Гірлоп» («Карпатськоугорська Газета»), яка видавалася з 1920 р. в Ужгороді [12]. З 1921 р. партійні інтереси почала виражати й новинка «Унгарі Кезель» («Ужгородський Вісник»), але за антидержавну діяльність і підтримку угорської агентури 5 листопада 1921 р. випуск газети було заборонено [13].

До трійки радикальних угорських партій в Закарпатті входила і Угорська Партія Дрібних Землеробів (УПДЗ), яку очолював багатий землевласник із с.Малі Гелівці, що на Ужгородщині, Франтішек Егрі (володів маєтком у розмірі 2 тис. угрів землі) [14]. На угорських територіях УПДЗ була створена ще у XIX ст. і вважалася сильною опозиційною партією [15]. Ядро УПДЗ в Закарпатті складало в основному угорськомовні сільські жителі. Назва УПДЗ повинна була вказувати на пріоритетність вирішення проблем, які стосувалися аграрного комплексу і земельних відносин. Як і інші угорські партії краю, УПДЗ взяла за програму основу положення демократичних організацій, а саме – словацьких аграрників [16]. Проте ця спільність так само була єдиною і ніяк не впливала на духовенство, яке займалося політичною агітацією навіть під час церковних богослужінь. Трохи менше в УПДЗ було угорської інтелігенції. Незважаючи на те, що партія за своєю сутністю була селянською, її діяльність більше торкалася

політичних сторін суспільного життя. Вимоги впровадження на території краю автономії носили зовсім інший зміст порівняно із розумінням цього питання проукраїнськими й навіть деякими русофільськими партіями. Редактор газети «Берег Гірлоп» («Берегівські Новини») і член УПДЗ Габор Бако не приховував, що боротьба за автономію Підкарпатської Русі є фактично першим етапом реалізації далекосхідних планів угорського населення і розумів це поняття не як забезпечення самоврядних прав і свобод, а як боротьбу «за визволення краю від чехів» [17].

У 1921 р. до вищезазначених угорсько-національних політичних партій Закарпаття приєдналася Автономна Партія Авгохтонів на Підкарпатській Русі (АПАПР). Її очолив колишній офіцер австро-угорської армії підполковник Акош Аркі [18]. АПАПР не була багаточисельною, так само, як і УПП чи УХСП. Ядро членів та прихильників партії складала мешканці угорськомовних сіл (селяни, духовенство, колишні австро-угорські військові). Ця партія стояла на позиціях угорського націоналізму і підтримувала шовіністичну тезу про приєднання Закарпаття до Угорської держави [19].

З метою більш тісної співпраці та координації практичних дій у 1926 р. угорські партії, передусім УПДЗ та УПП, утворили Угорську Національну Партію (УНП) [20]. До лав новоствореної політичної організації влилися й деякі члени АПАПР. Більш самостійною залишилася УХСП. Проте треба вказати на те, що поява на політичній арені краю УНП не означала розпуск або самоликвідацію до цього часу існуючих угорських партій. Всі вони залишилися самостійними структурно-організаційними одиницями і діяли згідно своїх програмно-ідейних положень. Керівництво політичною організацією здійснювали лідери угорських партій-гегемонів у Закарпатті Е. Корлат (УПП) і Ф. Егрі (УПДЗ) [21]. Політична позиція партії, у порівнянні з першим етапом діяльності угорських партій краю, була набагато радикальнішою і орієнтувалася на проведення політики відриву Закарпаття від Чехословацької республіки і його приєднання до Угорщини [22].

Посиленій інтерес до можливостей реваншистського варіанту майбутнього перебігу подій в Закарпатті набув кульмінаційного характеру у другій половині 30-х рр. Цьому сприяли як політичні важелі внутрішньополітичних чинників (різнобічна боротьба за автономію), так і зовнішньополітичних (посилення Німеччини й активізація її політичних «друзів»). У 1936 р. внаслідок чергового злиття угорських партій УНП і УХСП була створена Об'єднана Угорська Партія (ОУП) [23]. Її виникнення було викликане спробою реорганізації партійного апарату і підпорядкування його новим вимогам часу. Структурно-організаційна база партії залишилася незмінною. Ідейні та політичні завдання також. Керівництво ОУП знаходилося в руках лідерів проугорських політичних сил Закарпаття Е. Корлата, І. Сентівані, головного секретаря Кароля Кесерю, політичного референта преси редактора Пала Раца [24].

Напередодні Віденського арбітражу (2 листопада 1938 р.) в Ужгороді була утворена Угорська Національна (Народна – М.Т.) Рада (УНР), яка за прикладом проукраїнської ПР(У)ЦНР та русофільської ЦРНР стала надпартійним органом – представником угорської національної меншини в краї [25]. Головою УНР

обрали Е. Корлата, а ведучим справи ради – К. Кесерю [26].

29 жовтня 1938 р. угорські партії були заборонені внаслідок виданого декрету про припинення діяльності всіх політичних організацій Закарпаття [27].

Політичні зміни у Європі, внаслідок яких виникла Чехословацька республіка, вплинули й на розвиток єврейської національної меншини в Закарпатті. За попереднього, австро-угорського періоду євреї займалися передусім господарськими проблемами, що в цілому відповідавало традиціям життя і побуту цієї місцевої етнічної групи. Проте, опинившись у нових умовах, серед яких найголовнішим був процес демократизації суспільства, становлення політичної думки й культури, створення абсолютно нового політико-партійного середовища, єврейське населення, передусім його інтелігенція, спробувала влитися у цей державотворчий простір на рівноправних з іншими національностями умовах.

Процес групування етнічних євреїв відбувався постійно. Маючи спільну релігійну ідеологію вони створили низку невеликих сіоністських організацій у краї, яких ще не можна було назвати політичними. Переломним моментом у цьому відношенні можна назвати проведення «першої офіційної конференції сіоністів», яка відбулася 31 жовтня 1920 р. [28]. Саме з цього часу об'єднання євреїв республіки стало на якісно новий громадсько-політичний рівень. У Закарпатті процес розвитку політичної культури євреїв набув швидких темпів.

Однією із впливових і популярних серед єврейського населення краю була Єврейська Сіоністська Партія (ЄСП). Її ще називали Єврейською Народною Партією (принаймні під такою назвою вона брала участь у парламентських виборах 1924–1925 рр.). Поява на політичній арені краю цієї партії пов'язана із об'єднанням чисельних дрібних сіоністських організацій, які групувалися на національно-культурній основі [29]. Керівництво політичної організації розташовувалося у м. Мукачево. Головою ЄСП була відома й освічена людина д-р А. Шпінгель.

Ядро партії складала єврейська інтелігенція, банкіри, торговці, крамарі, заможне селянство. ЄСП проповідувало ідеї сіонізму, однак за основними програмними положеннями була наближена до Чехословацької Соціал-Демократичної Партії (ЧСДП) і неодноразово співпрацювала з нею [30].

ЄСП виділялася стабільною кількістю членів та прихильників, залучаючи до партійної діяльності не лише єврейське населення. Важливим моментом у життєспроможності ЄСП був той факт, що вона постійно працювала з єврейською молоддю, що у свою чергу давало позитивні результати у питанні кадрового партійного забезпечення. Члени ЄСП видавали також партійний тижневик «Жідо Нийлоп» [31].

У 30-х роках ХХ ст. ЄСП активної діяльності не проводила, зосередившись таким чином на внутрішніх проблемах господарського та культурного розвитку національної меншини. Незважаючи на те, що деякі проугорські політичні сили краю намагалися втягнути партію у політичні ігри угорської іреденти ЄСП поспішила відмежуватися від подібних спроб і надалі притримувалася провладної орієнтації. У 1935 р. під час парламентських виборів ЄСП вирішила

не брати самостійної участі в них, а висунути свого кандидата у спільному списку ЧСДП. Внаслідок цього ЄСП вперше отримала місце в парламенті, депутатом якого став Хайм Кугель [32].

З метою залучення до політичної партії молодого покоління ЄСП створила цілу мережу спортивних організацій під назвами «Хакоах» і «Маккабі» [33]. Ці спортивні клуби користувалися великою популярністю не лише серед «сіоністів», а й серед всього єврейського населення.

Другою впливовою серед єврейського населення краю політичною організацією була Єврейська Демократична Партія, яка виникла у 1922 р. [34]. Під такою назвою вона ще діяла у 1925 р., а згодом її стали називати Єврейською Ортодоксальною Партією (ЄОП) [35].

Керівниками партії були К. Вайс, Г. Рейман та ін. [36]. Її центральний комітет розташовувався у м. Ужгород. Серед активних членів партії були передусім ремісники, торговці, землевласники, корчмари, проте майже не було представників інтелгенції. Це і визначало рівень та цілеспрямованість ідейних поглядів ЄОП, які були різнобічними як у господарсько-політичному, так і в культурно-духовному аспектах. За їхнім змістом ЄОП була наближена до Агранної партії, з якою упродовж усього свого існування тісно співпрацювала. Проте майже всі програмні положення носили характер ортодоксально релігійного впливу, через що попередня назва партії («Демократична») була формальною.

У цілому ЄОП притримувалася провладної орієнтації і не йшла на зговор із радикальними опозиційними партіями. Партія не висувала антидержавницьких вимог і за рахунок співробітництва з Агранною партією у другій половині 30-х років почала кількісно зростати.

До которті трьох найбільших єврейських партій у краї можна віднести Єврейську Громадянську Партію (ЄГП). Її керівниками були Гутман із Севлюша (м. Виноградово – М.Т.) та К. Шаламон [37]. ЄГП випускала газету «Келеті Уйшаг» («Східна Газета»). Ця партія була побудована на релігійній основі, стояла на консервативних засадах. Проте був один момент, який виділяв її серед інших політичних організацій єврейського населення краю. ЄГП була найпершою партією, яка пропагувала господарську і політичну консолідацію етнічних євреїв, виступала за створення єдиного національного фронту, єдиної єврейської політичної партії [38]. Побудована на принципах консервативного клерикалізму ЄГП об'єднувала різні верстви єврейського населення від землевласників і ремісників до адвокатів, і талмудистів. Вагомим відсотком членства була й інтелгенція. ЄГП виступала за єдність євреїв, народну консолідацією заради перш за все господарського і культурного розвитку, росту політичної культури взагалі.

У подальшій політичній історії ЄГП не проявляла великої активності. Вона не брала участі у парламентських виборах, хоч і підтримувала проурядові партії, зокрема аграрної орієнтації. Однак ЄГП не намагалася конкурувати з іншими єврейськими партіями, а навпаки головну увагу відводила консолідації єврейської етнічної групи в регіоні.

Деякий час в Закарпатті діяла і Єврейська Мішанська Партія (ЄМП), яку

омоловляли Путман і Неуман [39]. Вона була нечисленною, участі у виборах не брала, а тому її популярність знаходилася на рівні громадської організації. Незважаючи на це, члени ЄМП тісно співпрацювали з іншими єврейськими партіями і відстоювали думки про єдність єврейської нації, закликали консолідуватися не лише культурно, а й політично. Як і інші єврейські партії ЄМП була побудована на консервативних позиціях семітизму, що й визначало її ортодоксально релігійний характер. Оскільки партія не була масовою та впливовою її діяльність стала непомітною, і вона, очевидно, не витримала перевірки часом, зійшовши з політичної арени.

Проте автономні єврейські партії поступово сходили з політичної арени краю, а після розпорядження другого автономного уряду від 29 жовтня 1938 р. про заборону діяльності всіх існуючих на території тодішньої Підкарпатської Русі політичних партій зникли взагалі [40].

Німецька національна меншина не відносилася до найчисельніших у краї. Її представляли перш за все колоністи, які з різних причин переселилися сюди упродовж кількох століть. Після Першої світової війни німецьке населення аби-якої політичної активності не проявляло. Демократичні умови новоствореної Чехословацької держави поставили їх у рівноправні для всіх національних меншин конституційні рамки, що у свою чергу мало б сприяти активізації громадсько-політичного життя німців краю. Проте вони не скористалися наданим правом і не взяли за приклад, скажімо, угорців та євреїв, які відразу ж створили власну систему політичних організацій. Таким чином, для німців краю створення партії, яка б стала виразником саме політичних уподобань та захисником їхніх інтересів не було політично необхідним явищем.

Німці краю до середини 30-х рр., незважаючи на активізацію зовнішньої політики Німеччини, поводитися як правопослушні громадяни Чехословацької республіки. Передусім, вони не вступали у мовні суперечки і оминали проблемні питання щодо автономії. Проте, їх реальна політика повністю підпорядковувалася зовнішньополітичному курсу Німеччини, що чітко стало видно наприкінці 30-х рр. Посилена увага до «німецького питання» не була виключно закарпатською проблемою на теренах тодішньої Чехословащини. Довгий час одним із лідерів профашистського руху в Чехії був Конрад Генляйн. Очолована ним так звана Судето-Німецька Партія стояла на позиціях гітлерівського націонал-соціалізму і вела активну пропагандистську діяльність. Популярність партії зростала передусім серед аграрників та християнських соціалістів. Користуючись підтримкою понад трьох мільйонів німців партія К. Генляйна з весни 1938 р. починає виступати проти чехословацького уряду в ультимативній формі, а «в судетських краях веде себе провокаційно» [41]. Звичайно німецький уряд був неабияк зацікавлений в існуванні «п'ятої колони» і спрямовував її діяльність в напрямку поширення своєї політики на інші території. Але якщо в Чехії та Словаччині німці ще нагтовхувалися на спротив політичних сил республіки, то в Закарпатті з часу приходу до влади українських сил на чолі з А. Волошиним вони дістали безперешкодні умови для свого розвитку.

Власне, ще у середині 30-х років тут, передусім у селах з німецьким населенням, почала діяти філія Судето-Німецької Партії К. Генляйна – Карпаторуська Німецька Партія (КНП) [42]. Але вона не виступала окремою організаційною одиницею і не мала великого впливу у краї. Проводячи посилену антиєврейську агітацію, члени партії фактично провокували міжнаціональну ворожнечу, але до найрадикальніших заходів не доходили. Лише з часом стала відчутною активізація політичного життя етнічних німців у Закарпатті.

Зацікавленість зовнішньополітичних кіл Німеччини Закарпаттям виразилася у сприянні безперешкодної організації у 1938 р. Німецької Партії («Дойче Партай»). Вона стала правонаступницею КПН [43]. Дозвіл на свою діяльність політична організація отримала очевидно у двадцятих числах жовтня 1938 р., оскільки у газеті «Нова Свобода» від 23 жовтня про неї говориться як про «якраз позволену» [44].

Німецька Партія в Закарпатті стояла на засадах німецького національного руху. Про іншу позицію цієї організації в кінці 30-х років, звичайно, не могло бути й мови [45]. Одним із завдань партії було створення добре організованої структурної організації за прикладом «материнської» в Німеччині. Діяльність такої партії повинна була стати базисною основою для створення державного секретаріату німецької народної групи в Закарпатті. Партійні документи спрямовували діяльність на творення самоуправління в усіх справах, що стосувалися німецької національної меншини. Планувалася також активна участь німців у системі «адміністрації самоуправних одиниць на Підкарпатті» і відкриття генерального консульства Німеччини, що й відбулося в лютому 1939 р. в м.Хуст [46].

Незважаючи на те, що підготовка організації партії велася з жовтня 1938 р. і була припинена через ліквідацію багатопартійності, лише 2 лютого 1939 р. Німецька Партія дістала офіційний дозвіл на свою діяльність. Про це свідчить розпорядження Міністерства внутрішніх справ Карпатської України №1529/А – през. 1939 в Хусті за підписом Августина Волошина [47].

Таким чином, Закарпаття у 20–30-х роках ХХ ст. вибудувало власну партійну систему, яка дала поштовх розвитку політичної культури населення, надала шанс місцевим жителям через політичні партії безпосередньо залучитися до політичного життя держави. Подальші ж події в Європі призупинили цей процес і позбавили населення шляхом демократичного волевиявлення облаштувати стабільне суспільно-політичне життя.

1. Державний архів Закарпатської області (далі ДАЗО), ф. 14, оп. 1, спр. 15, арк. 84.
2. Шляхом Жовтня. Збірник документів. Том I (1917–1923). – Ужгород: Закарпатоблидав, 1957. – С. 505.
3. ДАЗО, ф. 14, оп. 1, спр. 17, арк. 1.
4. Там само, ф. 29, оп. 3, спр. 36, арк. 6.
5. Там само, арк. 7.
6. Там само.
7. Нариси історії Закарпаття. Том II (1918–1945). – Ужгород: Закарпаття, 1995. – С. 133.
8. Там само; Вегеш М.М., Гіря В.І., Король І.Ф. Угорська ірєдента на Закарпатті між

двома світовими війнами (1918–1939 рр.). – Ужгород, 1998. – С. 52.

9. Там само.
10. ДАЗО, ф. 29, оп. 3, спр. 36, арк. 7.
11. Там само.
12. Шляхом Жовтня. Збірник документів. Том V (1938–1944 рр.). – Ужгород: Карпати, 1967. – С. 459.
13. ДАЗО, ф. 29, оп. 3, спр. 104, арк. 47.
14. Шляхом Жовтня. Промови та інтерв'ю... (1921–1938 рр.). – Ужгород: Закарпат. обл. видав, 1959. – С. 576.
15. Шляхом Жовтня. Збірник документів. Том V. – С. 458.
16. Вегеш М.М., Гіря В.І., Король І.Ф. Вказана праця. – С. 52.
17. ДАЗО, ф. 29, оп. 3, спр. 155, арк. 63.
18. Шляхом Жовтня. Збірник документів. Том II (1924–1929 рр.). – Ужгород: Закарпат. обл. книж.-гиз. видав, 1961. – С. 503.
19. Там само.
20. Шляхом Жовтня. Промови та інтерв'ю... – С. 580.
21. ДАЗО, ф. 869, оп. 1, спр. 64, арк. 15.
22. Там само.
23. Шляхом Жовтня. Збірник документів. Том V. – С. 454.
24. Там само. – С. 36.
25. Шляхом Жовтня. Збірник документів. Том V. – С. 455.
26. Там само. – С. 38.
27. Токар М. Проукраїнські політичні партії Закарпаття в 1919–1939 роках. – Ужгород: УжНУ, 2001. – С. 93.
28. Білак С.М. Народ за ними не пішов. – Ужгород: Карпати, 1981. – С. 116.
29. Шляхом Жовтня. Збірник документів. Том II. – С. 502.
30. Brandejs J. Včvoj politických romětu na Podkarpatské Rusi v období 1918–1935 // Podkarpatska Rus. – Bratislava, 1936. – S. 78.
31. Нариси історії Закарпаття. Том II. – С. 134.
32. Brandejs J. Vuvvoj politických romětu... – S. 78.
33. Федак В.В. Закарпаття у спортивному вимірі. – Ужгород: Карпати, 1994. – С. 14.
34. Шляхом Жовтня. Збірник документів. Том II. – С. 503.
35. Там само. – С. 167.
36. Нариси історії Закарпаття. Том II. – С. 134.
37. ДАЗО, ф. 46, оп. 3, спр. 56, арк. 5.
38. Там само, ф. 29, оп. 1, спр. 382, арк. 1.
39. Нариси історії Закарпаття. Том II. – С. 186.
40. Нова Свобода. – 1938. – 30 жовтня.
41. Шляхом Жовтня. Збірник документів. Том IV. – Ужгород: Карпати, 1964. – С. 443.
42. Співак Б.І. Нариси історії революційної боротьби трудящих Закарпаття в 1930–1945 роках. – Львів: Видавництво Львівського університету, 1963. – С. 140.
43. Нова Свобода. – 1938. – 23 жовтня.
44. Там само.
45. Токар М.Ю. Німецька Партія в Закарпатті // Carpatia-Carpatika. Вип. 8: Актуальні проблеми вітчизняної і зарубіжної історії та культури. – Ужгород: Два кольори, 2001. – С. 54.
46. Нова Свобода. – 1938. – 23 жовтня.
47. ДАЗО, ф. 3/2 с., оп. 2, спр. 18, арк. 1.

ОСЕРЕДКИ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ В ЗАКАРПАТСЬКІЙ ОБЛАСТІ 1991–2001 рр.

Діяльність осередків політичних партій в Закарпатській області слід розглядати в контексті партійного будівництва в Україні загалом. В Україні на 1 липня 2001 року зареєстровано 115 політичних партій. Наявність такої кількості партій аж ніяк не свідчить про партійну стратифікацію населення України. Навпаки, для українського суспільства на сьогоднішній день характерною є деполітизація та департизація населення. Як стверджує в своїй статті С. Макеєв, «в 1999 році згідно опитування Інституту соціології НАН України, 84% респондентів сказали, що не беруть участь у роботі громадських і політичних організацій. Мобілізаційний потенціал партій незначний. Кількість членів в 110 партіях України не перевищує 700 тис. чол., що становить не більше 2% виборців. І хоча число легалізованих об'єднань наближається до цифри 1200 (у півтора рази більше ніж у 1995 році), рівень участі за даними опитувань лишається стабільним: тільки 16–17% населення належить до громадських і політичних організацій та рухів» [7, с.14].

Досить часто в ЗМІ можна почути твердження, що така кількість партій є завеликою для України. Але, з іншого боку, утворення політичних партій – це конституційне право громадян, яке не можливо заборонити. Тому розглядаючи питання про оптимальну кількість партій для держави, можна погодитися зі словами віце-спікера ВР України В. Медведчука, який сказав, що «партій може бути стільки, скільки їх зможуть створити. Умова одна: всі вони мають відповідати чинному законодавству. Наприклад, у Чехії, що в'ятеро менша за Україну 184 партії. Але керують у державі лише дві...» [8, с.5].

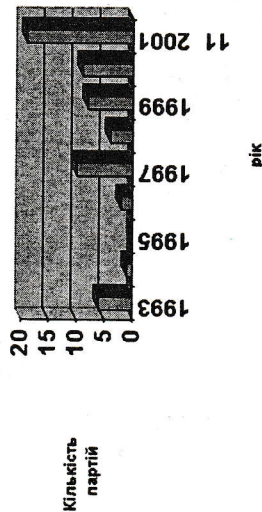
Тому дійсно, партією можна вважати тільки ту політичну організацію громадян, яка приймає участь у структуризації голосів виборців, тобто приймає участь у виборах та розподілі депутатських мандатів. Звідси М. Вебер називає політичні партії «мешканцями будинків влади».

Отже, розглядаючи процес партійного будівництва в Закарпатській області слід, перш за все, акцентувати увагу на діяльності тих політичних партій, які борються за голоси виборців, приймають активну участь у реалізації владних відносин у суспільстві.

Закарпатським обласним управлінням юстиції станом на 1 липня 2001 року зареєстровано 55 осередків політичних партій (Див. додаток №1), а станом на 1 листопада кількість обласних осередків становила 63. Після перереєстрації політичних партій, яка проходила органами юстиції України, згідно Закону України «Про об'єднання громадян» (16 червня 1992 року), на Закарпатті першими партіями були зареєстровані: Закарпатська крайова організація Народного Руху (03.11.93), Закарпатська обласна організація Української республіканської партії (05.11.93), Закарпатська організація Конгресу

українських націоналістів (23.11.93), Закарпатська обласна організація Української консервативної республіканської партії (26.11.93). Подальша динаміка утворення осередків політичних партій в області може бути зображена у вигляді наступної діаграми:

Динаміка утворення осередків політичних партій на Закарпатті

1993 – ЗКО Народного Руху; ЗОО Української республіканської партії; ЗОО Конгресу українських націоналістів; ЗОО Української консервативної республіканської партії; ЗОО Християнсько-демократичної партії України; ЗОО Селянської партії України;

1994 – ЗОО Комуністичної партії України;

1995 – 0;

1996 – ЗОО СДПУ(о); ЗОО Народно-демократичної партії України;

1997 – ЗРО Ліберальної партії України; ЗОО Демократичної партії України; ЗОО Соціалістичної партії України; ЗОО Української партії Справедливості; ЗОО Аграрної партії України; ЗОО Соціал-демократичної партії України; ЗОО ВО «Громада»; ЗОО Партії Національно-економічного розвитку України; ЗОО Партії Зелених України; ЗОО Української партії шанувальників пива;

1998 – ЗОО партії «Реформи і порядок»; Закарпатське обласне відділення партії регіонів; ЗОО Української Християнсько-демократичної партії; ЗОО Української національної Асамблеї;

1999 – ЗОО Всеукраїнського Об'єднання Християн; ЗОО партії «Соціал-демократичний союз»; ЗОО Республіканської Християнської партії; ЗОО Прогресивної соціалістичної партії України; ЗОО Ліберальної партії України (оновленої); ЗОО партії «Демократичний союз»; ЗОО партії «Молода Україна»; ЗОО Партії Захисників Вітчизни;

2000 – ЗОО ВО «Батьківщина»; ЗОО Рух (Український Народний Рух); ЗОО Трудової партії України; ЗОО Партії реабілітації тяжкохворих України; ЗОО партії «Солидарність жінок України»; ЗОО Української народної партії «Собор»; ЗОО Політичної партії «Яблуко»; ЗОО партії «Красива Україна»; ЗОО Партії соціального захисту;

2001 – ЗОО Партії пенсіонерів України; Закарпатський обласний осередок політичної партії «Трудова Україна»; ЗОО Комуністичної партії України

(оновлено); 300 «Екологічна партія України «Захист»; 300 Української політичної партії «Християнський рух»; 300 партії захисту знедоленого народу України; 300 Партії «Прагматичний вибір»; 300 Комуністичної партії робітників і селян; 300 ВО «Жінки за майбутнє»; 300 Партії промисловців і підприємців; 300 ВО лівих сил «Справедливість»; 300 Всеукраїнської партії «Нова сила»; 300 Партії «За єдину Русь»; 300 Всеукраїнської партії миру і єдності; 300 Української партії «Єдність»; 300 Партії «Нова генерація»; 300 партії «Солидарність»; 300 Української соціал-демократичної партії; 300 Партії Приватної Власності.

Партійна структура краю напередодні парламентських виборів 1998 року була наступною:

№ п/п	Назва партії	Кількість місцевих осередків	Кількість членів
1	Українська республіканська партія	8	1272
2	Народний Рух України	10	2639
3	Конгрес Українських Націоналістів	7	458
4	Селянська партія України	4	1265
5	Християнсько-демократична партія України	14	4272
6	Комуністична партія України	10	902
7	Соціалістична партія України	7	464
8	Українська консервативна республіканська партія України	3	225
9	Демократична партія України	4	397
10	Партія Зелених України	2	187
11	Соціал-демократична партія України	3	441
12	Соціал-демократична партія України (об'єднана)	14	9459
13	Народно-демократична партія	12	1524
14	Українська Християнсько-демократична партія	2	6
15	Аграрна партія України	11	848
16	Всеукраїнське об'єднання «Громада»	15	6200
17	Партія національно-економічного розвитку	6	705
18	Партія шанувальників пива	1	216
19	Ліберальна партія України	4	530
20	Українська партія справедливості	2	41
21	Ліберально-демократична партія України	1	148
22	Партія «Реформи і порядок»	2	72
23	Партія Регіонального Відродження України	1	648
24	Українська національна Асамблея	1	110
25	Всеукраїнське об'єднання християн	1	2200
26	Українська селянська демократична партія	1	126
	Всього	151	35686

З діаграми видно, що кількість партій в регіоні починає швидко зростати напередодні виборів: 1993 рік – 7 осередків, 1997 рік – 10 осередків партій, тоді як між виборами зареєстровано всього 3 осередки. Особливе зростання чисельності осередків спостерігається в 2000 та 2001 роках.

Діяльність обласного осередку партії її рейтинг залежить від роботи у районах області. Найбільш розгалуженою в області є структура наступних партій: «Батьківщини», НДП, СелПУ, СДПУ(о), СПУ, Демократичного союзу» та ін. Відомості про обласні структури партій станом на 1 липня 2001 року подані в додатку №2.

Таким чином, згідно даних Закарпатського обласного управління статистики наведених в аналітичному виданні «Об'єднання громадян на Закарпатті у 1998 році» [10], в регіоні на цей час діяв 151 осередок політичних партій при загальній чисельності членів різних партій – 35 тис. 686 чол., що становить 3,2% виборців.

Результат діяльності осередків політичних партій в області за період з 1991 по 1998рр. найкраще можна простежити проаналізувавши результати виборів до ВР України.

Згідно нового Закону України «Про вибори народних депутатів України» (24 вересня 1997 року) партії ставали повноправними суб'єктами виборчого процесу, оскільки 225 народних депутатів обирались у багатомандатному загальнодержавному виборчому окрузі за партійними списками, а ще 225 в одномандатних округах. Суб'єктами виборчого процесу стали 21 партія і 9 виборчих блоків (більшість з них мали свої представництва в області).

В списках кандидатів від політичних партій були включені 58 представників від Закарпатської області (Див. додаток №3). Більшість кандидатів мали номери в списках, які були непрохідними. Тому за партійними списками від області народними депутатами стали обрані Мигович І.І. (КПУ) та Баранчик І.І. (блок СелПУ та СПУ).

Загалом результати виборів в Закарпатській області за партійними списками були наступні: [11, с.540]

№ п/п	Назва партії	Кількість голосів поданих за список	Відсоток голосів
1	СДПУ(о)	189500	31,17
2	ПРУ	43710	7,19
3	КПУ	40378	6,64
4	НДП	38148	6,27
5	ПЗУ	32827	5,4
6	«Реформи і порядок»	29676	4,88
7	«Громада»	17802	2,928
8	Блок «Національний фронт» (КУН, УКРП, УРП)	17770	2,923
9	Блок СПУ та СелПУ	14515	2,38
10	ПНЕРУ	14434	2,37
11	ХДПУ	13313	2,19
12	Аграрна партія України	12258	2,01

Інші партії та партійні блоки мали менше 2 відсотків голосів виборців. 4% бар'єр голосів виборців в області подолали 6 партій: СДПУ(о), НРУ, КПУ, НДП, ПЗУ та ПРП.

Аналітичний огляд результатів виборів зроблено завідуючою відділом по роботі з об'єднаннями громадян ОДА Надією Токарчик в статті «Вибори – 98 в Закарпатті. Соціолого-політологічний аналіз» [13, с.5].

Результати виборів за партійними списками дають змогу зробити наступні висновки про особливості партійного будівництва в Закарпатті Станом на 1998 рік:

1. Найвищий рейтинг в регіоні мала СДПУ(о), яка набрала 31,17% голосів виборців.

2. В основному виборці голосували за центристські сили. До десяти впливових партій в окремо взятому районі в середньому входить близько 6 партій центристського спрямування (СДПУ(о), НДП, «Громада» і т.д. Питома вага голосів за центристські партії становила 63,39% голосів виборців, тоді як за лівих проголосувало лише 13,43%, а за правих ще менше – 7,15%.

3. Слабкий вплив лівих партій в регіоні. Хоча за підсумками виборів у краї КПУ зайняла 3-тє місце, але загальний відсоток голосів невисокий – 6,64%. Крім того, в Закарпатській області 4% бар'єр не пройшли ПСПУ та блок СелПУ та СПУ.

4. Незважаючи на те, що більша частина населення Закарпаття (майже 61%) проживає в сільській місцевості, партії, що мають селянську та аграрну спрямованість виявились в області непопулярними.

5. Невисоким є рейтинг партій правого спрямування.

6. Вибори – 98 показали, що партії, які нашивидкуч були створені на території області напередодні виборів не мали серйозної електоральної підтримки. Їх успіх на наступних виборах буде залежати від того, наскільки вони зможуть утворити партійну структуру в регіоні. Виключенням є ПЗУ та ПРП. Особливу нішу на українському виборчому полі займають «Зелені», які підкреслюючи свою рівновіддаленість від усіх ідеологічних битв, привертють увагу тієї частини виборців, які бажать брати участь у голосуванні, але не хочуть пов'язувати себе з жодною політичною силою. Завдяки такій позиції їм вдалося отримати 5,4% голосів закарпатців. Партія «Реформи і порядок», яка є партією молодих реформаторів, швидко включилася в політичне життя краю і зуміла набрати 4,88% голосів.

7. Вибори показали, що нерозгалуженість партійної структури, відсутність спостерігачів на виборчих дільницях, неможливість участі всіх партій у формуванні дільничних комісій дають можливість для дії адміністративного ресурсу.

8. Найбільшу кількість голосів виборців у області набрали ті партії, які мали розгалужену партійну структуру. До таких партій належать: СДПУ(о), НРУ, КПУ, НДП, «Громада», СелПУ, СПУ.

В 5 одномандатних округах Закарпатської області було висунуто 60 кандидатів, в середньому на один мандат претендувало 12 чоловік (не один із найменших показників по Україні). З них 23 кандидати – безпартійні, 37

кандидатів члени партій (КПУ – 6 чол., блок СелПУ та СПУ – 4 чол., СДПУ(о) – 4 чол., партія «Реформи і порядок» – 4 чол., НДП – 3 чол., Аграрна партія – 2 чол. і т.д.

Перемогу в одномандатних округах отримали:

- 70 округ (м. Ужгород) – Н. Шуфрич (СДПУ(о));
- 71 округ (м. Мукачево) – Г. Суркіс (СДПУ(о));
- 72 округ (м. Берегове) – М. Ковач (безпартійний);
- 73 округ (м. Іршава) – В. Медведчук (СДПУ(о));
- 74 округ (м. Хуст) – В. Жердицький (НДП).

Таким чином, перемогу в одномандатних округах отримали члени СДПУ(о), що підтверджує загальний високий рейтинг цієї партії в регіоні. В 5 виборчих округах області кандидати від СДПУ(о) набрали біля 51% голосів виборців.

Наступним електоральним випробуванням для політичних партій в регіоні були вибори Президента України. Оскільки більшість кандидатів на посаду Президента України були висунуті політичними партіями, то проаналізувавши результати виборів в області, можна зробити певні висновки про впливовість партій в регіоні. Результати виборів Президента України в Закарпатській області є наступні: [5, с.305]

№ п/п	Кандидати	Кількість голосів виборців	Відсоток голосів
1	Кучма Леонід Данилович	299696	54,73%
2	Марчук Євген Кирилович	91279	16,67%
3	Мороз Олександр Олександрович (СПУ)	45499	8,31%
4	Вітренко Наталя Михайлівна (ПСПУ)	25121	4,59%
5	Симоненко Петро Миколайович (КПУ)	18327	3,35%
6	Костенко Юрій Іванович (УНР)	13961	2,55%
7	Удовенко Геннадій Йосипович (НРУ)	8231	1,5%
8	Кононов Віталій Миколайович (ПЗУ)	1796	0,33%

Інші кандидати набрали менше 0,3% голосів виборців, тобто вони практично були невідомими для населення області. Всього в першому турі виборів взяло участь 547 тис. 556 виборців.

В другому турі виборів Л.Д. Кучма отримав 84,53% голосів виборців, а П.М. Симоненко 9,66% (в II турі виборів, що було відмічено цілим рядом аналітичних центрів, Закарпаття було тим регіоном, де дія адмінресурсу була найбільш помітною).

Висновки щодо впливовості політичних партій в регіоні, на основі президентських виборів, можна зробити наступні:

1. Центристські партії, як і в 1998 році мали найбільшу електоральну підтримку.
2. Більш відчутним став вплив правих партій, які підтримували С. Марчука.
3. Вибори показали, що електорат лівих сил є не значним в регіоні. Хоча

разом в I турі кандидати від СПУ, ПСПУ, КПУ і набрали близько 17% голосів виборців, але їх електорат роз'єднаний, а лідери не здатні об'єднатися. Можна припустити, що аналогічна ситуація простежуватиметься і на парламентських виборах 2002 року.

4. Два кандидати від розколотого НРУ набрали менше голосів ніж на парламентських виборах 1998 року. Це є свідченням того, що рейтинг НРУ в області понизився.

5. Відсоток голосів, набраних лідером ПЗУ (0,33% свідчить про ситуативний успіх цієї партії в регіоні. А оскільки відчутної роботи партія в регіоні не проводила, то на парламентських виборах 2002 року в області шанси на перемогу в неї є незначними. Хоча не виключено, що знову спрацює ефект «феномену зелених» – тобто, невизначений електорат віддасть свої голоси на підтримку ПЗУ).

Значно важче аналізувати діяльність партійних осередків в області у міжвиборчий період. Ситуація ускладнена ще й тим, що в Закарпатті практично відсутня служба вивчення громадської думки.

Загальна чисельність членів усіх зареєстрованих партій станом на вересень 2000 року сягала 45 тис. чоловік, що становить 5,01% від загальної чисельності електорату Закарпатської області [3, с.4].

Аналогічний відсоток можна зустріти і в збірнику «Закарпаття в незалежній Україні. Роки. Події. Факти. 1991–2001», де йде мова про політичні партії в м. Ужгороді: «В Ужгороді діє 20 зареєстрованих осередків політичних партій та чисельні міськрайонні осередки. Членством в партіях охоплено 5% жителів обласного центру. Зареєстровано також 167 громадських об'єднань. Зростає суспільна громадська активність молоді. У 2000 році в місті утворилося 11 молодіжних організацій» [4, с.7].

Згідно досліджень науково-дослідної соціологічної лабораторії ЗІ МАУП рейтинг відомості та довіри партій в Закарпатті на жовтень 2000 року є наступний:

1. СДПУ(о) – 75% респондентів володіють інформацією про партію;
2. «Громада» – 74,7%;
3. КПУ – 71,7%;
4. НРУ – 70,5%;
5. СПУ – 70,2%;
6. «Батьківщина» – 65,7%;
7. НДП – 60,7%;
8. «Реформи і порядок» – 55,2%;
13. СелПУ – 41%;
14. «Демократичний союз» – 38,5%;
15. Аграрна партія України – 37%.

До практично невідомих партій респонденти віднесли Ліберальну партію України, Українську республіканську партію та ряд інших [14, с.4:8].

Рейтинг довіри до партій виглядає наступним чином:

1. СПУ – 19,8%;
2. ПЗУ – 16,1%;
3. КПУ – 13,5%;
4. СДПУ(о) – 12,6%;
5. «Батьківщина» – 11,3%;
6. УНР – 9,8%;
7. «Реформи і порядок» – 9,6%;
8. НРУ – 8,1%;
9. НДП – 7,8%;
10. СелПУ – 7,1%;
15. «Демократичний союз» – 3,0%;
20. УРП – 1,8%.

Опитування показали, що рівень довіри до партій не дуже високий, але 52,3% респондентів довіряють хоча б одній із партій. Це є свідченням того, що громадяни починають розуміти, що незабаром тільки через потужні партії буде відбуватися процес реалізації владних відносин у суспільстві [14, с.4:8].

Згідно відділу політики газети «Срібна Земля. Фест» рейтинг партій в регіоні на березень 2001 року був наступним: 1. СДПУ(о); 2. КПУ; 3. ПЗУ; 4. НДП; 5. НРУ; 6. СелПУ; 7. СПУ; 8. ПСПУ (дані на основі опитування жителів 70-го виборчого округу) [2, с.4].

Останні дослідження рейтингу політичних партій в регіоні пропонує в газеті «РІО» голова Асоціації соціологів Закарпаття П. Токар (березень 2001 року) [1, с.6].

Згідно цього дослідження, ніяким політичним партіям в області не симпатизували 27,4% опитаних, ще 15,7% «важко сказати». Найбільше виявилось прихильників Соціал-демократичної партії(о) – 29,9%, Комуністичної партії України – 5,14%. Соціалістів підтримали б лише 1,2% опитаних, НДП – 3,9%, а «Батьківщину» – 0,3%.

Дані опитування проводилися ще до утворення виборчих блоків «Нашої України» та «За єдину Україну», а тому можна припустити, що їх поява внесе певні зміни у симпатіях електорату.

Літні місяці були для політичного життя Закарпаття досить спокійними. Це ще раз засвідчує, що сезон відпусток заспокоює «політичний Олімп».

Але з наближенням виборів загострилася ситуація в краї. Протистояння між політичними силами розпочалося 19 вересня бойкотом сесії обласної ради. Тобто, можна констатувати той факт, що ще до підписання Закону про вибори стартували виборчі перегони. Дана ситуація навколо обласної ради розколює політичні сили області на прибічників партії СДПУ(о) і тих, хто виступає проти тривалого домінування цієї партії в регіоні.

20 вересня 2001 року відбувається круглий стіл політичних партій та громадських об'єднань, які підписують заяву в якій засуджують дії СДПУ(о) в області. На цих зборах були присутні лідери наступних обласних осередків партій та громадських об'єднань: Бедь В. (голова ЗОО ПРП), Войтчук Р. (голова

ЗОО ДемПУ), Гурзан В. (голова ЗОО КУН), Дуфинь В. (голова ЗОО ПНЕРУ), Карабінш О. (голова ЗОО «Трудова Україна»), Малєць О. (голова ЗОО УРП), Мартин М. (голова ЗОО ВО «Батьківщина»), Матвійчук Е. (група «Солидарність» обласної ради), Марченко О. (перший секретар ЗОО СПУ), Орос О. (голова ЗОО УКРП), Панов В. (голова ЗОО ЛПУ), Розман В. (голова ЗОО НДП), Шутко М. (секретар обласної організації КПУ), Ясіньскій Є. (голова ЗОО УНП «Собор») та ін. Не поставили підпис під заявою наступні партії: «Яблуко», «Демократичний союз», ПЗУ, СДПУ(о), УНР, НРУ, ПП, ПСПУ, СелПУ, УСДП та ряд інших [6, с.5].

Майже через місяць відбуваються збори керівників обласних осередків політичних партій на яких:

а) утворено Закарпатський громадський форум як постійно діючого міжпартійного координаційного центру. До Президії цієї організації ввійшли: Бєдь В. (ПРП), Мартин м. («Батьківщина»), Марченко О. (СПУ), Мигович І. (КПУ), Опіяр В. (ПНЕРУ), Ткаченко О. («Жінки за майбутнє»).

Головне завдання форуму – забезпечення громадського контролю за дотриманням законності і об'єктивності при проведенні виборів у березні 2002 року [12, с.3];

б) підписано звернення до Президента України про дестабілізуючі дії СДПУ(о) в області. Звернення до Президента не було підписано цілим рядом партій, які утворили Громадський форум (наприклад, ЛПУ(о), АПУ, СелПУ, «Демократичний союз», ЛПУ, «Жінки за майбутнє»).

Отже, зробивши огляд діяльності партійних осередків в Закарпатській області можна зробити наступні висновки:

1. В Закарпатті, як і в Україні загалом, розпочався процес підготовки до виборів 2002 року. Осередки партій активно залучаються до проведення культурно-масових заходів, посилюють агітаційну роботу в районах області, намагаються збільшити кількісний склад парторганізацій, організовують звітно-виборчі конференції (особливо відзначаються СДПУ(о), «Яблуко», «Демократичний союз» – тобто партії з потужними фінансовими ресурсами).

2. Відбуваються переговори між головами обласних осередків партій про створення виборчих блоків і коаліцій. Так регіональний блок під назвою «Наша Україна» створили місцеві Народний Рух України, Український Народний Рух, «Реформи і порядок» та КУН (очолив регіональний штаб екс-губернатор В. Балага); підписана домовленість між обласними осередками Трудової України, НДП, Партії Регіонів України і АПУ (на Закарпатті виборчим штабом блоку доручено керувати голові облорганізації НДО «Нова Україна» та Всеукраїнського об'єднання демократичних сил «Злагода» – В. Приходьку). Осередки інших партій теж налаштовані на співпрацю між собою, але констатувати існування повноцінних блоків партій можна тільки після затвердження партійного списку і реєстрації блоків ЦВК.

3. Особливістю політичного життя краю є те, що тривале домінування однієї партії (СДПУ(о)) призвело до конфлікту між цією партією і обласною

радою. Принциповим в цій ситуації є те, що протилежні політичні сили: праві (ПРП, «Собор», КУН, УКРП), ліві (соціалісти, комуністи) та центристи (НДП, Партія регіонів, «Батьківщина», ДемПУ, «Трудовики», ліберали, аграрії) об'єдналися для протистояння неприхованому тиску.

4. Основними факторами, від яких буде залежати результат виборів 2002 року в регіоні, є наступними:

- наявність організаційної структури, робота партій в регіоні;
- інформаційні можливості осередків політичних партій;
- вдала організація і проведення виборчої кампанії;
- електоральні традиції;
- вплив адмінресурсу, боротьба за який уже розпочалася. З одного боку

СДПУ(о) вимагає відставки голови обласної ради І.Іванчо, з іншого боку утворюється громадська організація «Громадський Альянс Закарпаття». Виникнення таких квазіпартійних утворень характерна особливість боротьби за адмінресурс в цілому ряді областей («Подільська асамблея» (Хмельницька обл.), «За єдність, злагоду і відродження» (Донецька обл.), «За процвітання Херсонщини» (Херсонська обл.), «Регіон» (Луганська обл.). Очолоють такі утворення, як правило, декілька співголів. До таких об'єднань входять партії, які підтримують обласну раду, ідеологічні протиріччя в даному випадку не мають значення. В кінцевому результаті партії розраховують на свій відсоток голосів виборців і т.д.

1. Больвові точки Закарпаття: зневіра, соціальна напруженість // РІО. – 2001. – № 13. – С.6.
2. Довіряй, але перевірй, або чому наші партії не виконують роль генератора ідей // Срібна Земля. Фест. – 2000. – № 4. – С.4.
3. Де два закарпатці там понад 40 вождів // Срібна Земля. Фест. – 2000. – № 38. – С.4.
4. Закарпаття в незалежній Україні. Роки. Події. Факти. 1991–2001. – Ужгород: Вид-во «Карпати», 2001. – С.7.
5. Вибори Президента України 1999. – Київ, 2000. – 400с.
6. Круглий стіл політичних партій та громадських організацій // Європа-Центр. – 2001. – № 38. – С.5.
7. Макеєв С. Сучасна Україна: громадянська свідомість і політична участь населення / Політична думка. – 2000. – № 2. – с.10–16.
8. Ми працюємо для того, щоб завтрашній день України був соціал-демократичним // Наша газета +. – 2001. – № 27. – с.5–6.
9. Народ про життя і владу // Срібна Земля. – 2000. – № 35. – С.4.
10. Об'єднання громадян на Закарпатті у 1998 р. – Ужгород, 1999.
11. Парламент України: Вибори-98. Інформаційно-аналітичне видання. – Київ, 1998. – Т.1. – 615с.
12. Пробудиться совість чи урветься терпець? // Срібна Земля. – 2001. – № 40. – С.3.
13. Токарчик Н. Вибори-98 в Закарпатті // Новини Закарпаття. – 1998. – № 68–69. – С.5.
14. Рейтинг відомості та довіри до політичних партій м. Ужгорода (липень 2000) // Срібна Земля. – 2000. – № 40. – С.4.

Додаток №1
Перелік об'єднань громадян, зареєстрованих у вказаному обласним управлінням юстиції станом на 1 липня 2001 року;
(Середня політичних партій)

№ п/п	Назва об'єднання громадян	Керівник	Дата реєстрації номер	Місце перебування керівного органу
1.	Закарпатська крайова організація Народного Руху	Пішак В.В.	93.11.03	м. Жгород, ш. Ш. Петрефі, 14/5
2.	Закарпатська обласна організація Конгресу українських націоналістів	Малеч О.	93.11.05	м. Мукачеве, вул. Митру, 17
3.	Закарпатська обласна організація Конгресу українських націоналістів	Гурман В.	93.11.23	м. Мукачеве, вул. Митру, 17
4.	Закарпатська обласна організація Української консервативної	Орос О.М.	93.11.26	м. Жгород, вул. Жуванецька, 3
5.	Жгородська міськрайонна організація Української республіканської партії	Басараб М.	93.12.10	м. Жгород, вул. Личаківська, 2
6.	Закарпатська обласна організація Християнсько-демократичної партії	Кормош І.І.	93.12.22	м. Жгород, вул. Кошопницького, 5
7.	Жгородська міськрайонна організація Народного Руху України	Король В.Ю.	94.01.04	м. Жгород, ш. Петрефі, 14 к. 5
8.	Закарпатська обласна організація Селянської партії України	Баранчик І.	93.12.22	м. Жгород, вул. Ш. Петрефі, 14, к. 5
9.	Закарпатська обласна організація Комуністичної партії України	Буринин	94.09.19	м. Жгород, вул. Станішина, 56
10.	Закарпатська обласна організація Соціал-демократичної партії України	Прак І.М.	96.08.02	м. Жгород, ш. Театральна, 11
11.	Закарпатська обласна організація народно-демократичної партії України	Прихотько В.	96.09.27	м. Жгород, вул. Гойди, 8, к. 207
12.	Закарпатська регіональна організація ліберальної партії України	Паренко А.В.	97.01.30	м. Жгород, ш. Народна, 3
13.	Закарпатська обласна організація Демократичної партії України	Еняк З.З.	97.03.31	м. Хуст, вул. Волощина, 77
14.	Закарпатська обласна організація Української партії Справедливості	Марченко	97.03.31	м. Жгород, ш. Жуванецька, 3
15.	Закарпатська обласна організація Української партії Справедливості	Коваль В.І.	97.05.14	м. Жгород, наб. Івано-Франківська, 11
16.	Закарпатська обласна організація Української партії Справедливості	Кельман Д.І.	97.05.15	м. Жгород, вул. Кошопницького, 11
17.	Мукачевська міськрайонна організація Народного Руху України	Горь В.П.	97.05.30	м. Мукачеве, вул. Рокитницька, 2-6-4
18.	Закарпатська обласна організація Соціал-демократичної партії України	Орп В.І.	97.06.27	м. Жгород, наб. Івано-Франківська, 24
19.	Закарпатська обласна організація партії Всеукраїнське об'єднання «Ромаша»	Мохняк Т.С.	97.10.09	м. Жгород, вул. Руска, 5(2-й)
20.	Закарпатська обласна організація Партії Національно-економічного розвитку	Дуфичак	97.11.05	м. Жгород, вул. І. Свободи, 9а
21.	Закарпатська обласна організація Партії Земликів України	Білиця В.І.	97.11.05	м. Мукачеве, вул. Душанівська, 105
22.	Закарпатська обласна організація партії «Реформи і порядок»	Сірко Ю.М.	97.12.08	м. Жгород, вул. Пестеля, 26
23.	Закарпатська обласна організація партії «Реформи і порядок»	Ковальчук М.В.	98.01.13	м. Хуст, вул. 24-Жовтня, 41
24.	Закарпатське обласне відділення партії регіонів	Матвійчук	98.01.19	м. Жгород, вул. Лямбула, 77

25.	Закарпатська обласна організація Української Християнсько-демократичної	Штефана	98.01.19	м. Хуст, вул. Братів Брашчаків, 22
26.	Жгородська міськрайонна організація Соціал-демократичної партії України	Горняк В.І.	98.01.26	м. Жгород, вул. Дружества, 94
27.	Мукачевська регіональна організація Соціалістичної партії України	Клишко О.І.	98.02.05	м. Мукачеве, вул. Березівська, 69
28.	Закарпатська обласна організація Української національної Асамблеї	Шуфрин Е.З.	98.02.06	м. Жгород, Англійський Тупик, 6
29.	Закарпатська обласна організація Всеукраїнського Об'єднання Християн	Гур'янова Н.М.	99.02.19	м. Жгород, ш. Потова, 3
30.	Закарпатська обласна організація партії «Соціал-демократичний союз»	Андрусак	99.05.27	м. Жгород, вул. Соборна, 60
31.	Закарпатська обласна організація Республіканської Християнської партії	Котенко В.С.	99.06.15	м. Жгород, вул. Некрасова, 6
32.	Закарпатська обласна організація Прогресивної соціалістичної партії України	Стрельцов	99.08.03	м. Свалява, вул. Топова, 68/62
33.	Жгородська міськрайонна організація партії «Соціал-демократичний союз»	Чучка П.І.	99.08.25	м. Жгород, вул. Соборна, 6
34.	Закарпатська обласна організація ліберальної партії України (оновленої)	Рубш М.В.	99.09.16	м. Жгород, вул. Докучаєва, 25/35
35.	Закарпатська обласна організація партії «Демократичний союз»	Луцьке І.Ю.	99.10.15	м. Жгород, ш. Кириня і Мефодія, 1
36.	Закарпатська обласна організація партії «Молода Україна»	Ваврук І.В.	99.11.03	м. Жгород, вул. Швабська, 71
37.	Закарпатська обласна організація Партії Захисників Вітчизни	Горь В.П.	99.11.30	м. Мукачеве, вул. Філатова, 16/42
38.	Закарпатська обласна організація Всеукраїнського об'єднання «Батьківщина»	Марин М.М.	00.01.21	м. Жгород, вул. Володимирська, 2
39.	Закарпатська обласна організація Рух (Український Народний Рух)	Джандя М.М.	00.03.01	м. Хуст, вул. Свободи, 2
40.	Закарпатська обласна організація Трудової партії України	Сняканич В.С.	00.03.31	м. Жгород, вул. Соборна, 39
41.	Закарпатська обласна організація Партії реабілітації тяжкохворих України	Вторак О.П.	00.03.31	м. Жгород, вул. Мукачевська, 18/1
42.	Мукачевська міськрайонна організація Рух (Український Народний Рух)	Цербак І.С.	00.04.18	м. Мукачеве, вул. Душанівська, 105
43.	Хустська міськрайонна організація Рух (Український Народний Рух)	Джандя М.М.	00.04.18	м. Хуст, вул. Свободи, 2
44.	Закарпатська обласна організація Партії «Соціалістичний жінок України»	Земченка Л.Г.	00.04.26	м. Березово, пр. Героїв, 10
45.	Закарпатська обласна організація Української народної партії «Собор»	Мишко І.І.	00.05.12	м. Хуст, вул. Жайворонкова, 40 «а»
46.	Закарпатська обласна організація Політичної партії «Доблюк»	Демур В.В.	00.05.12	м. Жгород, вул. Федина, 5/2
47.	Закарпатська обласна організація політичної партії «Красива Україна»	Марушинцев М.Ю.	00.07.10	м. Жгород, вул. Летоцького, 38/21
48.	Закарпатська обласна організація Партії соціального захисту	Журавкін І.М.	00.10.25	м. Жгород, вул. Грушевського, 39/18
49.	Обласна організація партії пенсіонерів України в Закарпатській області	Гулак М.П.	01.03.13	м. Жгород, вул. Вінична, 17/1
50.	Закарпатський обласний осередок політичної партії «Трудова Україна»	Карвінчак О.С.	01.03.23	м. Жгород, вул. Баб'яка, 15

155. Буквич Олена Юрївна (1949 року народження, бухгалтер, проживає в с. Велятино Хустського району).
156. Буришин Олександр Федорович (1961 року народження, головний лікар дитячого санаторію «Байлово», проживає в м. Хуст).
- Виборчий блок партій «Трудова Україна»:**
71. Слободянюк Сергій Миколайович (1965 року народження, юрист, народний депутат України, проживає в м. Ужгород).
- Виборчий блок «Національний фронт»:**
11. Бедь Віктор Васильович (1964 року народження, юрист, проживає в м. Ужгород).
45. Орос Олександр Михайлович (1933 року народження, пенсіонер, голова обласного осередку УКРП, проживає в м. Ужгород).
91. Малець Олександр Омелянович (1966 року народження, історик, голова обласної організації УРП, проживає в м. Мукачево).
102. Гурзан Василь Васильович (1963 року народження, радіотехнік, безробітний, проживає в м. Мукачево), член КУН).
143. Ференц Петро Петрович (1965 року народження, вчитель історії, проживає в с. Богдані Рахівського району, член КУН).
- Виборчий блок «Партія праці та Ліберальна партія – разом»:**
87. Панов Володимир Олександрович (1958 року народження, генеральний директор телерадіокомпанії «Край», проживає в м. Ужгород, член Ліберальної партії України).
- Виборчий блок «Блок демократичних партій – НЕП»:**
45. Войтчук Роман Іванович (1941 року народження, хормейстер, проживає в м. Хуст, член Демократичної партії України).
56. Лях Іван Степанович (1946 року народження, юрист, завідувач юридичного відділу Хустської районної адміністрації, проживає в м. Хуст, член Демократичної партії України).
134. Цигак Василь Степанович (1938 року народження, історик, директор Мукачівського історичного музею, проживає в м. Мукачево, член Демократичної партії України).
157. Мішук Станіслав Михайлович (1961 року народження, начальник відділу охорони праці швейної фабрики «Прометей», проживає в м. Хуст, член Демократичної партії України).
158. Драгула Євген Юрійович (1976 року народження, студент УжНУ, член Демократичної партії України).
- Партія Регіонального Відродження України:**
33. Данча Михайло Дмитрович (1954 року народження, директор радгоспзаводу «Ужгородський», народний депутат України).
40. Товт Михайло Михайлович (1954 року народження, народний депутат України).
64. Сані Бейла Шандрович (1944 року народження, проживає в с. Палалді-Комарівці Ужгородського району, економіст).

- в м. Ужгород).
133. Ковбаско Василь Васильович (1957 року народження, філолог, директор Мукачівського СПТУ-31, проживає в м. Мукачево).
169. Довганич Василь Дмитрович (1949 року народження, економіст, генеральний директор Ужгородського комбінату хлібопродуктів № 1, проживає в м. Ужгород).
- Всукраїнське об'єднання «Громада»:**
151. Гецько Петро Іванович (1965 року народження, інженер системотехнік, проживає в м. Ужгород).
154. Федиківич Павло Антонович (1940 року народження, генеральний директор концерну «Транскарпати», проживає в м. Ужгород).
176. Поненко Сергій Григорович (1938 року народження, директор спільного підприємства «Озан», проживає в м. Ужгород).
- Соціал-демократична партія України (об'єднана):**
22. Шуфрич Нестор Іванович (1966 року народження, історик, президент спільного підприємства «Вест-Контрейд», проживає в м. Ужгород).
35. Фодов Шандор Лойшович (1944 року народження, філолог, почесний голова Товариства Угорської культури Закарпаття, проживає в м. Ужгород).
48. Ландовський Еміл Федорович (1940 року народження, історик, заступник начальника Управління освіти Закарпатської області, проживає в м. Ужгород).
134. Роман Олег Іванович (1968 року народження, директор підприємства «Поліграфбанксервіс», проживає в м. Ужгород).
162. Черепана В'ячеслав Михайлович (1967 року народження, віце-президент спільного підприємства «Вест-Контрейд»).
- Аграрна партія України:**
37. Кельман Дмитро Іванович (1940 року народження, перший заступник начальника Закарпатського обласного управління с/г та продовольства, проживає в с. Ракошино Закарпатської області).
- Партія «Реформи і порядок»:**
71. Буришин Федір Іванович (1939 року народження, лікар-травматолог, проживає в м. Хуст).
90. Сербайло Михайло Андрійович (1948 року народження, юрист, адвокат, пенсіонер, проживає в м. Хуст).
93. Берез Іван Іванович (1965 року народження, журналіст, головний редактор газети «Закарпаття. Реформи і порядок», проживає в м. Ужгород).
102. Грабар Василь Васильович (1976 року народження, студент юридичного факультету Міжнародного науково-технічного університету, проживає в м. Хуст).
133. Чоповдя Іван Іванович (1950 року народження, лікар-терапевт, Голова Рокосівської сільської ради, проживає в с. Рокосово).
154. Кудран Іван Андрійович (1939 року народження, інженер-механік, проживає в с. Рокосово).

— впровадити систему споживчого кредитування громадян.

В гуманітарній сфері:

- поєднання світових і національних цінностей, ідей справедливості і патріотизму;
- сприяти духовному і моральному відродженню народу України;
- домагатися відродження і поступального розвитку української культури та мистецтва.

Національна й міжнаціональна політика:

- формування української політичної нації на основі консолідації різних етносів та етнічних груп за умови їхньої рівноправності й вільного розвитку.

Політика у сфері національної безпеки і оборони:

- формування системи економічної безпеки України, тобто досягнення такого стану народного господарства і такого рівня розвитку продуктивних сил, за яких держава здатна забезпечити досягнення своєї економічної, ресурсної, науково-технічної незалежності і конкурентоспроможної економіки та добробуту громадян;
- принципова позиція партії полягає в тому, щоб Україна послідовно й активно проводила політику розвитку міжнародного співробітництва в ядерній галузі і виступала за повне ядерне роззброєння.

В зовнішній політиці:

- послідовна й ефективна політика економізації всієї зовнішньополітичної діяльності. Мета такої політики — підвищення міжнародної конкурентоспроможності економіки, вихід на зовнішні ринки, підвищення економічної й соціальної результативності її сталого розвитку;
- розвиток і підвищення ефективності взаємовигідного співробітництва з країнами-сусідами, особливо в економічній сфері, в розвитку спільного підприємництва, торгівлі, промислової кооперації та економічної інтеграції;
- налагодження міжнародного міжпартійного співробітництва в регіоні Центральної і Східної Європи, особливо в розробці питань теорії, ідеології та політичної стратегії.

Участь партії у виборчому процесі

Під час президентських виборів 1999 року партійний актив «Батьківщина» дотримувався досить лояльної позиції, підтримку того чи іншого кандидата партія публічно не афішувала, але парламентська діяльність фракції «Батьківщина» неоднозначно свідчила про підтримку нині діючого Президента Л. Кучми.

Сучасна політична діяльність «Батьківщини» цілковито присвячена парламентській та урядовій діяльності. Фракція «Батьківщина» налічує 33 народних обранці (оч. О. Турчинов). Після створення парламентської більшості представники «Батьківщини» обійняли керівні посади в низці комітетів ВР та в органах виконавчої влади.

Щодо підготовки до наступних парламентських виборів, то 10 липня 2001 року лідери ВО «Батьківщина», УНП, «Собор», УСДП, Української республіканської партії, УКРП, Патріотичної партії України та Української християнсько-демократичної партії підписали Декларацію про створення виборчого блоку демократичної опозиції «Форум Національного порятунку».

Закарпатська обласна організація партії «Батьківщина»:

В області осередок партії зареєстровано 21 січня 2000 року. Голова обласного осередку — М.М. Мартин.

Структурні підрозділи: молодіжне крило «Молода Батьківщина» (Голова — П. Репжин); жіноча організація «Жінки Батьківщини».

Станом на 1 липня 2001 року в Закарпатській області зареєстровано 3 міських, 13 районних, 211 сільських і селищних партійних організацій. Всього первинних осередків — 261. За даними обласного осередку партії станом на вересень-жовтень 2001 року кількість членів становила 7227 чоловік.

Абетка партійних справ в області:

Підтримуючи Всеукраїнське Об'єднання «Батьківщина» обласна організація приймала участь: у влаштуванні «наметового містечка» в м. Ужгороді (події початку 2001 року); у проведенні мітингу «Україна без Кучми» 25 лютого 2001 року в обласному центрі; у підтримці В. Ющенка під час його зв'язу в уряді та ін.

Також ЗОО партії «Батьківщина» протягом 2001 року були проведені такі пропагандсько-рекламні акції як: надання спонсорської допомоги (наприклад, допомога баскетбольній команді м. Мукачево, допомога в проведенні Дня студентів, допомога інтернату «Малютко» в с. Оноківці на День матері та дитини); проведення концертів та різноманітних конкурсів (проведення концерту на День молоді в м. Хуст, проведення конкурсу «Як стати зіркою» в смт. Перечин) та ін.

3. Одень

ПАРТІЯ «ТРУДОВА УКРАЇНА»

Політична партія «Трудова Україна» зареєстрована 21 червня 2000 року Міністерством юстиції України на підставі рішення її Установчого з'їзду, який відбувся 19 травня 2000 року в м. Києві. Головою партії з 18 листопада 2000 року є С.Л. Тігіпко. Голова Політвиконкому партії — А.Л. Деркач. За даними партії станом на вересень-жовтень 2001 року кількість її членів становила 11338 чоловік.

Основні програмні положення:

В політичній сфері:

- зробити Україну привабливою для її громадян і конкурентоспроможною серед слов'янських держав і розвинутих

демократичних країн Заходу. Основою Української держави мають бути плюралізм, правова і соціальна захищеність кожного, рівність усіх громадян перед законом, повага до різноманітної культури і традицій усіх груп суспільства. Завдання партії – формулювати і представляти інтереси трудящих і підприємців, власників і всіх, хто працює за наймом, обстоювати їхні економічні, соціальні та політичні права і свободи.

Економічна політика:

- розвиток ринку дорогої праці, але при збереженні можливості працевлаштування і захисту трудящих із низьким кваліфікаційним рівнем. Для цього необхідно забезпечити реальне функціонування механізму погрівної угоди: між державою, підприємцями і трудящими;
- держава повинна створити ефективні механізми взаємодії державного і ринкового сектора економіки, промислового, банківського і торговельного капіталу. На основі їх органічної взаємодії має бути побудована економічна система;
- податкова і бюджетна політика держави має всіляко сприяти зростанню тіньового сектора економіки і залученню капіталів та інвестицій в українську економіку;
- розробка і послідовна реалізація політики нового профспілкового руху;
- держава повинна проводити протекціоністську політику стосовно підприємців, які створюють нові робочі місця і вкладають кошти в соціальну політику, які встановлюють на своїх підприємствах екологічно безпечний виробничий цикл, які забезпечують на своїх підприємствах випуск конкурентоспроможної продукції.
- реструктуризація виробництва в кризових галузях і регіонах, розробка і прийняття нової внутрішньої міграційної політики.

Державний устрій та регіональна політика:

- Україна має бути президентською республікою та унітарною державою;
- проведення нової регіональної політики, що дасть змогу максимально використовувати потенціал кожного регіону.

Соціальна політика:

- підприємці повинні взяти на себе виконання тих зобов'язань держави, які вона не може, та й не повинна виконувати, отримавши натомість права в галузі економічної та регіональної, у частині податкової та бюджетної політики держави;
- держава повинна сконцентрувати свої зусилля в галузі політики стосовно дітей, молоді, пенсіонерів та інших категорій незапрацездатного населення;
- усі трудящі та члени їхніх сімей мають право на соціальне забезпечення. Кожен, хто не має необхідних матеріальних засобів, має право

на безкоштовну соціальну і медичну допомогу;

- сім'я, як первинний осередок суспільства, має право на відповідний соціальний, юридичний та економічний захист, покликаний забезпечити її повний розвиток;

- діти і молоді мають право на відповідний соціальний, юридичний та економічний захист; кожна особа похилого віку має право на соціальний захист;

Зовнішня політика:

- Україна повинна бути відкритою для співробітництва з усіма державами і міжнародними організаціями;
- Україна повинна всіляко і захищати інтереси своїх товаровиробників на міжнародних ринках; Україна повинна захищати інтереси і права своїх громадян, які працюють за приватного ініціативою на території інших держав;
- використання та вдосконалення системи СНД для забезпечення інтересів країн-учасниць, передусім, на основі двосторонніх угод, за економічне співробітництво в Співдружності;
- розвиток стосунків із ЄС, формування умов для вступу в цю організацію;
- Україна повинна бути активним учасником процесу колективної безпеки в Європі, участь України в колективних зусиллях світового співтовариства в запобіганні міжнародним конфліктам;
- партія виступає за зберігання за Україною права і можливості розробляти ядерні технології в мирних цілях і виготовляти пальне для атомних електростанцій.

Участь у виборчому процесі:

Історія партії «Трудова Україна» бере свій початок із парламентських виборів 1998 року. Тоді, в жовтні 1997 року, Партія «Громадянський Конгресс України» та Українська партія справедливості разом з представниками бізнесу створили передвиборний блок «Трудова Україна». Утворений блок переслідував 2 мети: по-перше, відтягти від лівих партій частину голосів (а тому програма «ГУ» була лівоцентристською), по-друге, проходження до парламенту і створення власної фракції. Результати парламентських виборів показали, що із завданням відтягнути від «лівих» голоси блок вправявся успішно, а ось подолати 4% бар'єр «Трудовій Україні» не вдалося, бо вона набрала 3,06% голосів виборців. Проте організатори блоку В. Пінчук та А. Деркач були обрані до парламенту за мажоритарними округами, де разом з депутатами-мажоритарниками утворили депутатську групу «Трудова Україна», яка на момент створення налічувала 44 депутати (на даний момент – 48). Керівник групи – Ігор Шаров, уповноважені представники групи – Юлій Юффе, Інна Богословська.

На наступні парламентські вибори 2002 року «Трудова Україна» планує йти єдиним блоком з Народно-демократичною партією, Партією регіонів, Аграрною партією України. Відповідна угода була підписана 17 липня 2001 року, а в жовтні блок отримав назву «За єдину Україну».

Закарпатська обласна організація політичної партії «Трудова

Україна» зареєстрована Закарпатським обласним управлінням юстиції 23 березня 2001 року за №294. Голова ЗОО ПП «Трудова Україна» О.С. Карабиньш. Перший заступник голови – О.О. Коштура.

В області створені: Берегівська, Великоберезнянська, Міжгірська, Мукачівська, Рахівська, Виноградівська районні організації та Ужгородська і Мукачівська міські організації. Крім того створено 18 первинних організацій ПП «Трудова Україна». За даними партії, вона налічує у своїх рядах більше 130 членів та понад 5000 симпатиків.

Абетка партійних справ в області:

На даний час основна діяльність партії направлена на створення партійних організацій та популяризацію партії в регіоні. Так, зокрема, робота осередків спрямована: на налагодження тісних стосунків з органами місцевої влади та ЗМІ (найближчим часом планується створення власного друкованого органу разом з Тернопільською обласною організацією політичної партії «Трудова Україна»); на проведення діяльності по працевлаштуванню жителів області та ін.

Крім того партійна організація підтримує спортивні дитячі клуби, секції, футбольні команди (наприклад, під опіку взято функціонування Ужгородської міської федерації з кікбоксингу). Також ЗОО ПП «Трудова Україна» налагодила співпрацю із вузами, середньо-спеціальними навчальними закладами області (14 червня 2001 року в м. Ужгород проведення акції «Найкращий студент 2001 року», яка пройшла в УжДШЕП); сприяння організації та розвитку КВКівського руху в Закарпатті.

О. Личко

КОМУНІСТИЧНА ПАРТІЯ УКРАЇНИ

Комуністична партія України заснована 19 червня 1993 року на 1 з'їзді в м. Донецьку. Зареєстрована Міністерством Юстиції України 5 жовтня 1993 року. Реєстраційний номер 505. Керівний склад ЦК КПУ: 1-ий секретар – П. Симоненко; 2-ий секретар – А. Мартинюк. Кількість членів партії перевищує 52 тис. чол.

Друкований орган – газета «Комуніст».

Основні програмні положення:

Мета партії – збереження соціалістичного розвитку суспільства, утвердження в ньому демократичних, гуманістичних, колективістських засад, верховенство закону, забезпечення рівності прав громадян всіх національностей.

В політичній сфері:

– відсторонення від влади буржуазно-націоналістичних, антисоціалістичних сил і перехід всієї повноти влади в державі до Ради депутатів робітників;

- рішуча зміна політичного курсу країни, відновлення державного регулювання економіки і соціальних процесів в інтересах народу і припинення капіталізації суспільства;
- відновлення соціалістичного характеру розвитку суспільства, заснованого на суспільній власності на засоби виробництва, що відповідають юрним інтересам робітників, потребам всестороннього прогресу країни;
- чітке розмежування функцій управління всіх органів влади по всій драбині ієрархії державних органів влади;
- скасування інституту президентства.

В соціальній сфері:

- відновлення конституційних соціально-економічних прав і гарантій їх реалізації;
- соціальне забезпечення всіх верств населення, особливо не захищених; в основу соціальної політики КПУ ставить принцип соціальної справедливості, в тому числі справедлива оплата праці;
- повна компенсація населенню України їх грошових вкладів станом на 1992 рік з врахуванням їх реальної вартості;
- розробка ефективної демографічної політики. Здійснення ефективної молодіжної політики та всесторонній розвиток молоді.
- створення гарантованих державою гідних умов життя для військовослужбовців і їх сімей.

В економічній сфері:

- відновити життя необхідні функції державних органів: планування, регулювання, координацію, контролю, централізованого управління державним сектором економіки;
- трудовий і суспільний контроль в сфері виробництва, розподілу, обміну;
- збереження державної власності в базових галузях промисловості, а також визнання земель і корисних копалин всенародним здобутком;
- припинити приватизацію загальнонародної власності, провести інвентаризацію приватизованих об'єктів, а при необхідності – їх викуп, у випадку порушення законів в ході приватизації – націоналізацію підприємств та інших об'єктів;
- запобігання розвалу колгоспів і радгоспів, забезпечити всьому агропромислому комплексу державну підтримку і пріоритетну увагу;
- змінити податкову політику, відновити планове ціноутворення, удієнити мораторій на основні продукти харчування, товари і послуги; припинити спекуляції цими продуктами і товарами;
- відновити державну валютну монополію і монополію на зовнішню – економічну діяльність, ввести монополію на виробництво і реалізацію лікеро-горілчанних напоїв, тютюнових виробів та деяких інших товарів.

В духовній сфері:

- припинити комерціалізацію культури, мистецтва, спорту;

- припинити пропаганду так званого американського способу життя;
- зупинити поширення ідей антикомунізму, пропаганду націоналізму, національної виключності;
- забезпечити право громадян на правдиву інформацію, доступ до державних ЗМІ;
- проти всіляких проявів і пропаганди націоналізму, шовінізму, сіонізму, антисемітизму;
- надання російській мові – статусу державної.

В зовнішній політиці:

- відміна «Біловезького зговору», відсторонення штурчно створених перепон, що привели до розрухи раціональних партнерських зв'язків і втрат;
- продовження традиційних ринків збуту української продукції в Росії та інших республіках;
- освоєння нових ринків в Європі та в інших регіонах світу.
- проти вклучення України у військові структури НАТО.

Участь у виборчому процесі:

За результатами виборів народних депутатів до ВРУ 1998 року КПУ отримала 24,65% голосів виборців і відповідно до виборчої квоти – 84 депутатські мандати. В одномандатних виборчих округах було обрано 39 народних депутатів.

Під час президентських виборів 1999 року партія висунула свого кандидата П.М. Симоненка. За результатами голосування в I турі виборів він отримав 22,24% голосів виборців, в II турі – 37,8% голосів виборців.

Станом на липень 2000 року депутатська фракція КПУ у ВРУ нараховувала 115 народних депутатів України. Керівник фракції П.М. Симоненко.

Закарпатська обласна організація КПУ

Установча конференція відбулася 19 вересня 1994 року. Свідоцтво про реєстрацію ЗОО КПУ № 060.

I-ий секретар опкому КПУ – І.І. Мигович.

Друкований орган ЗОО КПУ – газета «Карпатська правда».

Молодіжна організація ЛКСМУ, очолює Н.С. Лендєл.

В. Лазорик

ПАРТІЯ РЕГІОНІВ

Партія регіонів утворилася в результаті об'єднання 5 офіційно зареєстрованих партій: Партія Солідарність України, Партія праці, Партія регіонального відродження, Партія «За красу України», Весукраїнська партія пенсіонерів.

Об'єднаний з'їзд відбувся 18 листопада 2000 року в м. Києві. На ньому було проголошено роботу нового об'єднання – Партія регіонального відродження «Трудова Солідарність України». В лютому 2001 року пройшов

позачерговий з'їзд партії, де було прийнято нову назву – Партія регіонів. Лідером партії був обраний М.Я. Азаров.

За даними партії станом на вересень-жовтень 2001 року кількість її членів становила 400000 чол. (для порівняння, у березні 2001 року чисельність партії була 120 тис. чол., що свідчить про високу динаміку зростання).

Програма партії

В політичній сфері:

- новий центрзм – основа політичної стратегії і тактики партії. Цей курс передбачає ефективне технологічне і філософське творення, що переслідує культуру політичного компромісу, ставить в центр політичної діяльності людину;
- партія робить наголос на усіх громадян і усі регіони. Лише в тісній співпраці можливо досягти демократичних перетворень, позбутися ярликів «схід» і «захід» України, досягти прозорості та ефективності влади на всіх рівнях;
- розвиток місцевого самоврядування, що є чи не основною умовою функціонування громадянського суспільства і відродження України. Саме на рівні місцевого самоврядування можливий розвиток ініціативних громадян і народу в цілому. Партія виступає за посилення співпраці загальнодержавних, регіональних і місцевих органів влади.

В економічній сфері:

- головною метою вітчизняної економіки є підвищення фінансової спроможності громадян України, що має призвести до покращання добробуту населення України. Для цього потрібно виробити модель національної економіки, яка максимально відповідатиме інтересам і специфіці кожного регіону України;
 - у бюджетній політиці пропонується формування бюджету держави «знизу», при чому не менше ніж 60% коштів планується залишити на місцях. Пріоритетне наповнення соціальних статей місцевих і центрального бюджетів;
 - у податковій політиці партія виступає за: створення стабільного і прозорого податкового законодавства; зменшення податкового тягара шляхом зниження ставок податку на прибуток і податку на додану вартість при одночасному розширенні податкової бази;
 - у промисловій політиці партійна концепція передбачає чітке визначення загально-національних пріоритетних напрямків розвитку, прийняття законів, які максимально захищатимуть господарську діяльність підприємців від державного втручання, будуть забезпечувати переваги вітчизняного товаровиробника: впровадження механізму стимулювання внутрішнього попиту неінфляційними методами; вироблення загальнодержавних програм розвитку регіонів, з урахуванням їхньої специфіки;
 - впровадження інноваційно-технічної моделі національної економіки.
- Задля цього необхідно: визначити державні пріоритети науково-технічної політики; стимулювання розвитку високо технологічного виробництва з високою часткою інтелектуальної праці; вироблення та прийняття програми

повернення в Україну вчених, які виїхали за кордон; активна підтримка ідеї «європейського наукового простору»;

– в аграрній політиці партія виступає за реформування цього сектору української економіки. Основним постулатом в цій галузі є: «Ефективний власник землі – основа відродження сільського господарства».

В соціальній сфері:

– одним з пріоритетних напрямків роботи Партії регіонів є пенсійна реформа. Її основою є трирівнева пенсійна система: послання солідарної і накопичувальної систем та добровільного пенсійного страхування. Також обов'язкове нарахування пенсії залежно від трудового внеску. Необхідним для України є створення державних та недержавних пенсійних фондів та посилення державного нагляду за їхньою фінансовою діяльністю;

– партія також не омине питань сім'ї і молоді, охорони здоров'я і освіти, тощо.

В духовній сфері:

– партія пропонує принципи нової культурної політики. Культура має бути пріоритетною галуззю, а не залишковим суб'єктом розвитку держави. Партія виступає за підтримку талановитої молоді та вже зрілих митців;

– всебічний розвиток регіональної, місцевої та етнічної культури нашої багатонаціональної держави;

– партія пропагує новітні технології і, зокрема Інтернет, як один з механізмів співпраці в культурній сфері, як в державі, так і на міжнародній арені.

В міжнародній політиці:

– у зовнішній політиці Україна має в першу чергу відстоювати національні інтереси, бути відкритою для партнерства з іноземними державами. Наша країна має відігравати все більш вагомий роль в таких об'єднаннях, як ГУУАМ, Балто-Чорноморській організації з економічної співпраці, Вишеградській «Четвірці» та інших регіональних об'єднаннях. Партія визначає основні вектори зовнішньої політики України – нейтрально-європейський і балто-чорноморський;

– Україна повинна і надалі співпрацювати з такими міжнародними організаціями, як НАТО, ООН, ПАРЄ, ЄС для зміцнення своїх міжнародних зв'язків, позиції країни в світі.

Участь партії у виборчому процесі:

Оскільки партія створено нещодавно, то досвіду участі у виборчому процесі вона ще не має. Але партія ставить головним завданням перемогу на виборах 2002 року, тому вже тепер її діяльність спрямована на пошук партнерів у передвиборній кампанії. 16 липня 2001 року було проголошено про наміри створити нове виборче об'єднання з чотирьох потужних партій центрального спрямування: НДП, Трудова Україна, Партія регіонів, Аграрна партія України, а 17 липня відповідна угода була підписана.

Закарпатська обласна організація Партії регіонів

Партія на Закарпатті була зареєстрована 9 квітня 2001 року. Обласний осередок очолює Е.Л. Матвійчук.

Осередки партії активно розбудовуються у районах та містах Ужгород і Мукачево.

Абетка партійних справ в області:

Обласний осередок партії намагається діяти якомога ефективніше. Партія регіонів відгукнулася на весняне лихо в нашому краї. В області прибула допомога з необхідними речами для постраждалих від повені людей. На початку липня Закарпатську область відвідали голова партії М. Азаров і заступник голови партії П. Порошенко. Вони зустрілися з бізнесменами, громадянськими активістами обласного осередку партії регіонів. Розглядалися питання податкової реформи та зниження податкового тягаря, узурпації обласної влади однією партією, ліквідації наслідків повені.

Н. Ткаченко

ПАРТІЯ «ДЕМОКРАТИЧНИЙ СОЮЗ»

Партія «Демократичний Союз» була утворена на Установчому з'їзді 23 травня 1999 року. Дата реєстрації – 11 червня 1999 року. Свідоцтво Міністерства юстиції України №1188. За даними партії її чисельність станом на грудень 2000 року досягла 18 000 членів, на жовтень 2001 року – близько 20 тис. чол.

Головою партії був О.М. Волков, заступником голови – О.О. Рафальський. В кінці жовтня 2001 року новим лідером партії обрано голову Державної комісії України з питань оборонно-промислового комплексу В.П. Горбуліна.

Програмні положення:

Модернізація суспільно-політичного устрою:

- партія визначає як свою мету розбудову правової держави, розвиток і утвердження громадянського суспільства. Партія обстоює на перехідний період ідею президентської республіки із обов'язковою умовою, що президент очолює уряд, набуваючи при цьому право на розпуск парламенту і призначення дострокових виборів, а також право на законотворчість;
- мета партії – повна відкритість влади;
- недоторканність депутатів як легітимних представників народу відповідального за власний вибір. Кожний кандидат у депутати повинен бути прозорим для громадськості у своєму публічному та приватному житті, а також стосовно джерел фінансування своєї передвиборної кампанії;
- Україні належить бути унітарною державою із сильною, авторитетною і компетентною центральною владою;
- суспільство має бути відкритим і функціонувати на засадах

позик потребує.

Охорона здоров'я:

— запровадження страхової медицини.

Оптимізація взаємодії людини і довкілля:

— атомні електростанції мають бути модернізовані згідно з сучасними вимогами безпеки;

— державі буде надано право відчувувати приватну власність, господарі якої не дотримуються вимог екологічного законодавства.

Національна безпека:

— військова доктрина держави має ґрунтуватися на пріоритеті зміцнення оборонної потужності збройних сил та їхнього оснащення відповідно до потреб «розумної достатності»;

— майбутнє національної оборони – за професійною армією. Військово-промисловий комплекс має залишитися державною власністю.

Зовнішня політика:

— партія здійснюватиме багатовекторну зовнішню політику на засадах нейтралітету, позаблоковості, збереження національної незалежності і суверенітету, недоторканності державних кордонів України. Напрями і масштаби співробітництва з іншими країнами мають визначатися національними інтересами;

— партія докладе належних зусиль до підготовки сприятливих умов для інтеграції України у європейській структурі.

Національна політика:

— центральною проблемою національної політики на сучасному етапі партія вважає становлення української політичної нації на ґрунті полікультурного суспільства;

— національна політика партії ґрунтуватиметься на принципі надання пріоритетної підтримки мовам і культурам, які у минулому зазнали дискримінації.

Принципи повоєнної:

— партія готова до співробітництва з усіма політичними силами, громадськими організаціями, окремими особами, які виявляють прихильність до її програмних засад. Майбутнє України – у ліберальних ринкових реформах, у вивільненні творчого і трудового потенціалу кожного окремого члена суспільства, у докорінному переоблаштуванні усього національного життя в інтересах людини.

Партійна фракція «Демократичного Союзу» становить 20 членів.

Закарпатська обласна організація партії «Демократичний Союз»:

Дата реєстрації Закарпатської обласної організації 15 жовтня 1999 року. Реєстраційний номер 227. За даними обласної організації чисельність станом на 19 липня 2001 року ЗОО «Демократичний Союз» досягла 1500 членів. ЗОО Партії «Демократичний Союз» очолює І.Ю. Гузинець. Наявні 2 міські (міст обласного значення) організації – Ужгородська і Мукачівська, та 13 районних осередків партії.

плюралізму – політичного, культурного, етнічного, релігійного, господарського;

— партія обстоює ідею і практику багатопартійності, протистояти спробам будь-якої політичної сили чи групи людей привласнити собі усю повноту влади у державі. Кожна політична партія, яка подолала ценовий бар'єр на парламентських виборах, має отримувати державну допомогу для своєї діяльності.

Економічне піднесення і процвітання:

— партія прагне побудови розвинутої ринкової економіки, яка забезпечить подолання Україною її соціально-економічного відставання від провідних держав світу і уможливить економічне процвітання країни і створення умов реалізації особою її природних прав.

Забезпечення прав людини:

— партія стоїть на позиції неухильного додержання прав людини. У питанні забезпечення прав людини у соціальній сфері ми виходимо з того, що головним джерелом добробуту людини має бути її заробітна плата. Тому ми виступаємо за максимальні виплати працівникам за рахунок створеної ними доданої вартості, з одночасним скороченням масштабів державної соціальної підтримки;

— партія виступає за систему соціального забезпечення, яка базувалася б на добровільних відрахуваннях громадян;

— партія виступає за абсолютну рівність усіх громадян щодо соціальних можливостей. Належить повністю знищити систему пільг і привілеїв, насамперед у сфері державного управління;

— особливої наполегливості вимагає піднесення ролі профспілок, перетворення їх на головного представника інтересів найманих працівників;

— партія підтримує скасування смертної кари за умови запровадження довічного ув'язнення.

Піднесення культури і духовності:

— партія ставить своїм завданням створення національного культурного простору на засадах поглиблення, взаємного збагачення різних етнічних, мовних, культурних, регіональних сегментів суспільства;

— партія вживатиме заходів з інтеграції України у загальноєвропейський культурний простір, прилучення її населення до зразків сучасної передової культури;

— завдання влади – запобігти міжцерковним конфліктам. Держава має бути відокремлена від церкви, а церква – від держави;

— розв'язання економічних проблем потребує розвитку науки. Партія добуватиметься встановлення у бюджеті частки видатків на науку на рівні розвинутих країн;

— завдання в галузі освіти – забезпечити гармонійний розвиток і співіснування всіх її випробуваних часом форм. У системі освіти заохочуватиметься принцип платної освіти з одночасним створенням спеціальних фондів для надання пільгових позик на її здобуття тим, хто таких

Навний молодіжний осередок ЗОО, який очолює К.М. Сусько.

Абетка справ в області:

У травні 2001 року була проведена звітно-виборча конференція ЗОО Демократичного Союзу, на якій розглядалися 2 питання: 1). Звіт про роботу і завдання міськрайонної партійної організації; 2). Проект «Збережемо ліси Карпат» – іміджева акція. Результатом конференції були: спільна заява голів рад західноукраїнських обласних організацій до Президента України з вимогою заборонити суцільні рубки лісу; заява на адресу голови Закарпатської обласної адміністрації з вимогою опублікувати список підприємців, яким видано дозвіл на рубку лісу (дана вимога була виконана).

Проектом запланована також широкомасштабна робота по активізації суспільного контролю за рубками лісу, браконьєрством та збереженням чистоти річок Закарпаття; організація посадки зелених насаджень, очистки берегів річок, ліквідації звалищ, екологічної експедиції по р. Тиси на катамаранах.

В розробці ЗОО наявний проект «Розвиток тютюновиробництва у Закарпатській області».

У подальшому робота партії буде спрямована на:

- розширення мережі первинних осередків;
- висування кандидатів у виборні органи всіх рівнів;
- підвищення суспільної уваги до партії шляхом проведення рейтингових акцій, зокрема, молодіжних.

Б. План

ПАРТІЯ ЗЕЛЕНИХ УКРАЇНИ

30 вересня 1990 року в Києві відбувся Установчий з'їзд Партії Зелених України (ПЗУ). Ініціатором створення була група активістів національної громадської екологічної організації «Зелений світ». 24 травня 1991 року ПЗУ офіційно була зареєстрована Міністерством юстиції України. Протягом 1990–1992 рр. партію очолював Ю. Щербак, з 9 жовтня 1992 року головою ПЗУ є В. Кононов. Партія нараховує понад 52 тис. чол.

Програма партії:

ПЗУ визнає пріоритетність міркувань екологічного характеру перед міркуваннями ідеологічними, політичними та господарськими. Зелені заперечують можливість застосування насильства в будь-якій формі навіть для досягнення найблагороднішої мети. Суспільні зміни мають відбуватися еволюційним шляхом. Запорукою подальшого еволюціонування суспільства та уникнення його самознищення є демілітаризація. Зелені виходять, із пріоритетності інтересів особи перед інтересами держави. Зелені виступають проти монополізму в будь-яких його формах та проявах – економічного,

політичного, ідеологічного, інформаційного.

Партія Зелених ставить перед собою такі завдання:

В еколого-економічній сфері:

- ПЗУ домагається: повної заборони використання об'єктів ядерної енергетики; перетворення України на без'ядерну зону; часткової децентралізації енерговиробництва; використання альтернативних джерел енергії; впровадження ресурсозберігаючих та безвідходних технологій; впровадження державної програми природокористування; – інвестиційної та податкової політики, що стимулювала б структурний переустрій економіки.

У військово-політичній сфері:

- ПЗУ виступає за набуття Україною статусу нейтральної, позаблокової держави, за беззастережну відмову від ядерної зброї та інших видів зброї масового знищення. ПЗУ вслякото протидіятиме розробці впровадженню нових видів зброї і активно підтримуватиме відповідні антимілітаристські ініціативи;

- ПЗУ домагатиметься зниження чисельності Збройних Сил України до рівня оборонної достатності та їхньої трансформації на професійні. ПЗУ категорично проти перебування на території України Збройних Сил інших держав;

- ПЗУ домагається зменшення впливу ВПК на політичне життя, а також послідовного здійснення конверсії, заборони експорту зброї.

У сфері захисту прав людини, демократизації суспільного устрою:

- ПЗУ домагатиметься: приведення законодавства України до відповідальності із Загальною Декларацією прав людини; гарантій захисту від усіх видів втручання державних установ або громадських організацій в особисте життя; гарантій прав громадян на альтернативну військовій строковій цивільну службу;

- розсекречення всієї інформації про екологічну ситуацію в Україні; гарантій прав громадян та безпосередню участь кожного у приватизаційних процесах; законодавчого закріплення права громадян на інтелектуальну власність; законодавчого закріплення статусу «Жертва екологічної катастрофи»; впровадження комплексного і компенсаційного підходу до соціальної реабілітації та адаптації інвалідів усіх категорій та дітей-сиріт; Держава повинна бути гарантом екологічної безпеки людини;

- ПЗУ домагатиметься передачі максимуму управлінських функцій від центральних органів муніципалітетам, поступового переходу до місцевого громадського самоврядування, обов'язкової виборності керівних органів влади всіх рівнів.

У сфері міжнародних відносин та міжнародної діяльності:

- ПЗУ домагатиметься розробки цілісної зовнішньополітичної доктрини, що містила б гарантії зміцнення державної незалежності;

- ПЗУ виступає проти укладання будь-яких міжнародних угод, створення спілок та об'єднань, що передбачають існування адміністративно-політичних структур із владними повноваженнями;

– ПЗУ протидіятиме експансії екологічно шкідливих іноземних технологій, розміщеною на території України шкідливих виробництв іноземних або спільних підприємств, відходів виробництва, тощо;

– ПЗУ братиме активну участь в міжнародних ініціативах Зелених та споріднених партій і організацій. ПЗУ виступає за створення глобальної системи екологічної безпеки.

Участь партії у виборчому процесі:

На парламентських виборах 1998 року до ВРУ ПЗУ отримала 1 444 264 голоси виборців (5,4%), що забезпечило партії 19 місць у парламенті. ПЗУ отримала підтримку у всіх регіонах України, за винятком Львівської та Чернівецької областей.

Найбільша чисельність фракції ПЗУ у ВР – 26 народних депутатів. Співголовами фракції Партії Зелених України у ВР є В. Кононов і В. Хмельницький. На 30 вересня 2000 року склад фракції ПЗУ – 17 народців, які працюють в 11 парламентських комітетах.

Закарпатська обласна організація ПЗУ:

В 1990 році було створено Мукачівський районний осередок екологічної асоціації «Зелений світ». Дата легалізації ЗОО ПЗУ в Закарпатській області – 11 травня 1997 року. Реєстраційний номер 147. Керівником Закарпатського обласного осередку є В.І. Блиствіт.

В нашій області знаходиться 2 міські (міст обласного значення) осередки ПЗУ, а саме у м. Ужгороді та м. Мукачево. Районні осередки ПЗУ: Виноградівський, Мукачівський, Тячівський. Всього міськрайонних осередків – 5.

Абетка партійних справ ЗОО ПЗУ:

ЗОО ПЗУ майже не приймає участі в політичних акціях, її заходи носять швидше природоохоронний характер (наприклад, у 2000 році під гаслом «Екологія – справа зелених» регіональні організації ПЗУ провели пікетування облдержадміністрації – акцію протесту проти ігнорування позицій Зелених в питаннях здійснення кадрової політики у природоохоронній сфері; Зелені виступали із заявою вжити негайних заходів з метою запобігання можливих катастрофічних наслідків у зв'язку з аварією на румунському гірничому комбінаті).

Ю. Ковач

СОЦІАЛІСТИЧНА ПАРТІЯ УКРАЇНИ

Соціалістична партія України заснована 26 жовтня 1991 року. За даними партії на вересень-жовтень 2001 року в її лавах знаходилося 56358 осіб. СПУ – лівоцентристська партія. Керівництво партією здійснюють голова партії О.

Мороз і партійні лідери: Перший секретар Політвиконкому СПУ Й.В. Вінський, Секретар Політради СПУ Г.Ф. Гармаш.

Основні програмні положення СПУ:

Основні програмні цілі відображені в програмі-мінімум і програмі-максимум. Програма-мінімум – встановлення народно-демократичної системи влади в Україні. Програма-максимум – перехід до суспільства демократичного соціалізму. Загальна мета – утвердити Україну як суверенну державу, економічно сильну, демократично розвинену, соціально справедливу.

В політичній сфері:

– СПУ виступає за демократичний соціалізм. Народно-демократична система – це сукупність суспільних відносин у період переходу від нинішнього стану до демократичного соціалізму. Соціалізм і демократія невіддільні;

– СПУ під свободою розуміє право людини на вибір та самореалізацію у всіх сферах життя, обмежене тільки таким самим правом інших людей на базі взаємної відповідальності та узгодженості інтересів. Свобода передбачає право критикувати норми громадського й державного життя, приймати нові та добиватись їх прийняття.

В економічній сфері:

– СПУ виступає за народну економіку, засновану на розвитку та кількісному збільшенні народних підприємств, які є фундаментом економічної системи суспільства демократичного соціалізму. Держава повинна активно діяти для налагодження народної економіки, використовувати економічні методи впливу на виробничі процеси.

В соціальній сфері:

– СПУ вимагає соціальної справедливості – це забезпечення кожного члена суспільства необхідним мінімумом соціальної захищеності та право особистими зусиллями суттєво поліпшувати власний добробут;

– звільнена від експлуатації праця – це ключовий елемент системи нових виробничих відносин. Вона надає максимальні умови для забезпечення особистої зацікавленості працівника, реалізації її творчого потенціалу;

– СПУ активно проводить гендерну політику, що передбачає створення однакових можливостей у політичній, духовній, соціальній та інших сферах для жінок і чоловіків;

– молодіжна політика СПУ спрямована на державну підтримку молодого покоління, молоді, яка навчається і працює: гарантоване забезпечення роботою, державне пільгове кредитування будівництва житла для молодих сімей, просування молоді до органів влади, розвиток молодіжного підприємництва;

– екологічна політика повинна стати невід'ємною частиною економічної та науково-технічної політики. СПУ виступає за збереження та збільшення ландшафтного і біологічного розмаїття в Україні. Важливу роль повинні відігравати неурядові, громадські організації, які зацікавлені в експертизі, контролі за реалізацією проектів, здійснення яких може негативно вплинути на навколишнє середовище.

В зовнішній політиці:

– СПУ виступає за пріоритетні братські відносини України з Росією, Білорусією та іншими сусідами, за консолідацію та захист слов'янства, входження України в митний союз в рамках СНД на взаємовигідних умовах;

– СПУ вважає помилковим розширення НАТО на схід, відкидає політику перетворення України в колонію, вимагає будувати зовнішньо-економічні відносини на принципі взаємовигідності, залучення інвестицій в оновлення власного виробництва;

– СПУ виступає за реформування Збройних Сил України у відповідності з принципом оборонної доцільності, виробництво та вдосконалення озброєнь в кількісному і якісному відношенні, що необхідно для підтримки безздатності армії, для відвернення будь-якої агресії проти України;

– СПУ – ініціатор створення Євразійського Соціалістичного Конгресу – міжнародної організації лівоцентристських сил, у складі якого тепер перебуває. Одна з основних задач – рівноправна участь в міжнародному соціалістичному русі, налагодження тісних зв'язків з політичними силами лівої, лівоцентристської, центристської орієнтації, Соціалістичним Інтернаціоналом.

Участь партії у виборчому процесі:

До парламентських і президентських виборів 1994 року Соціалістична партія України була беззаперечним лідером серед лівих і лівоцентристських партій України. Але після створення Комуністичної партії, а згодом ще низки лівих партій, позиції СПУ послабилися.

На парламентських виборах 1998 року СПУ працювала у блоці з Селянською партією України. На свою підтримку блок отримав 2 мільйони 273 тисячі 788, або 8,56%, голосів виборців і 29 депутатських мандатів. Партія створила Соціалістичну фракцію у ВРУ.

На Президентських виборах лідер СПУ О. Мороз отримав 3-й результат. З метою підготовки до парламентських виборів 2002 року створено блок Соціалістичної партії, Всеукраїнської партії трудящих та Соціально-Демократичної партії.

Закарпатська обласна організація СПУ:

На Закарпатті СПУ була зареєстрована 31 березня 1997 року. Перший секретар обкому ЗОО СПУ О.І. Марченко, Другий секретар – В.І. Марченко, Третій секретар – П.Ф. Жиганч. Закарпатська обласна організація СПУ у 1998 році провела 3 депутатів в районні ради і 7 чоловік в сільські ради.

На 1998 рік обласна організація налічувала 198 членів, а також 4 районних і міських організацій. На сьогоднішній день за даними обласного осередку ЗОО СПУ налічує більше 1038 членів, а партійні організації зареєстровані в усіх містах і районах.

ЗОО СПУ в 2000 році почала видавати громадсько-політичну газету «Ехо Карпат» (тираж – 5000 примірників).

Абетка партійних справ в області:

Від початку створення обласного осередку було проведено 7 конференцій. Основні проблеми, що піднімалися на них: звіт роботи обласної організації СПУ в регіоні, про участь СПУ у виборчих кампаніях, про соціально-політичну ситуацію в Україні, тактику і стратегію, основні завдання партії, політика партії в умовах опозиції (головне завдання – підготувати умови для усунення конституційним шляхом кланового режиму), про створення програми виходу країни з кризи, про взаємовідносини СПУ з народними депутатами України, з депутатами обласних і місцевих рад, державними органами, громадськими організаціями і об'єднаннями та інші питання.

По області зареєстровано такі супутні організації СПУ: Громадська організація захисту конституційних прав громадян України «Правозахист»; Молодіжна організація «Соціалістичний конгрес молоді»; Жіноча організація «Жінки України за майбутнє дітей».

О. Чорний

ПАРТІЯ НАЦІОНАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ (ПНЕРУ)

ПНЕРУ створена в грудні 1995 року з ініціативи керівників та колективів підприємств різних галузей економіки. Зареєстрована Міністерством юстиції України 25 січня 1996 року. За даними партії в її лавах перебуває більше 62 тисячі членів. Головою партії з березня 2001 року є П.В. Магвієнко.

Програмні положення:

Головною метою партії є: відновити вітчизняне виробництво, сприяти на національний фінансовий потенціал, вернути людей на фабрики, заводи, шахти, поля. А це дасть можливість розв'язати назрілі соціальні проблеми в суспільстві.

Щодо державно-політичної системи:

- побудова демократичного правового та економічно ефективного суспільства в Україні, здатного до постійного динамічного розвитку, де передбачено політичні та економічні реформи в інтересах більшості народу, створення незалежної демократичної української держави;
- забезпечення рівності усіх громадян перед законом;
- протистояння клановим тенденціям в державі, рішуча протидія корупції та організованій злочинності;
- проведення адміністративної реформи, яка реально сприятиме розвитку державного управління;
- всебічна підтримка свободи слова і друку в Україні, підтримка незалежності і неупередженості засобів масової інформації.

Щодо соціально-економічної сфери:

- метою соціально-економічної політики є прискорена ринкова трансформація народного господарства;
- пріоритет у розвитку національної економіки;
- розбудова соціально орієнтованої економіки, розвиток якої забезпечував би прийнятний рівень життя для всіх верств населення;
- стабілізація через здійснення радикальних економічних реформ у фінансовій, інвестиційній та податковій політиці, побудову якісно нової економічної системи;
- державна підтримка членів суспільства, які неспроможні конкурувати на ринку праці, соціальний захист категорій населення, що мають доходи нижчі від реальної вартості споживчого кошика;
- подолання залежності від зовнішніх джерел постачання енергоносіїв, державне стимулювання масового застосування енергозбереження;
- посилення соціальної спрямованості економічного курсу ринкових реформ;
- забезпечення всебічної підтримки власного конкурентоспроможного виробника, створення і захист потужного внутрішнього ринку;
- захист платників податків. Податкова система повинна стимулювати виробництво товарів та надання послуг;
- удосконалення фінансової політики та сприяння зацікавленості банків у фінансуванні вітчизняного виробництва, відновлення товарно-грошового обігу;
- перспективна кредитна політика, яка вимагає узгодженості дій банків та урядових структур у напрямку стимулювання виробництва. Розвиток банківської системи;

Щодо культури, науки, освіти:

- створення державного режиму найбільшого сприяння розвитку української культури та мистецтва;
- національно-культурне відродження, залучення громадян до навчання та пропагування історико-культурних цінностей нашої держави;
- створення умов для залучення приватного капіталу до розвитку культури і спорту, відродження традицій меценатства;
- забезпечення державою рівних стартових економічних умов для навчання та творчої діяльності молоді, її достойного матеріального існування. Кредитно-житлові пільги для молоді.

Щодо національної безпеки:

- законодавче закріплення гарантій незастосування Збройних сил проти власного народу і невтручання війська у боротьбу різних політичних сил. Перехід до сильної, боєздатної професійної армії.

Щодо міжнародних відносин та зовнішньої політики України:

- зовнішня політика має бути спрямована на захист інтересів свого народу на міжнародній арені, на забезпечення нашої держави гідного місця в

цивілізованому світі, вона повинна сприяти мирові й поступу, бути стабілізуючим чинником у розв'язанні міжнародних конфліктів;

- позаблоковість і стабільне партнерство з усіма демократичними країнами світу;
- активна робота по збереженню старих і завоювань нових ринків українських товарів.

Участь у виборчому процесі:

Перші свої кроки ПНЕРУ продемонструвала під час виборчої кампанії в 1998 році. Але вона не змогла подолати 4% бар'єру.

Закарпатська обласна організація ПНЕРУ:

Голова ЗОО ПНЕРУ – В.Є. Дуфинець. Станом на 1 січня 2001 року ЗОО ПНЕРУ налічувала 458 членів. Партійні осередки наявні в містах Ужгород, В. Березний, Мукачево, Рахів, Тячів, Іршава, Чоп, Хуст.

За період існування ПНЕРУ на Закарпатті роботу партії можна охарактеризувати як допомога, спрямована на розвиток сільського господарства та промисловості (надання кредитів).

Н. Кузьмінська

СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТИЧНА ПАРТІЯ УКРАЇНИ (ОБ'ЄДНАНА)

Соціал-демократична партія України (об'єднана) (СДПУ(о)) заснована у травні 1990 року під назвою Соціал-демократична партія України. Реєстрація СДПУ відбулася 1 листопада 1991 року. В 1996 році партія змінила назву і була зареєстрована як Соціал-демократична партія України (об'єднана). З жовтня 1998 року головою СДПУ(о) є В. Медведчук. За даними партії на вересень-жовтень 2001 року кількість її членів становить 301329 чоловік. Партія має свій центральний друкований орган «Наша газета +».

Програма СДПУ(о) – основні положення:

1. Визнання України в якості невід'ємної частини світового і, перш за все, Європейського співтовариства.
2. Чітке розуміння того, що успіх реформ можливий тільки в гармонії їх економічних і соціальних параметрів.
3. Усвідомлення неможливості вирішення сучасних суспільних проблем в Україні без консолідації суспільства.
4. Необхідність активного утвердження в суспільстві цінностей соціал-демократії: свободи, справедливості, солідарності.
5. а) **в політичній сфері:** утвердження парламентської демократії, укріплення законності і правопорядку, формування сильної, ефективної державної влади, яка користується довірою народу;
- б) **в економічній сфері:** забезпечення реальної багатоманітності форм власності, оптимальне співвідношення державного регулювання і ринкового

саморегулювання, бережливе, відповідальне відношення до ресурсів, при умові соціальної направленості економіки як фундаменту демократії;

в) в соціальній сфері: забезпечення всім громадянам рівних шансів для досягнення життєвого успіху, створення умов для достойного життя людей, утвордження партнерських, солідарних відносин у суспільстві, яке готове підтримати і захистити слабких і обездолених;

г) в духовній сфері: духовне відродження, розвиток вітчизняної науки і культури, утвердження гуманістичних початків суспільного життя як основи консолідації, громадянської згоди в суспільстві.

Участь у виборчому процесі:

На парламентських виборах 1998 року останньою з політичних партій, що пройшла до парламенту за результатами виборів у багатомандатному загальнодержавному виборчому окрузі, стала Соціал-демократична партія України (об'єднана). Саме 1 мільйон 66 тисяч 113 голосів виборців дав змогу партії набрати бажані 4,0122% і 14 депутатських мандатів. Партія має фракцію у ВРУ, до її складу входить 35 народних депутатів. Фракція вважається однією з найавторитетніших у сенсі впливу на прийняття державних рішень.

Під час Президентської виборчої кампанії партія одна із перших висунула Л. Кучму й активно працювала в сенсі інформаційної і політичної підтримки Президента. Після президентських виборів партія взяла курс на розкритку власного лідера В. Медведчука, а це справило враження, що партія практично стартувала у підготовці до наступних президентських виборів.

Закарпатська обласна організація СДПУ(о):

Дата легалізації ЗОО СДПУ(о) – 2 серпня 1996 року. Керівник ЗОО СДПУ(о), секретар обкому СДПУ(о) І. Різак. На обліку в ЗОО СДПУ(о) за даними партії станом на вересень-жовтень 2001 року перебувало 28898 членів партії. Діє 4 міських (міст обласного значення) та 13 районних партійних організацій. У всіх 609 населених пунктах створено первинні партійні осередки. Крім цього, створено 147 осередків за територіально-виробничою ознакою. Загальна кількість первинних осередків – 756.

Станом на липень 2001 року членами партії були 2 начальники управлінь ОДА, 29 голів та заступників голів райдержадміністрацій, 8 голів та заступників голів районних рад, 6 міських голів (міст обласного та районного значення) та їх заступників, 13 селищних та 216 сільських голів.

На сьогоднішній день у всіх містах і районах створено і легалізовано структури обласної жіночої соціал-демократичної організації «(О)Краса» (5,2 тис. членів) та обласної організації УСДМ (3,1 тис. членів).

Друковані ЗМІ, які найбільше висвітлюють діяльність ЗОО СДПУ (о): «Наша газета + «, «Соціал-демократ», «Прикордонний соціал-демократ», «Орбіта логос».

Абетка партійних справ в області:

За перше півріччя 2001 року проведено 7 засідань обкому та 6 засідань бюро, на яких розглянуто 20 планових питань. В переважній більшості вони

стосувалися вирішення найбільш важливих проблем регіону, а по ряду з них прийнято і опубліковано в газеті «Соціал-демократ» відповідні заяви. Серед них слід назвати питання міжнародних відносин, ліквідації наслідків безрезового паводка та надання потерпілому населенню допомоги від партії, туристично-рекреаційного комплексу області, проблем місцевого самоврядування та інші.

За перше півріччя 2001 року відбулося 15 засідань профільних комісій обкому партії. Профільними комісіями з питань охорони здоров'я, освіти, АПК, охорони навколишнього середовища, культури та мистецтва розробили передвиборні тези. Особлива увага в роботі обкому приділялась підбору кандидатів на голів та депутатів місцевих рад, навчання партійного активу (проведено 4 семінари-наради).

Головною подією стала зустріч Голови СДПУ(о) В.В.Медведчука з партійним активом області.

Значна увага приділялась співпраці з іншими партіями, суспільними та громадськими об'єднаннями, асоціаціями, профспілками. Всього відбулася 21 така зустріч (зокрема з лідерами обласних організацій політичних партій: НДП, ХДПУ, НРУ, «Яблуко»...). Продовжувалась робота по зміцненню та розвитку міжнародних зв'язків, яка відзначається стабільним нарощуванням в напрямку зміцнення співпраці ЗОО СДПУ(о) з соціал-демократами інших країн та переход на контакти на рівні міськрайонних організацій.

Рекламно-агітаційні акції:

Завдяки потужним фінансовим і організаційним ресурсам обласною, районними і міськими організаціями СДПУ(о) проведено велику кількість масових заходів. Найбільш резонансними з них слід відмітити мітинги на захист Конституції України, відзначення першотравневих свят, Дня Перемоги, 60-річчя початку Великої Вітчизняної війни, Днів молоді та Конституції.

Крім того, ЗОО СДПУ(о) підтримує розвиток закарпатського футболу, підтримує соціально-незахищені верстви населення, надає спонсорську допомогу в проведенні різноманітних конкурсів та концертів за участю зрок української та закарпатської естради.

М. Рояк

АГРАРНА ПАРТІЯ УКРАЇНИ

Аграрна партія України була заснована 5 грудня 1996 року в м. Києві. Зареєстрована 30 грудня 1996 року в Міністерстві України, реєстраційний номер 812. Партію очолює М.В. Гладий, 1 заступник – К. Васьук. За даними партії станом на липень 2001 року кількість її членів становить 217761 чол. Аграрна партія України здійснює видавничу діяльність, має друкований орган –

щомісячний інформаційний вісник «Україна аграрна».

Програмні положення:

Основною метою Аграрна партія України є вираження і захист інтересів усіх верств населення України і, перш за все, її громадян, які проживають на селі або пов'язані своєю трудовою чи підприємницькою діяльністю з агропромисловим комплексом.

АПУ є партією парламентського типу загальнодемократичного (прагматичного) спрямування, яка виступає за побудову соціальної, демократичної, правової держави, розвинутого громадянського суспільства на засадах дотримання Конституції України, поваги до людини праці, конструктивної політики соціального розвитку села, налагодження ефективної системи державного регулювання економіки сільськогосподарських підприємств і переробної промисловості.

Політичний курс. Ідеологічні основи:

— АПУ виходить з розуміння демократичної держави як надійного політичного механізму для рівноваги та узгодження інтересів різних соціальних, етнічних, професійних, культурних, територіальних та інших верств і груп;

— АПУ вважає, що влада Президента може бути ефективною лише у випадку, якщо після вступу на пост голови виконавчої влади, відбувається оновлення вертикальних і горизонтальних структур представниками партії (блоку партій), які несуть політичну відповідальність за дії свого лідера на президентській посаді;

— партія виступає за перехід від змішаної пропорційно-мажоритарної виборчої системи до пропорційної;

— основними засадами ідеології і політики партії є принципи верховенства закону у всіх сферах соціальної діяльності і рівність усіх членів суспільства перед законом.

Економічна політика:

— АПУ свій економічний курс будує на засадах визнання багатокладності сільського господарства, проведення земельної реформи та створення на законодавчому рівні умов для всебічного розвитку сільськогосподарського виробництва незалежно від організаційної структури та форми власності суб'єктів господарювання;

— партія виступає за перебудову системи виробничих відносин на селі, забезпечення розвитку усіх форм власності та утворення ефективного ринку землі. АПУ вважає, що громадяни інших держав не повинні мати право власності на продуктивну землю сільськогосподарського призначення в Україні;

— АПУ розглядає як першочергові завдання у сфері аграрних відносин: проведення науково обґрунтованої оцінки і встановлення реальної вартості землі; забезпечення паритету цін на продукцію сільського господарства та інших галузей економіки; реформування кредитної і банківської систем з метою гарантованого забезпечення суб'єктів господарювання на землі кредитними ресурсами за оптимальними відсотками; державна підтримка пріоритетних

галузей сільськогосподарського виробництва через дотації і пільгове кредитування;

— у структурній перебудові аграрного сектора повинні раціонально поєднуватись державне регулювання і ринкові механізми.

Соціальна політика:

— створення вільного, справедливого і солідарного суспільства. АПУ бореться за побудову суспільства в якому держава є гарантом соціальної захищеності людини, створюючи їй умови для праці, забезпечення потреб в освіті, медичній допомозі, доступі до інформації, та надбавь історії і культури, захисту від злочинних посягань, політичних переслідувань і адміністративної сваволі.

Молодіжна політика:

— всебічна підтримка молоді України, зокрема сільської молоді;

— АПУ сприятиме: запровадженню мотиваційних механізмів залучення молоді для роботи в сільському господарстві; прийняттю нормативно-правових актів щодо пільгових умов прийому до вищих закладів освіти випускників сільських шкіл, що повернуться на постійне місце проживання в сільську місцевість; збільшенню обсягів молодіжного житлового будівництва через цільові програми «Власний дім»; надання пільгових довгострокових кредитів молодим сім'ям для спорудження житла та господарського лаштування в сільській місцевості.

Національна політика:

— утвердження в суспільній свідомості розуміння української нації як органічної єдності різноманітних етнічних, мовних, культурних та інших форм;

— в галузі етнонаціональних відносин АПУ виступає за: послідовне забезпечення прав людини; реалізацію спеціальних програм збереження і розвитку культури національних меншин; право на самоорганізацію і представництво етнічних спільностей в рамках їх національно-культурної автономії.

Екологічна політика:

— екологічне відродження України, як найважливіша частина вирішення проблем збереження генофонду українського народу. Для формування національної системи екологічного захисту необхідне прийняття державної програми захисту навколишнього середовища.

Гуманітарна сфера:

— першочерговими завданнями гуманітарної політики є збільшення частки національного доходу, спрямованого на освіту, науку та культуру;

— АПУ з повагою ставиться до почуттів віруючих, підтримує свободу совісті громадян.

Зовнішня політика:

— АПУ виходить з того, що визначальним чинником зовнішньої політики є національні інтереси України;

— зовнішня політика України повинна мати активний багатовекторний

характер. Пріоритетом зовнішньої політики України є інтеграція в європейське та світове співтовариство, міжнародні та регіональні організації, але це в жодному разі не повинно загрожувати суверенітету і територіальній цілісності України;

— АПУ виступає за оборонну військову доктрину України і забезпечення захисту її інтересів на принципах без ядерності, високої технологічності оборонної системи, необхідної достатності армії і флоту.

Аналіз участі у виборчому процесі:

Аграрна партія України на парламентських виборах 1998 року отримала 3,68% голосів виборців і, таким чином не подолала 4% бар'єр. В одномандатних округах від АПУ було обрано 8 депутатів.

На президентських виборах АПУ підтримала кандидата у Президенти Л.Д. Кучму, вступивши у блок «Наш вибір – Леонід Кучма».

З метою підготовки до виборів 2002 року 17 липня 2001 року АПУ, НДП, Партія Регіонів, «Трудова Україна» підписали угоду про створення передвиборного блоку. Основна мета – виграти вибори 2002 року.

Закарпатська обласна організація Аграрної партії України:

ЗОО АПУ зареєстрована 15 травня 1997 року. Свідоцтво № 123. Станом на липень 2001 року ЗОО АПУ нараховувала 151 первинну організацію, в яких налічувалося 2393 членів. Партія має свої організації в 13 районах області.

Серед членів ЗОО АПУ – 4 депутати обласної ради, 66 депутатів районних рад, 2 депутати міських рад, 108 депутатів сільських, селищних рад.

Головою ЗОО АПУ до 10 листопада 2001 року був Д. Кельман, заступниками – А. Балаєн і О. Іваницький. 10 листопада головою об'єднання АПУ делегати конференції обрали начальника головного управління сільського господарства і продовольства ОДА А. Бігарі, а Д. Кельман став першим заступником голови ЗОО АПУ.

У Закарпатській області за сприяння ЗОО АПУ створено Союз Аграрної Молоді (САМ) на базі Мукачівського державного аграрного технікуму. Очолює САМ Р.В. Бабля.

Абетка партійних справ в області:

Надання шефської допомоги парторганізаціям ЗОО АПУ будинкам для престарілих та будинкам для сиріт, а саме Виноградському будинку-інтернату, Мукачівському дитячому будинку-інтернату, Часлівській школі-інтернату для сиріт.

Станом на перше півріччя 2001 року з ініціативи ЗОО АПУ проводилися такі заходи:

— на День Перемоги для інвалідів, учасників Великої Вітчизняної війни та ветеранів праці були розвезені в райони області продукти харчування;

— гуманітарна допомога потерпілим внаслідок безрезневої повне 2001 року.

Ідеологічно-масова робота:

— проведення ярмарок: «Осінь 1999», «Агро 2000», «Осінь 2000»,

«Осінь 2001», «Агро 2001»;

— організація спортивних змагань, благодійних меценатських заходів;
— за ініціативою ЗОО АПУ створено науково-громадське об'єднання «Агроклуб».

Н. Шестак

СЕЛЯНЬСКА ПАРТІЯ УКРАЇНИ

Селянська партія України (СелПУ) утворена 25 січня 1992 року на Установчій конференції в м. Херсоні. 3 березня 1992 року Міністерство юстиції України зареєструвало СелПУ (№ 214). Голова СелПУ – С.В. Довгань.

Програмні положення:

СелПУ – лівоцентристська партія, що знаходиться в конструктивній опозиції до влади і дивиться на об'єднання лівих сил як необхідні заходи для ефективної боротьби за народовладдя, повернення влади народу.

В політичній сфері:

— СелПУ підтримує суверенітет України і виступає за створення незалежної держави в рамках світового економічного простору;

— політична структура української державності повинна сприяти розвитку демократичних відносин і відповідати усім міжнародним і правовим нормам;

— визнає багатопартійність, плюралізм думок, демократію, парламент та позарпарламентські форми діяльності партій, неприпустимість найменших проявів насильства щодо інакодумців та їх переслідування;

— вважає, що громадяни України мають рівні права і обов'язки незалежно від національності, політичної орієнтації, віросповідання, тривалості проживання в Україні;

— як партія парламентського типу, визнає політичні компроміси та угоди, підтримує і розвиває стосунки з тими партіями, які проводять політику, що відображає корінні інтереси трудових мас і прагне до єдиних дій за втілення їх у життя.

В соціально-економічній сфері:

— соціально-економічний розвиток України можливий на основі різних форм господарювання при збереженні життєздатності важливих галузей промисловості і сільського господарства шляхом поетапного входження в ринкову економіку і міжнародні економічні зв'язки з метою побудови суспільства соціальної справедливості;

— СелПУ визнає право на розвиток усіх форм економічної діяльності, що сприяють зростанню матеріального добробуту народу;

— розглядає приватизацію як необхідний механізм ефективної

економічної діяльності на сучасному етапі;

- сприяє втіленню в життя політики структурної перебудови в агропромисловому комплексі створення колективних сільськогосподарських підприємств (акціонерних товариств). Підтримує розвиток орендних і фермерських господарств з наданням їм землі в тривале чи безстрокове користування з передачі в спадщину, але без права купівлі продажу та зміни умов використання, обумовлених державним актом передачі землі в користування;
- виступає за перегляд фінансової політики щодо трудівників села, за сприяння і створення аграрних банків, асоціацій, механізму валютно-експортних операцій в інтересах сільськогосподарського виробництва;
- обстоює перегляд політики оподаткування сільськогосподарських підприємств і працівників села;
- вважає, що одним із головних пріоритетів в аграрній політиці є забезпечення продовольчої країни;
- вважає недопустимим збільшення межі пенсійного віку сільських трудівників, вимагатиме підвищення пенсійного забезпечення.

Участь у виборчому процесі:

На парламентських виборах 1998 року Селянська партія України виступала у блоці з Соціалістичною партією України. Блок під назвою «За правду, за народ, за Україну!» був утворений 2 листопада 1997 року. На виборах блок отримав 8,5% голосів поданих за список кандидатів у депутати, і 29 мандатів народних депутатів України. Голова Ради Закарпатської обласної організації СелПУ І.І. Баранчик став народним депутатом України по партійному списку СелПУ.

З метою підготовки до наступних парламентських виборів Керівництво Вищої Ради СелПУ проводить консультації з лідерами лівих і центристських партій щодо об'єднання зусиль по відстоюванню інтересів селянства у ВРУ, а також у формуванні єдиного передвиборного об'єднання селянства на парламентських виборах 2002 року.

Закарпатська обласна організація СелПУ:

ЗОО СелПУ була створена 14 грудня 1993 року, зареєстрована 23 лютого 1994 року Управління юстиції Закарпатської обласної державної адміністрації (реєстраційний номер 045). Голова Ради обласної організації СелПУ – заступник Голови СелПУ, народний депутат України І.І. Баранчик.

За даними партії станом на 1 липня 2001 року кількість районних і міських організацій становила 15, загальна чисельність членів СелПУ в обласній організації – 8149.

Обласна організація СелПУ друкує газету «Зоря Карпат», яку розповсюджує серед членів партії та органів місцевого самоврядування.

Абетка партійних справ в області:

Головні зусилля партійних організацій в області спрямовані на забезпечення активної участі районних та міських партійних організацій, первинних осередків у здійсненні реформування аграрного сектора економіки,

роз'яснення і відстоювання позицій СелПУ в політичних процесах, що відбуваються в Україні. Особлива увага приділяється організаційно-політичному зміцненню районних та міських організацій, підвищенню їх ініціативи, посилення зв'язків з масами.

Регулярно проводяться засідання обласної ради, на яких обговорюються актуальні питання життя і діяльності парторганізацій.

Основні заходи:

- надання матеріальної допомоги постраждалим від паводків 1998 та 2001 років;
- надання допомоги в придбанні Ужгородським районом сільськогосподарської техніки;
- підтримка малозабезпечених сімей;
- допомога в будівництві храмів, спонсорська допомога в проведенні різних фестивалів, забезпечення подарунками дитячих спортивних змагань.

О. Коробко

ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ «ЯБЛУКО»

Партія «Яблуко» була зареєстрована в Міністерстві Юстиції України як всеукраїнська організація на початку 2000 року. До когорти лідерів партії належать: Голова партії В.В. Чайка, перший заступник Голови партії, голова фракції «Яблуко» М.Ю. Бродський.

За даними партії на вересень 2001 року кількість її членів становить близько 3 тис. чол.

Програма партії:

Відповідно до програми, політична партія «Яблуко» (далі партія) кваліфікує себе, як демократичний рух для якого непорушними в політиці є принципи народовладдя, громадянських свобод і поділу влади, а в економіці – вільна конкуренція.

В політичній сфері:

— партія проголошує свою опозиційність до теперішньої влади вважаючи, що вона не в змозі вирішити головні проблеми, що стоять перед нашою країною, не здатна підтримувати безпеку в суспільстві та гарантувати прав людини громадянам України, не може створити ефективну, конкурентну економіку. Тому партія бореться за конституційну зміну виконавчої влади;

— партія виступає за збереження і зміцнення рівноваги між гілками влади; за обмеження влади Президента, спрощення процедури усунення Президента від влади в разі порушення ним Конституції і законів України; збільшення і чітке окреслення повноважень уряду; підсилення контрольних

повноважень Верховної Ради;

- за вдосконалення існуючої виборчої системи у напрямку забезпечення чесних виборів та рівноправних умов для кандидатів;
- забезпечити незалежність суддів через гарантії їх майнової та фінансової незалежності;
- за боротьбу з корупцією в держапараті;
- за чітке розмежування повноважень між центром і регіонами;
- за чітке забезпечення функціонування інститутів місцевого самоврядування завдяки фінансовій та майновій незалежності від центральної влади;
- за реорганізацію Збройних Сил відповідно до реальних потреб держави створити належні соціальні гарантії для військових.

В економічній сфері:

- партія виступає за ринкову економіку. У вільному ринку, у приватній власності, у ліберальній економіці партія бачить творчу силу, спроможну мобілізувати трудові й природні ресурси України. На сторожі вільної конкуренції, захищаючи ринок від криміналізації і монополізму, має стояти держава;
- для забезпечення економічного зростання і створення передумов для підвищення рівня життя необхідно: ліквідувати кризу несплачених; розпочати структурну перебудову; домогтися реального економічного зростання з поступовим зниженням інфляції; реалізувати «прозору» модель приватизації, яка дасть можливість для ефективного підвищення обсягів виробництва; провадити поетапну податкову реформу в напрямку зменшення загальної кількості податків та їх розміру; збільшити кількість високооплачуваних робочих місць; розпочати реконструкцію підприємств, що забруднюють природне середовище; укласти рівноправний Економічний Союз з Білоруссю, Росією та Казахстаном.

В соціальній сфері:

- ліберальна ринкова економіка забезпечить можливість створити соціальну державу, базу для розвитку науки, освіти, охорон здоров'я і культури;
- для зміцнення соціального миру необхідно: створити «критичну масу» людей з пристойним достатком – основу середнього класу; створити передумови для різкого зниження організованої злочинності; зміцнити гарантії освіти і медицини; зробити систему підтримки наукової і викладацької еліти; знайти форми ефективної підтримки найбільш цивілізованих напрямків масової культури; надійно захистити права національних і релігійних меншин; зміцнювати впевненість людини у завтрашній день.

Участь у виборчому процесі:

Оскільки партію зареєстровано у 2000 році, то вона відповідно не має досвіду участі у виборах. Але прогнозуючи результати виборів 2002 року, відомий український політолог М. Томенко, передбачає, що партія «Яблуко» йдучи на вибори самостійно займе 13 місце, набравши 1,2% голосів виборців.

На сьогоднішній день відомо, що партія планує йти на вибори у блоці з

Зеленою партією України XXI і створити у ВРУ спільну фракцію «Яблуко і зелені». Нині фракція «Яблуко» налічує 16 депутатів.

Закарпатська обласна організація партії «Яблуко»

В Закарпатті осередок партії зареєстрований 12 травня 2000 року. ЗОУ «Яблуко» очолює А.А. Сербайло, керівник секретаріату – В.М. Геюшев.

В Закарпатській області ще не створено районних організацій, але є попередня домовленість про створення таких в Мукачівському, Рахівському, Виноградівському, Міжгірському, Перечинському районах.

- Активні акції в регіоні партія почала проводити нещодавно. Серед них:
- спонсорська допомога в проведенні концерту та святкування Дня Конституції та Дня міста;
 - пікетування обласного управління ОДПА України (5.07. 2001) з приводу прийняття малого податкового кодексу;
 - пропозиція регіональній організації «Яблука» подарувати університету бібліотеку (викупити з цією метою сучасну будівлю та обладнання Закарпатського відділу банку України, який збанкрутував і передачу її на баланс УЖНУ).

І. Горобченко

НАРОДНО-ДЕМОКРАТИЧНА ПАРТІЯ УКРАЇНИ

НДП утворена на Установчому з'їзді в м. Києві 24 лютого 1996 року внаслідок злиття Трудового конгресу України (ТКУ) і Партії демократичного відродження України (ПДВУ). Зареєстрована Міністерством юстиції України 30 травня 1996 року за номером 744. Головою партії є В.П. Пустовойтенко. За даними партії її чисельність на вересень-жовтень 2001 року становила до 101 тис. чоловік.

Програмні положення:

Метою діяльності партії є побудова в Україні вільного, демократичного, справедливого, солідарного суспільства, що органічно поєднує працю, знання, талант і капітал, створює всі можливості для забезпечення високого життєвого рівня та добробуту кожного громадянина, для самореалізації кожної особи.

Діяльність партії базується на ідейних засадах народної демократії.

В політичній сфері:

- партія виступає за гарантований розвиток цивілізованої багатопартійності, вільне функціонування громадських об'єднань, ефективну діяльність різноманітних форм місцевого самоврядування, за гарантовану незалежність ЗМІ;

– підтримує ідею прямої та представницької демократії, яка означає не лише волевиявлення більшості та спосіб його здійснення через демократично

обраних представників народу, а й передбачає та гарантує демократичні свободи для меншості;

— регіональна політика має вирішити соціально-економічні проблеми населення територій шляхом сталого господарського зростання регіонів, їх належного фінансового-економічного і нормативно-правового забезпечення.

В соціальній сфері:

— партія пропонує соціальну політику, в основі якої — реалізація права працездатних громадян на отримання роботи та справедливую оплату, що забезпечить добробут. Орієнтація — на підтримку ефективного власника, формування міцного середнього класу як основи соціально-економічної стабільності держави;

— створення законодавчого поля, що забезпечить відповідність оплати праці рівню вартості робочої сили;

— створення ефективної системи соціального захисту людей, які тимчасово втратили роботу. Держава має ініціювати заходи щодо перекваліфікації, надавати необхідний мінімум допомоги, організовувати громадські роботи тощо;

— запровадження загальнообов'язкового державного соціального страхування; пільги інвалідам; виділення коштів для ветеранів війни; гарантії соціальної адаптації потерпілим від Чорнобильської катастрофи; проведення пенсійної реформи;

— природоохоронна політика НДП спрямована на екологічно безпечний соціально-економічний розвиток сіл, міст, регіонів держави;

— проведення реформування системи охорони здоров'я;

— створення реальних умов, стимулів і конкретних механізмів реалізації інтересів і самореалізації молодих громадян, за дієву рівність прав, обов'язків і соціальних перспектив молоді поряд з іншими соціальними групами населення.

В економічній сфері:

— економічна політика партії спрямовується на подальшу ринкову трансформацію народного господарства, на побудову соціально орієнтованої конкурентоспроможної економіки і громадянського суспільства. Партія визнає необхідність регулюючої ролі держави в перехідний період. Основною її діяльністю має стати не пряме втручання в економічну практику, а створення сприятливих умов розвитку ділової активності та здорової конкуренції;

— НДП розглядає приватну власність як основу економічного розвитку, виступає за створення надійних гарантій для всіх форм власності, обстоює формування відповідального власника;

— всебічний розвиток акціонерної (корпоративної) форми функціонування власності. Держава має забезпечити надійний захист дрібних акціонерів;

— всебічний розвиток конкурентоспроможного фінансово-банківського капіталу;

— реформування економічних, правових і соціальних відносин в

праринній сфері. Реформування земельних відносин має відбуватися шляхом наповнення земель між членами трудових колективів, становлення орендні, а в майбутньому — і ринку землі.

В духовній сфері:

— створення ефективних механізмів підтримки і функціонування культурно-мистецької сфери;

— мета партії — не тільки збереження, а й примноження потенціалу науки й освіти, їх структурне, комплексне реформування відповідно до потреб розвитку суспільства;

— НДП визнає право кожної особи на свободу віросповідання, істотичних переконань і вибору належності до будь-якої конфесії.

Зовнішня політика:

— зовнішня політика України повинна формуватися на основі власних національних інтересів. Партія виступає за повномасштабну інтеграцію нашої держави в європейське та світове співтовариства, міжнародні та регіональні організації, європейські та атлантичні структури за умови гарантування суверенітету і територіальної цілісності України;

— використання механізму СНД як засобу узгодження інтересів держав-учасниць, в першу чергу — на двосторонній основі;

— одним з першочергових завдань має бути розвиток відносин з ЄС, формування умов для вступу до цієї організації;

— Україна має бути активною учасницею процесу колективної безпеки в Європі. Партія підтримує орієнтацію України на співробітництво з НАТО, обстоює ідею перетворення НАТО в систему загальноєвропейської колективної безпеки;

— партія домагається дієвих гарантій з боку світового співтовариства, зокрема ООН, ОБСЄ, ядерних держав щодо забезпечення територіальної цілісності України.

Партія і блок демократичних реформаторських сил:

— НДП переконана: ситуація в Україні об'єктивно вимагає згуртування всіх демократичних реформаторських сил для утворення в країні міцної політичної більшості, що забезпечить докорінне реформування держави. Йдеться про створення реформаторського блоку на широкій соціальної основі.

Участь у виборчому процесі:

На виборах до Верховної Ради 1998 року НДП одержала на свою підтримку 1 мільйон 331 тисячу 460, або 5,01% голосів виборців, що проголосували за передвиборну програму «10 кроків НДП». НДП отримала 17 депутатських мандатів.

Під час президентської виборчої кампанії 1999 року НДП входила до блоку політичних партій на підтримку Л.Д. Кучми, який називався «Наш вибір — Леонід Кучма!»

Станом на липень 2000 року чисельність фракції НДП становила 24 депутати (очолював О.Карпов).

З метою підготовки до наступних парламентських виборів 2002 року відбувається блокування із партіями центристського і народно-демократичного спрямування по вирішенню конкретних справ. Щодо формування передвиборного блоку, то НДП 17 липня 2001 року підписала угоду про це з колегами із Партії Регіонів «Трудова Україна» Аграрної партії. У жовтні блок отримав назву «За єдину Україну».

Закарпатська обласна організація Народної-демократичної партії (надалі – 300 НДП) була утворена на установчій конференції 28 травня 1996 року. Дата реєстрації – 27 вересня 1996 року, свідоцтво № 103. Головою 300 НДП був В. Приходько, з жовтня 2000 року – В. Розман. Сьогодні 300 НДП знову очолює В. Приходько.

Станом на перше півріччя 2001 року кадровий склад за даними об'єднання становив 2643 партійця.

Станом на перше півріччя 2001р. до складу обласної організації входять 134 місцевих та 20 первинних партійних осередків. Серед місцевих організацій НДП: 13 – районних; 4 – в містах обласного значення; 6 – в містах районного значення; 20 – селищних; 91 – сільська.

Закарпатська обласна організація НДП є досить впливовою політичною силою, зі сформованим обличчям, виявляє себе в усіх вагомих суспільно-політичних подіях. Станом на липень 2001 року декілька десятків членів партії керують органами державної виконавчої влади у селах, селищах та містах області, один з них є головою районної державної адміністрації, ще один – заступником голови облдержадміністрації. Значна кількість народних депутатів бере участь у роботі представницьких органів влади. Серед депутатів міських рад з 305 депутатів – 15 народних депутатів (що складає 4% всієї кількості), в районних радах із 862 депутатів – 19 представників НДП (2,2%), із 75 депутатів обласної ради – 3 члени НДП (4%).

Народні демократи є фундаторами обласної організації Народної-демократичного об'єднання «Нова Україна» (оч. В.Приходько), вони співпрацюють із обласними організаціями Всеукраїнської екологічної ліги (голова Закарпатської об'єднання ВЕЛЮ.Смерека), Всеукраїнського жіночого народно-демократичного об'єднання «Дія» (голова Л.Гуляла), з Народної-демократичною лігою молоді (голова О.Доктор), культурним центром «Україна духовна» (голова С.Баранчикова).

Абетка партійних справ в області:

В центрі уваги 300 НДП є питання росту чисельності обласної організації, її подальшої структурної розбудови. Так, у березні 1999 року Правління 300 НДП прийняло постанову щодо подальшої розбудови обласної партійної організації, якою зобов'язало міськрайонні організації НДП створити до наступних виборів у ВРУ первинні партійні організації у кожному адміністративно-територіальній одиниці області.

Характерним є активізація роботи із громадськими організаціями народно-демократичного спрямування та партійними організаціями по реалізації в

області Концепції молодіжної політики НДП та роботи в молодіжному середовищі.

Протягом 1999р. – 2001р. керівні органи обласної, міських та районних організацій НДП постійно працювали над посиленням агітаційно-пропагандистської роботи, направленої на підвищення іміджу Народної-демократичної партії в області та донесення її ідеологічно-програмних засад до кожного жителя краю, для чого при 300 НДП створено 5 постійно діючих агітаційно-пропагандистських груп, активно діє прес-служба.

На рахунок Закарпатської об'єднання:

– проведення днів НДП в області, в ході яких члени партії та супутніх громадських організацій ВЕЛ, НДЛМ, «Дія» висадили зелені алеї в ряді населених пунктів;

– до свого активу народні демократи зараховують і організацію «Круглих столів» політичних партій та громадських організацій, проведення публічних лекцій, мітингів, концертів для молоді, гала-концерту краєвих студентських команд КВК в обласному драмтеатрі, благодійні акції для інвалідів та дітей із малозабезпечених сімей, зустріч керівництва 300 НДП з колишніми політ'язнями, інші заходи пропагандистського та культурницького характеру.

В. Буката

ПАРТІЯ «РЕФОРМИ І ПОРЯДОК»

Установча конференція партії відбулася 11 жовтня 1997 року. Партія зареєстрована Міністерством юстиції України 24 жовтня 1997 року. Головою партії є В.М. Пинзенник, заступник Голови партії – С.В. Соболев.

За даними партії на вересень-жовтень 2001 року партія нараховувала 35980 членів.

Основні програмні положення:

В політичній сфері:

- партія проголошує прихильність до демократії, як форми політичного режиму, звернення до Конституції як гаранта права і законності;
- партія виступає за правове та дійове забезпечення прав людини та громадянина, дотримання рівних прав і можливостей всіх ЗМІ, законодавче визначення ключової ролі парламентських партій і громадських організацій;
- за ефективний уряд, економію адміністративних витрат, скорочення штату державних службовців, знищення корупції серед урядовців, стабільність влади.

В економічній сфері:

- підтримка вільного приватного підприємництва;

– протекціоністська політика підтримки вітчизняного виробника шляхом введення високих тарифів на імпорт;

– обмеження переліку видів виробничої діяльності, які підлягають ліцензуванню;

– усунення монополізму в окремих сферах економіки;

– вимога стабільної валюти;

– створення економічних передумов для реформування колгоспів і радгоспів у різної величини приватні господарства на основі власності на землю.

В соціальній сфері:

– перехід до системи цільової адресної підтримки малозабезпечених громадян, скасування неперсоніфікованих пільг;

– спрощення порядку отримання соціальних субсидій та підвищення неоподаткованого мінімуму доходів громадян до рівня прожиткового мінімуму;

– захист інтересів найманої сили, підтримка профспілок;

– пенсійна реформа;

– екологічна безпека.

В духовній сфері:

– пріоритетне спрямування коштів на забезпечення потреб освіти, науки, культури, охорони здоров'я.

Зовнішня політика:

– партія виступає за активну участь України міжнародних інституціях, структурах ЄС, співпраця з країнами НАТО та іншими організаціями;

– за систему двосторонніх угод з країнами колишнього СРСР у сфері соціально-економічного та науково-культурного співробітництва;

– за співпрацю з організаціями країн східної та центральної Європи;

– за військову безпеку шляхом приведення у відповідність військової доктрини та структури збройних сил соціально-економічному стану держави.

Участь у виборчому процесі:

На парламентських виборах 1998 року ПРП не змогла подолати 4% бар'єру. В одномандатних виборчих округах з представників ПРП 3 обрано народними депутатами України.

2 грудня 1998 року створено єдиний спільний політичний блок ПРП і Народного Руху України.

22 грудня 1998 року у ВРУ зареєстровано фракцію ПРП «Реформи – центр». За даними на 1999 рік до фракції ПРП входило 26 депутатів.

Під час Президентської виборчої кампанії 1999 року ПРП і НРУ виступали у блоці, в кінці 1999 року до них приєдналася ще одна політична сила – Конгрес українських націоналістів.

Станом на липень 2000 року фракція «Реформи – Конгрес» налічувала 15 депутатів (очолював В. Пинзеник).

З метою підготовки до парламентських виборів 2002 року ПРП підписала угоду про входження до блоку В. Ющенко «Наша Україна».

Закарпатська обласна організація ПРП:

Закарпатська обласна організація партії «Реформи і порядок» зареєстрована 13 січня 1998 року. Реєстраційний номер 153. Голова ЗОО ПРП – В. Бедь, заступники – М. Вегеш, П. Станко, Ю. Ляшко.

У липні 2001 року, після оголошення В. Ющенка про створення блоку «Наша Україна», започатковано процес об'єднання національно-демократичних сил і на Закарпатті. На рівні голів обласних організацій ПРП, НРУ, УНР та КУНУ було оголошено відповідні заяви.

За період з липня по кінець вересня 2001 року виконком ЗОО ПРП завершив створення районних і міських організацій партії в усіх адміністративно-територіальних одиницях області. У відділах юстиції було зареєстровано всі 13 районних та 4 міські (на правах районної) організації. За даними об'єднання організації ПРП на вересень-жовтень 2001 року кількість її членів становила 1438 чоловік.

Абетка партійних справ в області:

Основними завданнями партії на даному етапі є структурна розбудова і підготовка до наступних парламентських виборів 2002 року. Цим питанням був присвячений 5-й з'їзд ЗОО ПРП, що відбувся 10 червня 2001 року.

16 липня 2001 року в м. Ужгород відбулася звітно-виборча конференція ЗОО ПРП, на якій були присутні представники всіх обласних осередків. Обговорювалися питання партійного будівництва і проблеми краю.

ЗОО ПРП поряд з обласними парторганізаціями УНР, НРУ, КУНУ та молодіжними громадськими організаціями провели низку заходів з нагоди 10-ї річниці незалежності України.

ЗОО ПРП не залишилась і осторонь проблеми, що виникла навколо сесії облради. Разом з іншими партійними організаціями висловила чітку позицію стосовно цього питання: підтримала голову обласної ради і засудила ініціаторів зриву сесії – СДПУ(о) й окремих представників інших партійних організацій й влади.

134

В. Колька

УКРАЇНЬСЬКА РЕСПУБЛІКАНСЬКА ПАРТІЯ

Українська Республіканська партія (УРП) – перша українська опозиційна партія, офіційна спадкоємиця національно-демократичного руху шістдесятників та УГГ–УГС. УРП зареєстрована 5 листопада 1990 року. В 1992 році відбувся розкол партії, вихід з неї радикальної частини на чолі з С. Хмарою.

З 1995 року Головою УРП є Б.Х. Ярошинський. Почесний голова УРП – Л. Лук'яненко.

На 1996 рік в лавах партії нараховувалося близько 14 тис. чоловік.

УРП видає центральну газету «Самостійна Україна», 7 обласних газет та 2 журнали: «Республіканець» і «Монастирський острів».

Програмні положення:

Основна мета – розбудова соборної самостійної демократичної української держави і громадянського суспільства на засадах Декларації прав людини ООН.

В політичній сфері:

- УРП виступає за неподільність української держави, вважає унітарну державу з широкими повноваженнями суб'єктів територіального самоврядування за найбільш досконалу форму державного устрою України;
- за парламентсько-президентську республіку, в якій політичні партії і організації мають конституційну свободу діяльності;

В економічній сфері:

- пріоритет приватної власності та ринкових механізмів регулювання економіки;
- створення економіки власників шляхом заохочення державою найширших верств громадян до підприємницької діяльності;

В соціальній сфері:

- УРП відстоює соціальну справедливість, а також надійний захист незахищених груп населення;
- за створення державної системи гарантованого соціального страхування та запровадження гуманної муніципальної системи охорони здоров'я для низькооплачуваних та соціально слабких груп населення.

В духовній сфері:

- в галузі культури головним має бути культивування шляхетності духу, виховання самоповаги та національної гідності;
- партія підтримує відродження та розвиток національної культури українського народу, культури інших національних груп в Україні;
- поширення культурних і наукових зв'язків з діаспорою.

Участь у виборчому процесі:

За результатами виборів 1994 року 11 депутатських мандатів одержали члени УРП.

На парламентських виборах 1998 року УРП виступала у блоці «Національний фронт» (Конгрес українських націоналістів, Українська консервативна республіканська партія, Українська Республіканська партія). Блок отримав 2,72% від голосів виборців і не подолав 4% бар'єру. За результатами виборів в одномандатних округах 2 депутатські мандати отримали члени УРП.

На президентських виборах 1999 року УРП у блоці з іншими партіями висунула Є. Марчука в кандидати на посаду Президента.

У Верховній Раді партію представляють 12 її членів. За існування УРП створювала блоки з різними політичними силами, навіть робила спробу об'єднатися з Демократичною партією.

На наступних парламентських виборах 2002 року УРП має намір виступати у блоці «Форум національного порятунку», куди крім УРП входять такі партії:

ВО «Батьківщина», Українська християнсько-демократична партія, Українська соціал-демократична партія, Українська консервативна республіканська партія, Патріотична партія України.

Закарпатська обласна (крайова) організація УРП:

В Закарпатській області УРП була зареєстрована 5 листопада 1993 року. Реєстраційний номер 023. Голова ЗОО УРП – О.О.Малець. За даними парторганізації ЗОО УРП нараховує близько 3 тис. членів.

Партія підтримує зв'язки з партіями національно-державницького спрямування.

Н. Гаринець

НАРОДНИЙ РУХ УКРАЇНИ

8–10 вересня 1989 року в м. Києві відбулися Установчі Збори Народного Руху України за перебудову. 25–28 жовтня 1990 року організація отримала нову назву – Народний Рух України. Як партія НРУ був зареєстрований Міністерством юстиції України 1 лютого 1993 року.

На даний час лідером НРУ є Г. Удовенко.

Найбільші обласні організації – Рівненська, Миколаївська, Полтавська, Львівська, Тернопільська.

Друкований орган, який представляє ідеологію партії, – газета «Час/Тіме».

Основні програмні положення:

Головна мета НРУ – утвердження державної незалежності України і розбудова української національної демократичної держави.

В політичній сфері:

- Рух виступає за професійну, авторитетну команду в парламенті, скорочення кількості міністерств і відомств, забезпечення суворого особистої відповідальності кожного чиновника, створення передумов ефективної діяльності місцевого самоврядування.

В економічній сфері:

- забезпечення проведення приватизації в інтересах усіх громадян України, за ефективного власника, за збереження власності у руках українського народу;

– за стабільну, просту і стимулюючу податкову систему;

– за перебудову бюджетної системи за принципом «знизу нагору», з наголосом на місцевому самоврядуванні;

– перерозподіл коштів між бюджетами різних рівнів. Введення публічної звітності про витрачання бюджетних коштів. Пріоритет у витрачанні бюджету – охороні здоров'я, науці, освіті, культурі, підтримці малозабезпечених;

- підтримка вітчизняного виробника і підприємця;
 - приватна власність на землю, створення ефективної аграрної економіки при рівноправності всіх форм господарювання.
- В соціальній сфері:**
- скасування штучного обмеження рівня оплати праці, підвищення пенсії і заробітної плати;
 - за оптимальну безкоштовну медичну допомогу.

В духовній сфері:

- створення цілісної системи національної освіти та виховання на засадах патріотизму і принципах християнської етики;
- культура, духовність мають стати основою розвитку держави й суспільства. Запровадження функціонування української мови на всіх ділянках державної та політичної діяльності;
- забезпечення належного фінансування культури, пільгове оподаткування культурних закладів, створення сприятливих умов для українського книгодрукування;
- підтримка церков і конфесій, що стоять на позиціях української державності, за духовне єднання нації, міжконфесійне порозуміння;
- Рух послідовно обстоює Національну Ідею як запоруку зміцнення державності, відродження та об'єднання української нації;
- забезпечення дотримання національно-культурних прав усіх етнічних груп, що входять до українського народу.

В зовнішній політиці:

- зовнішня політика України має базуватися на принципах економічної, політичної, військової інтеграції в Європу;
- рівноправні, взаємовигідні відносини з усіма державами.

Участь у виборчому процесі:

На парламентських виборах 1998 року Народний Рух України набрав на свою підтримку 2 мільйони 498 тисяч 262, або 9,4% голосів виборців. Партия отримала 32 депутатські мандати.

На Президентських виборах 1999 року кандидатом на посаду Президента України від НРУ було висунуто Г. Удовенка.

Станом на липень 2000 року фракція НРУ в парламенті налічувала 18 депутатів (очолював Г. Удовенко).

Щодо наступних парламентських виборів 2002 року то НРУ має намір виступати у блоці «Наша Україна» з партією «Реформи і порядок», Українським Народним Рухом, партією Конгрес Українських Націоналістів та ін.

Закарпатська крайова організація НРУ:

Установча конференція Закарпатського Руху відбулася 23 вересня 1989 року. Лідером Закарпатської крайової організації є В.В. Піпаш.

Районні організації-осередки Руху працюють в кожному з районів області, а також існують 2 міські організації – в м. Ужгород і м. Мукачево.

Абетка партійних справ в області:

Протягом 1991–1993 років Закарпатська крайова організація пройшла через дуже кризовий період. Частина осередків і навіть районних організацій припинили своє існування. Стабілізація і поступове нарощування структури, відродження організації розпочалося з 1994 року. На 1997 рік завершилася трансформація з громадської організації у партію.

Значна роль в поширенні ідей Руху належить газеті «Карпатський голос» (тираж – 2500 примірників).

Організаційна робота:

ЗКО НРУ регулярно проводить конференції, на яких розглядаються питання партійного будівництва та актуальні для краю питання. Так, наприклад на звітно-виборчій конференції, що відбулася в м. Ужгороді в січні 2000 року були присутні Голова НРУ Г. Удовенко та член фракції Руху у ВРУ В. Шела. Було ухвалено: присвоїти НРУ ім'я В. Чорновола; обрано керівництво ЗКО НРУ на наступні 2 роки.

Конференція, що проводилася в березні 2001 року була присвячена таким питанням: соціально-економічний стан в Україні; організаційні справи в Закарпатському Русі; завдання напередодні виборів; вибори делегатів на Всеукраїнські Збори (3 тзд) НРУ.

Крайова організація Руху бере також активну участь в політичному житті краю: співпрацює з місцевою владою, а також осередками партії національно-демократичного спрямування (створення разом з ЗОО ПРП, ЗОО УНР та ЗОО КУН спільного передвиборчого штабу блоку «Наша Україна»).

Масово-ідеологічна робота:

Кожного року ЗКО НРУ проводить спортивно-патріотичну акцію: український прапор на Говерлі. Започаткувалася ця традиція у липні 1990 року.

Народний Рух Закарпаття має й ряд інших традицій. Серед них святкування Дня Карпатської України.

3 25 березня 1999 року з'явилася нова, але сумна традиція – проведення вечорів пам'яті В. Чорновола, церковні панахида в храмах м. Ужгород, проведення суботника по впорядкуванню вулиці В. Чорновола.

Крім того ЗОО НРУ бере активну участь у святкуванні Дня Конституції та Дня Незалежності України (наприклад, 24 серпня в м. Ужгороді відбулася святкова хода да пам'ятника Т. Шевченка, організована осередками НРУ, УНР, ПРП, КУНУ та активістами молодіжних організацій. Були виголошені промови лідерів цих партій).

УКРАЇНСЬКИЙ НАРОДНИЙ РУХ

Об'єднаний установчий з'їзд Руху (Українського Народного Руху) відбувся 18 грудня 1999 року. 31 грудня 1999 року Міністерство юстиції України зареєструвало політичну партію під назвою РУХ, що постанала на базі більшості структур та членства НРУ. На момент перереєстрації кількість членів партії склала близько 27 тис. чоловік. Голова партії та голова фракції Українського Народного Руху у Верховній Раді України Ю. Костенко.

Основні програмні положення:

Програма Руху починається зі слів: «З метою утвердження України як суверенної, національної, демократичної держави, становлення в Україні цивільованої ринкової економіки, піднесення добробуту громадян, РУХ бачить головні чинники суспільного життя України такими:

Владу – патріотичною, яка захищатиме українську державність і вірно служитиме українському народові. Стару компартійну номенклатуру замінять молоді, талановиті й патріотичні люди. Скоротиться управлінський апарат, контролюючі органи. Забезпечуватиметься підтримка місцевого самоврядування.

Державу – гарантом збереження української нації та зростання добробуту українського народу.

Міжнародну політику – важелем піднесення статусу та впливу України на міжнародній арені. Підтримка Європейського Союзу і Організації Північноатлантичного Договору.

Військо – босзатним, вихованим на українських військових традиціях.

Економіку – самодостатньою й ефективною. Буде реалізовано програма широкої кооперації підприємств для випуску готової продукції, захисту внутрішнього ринку та вітчизняного товаровиробника, запроваджено стимулюючу інвестиційну політику, знижено банківські ставки кредитування виробництва до рівня не більше 10% річних, відновлено грошові розрахунки замість бартеру та взаємозаліків, забезпечено енергетичну незалежність України. Промисловість працюватиме на соціально-економічний та екологічно-збалансований розвиток країни.

Сільське господарство – ефективним і прибутковим, а селянина і заможним. Буде відновлено споконвічні хліборобські традиції та реалізовано конституційне право приватної власності на землю. Землі сільськогосподарського призначення передаватимуться у приватну власність виключно громадянам України і за умови цільового використання. Підтримка фермерських господарств, сприяння розвитку різноманітних форм господарювання на селі, запровадження іпотечного кредитування, зокрема через Земельний банк.

Роботу – джерелом добробуту людини. Найкращий спосіб боротьби з

бідністю – дати змогу людям працювати і заробляти. Створення нових робочих місць і ліквідація безробіття будуть головною турботою влади. Буде запроваджено карну відповідальність за невилплату зарплати.

Пенсії – гарантовані, достатні для забезпечення гідних умов життя. Буде проведено пенсійну реформу. Втрачені заощадження громадян будуть повернені протягом 3 – 5 років.

Освіту – першоджерелом інтелектуального та гармонійного розвитку нації, натріотичного виховання. Середня та вища освіта буде безплатною та доступною для молодого покоління. Поряд з цим розвиватимуться приватні школи, ліцеї, коледжі, інститути. Стипендії буде збільшено. Буде забезпечено державний статус української мови у вищій школі. Середню заробітну плату учителів буде підвищено удвічі.

Культуру – виявом самобутності й високої духовності українського народу, засобом його утвердження в світі. Держава забезпечуватиме всебічний розвиток культури, сприятиме творчим спілкам, підтримуватиме українські громади за кордоном.

Духовність – носієм віри, надії, любові. Політику держави буде спрямовано на духовний розвиток особистості, єднання суспільства та міжконфесійну злагоду. Християнські святині, визначні пам'ятки історії та культури, зруйновані комуністичним режимом, буде відбудовано. Держава сприятиме утворенню єдиної Помісної Православної Церкви.

Науку – чинником суспільного поступу. Наука та фундаментальні дослідження розвиватимуться у невід'ємному зв'язку з науково-виробничою діяльністю.

Участь партії у виборчому процесі:

Фракція Руху в парламенті налічує 23 народних депутатів (очолює Ю. Костенко).

На наступних парламентських виборах 2002 року Український Народний Рух має намір виступати у блоці «Наша Україна» разом з Народним Українським Рухом, партією «Реформи і порядок», Конгресом Українських Націоналістів та ін.

Закарпатська обласна організація Українського Народного Руху:
Обласний осередок УНР зареєстрований 01.03.2000 у місті Хуст. Голова організації – М.М. Джанда. Робота ЗОО УНР активізувалася у зв'язку з утворенням спільного передвиборчого штабу блоку «Наша Україна».

ЕТНОПОЛІТИЧНА СИТУАЦІЯ НА ЗАКАРПАТТІ 1989-1991 років (ВОЛЯ НАРОДУ ЧИ ПРОТИСТОЯННЯ ЕЛІТ?)

Кінець 80-х - початок 90-х рр. XX ст. в історії країн Центральної та Східної Європи ознаменував нову сторінку визвольної боротьби демократичних суспільств проти тоталітарних режимів в рамках сфер впливу экс-СРСР. Це-процеси оформлення багатопартійної системи та усунення правлячої партії від монополії на політичну владу, вихід на суспільно-політичну арену масових громадських об'єднань, відкриття нових демократичних друкованих видань, скасування державної цензури на засоби масової інформації. Це-руйнація Берлінського муру в Німеччині, «шокова терапія» в Польщі, «оксамитова революція» в Чехословаччині, кровопролиття в Румунії та міжетнічні конфлікти в Югославії. З іншого боку, наростали кризові та дезінтеграційні процеси в СРСР. Поява незалежного робітничого руху в шахтарських регіонах, рідуща позиція у боротьбі за державність парламентів прибалтійських республік, вільносьєка, бакінсьєка і тбілісьєка трагедії, крах ДКНС («гекачечістів») зволікали до утворення незалежних держав на теренах колишнього СРСР. Названі нами міжнародні та регіональні (внутрієсоюзні) фактори у поєднанні із етнонаціональними чинниками безпосередньо сприяли утворенню незалежної Українсьєкої держави.

Як твердить політолог В.Горбатенко, 90-ті рр. XX ст. для України можна охарактеризувати як «сучасно-модернізаційний, транзитно-кризовий етап розвитку українсьєкого суспільства, який із епізоду перебудови на початку 90-х рр. поступово виріє у самодостатній широкомасштабний процес із яєкраво вираженим етнонаціональним забарвленням та взаємним накладанням різьнородних конфліктів» [1]. Дійєсно, окремі політичні сили, які не бажали втрачати владних позицій, почали провокувати на теренах СРСР регіональний сепаратизм. 1989 рік позначений трагедією в Тбілієсі, актами насилля в Абхазії та Узбекиєстані, Туркменії, Казахстані, Молдавії [2]. Ці конфлікти в основному набували «етнічного обличчя». Етнічні конфлікти проходили всі наявні стадії: етнічну ворожнечу, етнофобію, етноцид, кєснофобію, генералізацію агресії, етнічний збройний конфлікт, проблеми етнічних біженців [3].

На теренах України подібні протиріччя провокувались в регіонах із яєкраво вираженими сепаратистсьєкими наєстроєми. Це-південно-східна група областей України, Крим та Закарпаття [4]. Так, в Одєєсі в 1990 р. почав діяти Демократичний союз новоросів із претензійною метою створення державного об'єднання «Новоросія». Територія майбутнього утворення визначалась у межах Одєєсьєкої, Миколаївсьєкої, Херсонсьєкої, Дніпропетровсьєкої областей та Криму із обов'язковим вєключенням всіх головних чорноморсьєких мієст-портів (Ізмаїла, Іллічівсьєка, Одєєси, Миколаєва та ін.). Студії ж мали відійти території

молдавсьєкого Приднієстров'я. Під такий пакет територіальних претензій підводилась і відповідна теоретична база із пропагуванням «Новоросії» та окремого народу «новоросів» [5].

Етнополітичні процеси на Закарпатті початку 90-х рр. активізувались особливо виразно і бурхливо. Адже тут поєднувалось ряд чинників. По-перше, проходив реанімацію русинсьєкий рух, власне, в середовищі місцевого українства, котре прагнуло протиставитись владному центру. По-друге, особливе геополітичне розташування області підсилувало перебіг етнополітичних процесів в краї з боку сусідніх держав (Угорщини, Чехословаччини); активізувала свою діяльність угорсьєка національна меншина. По-третє, подібні процеси були в інтерєсах союзного московсьєкого центру. Так, завдяки етноконфесійному факторові (переважання громад УПЦ МП) цей напрям живить політичне русинство в області понині.

В нашій науковій розвідці, на основі наявного архівного матеріалу, газетних публікацій поточних подій спробуємо висвітлити перебіг етнополітичних процесів на Закарпатті 1989-1991 рр. Адже, ця сторінка крайової етнополітичної ієсторії висвітлена недостатньо. Свідомі того, що повномасштабне та детальне дослідження, із залученням різьнотипового джерельного матеріалу, ще попереду.

Схвальним є те, що етнополітична ситуація цього періоду відображена в підручниковій літературі із ієсторії краю. А.Олашин висвітлив цей епізод в ієсторії Закарпаття в контексті домагання автономії. Він відзначив, що слово «автономія» в ієсторії краю ставилось на поряєдок денний півтора століття і неодноразово забувалось; особливо «на крутих ієсторичних поворотах». Він провів ієсторичні паралелі із проєктами А.Добрянсьєкого, надання автономії в листопаді 1918 р. та місцевого самоуправління в березні 1919 р., діяльність автономного уряду у міжвоєнний період [6]. А.Олашин охарактеризував бурхливі пристраєсті довкола діяльності обласної Ради народних депутатів із приводу питання автономії; довів літопис подій до дня першої рієчниць державної незалежності України (серпень 1992 р.) [7].

Ю.Мудра в нарисі «Наш край-наша ієсторія» вказав на еволюцію та проблемні моменти автономієзму 90-х років. Він прослідкував трансформацію питання статусу самоврядної адмінієстративної території Закарпаття через оформлення «Паєкету документів створення на території Закарпатсьєкої області спеціальної (вільної) економічної зони «Європа-Центр» та діяльність міждержавного утворення «Карпатсьєкий Євроєгійон» [8]. Вчитель-методист міждержавного утворення проєктів, насамперед, через вирішення соціально-економічних проблем області проілюєстрував розрахунки та пропозиції проф. В.Химинця щодо концепції соціально-економічного розвитку краю. Він зауважив також про протиріччя між обласними політичними колами (обласна Рада та облвиконком) і крайовими організацієми НРУ та Українсьєкої народною радою Закарпаття (УНРЗ) в плані реалізації автономієстсьєких проєктів [9].

В наукових студіях етнополітична ситуація початку 90-х рр. XX ст. представлена в контексті висвітлення русинсьєкої проблематики [10]. Ще раз

наголосимо, що аргументація цієї проблеми поляризувала дослідників, ввнесла емоційні ритми в виключно науковий дискурс. З одного боку, представлений історико-політичний (конструктивістський) напрямок осмислення русинського ренесансу 90-х рр. В рамках цього напрямку склались історико-соціологічна течія (М.Макара, І.Мигнович, А.Колібаба, О.Пелін, П.Токар), історико-правова течія (П.Магочий, І.Поп, В.Галас, І.Гранчак, М.Болдизжар, С.Віднянський) та радикально-публіцистична течія (В.Сочка-Боржавін, І.Турянцзя, В.Фединишинець). Його представники трактують історію та сучасність українців Закарпаття, виходячи із апріорного визнання їх за самодостатнє поле дослідження-етнокультурну спільноту із русинською ідентичністю. Дослідники звертають увагу на активізацію русинського руху на Закарпатті на початку 90-х років, діяльність русинських громадських організацій як реакцію на асиміляторські устремління українців у початковий період української державності. Тому ними формулюються концепції про відновлення колишнього етнічного «русин» в якості етнічного маркера українського населення Закарпаття, обґрунтовується доцільність адміністративно-територіальної автономії області.

З іншого боку, представників лінгвістико-етнологічного напрямку об'єднують наступні теоретико-методологічні засади. По-перше, українське населення Закарпаття доповнює мозаїчність українського етносу. Етнографічні особливості, які беруть на озброєння ідеологія політичного русинства, сформувавшись в силу природно-історичних особливостей Закарпатської етнографічної зони. По-друге, русинство 90-х років ХХ століття- результат зовнішньої політики іноземних держав в умовах розпаду біполярного світу. По-третє, внутрішні фактори виникнення русинства- етнічна маргіналізація населення Закарпаття у поєднанні з проросійськими або євроінтеграційними симпатіями, ментальні особливості засудження «радянською людиною» проявів націоналізму. В рамках цього наукового напрямку вирізняються лінгвістико-політологічна течія (О.Мишанич, Ю.Балега, П.Чучка, Ф.Мишанич, М.Панчук, В.Маркус, Я.Каричак та ін.) та етнологічна течія (М.Тиводар, С.Павлюк, О.Малець, Я.Пилинський, О.Майборода).

Як відбувалися події на Закарпатті в етнополітичній площині початку 90-х рр.? Які ж головні діючі особи, особистості етнополітичних процесів? Які суспільно-політичні, громадські та національно-культурні організації діяли в цей час? Яким чином ці процеси вплинули на громадськість краю?

В даному випадку, як говорили латиняни, доречно звернутись «ad fontes» (до першоджерел). Гострі етнонаціональні протистояння в межах СРСР зволікали до появи чисельної партійної, адміністративної документації. Тематика цих документів – врегулювання складних міжетнічних відносин цього періоду.

Так, 29 вересня 1989 р. Закарпатською обласною Радою народних депутатів було прийнято рішення «Про звіт облвиконкому і завдання місцевих Рад народних депутатів області по розв'язанню гострих соціально-економічних проблем». В руслі нової політики партії в національному питанні, згідно рішення

вересневого (1989 р.) Пленуму ЦК КПРС, пропонувалось використати на місцях авторитет Рад по недопущенню протиставлення людей, «підігрівання національних почуттів на релігійному ґрунті... проводити чітку лінію між ростом національної самосвідомості і націоналізмом... (?- М.З.) [11].

Власне, саме цей ріст національної свідомості (а форма його вияву націоналізм та патріотизм по відношенню до власного етносу) чітко прослідковувалася у владиних колах області. Бурхливим виявився Пленум обкому КПУ 5 грудня 1989 р. Ш.Фодо виступив із різкою критикою ситуації в кадровій політиці. Він відзначив, що в Бергівському районі угорське населення становить 72%, а українців – 23% (дані перепису 1979 р. – М.З.). Ш.Фодо категорично висловився, що «це – ненормально», коли із 280 членів номенклатури – 7% росіян, 68% українців і 37% угорців [12]. Член спілки письменників СРСР Л.Балла вказував на питання угорських надписів, назв вулиць та населених пунктів, висловився за перспективу утворення угорського національного округу. З приводу цих проблем Л.Балла вступив у полеміку із першим секретарем обкому Г.Бандровським. Останній парирував ці заяви. Щодо національного округу, відзначив головуючий, потрібно безпосередньо висловитись населенню. Із приводу ж кадрової ситуації, потрібно «поправити становище». А вже, безпосередньо в обкомі партії нараховувалось 453 особи, з яких лише 14 (3,1%) були угорцями; в міськомх та райкомх їх число сягало 7,3% [13]. Таким чином розгляд питання «Про завдання обласної партійної організації по гармонізації міжнаціональних відносин, оновленню змісту і форм інтернаціонально-патріотичного виховання в світлі рішень вересневого (1989 р.) Пленуму ЦК КПРС» висвітлює назрілі етнополітичні проблеми в краї. У Постанові Пленуму обкому компартії України вказувалось на упущення у доборі кадрів через національність, пропонувалось перебудувати роботу з кадрами Бергівського, Виноградівського, Тячівського та Ужгородського районів області [14].

Потрібно зауважити, що напередодні пленуму обкому редакцією «Закарпатської правди» спільно із доктором філософських наук В.Півтораком була підготовлена анкета для визначення стану міжнаціональних відносин в краї [15]. Результати анкетування населення області засвідчили значне напруження в міжетнічному контактуванні. 25% опитаних оцінили міжетнічні відносини як добрі, 59% – задовільні, 11% – погані. Більше 70% опитаних зустрічались із негативними проявами на національному ґрунті, а 64% респондентів прагнули підкреслити власну національність у ставленні до інших етногруп. Результати опитування засвідчили поділ населення на «прижджжжж» та «місцевих» [16].

Крім внутрішньообласних міжетнічних відносин на початку 90-х рр. додалися ще проблеми розміщення біженців із Закавказзя (Азербайджану і Вірменії). Було створено оперативну групу із 16 чоловік «для проведення міроприємств по організації і прийому біженців, що прибувають із Закавказзя» очолювана А.Долгопятовим [17]. В листі голови Ради Міністрів Вірменської РСР В.Маркьянца до голови Ради Міністрів УРСР В.Масола зазначалось прохання дати органи внутрішніх справ установку про посилення паспортного

режиму в місцях появи сезонних бригад із республіки. Вказувалось, що багато людей виїжджають без дозволу, порушуючи паспортний режим, а господарство Вірменської республіки після землетрусу потребує на 40% відновлення. Відділ по праці і соціальних питаннях облвиконкому повідомляв, що на Закарпатті не було випадків залучення до роботи сезонних груп робітників із Вірменської РСР [18].

Крім проблеми біженців, активізації угорської національної меншини краю, широким масштабом набував етнокофесійний фактор. У листі виконкому Закарпатської обласної Ради народних депутатів до Ради Міністрів УРСР вказувалось, що у всіх районах діють «найбільш активні віруючі та священнослужителі греко-католицького віросповідання, які проводять роботу серед населення щодо негайної передачі культурних споруд і церковної атрибутики». Зауважувалось, що з ними проведена «...попереджувально-профілактична робота, пояснена відповідальність...» [19].

Активізація перебудовних процесів крім етнокофесійної, етнонаціональної сфери охопила етноекологічну складову життєдіяльності краю. 1989 р. на Закарпатті – це домагання припинення будівництва радіолокаційної станції в с. Пістрялово Мукачівського району. Створювались нові осередки політичних партій та громадських організацій області. 23 вересня 1989 р. була створена крайова організація Народного Руху України за перебудову, її головою став П. Скуньш. Активно діяла обласна громадська організація екологічної асоціації «Зелений світ», історико-просвітницьке товариство «Меморіал» (голова – В. Зілталов), Спілка незалежної української молоді (СНУМ).

На XIII сесії Закарпатської обласної Ради народних депутатів 20 скликання 8 грудня 1989 р. першим заступником голови облвиконкому О. Іваницьким було зачитано телеграму від представників мукачівського Руху. В телеграмі вказувалось про «міліцейську обробку учасників мукачівського Руху», висловлено рішучий протест проти будівництва «Пістрялівського військового об'єкта» [20]. Проте на такі заяви було надано «дипломатичну» відповідь: «...коли за висновками комісії об'єкт буде погіршувати екологічну обстановку, всі ми включимось в боротьбу проти його будівництва». А з приводу «міліцейської обробки»: «За даними управління внутрішніх справ облвиконкому, обпрокуратури ніяких репресивних заходів впливу до представників Руху та інших громадян не вживалось». На що депутатський корпус обласної Ради дав добро «погодитись» та «облвиконкомом буде проведено роз'яснювальну роботу» [21].

Наступна XIV сесія обласної Ради народних депутатів 26 січня 1990 р. була повністю присвячена проблемі Пістрялівської РЛС. Бурхливі дебати сесії завершилися прийняттям рішення «Про ситуацію довкола будівництва РЛС в Мукачівському районі». Із доповіддями виступали представник облвиконкому М. Мальованик, представник Міністерства оборони СРСР В. Красковський, голова комісії АН СРСР В. Шестопалов. У рішенні зазначалось, що комплекс проблем із будівництвом «викликав різко негативну реакцію жителів області,

привів до масових протестів населення і громадських організацій, негативно відобразився на взаємовідносинах між місцевим населенням і військовослужбовцями, громадському порядку, дисципліні праці, загострив політичну ситуацію в області» [22]. Після цього, 2 серпня 1990 р. Верховною Радою УРСР була прийнята постанова «Про мораторій на будівництво нових потужних РЛС у межах території УРСР» (на 5 років).

Стан міжетнічних стосунків в області ілюструє і «Доповідна записка про факти заміни на території окремих районів області інформаційно-вказівних знаків з назвами населених пунктів». На території Берегівського, Виноградівського та Ужгородського районів «за останній час» (1989 р.) назви населених пунктів змінювались на такі, що використовувались до 1946 р. Подібні назви також використовувались газетою «Карпаті і тіз со», окремими районними газетами, обласним радіо та телебаченням. Так, поряд із назвою «Ужгород» вживалась назва «Ungyrbg», «Виноградів» – «Nagyuszdlcs», «Мукачево» – «Munkbss» і т.д. Крім цього, практикувався переклад назв населених пунктів, де чисельно переважає українське населення: «Малий Березний» – «Kisbeteznal», «Рахів» – «Rahy» і т.ін. Виконком Яворівської сільської Ради самовільно змінив назву с. Яворове на Eszeny, подавши «Яворове» в дужках транскрипцією «Javogovuy» [23].

Переїменування назв населених пунктів, хоч і мало в окремих випадках історичну справедливість, проводилося з боку представників угорської національної меншини без глибокого та всебічного обґрунтування. Більше того, ці акції заохочувались Угорщиною. В 1989-1990 рр. була випущена географічна карта Угорщини, де була включена територія проєктованого угорського автономного округу в межах частини Ужгородського, Мукачівського, Виноградівського районів та всього Берегівського району [24]. Президія Берегівської районної організації Товариства угорської культури Закарпаття (ТУКЗ) звернулася до республіканських органів влади щодо створення угорської автономії в межах району. Це викликало негативну реакцію серед угорців інших районів. Так, Е. Ковач на сторінках «Закарпатської правди» виступив із заявою проти такої автономії, що не враховує інтереси угорського населення інших районів [25].

Таким чином, діяльність ТУКЗ вже на кінець 1989 р. вийшла за межі декларованих статутом повноважень. Власне, Статут товариства був прийнятий установчими зборами 26 лютого 1989 р. і зареєстрований виконкомом обласної Ради народних депутатів 20 червня 1989 р. У цьому документі чітко вказано, що метою товариства є «...збереження та плекання національної культури, національних традицій, рідної мови угорського населення Закарпатської області УРСР, сприяння рідномовній освіті, захист інтересів, пов'язаних з цими цілями.» [26]. У Статуті також зафіксовано положення про те, що організація «...відмежується від всякого прояву націоналізму та шовінізму» [27].

Однак, вже наступного року було зареєстровано Статут ТУКЗ в новій редакції. Прикметно, що в цьому документі зазначено наступне: товариство-

»...Громадська культурно-політична організація, яка проводить активну діяльність по захисту інтересів угорців Закарпаття в усіх сферах суспільного життя і на всій території Закарпаття, де проживають угорці» [28]. Впадає у вічі формування «культурно-політична». Чому? Згідно державного законодавства політичні інтереси може представляти політична партія, а не громадська організація. «Сфери впливу» громадських об'єднань – захист соціальних, економічних та культурних інтересів своїх членів. По-друге, незрозумілим є узгодження наступних пунктів: «...сприяння формуванню національної свідомості» і «відмежування від проявів націоналізму...» [29].

Крім традиційних культурних запитів угорців (пріоритетність угорськомовних надписів, самостійність шкіл з угорською мовою навчання, увіковчення пам'яті видатних діячів угорського народу), в даному Статуті вказується на адміністративні проблеми представлення угорської меншини. Зокрема, вказується, що товариство буде домагатися, щоб у місцях компактного проживання угорців при висуненні на керівні посади враховувалось володіння угорською мовою. ТУКЗ виступає проти адміністративних, економічних та інших заходів, спрямованих на асиміляцію чи «умисну зміну пропозицій населення територій, де проживають угорці» [30]. Активна громадсько-політична діяльність ТУКЗ та Беретівської районної Ради народних депутатів стала головною чинником автономіських домагань угорського населення в кінці 1991 р. Ці події висвітлено нижче, в контексті загальнообласного автономістського руху.

Початок 1990 р. ознаменований виходом на етнополітичну арену відродженого русинського руху на теренах області. Детально зупинимось на цьому явищі в етнополітиці кінця СРСР і початку української державності. 17 лютого 1990 р. в Ужгороді було скликано установчу конференцію, на яку прибуло 324 делегати і 87 запрошених. На цій конференції учасниками односторонньо (І-М.З.) було вирішено створити обласне культурно-освітнє Товариство карпатських русинів і прийняти Статут організації. Вже станом на 17 лютого було сформовано 5 первинних громадських осередків організації. Це – Ужгородська міська (імені М.Лучкая), Мукачівська районна (імені О.Митрака), Свалявська районна (імені Ю.Гуци), Беретівська районна (імені О.Духновича) і Рахівська районна організації. Головою Товариства став архітектор М.Томчаній, заступниками стали – Б.Сливка і М.Михальова. Правління Товариства було затверджено в складі 33 чоловік [31].

Наступного дня 18 лютого необхідна документація на реєстрацію Товариства була подана на ім'я голови Закарпатської обласної Ради народних депутатів М.Мальованика. 20 лютого виконком обласної Ради народних депутатів вирішив зареєструвати Статут Товариства. У цьому документі чітко зазначено, що «Товариство є культурно-громадською організацією... Метою Товариства є консолідація всіх русинів, що проживають в Карпатському регіоні та за його межами» [32]. Серед завдань, які ставило перед собою Товариство – відродження історії, культури, звичаїв русинів; «справо на рідну мову для всього

населення Закарпаття»; «...створення при УЖДУ науково-методичного центру, бібліотеки, літературного та історико-етнографічного фонду русиністики» [33]. Таким чином, діяльність Товариства охоплювала, згідно статутної документації, виключно культурно-освітню сферу.

В першому обнародованому документі «Звернення до населення Закарпатської області» вказувалось на окремішність русинського народу, який не є частиною жодного східнослов'янського етносу. Однак вже другий програмний документ Товариства від 29 вересня 1990 р. («Декларація Товариства карпатських русинів про повернення Закарпатській області статусу автономної республіки») претендував на політичні цілі [34]. Як відзначив В.Сурнін, така ідея «...була схвально зустрінута місцевою партійною та радянською елітою. Вона імпонувала їй тим, що обійшла нові привілеї та значно більші владні можливості» [35]. Звісно, тому облывиконком Ради народних депутатів не поспішав приймати якихось рішень з приводу діяльності Товариства впродовж 1990 р.

Більше того, обласна еліта в умовах послаблення важелів впливу з боку республіканського центру, виборювала дедалі ширші елементи самоврядування. 19 червня 1990 р. було прийнято протокольне рішення «Про переведення Закарпатської області на засади господарсько-економічної самостійності і самоврядування». В оригіналі документу підкреслено наступний текст: «...вся сукупність питань, що безпосередньо торкаються забезпечення життєдіяльності населення, повинні вирішуватись на місцях»; «...народногосподарські потреби Закарпатської області фінансуються за рахунок доходів, формуються на її території» [36]. У рішенні облывиконкому від 18 вересня вказувалось (знову ж таки – із підкресленням у оригіналі документу), що «...інші області, не чекаючи рішень згори, реалізують права по захисту населення формуванням прямих зв'язків на постачання ресурсів, вишукують додаткові джерела фінансових надходжень для покриття бюджетних видатків» [37].

Заслугують на увагу своєрідні PR-технології цього часу. Щоб ще більше прогнати Закарпаття Україні навіть погода на ТБ подавалась окремо для Закарпаття і окремо для західних областей Української РСР. Про подібні курйози відзначали І.Мигович та М.Макара [38]. Наступне. 30 травня 1990 р. II сесією Закарпатської обласної Ради народних депутатів було прийнято рішення «Про введення на території Закарпатської області середньоєвропейського часу.» Згідно цього рішення, в ніч і 1 на 2 вересня 1990 р. о 2 год. за московським часом на території області запроваджувався порядок обчислення часу першого часового поясу [39]. Це рішення діяло до березня 1992 р., коли було встановлено єдиний облік часу – кийівський [40]. Подібний результат (значно пізніше, 1994 р.) мали домагання обласного керівництва на чолі із головою обласної Ради народних депутатів Д.Дорчинцем та представником Президента М.Крайло щодо зміни статусу і підпорядкованості Ужгородського відділку Львівської залізниці. У листі і заступника міністра економіки В.Петрова до обласного керівництва зазначалось, що конфлікти між окремим підрозділом і керівництвом галузі

повинні розглядатись у Міністерстві транспорту і носять виключно галузевий характер [41]. Ці події мають одинакову сутність. Якщо на початку 90-х рр. ці акції були в рамках домагання автономії та самоврядної території, то у випадку із епізодом згаданого 1994 р. були в комплексі домагання БЕЗ «Закарпаття».

Проте, це тема нашого наступного дослідження.

Зауважимо, що обласна влада оминула увагою події 17 липня 1990 р. в с.Вилкох Виноградівського району. Того дня угорці Закарпаття проводили мітинг на честь видагного угорського діяча національно-визвольного руху поч.ХVІІІ ст. Ференца Ракоці ІІ. На цьому мітингові було прийнято ще одну «Декларацію про автономний статус Закарпаття», де протиставлялись «русини» і «українці», пропонувалось відновити справжню національність корінному населенню та іншим національностям [42].

Ситуація дійсно потребує окремого аналізу, адже самовільні акції з боку представників угорської національної меншини краю привели до проявів міжетнічної конфліктності. Хуліганські акти вандалізму ставали джерелом для протиставлення і конфронтації громадських організацій краю автономістського та націонал-патріотичного спрямування. До прикладу, відзначимо, що 4 жовтня 1991 р. в м.Берегово біля ресторану «Золотий павлінь» громадянин В.Данканич (будучи в нетверезому стані) металевим предметом вибив праву і пошкодив ліву руку скульптури Ш.Петефі. Суд покарав громадянина на 2,5 роки позбавлення волі у виправно-трудоцій колонії посиленого режиму. А 7 січня 1992 р. у м.Тячеві був скинутий із постаменту бюст угорського революціонера Л.Кошута, що був встановлений 10 травня 1896 р. Акт вандалізму скоїли 2 учнів СПТУ-14 та 2 учні середніх шкіл міста. Враховуючи неповнолітність винуватців скоєного злочину, кримінальна справа була припинена [43].

З цього приводу тимчасовий повірений Угорщини в Україні А.Палді виявив стурбованість фактами вандалізму в Україні [44]. Пресу заповнили заяви, в яких засуджувалися злочинного акту, який мав на меті «посягти міжнаціональні чвари» та «посварити подібним українців та угорців в нашому краї...» Зокрема, заяви членів редакційної колегії по підготовці тому Зводу пам'яток історії і культури, діячів національно-демократичного спрямування (Й.Баглай, Ю.Балега, М.Бандусяк, В.Бедь, С.Біляк та інші), Демократичної Ліги національностей Закарпаття [45]. Таким чином, захист прав угорської національної меншини в області виявився вкрай суспільно-резонансним.

Позиція ТУКЗ з цього питання була надзвичайно радикальною, особливо різко звучали претензії щодо угорського автономного округу. Так, у заяві президії ТУКЗ зазначалось, що цей акт вказує на «...ознаки нацистського, націонал-шовіністичного псевдопатріотизму...» У заяві вказувалось і на зрівняну символіку консульського представництва в м.Ужгороді, дворазове пошкодження пам'ятника Ш.Петефі в м.Берегові, листівку 19 листопада 1991 р. від «патріотів», «глумливий» виступ ІІ депутатів обласної Ради щодо автономного статусу [46]. А в заяві Правління Товариства карпатських русинів вказувалось, що діяли деструктивні сили із «неофашистсько-шовіністичною орієнтацією...»

і злочинців, «науських неофашистами» треба суворо покарати. Тому що ці сили хотіли «...вбити клин ворожнечі між угорцями і русинами та іншими національностями тут у нас, на південних схилах Карпат» [47]. Тобто, проводились паралелі із метою антиукраїнської (тобто, проти національного згуртування українського етносу в рамках власної державності) пропаганди серед населення. Цей елемент етнополітичної ситуації в краї ще більше підсилював домагання автономії з боку обласної влади еліти.

Згодом, з боку депутатів обласної Ради від Тячівського району 30 січня на сторінках «Новин Закарпаття» послідувала наступна заява. В ній, зокрема, вказувалось, що у діях підлітків «немає ні натяку на політику» Депутати заявляли, що це «злісне хуліганство, злочин – тільки не політичний акт» [48]. Вони запропонували представникам від ТУКЗ, Товариства карпатських русинів, Демократичної Ліги національностей Закарпаття вибачитись перед тячівцями. Адже, жителі Тячівщини «обурені звинуваченнями у діяльності на території району антиугорських, неофашистських, антиукраїнських сил» [49].

Разом з тим, лише 14 січня 1991 р. було сформовано робочу групу по вивченню правомірності питань поставлених у «Декларації» Товариства карпатських русинів та інших громадсько-політичних формувань [50]. До складу робочої групи були включені відомі вчені і громадські діячі краю: Й.Дзензелівський, М.Тиводар, О.Довганич, М.Макара, В.Марина, І.Сенько, В.Задорожний, Х.Олексик, І.Поп, Ш.Фодо, П.Чучка та інші. Головою робочої комісії став І.Гранчак, заступники – Г.Вереш і В.Худаннич.

Вже в лютому 1991 р. на сторінках «Закарпатської правди» з'явилась заява 17 діячів науки, культури і мистецтва Києва (вихідців із Закарпаття), де засуджувались автономістські амбіції русинського товариства [51]. У висновках робочої групи обласного округу зокрема зазначалось, що «...русини Закарпаття, як субетнос, є частиною української нації, із своїми етнічними особливостями» [52].

Однак, І.Митович і М.Макара в окремій публікації зауважили, що «стався курйоз». Висновки комісії було опубліковано без її згоди, що «голова і члени оцінили як політичне інтриганство, нечесність, аморальність і нетактовність» [53]. На нашу думку, цей момент потребує виваженого аналізу. Адже лист до редакції «Новин Закарпаття» із претензіями щодо «застарілих висновків» написали не «голова і члени комісії», а голова робочої групи І.Гранчак і член комісії – М.Болдижар. У цьому листі поважні вчені-історики висловили тільки власну позицію щодо публікації висновків робочої комісії обласного округу.

Зокрема, у листі зазначалось, що висновки готувались не для преси, а «як матеріал для виконкому» і «ми не давали жодного матеріалу до редакції і не просили його друкувати» [54]. Як голова комісії І.Гранчак, виключно емоційно висловив власну позицію щодо спільних висновків робочої групи. Особливо у постскрипті, з приводу редакції «Закарпатської правди». У листі автори зазначали, що «підписали цей документ тому, що за нього проголосувала більшість робочої групи, але в ряді оцінок ми залишилися на своїх позиціях.» З іншого боку, вказувалось, що «...опубліковані висновки дуже застарілі і уже

не відповідають теперішній позиції Товариства карпатських русинів...»

Прикметно, що висновки комісії були передані облвиконкомом 2 червня 1991 р. І вже через 4 місяці вони стали застарілими. Головним чином, це сталося через несприйняття положення про недоцільність автономії краю, що логічно випливало із тексту висновків комісії на сторінках «Закарпатської правди». Автори листа також зауважили, що дехто із комісії цією публікацією хотів підсилити власні політичні позиції в умовах останньої події щодо домагання автономного статусу області [55].

Вже в перших числах газети «Новини Закарпаття» І.Гранчак на основі історико-ретроспективного аналізу обґрунтував необхідність автономного статусу області в трьох розгорнутих статтях; а в чисельних публікаціях науковців ідея автономії краю була підтримана і обґрунтована з економіко-правової точки зору [56]. М.Болдижар також висловлювався за автономне майбуття краю [57]. Таким чином, відбулося зв'язування протиріч між самими членами комісії на газетних шпальтах. Так, І.Сенько у статті «Зауваги на полях» вказав на протиріччя у твердженнях вченого І.Гранчака про автономію і русинів краю [58].

Прикметно, що М.Макара (тепер – голова Русинського науково-освітнього товариства) у спільній публікації із І.Митовичем «Карпатські русини в контексті сучасного етнополітичного життя» даючи однозначне формулювання «голова і члени комісії» вводить в оману непоінформованого читача. Адаже, вище ми детально проаналізували лист-протест І.Гранчака і І члена комісії М.Болдижара, а не «членів комісії» серед яких був і М.Макара. У листі в редакцію «Новин Закарпаття» не було інших авторів чи «підписантів», крім І.Гранчака і М.Болдижара, які прямо висловили свою точку зору саме 30 жовтня.

Стаття М.Макари про «тутешняцьку республіку» була опублікована тільки через місяць 21 листопада [59]. Вже тоді обласна політична еліта готувалася до президентських виборів, від яких залежала вся структура вертикалі влади на місцях, зокрема і на Закарпатті. Тоді, на VIII позачерговій сесії обласної Ради, після зустрічі обласного керівництва із Л.Кравчуком, мова йшла не про автономний статус області, а про «спеціальну самоврядну адміністративну територію» [60]. Таке формулювання стало компромісним для столичного центру та обласної влади. Згодом апологет політичного русинства П.Магочі відзначав, що Л.Кравчук обіцяв автономію для краю, але питання так і не було вирішено конструктивним чином [61].

З іншого боку, зауважимо, що М.Макара 5 серпня 1990 р. на сторінках «Закарпатської правди» виступив проти звинувачення обласного комітету КПУ, вказував на деструктивну позицію щодо майбуття краю агітопоздів із Івано-Франківщини та Львівщини [62]. А І.Митович 13 квітня 1991 р. в газеті обкому КПУ «Єдинство-плітос» окреслив русинську проблему краю як нову тенденцію політичного розвитку області [63].

Втім повернемося до 1990 р. Потрібно констатувати, що центр етнополітичної арени краю 1990–1991 рр. перемістився в стіни засідань обласної

Ради народних депутатів. Депутатський корпус 21 скликання дещо відрізнявся від попереднього. До обласної Ради були обрані ряд демократично настроєних депутатів, які об'єднались в групу «Демократична платформа» (голова – М.Тиводар). Вже на II сесії обласної Ради народних депутатів 30 травня 1990 р. звучали радикальні патріотичні заклики представників «Демократичної платформи» щодо майбутньої незалежності України і ролі в цьому процесі Закарпаття.

У виступі депутата М.Тиводара вказувалось, що «...доля нашого народу, його майбутнє зовсім не враховується в геополітичних концепціях.» Тому, наголошував виступаючий, потрібно чітко ставити питання про вихід України із складу СРСР, «...бо лише, ставши незалежною державою, ми зможемо вирішити наші екологічні і національні проблеми, в тому числі і Пістрялівської РЛС» [64]. На що головоючий М.Волощук зауважив: «Не знаю чи варто нам ставити це питання на голосування?» А із сесійного залу залунами викрикли: «Не треба!» Все ж питання (під шум в залі) було поставлено на голосування. «За» проголосувало 6 депутатів, «проти» – переважна більшість [65].

Депутатський корпус мислив категоріями звичними для радянської доби. І це зрозуміло, було виключно в їхніх інтересах збереження владних позицій. Суспільно-політично атмосфера найповніше, на наш погляд, ілюструють вислови депутата З.Лендєла. Виступаючи на II сесії 30 травня 1990 р., він стурбовано констатував, що «ситуація практично виходить з під контролю». Депутат розповів про випадок, коли колона мітингуючих, «спрямована людьми під жовто-блакитними прапорами, пішла в наші трудові колективи, увірвалася на завод «Мукачіврилад», меблевий комбінат і завод комплексних лабораторій. І ніхто чомусь не говорить, що цей жовто-блакитний прапор силою вклали в руки директорів меблевого комбінату товаришу Байло Віталію Васильовичу і директорів заводу комплексних лабораторій, і заставляли їх, щоб вони з цими прапорами очолювали колонні» [66]. Виступаючий висловлював обурення з приводу методів, української національної символіки, навіть порівнював ці акції із сталінськими методами щодо інакомислячих.

Наступна III сесія обласної Ради народних депутатів проходила 14 серпня 1990 р. Бурхливі дебати викликала проблема міжконфесійних відносин в краї. Доповідь С.Устича щодо проблеми міжконфесійних відносин в області викликала жваву дискусію [67]. Як результат, обласною Радою було прийнято рішення «Про першочергові заходи по врегулюванню міжконфесійних відносин в області». В цьому документі засуджувались антигуманні дії органів партійної і державної влади в радянську добу на Закарпатті «спрямовані проти греко-католицької церкви та інших релігійних конфесій.» До вирішення питання про передачу храмів у власність релігійних громад рекомендувалось районним і міським Радам народних депутатів передавати культурні споруди в оренду для почергового богослужіння за взаємною згодою релігійних громад. На місцях створювались комісії по врегулюванню конфліктних міжконфесійних відносин. Органам державної влади, громадським організаціям заборонялось втручатись

у діяльність релігійних громад краю [68].

Однак питання почергового богослужіння так і залишилось проблемним. Вже на наступній сесії 18 грудня цей аспект був окреслений у доповіді депутата М.Тиводара. Він відзначив, що у Воловецькому, Тячівському та Хустському районах з цього приводу «мають місце неприємні тертя» і запропонував вирішити питання передачі церковного майна у власність релігійних громад. Втім обговорення питання було перенесено у депутатські комісії, що не сприяло його конструктивному вирішенні [69].

Тим часом гострого звучання набирало питання крайової символіки. З цього приводу виступив депутат І.Бігунець. Він відзначав, що більшість виконкомів районних Рад не внесли своїх пропозицій або висловились за червоно-лазурний, міські Ради Ужгорода і Мукачева та Перечинська і Міжгірська районні Ради за синьо-золотистий, Березівська – за трикольорний в різних варіантах, де всюди був червоний колір. Свалявська районна Рада виступала за срібно-жовтий, Товариство української мови ім. Т.Г.Шевченка за синьо-жовтий, а Товариство карпатських русинів – за біло-синьо-червоний прапор (символіка Російської федерації – М.З.), а словацьке товариство – за червоно-синьо-золотистий колір. ТУКЗ внесло пропозицію затвердити нейтральний прапор – голубий колір, на якому розміщено герб області. Виступаючий І.Бігунець зауважив, що у зв'язку із проживанням на Закарпатті національних меншин доцільно прийняти за основу червоно-синьо-золотистий прапор [70]. Питання викликало гострі дискусії. Депутат М.Джанда щодо проекту Товариства карпатських русинів, що «...то є прапор царської Росії,» а «червоно-синьо-золотистий – це кольори румунського народу.» Тому, доцільно краще всім національностям використовувати свою національну символіку, бо не є логічним «...щоб область приймала якийсь прапор...» [71]. З цього приводу із власними пропозиціями виступали депутати М.Тиводар, В.Химинець, М.Товт, В.Марина, І.Мокрянин [72]. Втім, голосування показало, що не був прийнятний жоден із варіантів, як і рішення щодо кольору ведмеда на гербі. Як зауважив депутат М.Джанда, ведмідь має бути бурим, а не червоним, «...оскільки в Карпатах не водяться червоні ведмеді» [73]. Втім, був затверджений, згідно рішення обласної Ради герб із зображенням «червоного ведмеда, що стоїть на задніх лапах і повернутий вправо» [74]. Крім цього, на згаданій сесії до президії обласної Ради було подано депутатський запит С.Філіпа (89 виборчий округ, м.Тячів) щодо вивчення протягом місяця вересневої Декларації Товариства карпатських русинів щодо повернення області статусу автономної республіки, «а слов'янському населенню національності РУСИН» (так в оригіналі документу – М.З.) [75].

Міжтетнічні проблеми вирішувались на V сесії обласної Ради 29 березня 1991 р. По-перше, депутат М.Товт зауважив про зволікання із перейменуванням ряду населених пунктів краю із компактно проживаючим угорським населенням. Він вказував на причини такої ситуації – недбале оформлення документів на місцях і зволікання Інституту гунгарології [76].

По-друге, гострого звучання набуло «ромське питання.» В сел. В.Березний 16 березня відбулась бійка між жителями «циганської народності» із молоддю селища. Після цього (17 березня) група молоді з Березного збиралась в центрі селища і намагалась відомстити циганам за вчорашні образи. Міліцією було вжито необхідні заходи. Вже 18 числа група циган із 50-100 чоловік «підійшла в центр з пруттями, каміннями з метою знайти лих винуватців за 16 число і розрахуватися.» Цигани почали бити працівників міліції пруттями та каміннями. Було застосовано вогнепальну зброю, поранено 3 циган. Ввечері в таборі було затримано 23 чоловік.

Депутат Ю.Дупко (Ужгородський виборчий округ №6) зауважив, що міліціонери впустили до табору собак, які покусали дітей і старших людей, які не брали участі в бійці. Про це свідчили і самі опитані цигани В.Березного [77]. Проте головуючий сесії висловився категорично: «Ну, напилися і побилися – хай відповідають...Хай розбирається прокуратура серйозно і спокійно, потім ми подивимось». Така ж сама відповідь пролунала і щодо зачитаного М.Джандою звернення від демократичного блоку про звільнення С.Хмари. «Хочуть (представники «Демократичної платформи» – М.З.), хай посилають, а ми не будемо приймати» [78].

Етнополітичні проблеми краю вирішувались наступної сесії 12 липня 1991 р. Були прийняті рішення, важливі для угорської національної меншини краю, «Про відновлення історичний назв окремих населених пунктів області та їх відтворення на мовах інших національностей» та рішення «Про зміни в адміністративно-територіальному устрої області» [79]. Зокрема, відновлення потребували назви сіл Березівського району (с.Грабарів на с.Галабор; с.Заставне на с.Запсонь; с.Зміївка на с.Кідьош; с.Лужанка на с.Астей; с.Нове Село на с.Берегуйфалу; с.Бодолів на с.Бадалово). Потрібно зауважити, що для цього була представлена широка історична та етнодемографічна інформація про дані села [80].

Політична обстановка в Україні змінилась внаслідок серпневих подій 1991 р. 24 серпня стало днем проголошення незалежної Української держави. 30 серпня Указом Президії Верховної Ради України «Про заборону діяльності компартії України» було припинено монополію політичної влади однієї партії. Тому, етнополітична ситуація у кінці вересня 1991 р. набула кризового стану.

12 вересня було прийнято розпорядження про створення обласної ліквідаційної комісії по вирішенню питань щодо звільнення працівників партійних комітетів. Так, працівники парткомітетів звільнялися від займаних посад не пізніше 23 жовтня 1991 р. Однак, пункт №5 розпорядження твердив, що «...працівники, які вивільнилися з партійного апарату, не можуть бути обмеженими в зайнятті будь-яких посад відповідно до їх фахової підготовки та досвіду роботи, на них повною мірою поширюються передбачені трудовим законодавством пільги та гарантії. Будь-яке обмеження їхніх прав та свобод не допускається» [81].

Вже 16 вересня в тексті розпорядження «Про скликання позачергової сесії

обласної Ради народних депутатів» олівцем зверху відзначено: «Терміново!» Відповідно, вказувалось, що перенесену із 30 серпня позачергову сесію скликати в Ужгороді 27 вересня о 10 годині ранку. Головне питання сесії – політична ситуація в області і заходи по виконанню рішень позачергової сесії Верховної Ради України [82].

Отже, в умовах становлення української державності та усунення партійної вертикалі, послаблення впливу республіканського центру особливо актуальними для обласного керівництва стали рецепти Товариства карпатських русинів щодо автономного статусу області. На VII позачерговій сесії обласної Ради 27 вересня звучали наступні ноги: «Нас просто приєднали, я думаю, що нам треба, щоб автономія була наша і за неї треба боротися» [83]. На сесії почалися взаємні звинувачення з боку головоначо М.Волощука і представників «Демократичної платформи.» Зокрема, представники демократичного блоку обласної Ради вказували на протиріччя, коли головуючий говорить про галицьких емісарів і не звертає уваги на московських та київських емісарів [84]. Депутат І.Лутак порівняв потенційність міжнародних конфліктів краї із Молдовою, Грузією, Вірменією, Азербайджаном. А депутат Ужгородської міської Ради В.Фленько зачитав радикальні вимоги народу на зборах біля Народної Ради. Одним із пунктів було заборонення фінансування з бюджету області прокомуністичної газети «Єдинство-плюс» [85].

Робота сесії увінчалась прийняттям рішення «Про політичну обстановку в області до державного перевороту 19-21 серпня 1991 р., в дні і після перевороту та довір'я керівництву обласної Ради народних депутатів.» В тексті документу засуджувалась державний переворот і підтримувалась державна незалежність України. Зокрема, вказувалось і на проблеми звинувачень на адресу обласної Ради «в проповідванні національної усамітненості, протиставлення Закарпаття іншим регіонам України, руйнуванню спільного економічного простору» [86]. А в заяві обласної Ради «Тільки в складі незалежної Української держави!» зазначалось, що образливі і неетичні висловлювання в окремих публікаціях та усних виступах на адресу корінних жителів Закарпаття, звинувачення та консерватизмі, політичній пасивності і байдужості до долі України не мають вагомих підстав. Депутати виступали за територіальну недоторканість України і засуджували твердження окремих активістів громадських формувань, зарубіжних періодичних видань щодо сумніву у акті возз'єднання Закарпаття із Україною [87]. Втім, одночасно із цими заявами була підготовлена і заява до Президії Верховної Ради України щодо включення в порядок денний сесії ВРУ питання «Про створення в Закарпатській області зони вільного підприємництва» (це рішення обрано було прийнято ще 18 грудня 1990 р. – М.З.) [88].

Ситуація дійсно нагадувала «двуликого Януса.» З одного боку, до сесії обласної Ради була надіслана заява демократичних сил Хустщини. Тут вказувалось на недоцільність питання автономії області, а в даній політичній ситуації його провокаційність [89]. З іншого, сесія Мукачівської міської Ради 27 серпня 1991 р. вирішила просити Закарпатську обласну Раду народних

депутатів прийняти рішення про проголошення області «Закарпатським автономним краєм України», а з цього приводу провести обласний референдум. VI сесія Мукачівської районної Ради народних депутатів від 29 серпня вирішила просити Закарпатську обласну Раду народних депутатів клопотати перед ВРУ щодо «надання Закарпатській області статусу автономної республіки в складі держави України і винести дане питання на обласний референдум.» А вже згідно рішення від 14 вересня 1991 р. «Про підтримку ініціативи Мукачівської міської Ради народних депутатів про проголошення Закарпатської області Закарпатським автономним краєм» Мукачівською районною Радою було прийнято рішення пропонуваги обласній Раді проголосити область «...Подкарпатським автономним краєм з правами автономної республіки.» Депутатам районної Ради пропонувалось провести роз'яснювальну роботу на виборчих округах щодо устрою «багатонаціонального автономного краю» [90].

Отже, через протиріччя між прихильниками автономного статусу краю та представниками націонал-патріотичного блоку, які виступали за соборність новонародженої держави, етнополітична ситуація стала критичною. Закарпатська обласна організація НРУ (тоді – голова народний депутат В.Бель) разом із іншими українськими політичними партіями та громадськими об'єднаннями організували біля будинку Народної Ради мітинг, добилися трансляції роботи сесії 27 вересня на площу Леніна (зараз – Народна).

Група мітингуючих ставила намети на площі перед Народною Радою. З боку обласного управління міліції був задіяний загін «омонівців.» У зверненні голодуючих зазначалось: «Реакційна більшість в обласній Раді зганьбила себе під час путчу 19-23 серпня, не дає народу землю, не вирішує питання передачі церков віруючим, хоче створити в краї комуністичне автономне князівство» [91]. Серед групи голодуючих були депутати різних рівнів Л.Караваєвська, М.Ромах, О.Кущин, В.Зилгалов, В.Шерегії; активісти обласних демократичних організацій (В.Пастух, С.Шуфріч, Р.Дикий), «чорнобилька» М.Азьома. На 1 жовтня їх кількість становила 17 чоловік. Головними вимогами голодуючих були: відставка М.Волощука та обласної Ради, створення спеціальної комісії по лоzung про розпуск обласної Ради «є абсолютно безвідповідальним.» У «Зверненні голови обласної обласної Ради народних депутатів до народу Закарпаття» вказувалось, що питання про надання області статусу автономного краю викликало у опозиції особливе невдоволення. М.Волощук заявляв, що «...лікетуючі, серед яких було чимало молодиків напідпитку, блокували усі виходи з будинку обласної Ради...вдавались до методів прямого фізичного насилья...вимагаючи розпуску обласної Ради...» Протягом ночі з 27 на 28 вересня депутати обласної Ради «утримувались як заложники в будинку Ради» [92]. Як відзначив учасник і організатор подій, депутат Закарпатської обласної Ради 1990-1998 рр. М.Джагла, тоді, під час «першої закарпатської обласної революції», під стінами обласної Ради в мітингах і шкестах взяло участь понад

30 тисяч закарпатців. Весь комплекс революційних подій був під силю «тільки потужному Руху, навколо якого згуртувалися усі патріотичні сили» [93].

1 жовтня, на другому засіданні сесії заява про звільнення з посади голови обласної Ради і обльвіконкому М.Волощука була прийнята депутатами. «За» проголосували 101 депутат. Таке ж рішення було прийнято щодо відставки заступника голови обласної Ради Ю.Воробця. Головуючим сесії став І.Грицак [94]. На сесії від голодуючих виступив депутат Ужгородської міської Ради В.Зіггалов. Він зачитав вимоги голодуючих, про які вказувалося вище. Серед них була і вимога підняття над обласною Радою національного прапора України під звуки національного гімну [95]. В.Зіггалов також відтворив картину подій біля обласної Ради, коли особисто йому розбили окуляри. Він відзначив, що біля голови міської Ради, інших депутатів, студента Р.Дикого та студентку медичного факультету, яка нічим не заважала. Депутат констатував, що «фактично на Закарпатті був введений надзвичайний стан» [96].

Після того, як депутат І.Герц запропонував зняти прапор з палатки голодуючих і встановити на будинку Ради, робота сесії була припинена на 20 хвилин; всі виходили «дружно на площу.» Національний прапор українського народу був встановлений на будинку обласної Ради. Після цього вступав кандидат у Президенти Л.Лук'яненко, який змалював перспективу незалежної України. Далі депутат І.Мокрянин запропонував не ставити питання про референдум про автономію, оскільки це – «компартиїні ігри.» А депутатів-угорців закликав діяти як демократи Угорщини і не підтримувати комуністів [97].

В хід пішли взаємозвинувачення депутатів обласної Ради. Депутат Є.Деркач у своїй доповіді звинувачила М.Волощука у знищенні рідної землі, бо це його рука в 1982 р. «поставила підпис» під дозволом на будівництво РЛС в с.Пістрялово Мукачівського району та війського об'єкту в с.Дяково Виноградівського району [98]. Депутат Д.Матіко у виступі відзначав: «...ми вчили ту ідеологію, яку нам диктували марксисты-леніністи Тиводар і Ландовський. (Оплески). А сьогодні ми вже стали демократами.» На це депутат М.Тиводар зауважив, що викладав не історію партії, а спеціальності із етнографії і першої історії і «...якщо неандартальці були комуністами, можливо, що серед комуністів були неандартальці, я не заперечую, то ваших звинувачень я на свою адресу не приймаю» [99]. Депутат В.Жупан зачитав заяву групи робітників та інженерно-технічних працівників Ужгорода. У пункті №3 заяви вказувалося про доручення правоохоронним органам дати повну інформацію про «так звані десанти за перевалом»; бо «...на своїй рідній землі розберемося самі без їх наскоків та їх повчань» (Оплески) [100].

Проф. І.Турияниця звинуватив депутатів у протидії, а не відстоюванні інтересів народу. А член виконкому Товариства карпатських русинів І.Калабішка заявив, що «русини є, були і будуть!» І тут же зауважив, що був у Москві на конференції «по чловечьському достоїнству», де була прийнята резолюція, яку надіслали всім державам Європи та Інституту міжнародного права щодо

проблеми «самоопределенія» народів [101]. Депутат І.Гузинець зачитав телеграми з В.Бичкова, Ільниць, Мукачева, Іршави, Сваляви, Тячева за автономію і повернення національності «русинів» [102]. А депутат ВРУ В.Бедь у своєму вислові вказував, що Україна згодом буде федеративною державою і немає сенсу виступати за автономію. Він закликав депутатів-угорців не втягуватись у міжнаціональний конфлікт, бо «...ви породите такі проблеми, за які угорський народ, який тут проживає, заплає вам очі» [103].

Проте питання автономії дебатувалося наступного дня. Третє засідання сесії обласної Ради стало особливо напруженим. Виступав проф. І.Гранчак, який в історико-ретроспективному підході до проблеми проаналізував перспективу автономії краю для майбуття Закарпаття. Після його виступу пролунали оплески. Після нього виступав В.Зіггалов, який заявив про спекуляцію політичних сил, які б хотіли виграти на проблемі автономізації області. Він також відзначив, що представники рахівського товариства «Гудульщина» заявили, що проведуть свій референдум щодо відокремлення від Закарпаття, їх підтримує і Воловецький район. Депутат Ш.Фодо відзначив, що із вирішенням проблеми автономії ми «зможли би перетворити Закарпаття у другу Швейцарію» [104]. Депутати звертали увагу на настрої мітингуючих біля будинку обласної Ради. Депутат М.Гузов відзначив, що був свідком виклику із натовпу: «...чим дати вам автономію, ми вас всіх переб'ємо.» Він також зауважив, що це було сказано із львівським акцентом [105].

У своєму виступі депутат М.Тиводар чітко висловився, що йде «явна, цілеспрямована від Донбасу до Карпат політика розчленування ще не утвореної дитини». Він вказував, це вигідно чотирьом силам: імперській силі, яка прагне зберегти СРСР; некоммуністичній партійній номенклатурі; нашим сусідам, які на мітингах в Мукачеві висловлювались за приєднання краю до Угорщини та Чехословаччини в рамках автономної Підкарпатської республіки; місцевим «русинам», які орієнтуються на зарубіжні сили і марять міфічною «Русинією» [106].

Дійсно, 1 вересня в м.Мукачеві відбувся мітинг Товариства карпатських русинів «по питанню національного відродження русинського народу і відновлення статусу Підкарпатського краю.» На цьому мітингові вказувалося, що тоталітарний режим утвердив «...політику денационалізації корінного населення русинів і їх неправомірну українізацію.» Мовилось і про «тенденцію духовного закріпачення русинського народу.» Мітингуючі ставили до відома, що в разі виключення питання про автономний статус Закарпаття (під тиском голодуючих на площі) «...ми також оголосимо безстрокове політичне голодування» [107]. У зверненні до депутатів від громадянина В.Сілади говорилось: «Невже ці 100 чоловік, що голодують це і є Закарпатська область?...Працювати треба, а не мітингувати» [108].

Втім робота сесії закінчилась прийняттям рішення «Про статус Закарпаття в складі незалежної України». В цьому документі відзначалося про створення комісії із 38 чоловік по вивченню питання про статус Закарпаття. Вказувалося

на опублікування комісією обґрунтування статусу області в пресі до 30 грудня. Також рекомендувалось винести питання про статус області на обласний референдум [109]. А на сторінках «Новин Закарпаття» вже публікувались проекти декларації про проголошення Закарпаття автономним краєм. Зокрема, формулювання зводились до наступного: «Спираючись на традиції, самобутність, невід'ємне право на одвічне прагнення багатонаціонального населення Закарпаття до самовизначення... « проголосити область автономною в складі України [110].

Створювались нові організації неорусинського спрямування. Товариство православних Закарпаття імені Кирила і Мефодія було утворено 13 квітня 1991 р. Рішення про ресестрацію Статуту воно отримало 19 листопада 1991 р. У Статуті Товариства, зокрема, зазначалось, що серед його завдань є недопущення міжнаціональних і міжконфесійних конфліктів та «сповнення віковичних прагнень русинів до духовного відродження і національного розквіту в єдиній Україні; збереження рідної мови і всіх розмовних діалектів краю» [111]. Ініціативна група «Асоціації нерадикальних демократів», ще не маючи зареєстрований Статут, подала на сесію 15 жовтня 1991 р. власну заяву. В ній вказувалось про необхідність опублікування стенографічного звіту засідання сесії 1-2 жовтня; прийняти рішення про опитування громадян області з приводу державності, національності, державної мови; опублікувати матеріали про «возз'єднання чи приєднання» після визволення краю, оцінити їх правомірність; розглянути кандидатури щодо керівництва області, бо край не може залишатись без керівництва у «теперішній критичний момент» [112]. У резолюції Установчого конгресу Демократичної ліги національностей Закарпаття від 27 жовтня відзначалось про перспективність автономного статусу області через «зростаючі вимоги трудових колективів, національно-культурних товариств, громадських організацій, політичних угруповань, депутатів» [113].

На 5 засіданні сесії 31 жовтня було прийнято рішення «Про проведення обласного референдуму.» У тексті бюлетня для голосування на обласному референдумі вказувалось: «Чи бажаєте Ви, щоб Закарпаття отримало статус автономної території, як суб'єкта у складі незалежної України і не входило в будь-які інші адміністративно-територіальні утворення?» [114]. А ІХ сесія Беретівської районної Ради народних депутатів ще раніше, 14 вересня, прийняла рішення провести 1 грудня референдум про утворення в Беретівському районі угорського автономного округу. Мотивація була наступна: із 85 600 жителів району – 57 100 чоловік є угорцями (66,7%) [115].

Учасники голодування знову виступили із зверненням до сесії. У зверненні вказувалось про «припинення обману народу» і виконання вимог голодуючих, які висувались 27 вересня [116]. З іншого боку, лідери товариств карпатських русинів (В.Сочка), «Відродження» (Е.Кайци), «Рома» (А.Поп), ТУКЗ-КМКС (М.Товт), словацьке товариство ім. Л.Штура (Й.Горват) від 13 жовтня 1991 р. прийняли спільну заяву до Закарпатської обласної Ради, Голови ВРУ Л.Кравчука.

У цій заяві говорилось про наклепи в газеті «Карпатська Україна» та інших виданнях щодо перебігу подій пов'язаних із останньою сесією обласної Ради і мітингів громадськості краю. У пункті №4 заяви пропонувалось поєднати автономію із введнням зони вільного підприємництва на Закарпатті. У кінці документу зазначалось: «...за незалежну Україну та автономне Закарпаття у її складі!» [117].

В таких умовах представники «Демократичної платформи» в обласній Раді народних депутатів прийняли звернення до Голови ВРУ Л.Кравчука. У ньому зверненні вказувалось на протиставлення загальноукраїнського та обласного референдумів, на маніпуляцію населення області, на закладанні міни міжнаціонального протистояння депутатами промосковської, проугорської та прочеської орієнтації 31 жовтня 1991 р. [118]. У документі вказувалось, що Раду «штовхають на незаконні дії, які можуть мати не лише політичні, а й юридичні наслідки.» Головним чином і через те, що «питання референдуму про статус Закарпаття виходить за межі компетенції обласної Ради, порушує ряд статей нині чинної Конституції нашої держави» [119]. Під цим документом стояли прізвища депутатів демократичного спрямування – М.Джанди, М.Тиводара, І.Мокрынина, Л.Караванської, Ф.Пожар, І.Габора, М.Дзямко, І.Гайналь, І.Савчук, Х.Петрише, Є.Деркач.

Ситуація дещо змінилась, як ми відзначали вище, із підготовкою до президентських виборів. На VIII позачерговій сесії 20 листопада 1991 р. дискутувалось, власне, формулювання статусу Закарпаття в тексті бюлетня голосування. Депутат І.Грицак запропонував замінити слово «автономія» на «самоврядна адміністративна територія», як і було запропоновано на зустрічі із кандидатом у Президенти Л.Кравчуком. Відзначимо, що пропонувались різні формулювання: «спеціальна самоврядна територія», «спеціальна автономна самоврядна територія», «самоврядна автономна територія», «спеціальна самоврядна територія Закарпаття» [120]. Після дискусії з цього приводу було прийнято рішення «Про зміни в тексті бюлетня для голосування на обласному референдумі 1 грудня 1991 р.» Таким чином текст (пункт 3 рішення від 31 жовтня) було сформульовано наступним чином: «Чи бажаєте Ви, щоб Закарпаття отримало з закріпленням у Конституції України статус спеціальної самоврядної адміністративної території як суб'єкта у складі незалежної України і не входило в будь-які інші адміністративно-територіальні утворення?» [121].

Що ж показали результати виборів закарпатців? Насамперед, відзначимо, що результати голосування засвідчили переконливу орієнтацію краян на українську державність. За незалежність України проголосувало 90,13% виборців, а 60% віддали свій голос за першого Президента України Л.Кравчука. Результати голосування щодо статусу спеціальної самоврядної адміністративної території краю представимо в окремій таблиці [122].

Таблиця №1
Результати голосування щодо статусу Закарпаття
(референдум 1.12.91 р.)

Кількість бюлетнів для голосування	847 364
Отримали бюлетні	702 324
Взяли участь у голосуванні	700 555 (82,7%)
«ТАК»	546 450 (78%)
«НІ»	128 762
Недійсні бюлетні	25 343

Отже, бачимо, що переважна більшість висловила за статус Закарпаття як спеціальної самоврядної адміністративної території, суб'єкта у складі незалежної України. Проте, у голосуванні не брало участі близько 150 000 виборців, а близько 129 000 проголосувало «проти», недійсними виявились більше 25 000 бюлетнів. Таким чином, 78% – досить умовне число. В дійсності – це трохи більше 60% із всього числа виборців (847 364 чоловік).

Результати референдуму у Беретівському районі щодо утворення угорського автономного округу засвідчили широку підтримку населенням цього проекту. Так, із 61 070 виборців району взяли участь у голосуванні – 53 442 чоловік (87,5%). «За» утворення автономного округу проголосували 43 482 виборців (81,4%). Обласна Рада народних депутатів 6 березня розглянула матеріали про підсумки районного референдуму і прийняла рішення звернутись до ВРУ з проханням утворити Беретівський район у Беретівській угорській автономній області з центром у м.Берегови в складі Закарпатської області та передбачити у Конституції України таку адміністративно-територіальну одиницю як національний автономний округ [123].

Ці результати стали основним мотивом домагання обласним керівництвом внесення змін і доповнень до Конституції України. Була створена робоча комісія обласного комітету (під керівництвом новообраного голови обласної Ради і виконкому М.Крайко), а згодом і «тимчасова творча група» (під керівництвом С.Устича) для підготовки проекту Закону «Про статус спеціальної самоврядної адміністративної території Закарпаття» [124]. Згідно рішення від 24 січня 1992 р. у 1 частині статті 77 Конституції УРСР пропонувалось доповнити словами: «В Україні є спеціальна самоврядна адміністративна територія» [125]. Після цих подій з боку обласної влади еліти розпочалась активна «процедура» домагання більш ширших сфер політико-економічного впливу в контексті автономістських прагнень. А ідеологи неорусинства та представники нечисельних русинських громадських організацій понині продовжують у своїх заявах та деклараціях домагатись імплементації результатів референдуму 1 грудня 1991 р. [126].

Як відзначав вчений-історик І.Поп, «після короткої хвилі активності у 1991 р. маси знову стали апатичними до політичних справ, в «товариствах» і «партіях» розколи, боротьба за лідерство, у деяких політична мімікрія» [127].

На наш погляд, навіть тоді, в 1989-1991 рр., не могло бути справжньої «активності мас». Активність проявляли політичні еліти, а не народні маси. Це слово спотування – данна марксистсько-ленінській методології. «Народ» тільки сприйняв ту лінію, яку вміло застосувала партійно-номенклатурна еліта у протистоянні із новою демократичною, націонал-патріотичною силою.

Без сумніву, можна говорити про суспільні та етнополітичні «хвилі активності». У аналізований період ця хвиля набула різкого підйому. Фактично її можна розглядати в контексті тих суспільно-політичних трансформацій, які охопили всю Центрально-Східну Європу, країни пострадянського простору. Закарпаття, маючи особливості державно-правового статусу через багатовікове перебування в чужих державних організаціях, через крах імперії СРСР, реабілітувало політичне русинство. Цей елемент етнополітики на теренах краю уміло використовували угорська та чехословацька адміністрації. І зараз його (задня асиміляції етнографічної чи мозаїчної складової українського етносу) використовують в Словаччині, Польщі, Угорщині та інших країнах. В умовах розвалу СРСР він прислужився еліті, яка сповідувала партікулярні інтереси і роздмухувала сепаратистські настрої серед населення області. Це протиріччя знайшло наступні канали реалізації: напруження міжетнічних стосунків в краї, етнополітична активізація угорської національної меншини краю, становлення ситуативно спровокованого русинського етнокультурного та політичного руху.

Окремо зауважимо, що надзвичайно важливим джерелом для комплексного розуміння всієї складності та багатовектності етнополітичних процесів початку 90-х років, стали б мемуарні нариси чи спогади учасників цих подій. Потрібно порівнювати різні точки зору та враховувати беззаперечну різновекторність суспільно-політичних орієнтацій тих чи інших особистостей, громадських організацій, політичних партій часів народження української державності. Неупередженим дослідникам, власне, цей елемент стане оптимальним чинником у висвітленні цілісної картини такого важливого моменту в історії нашого краю.

1. Горбатенко В.П. Модернізація українського суспільства у контексті сучасних цивілізаційних процесів. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня докт. політ. наук. – К.: Видавн. центр Ін-ту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 1999. – С.16.
2. Крупник І. Причини врява націоналізма в нашій країні // Психологія національної історії: Хрестоматія / Сост. Ю.В. Чернявська. – Минск: Харвест, 1998. – С.269.
3. Програма нормативного курсу «Етнополітологія» та плани семінарських занять (Методичний посібник для студентів політологічного відділення історичного факультету). Укладач Тиводар М.П. – Ужгород: Видавництво Ужгород. у-ту, 2001. – С.7.
4. Етнополітичний розвиток України: досвід, проблеми, перспективи / Ю.Шаповал (керівник авт. кол.) та ін. – К.: Інститут національних відносин і політології НАН України, 1997. – С.106.
5. Етнографія України: Навч. посібник / За ред. С.А. Макарука. – Львів: Світ, 1994. – С.446-447.
6. Олашин А.В. Історія Закарпаття. Посібник для середньої школи. – Мукачево: ... 161

Мучапівська міська друкарня, 1992. – С.184-185.

7. Там само. – С.186-189.

8. Мудра Ю.І. Наш край – наша історія. Методичний посібник для вчителів та учнів загальноосвітньої школи, ліцеїв, гімназій, ПТУ та середніх спеціальних навчальних закладів. – Ужгород: Видавничо-видавничий комбінат, 1994. – С.339-343.

9. Там само. – С.341-342.

10. Зан М.П. Історіографія проблеми русинства 90-х років XX ст. // Саграїса-Карпатика. Випуск-12. Проблеми вітчизняної та зарубіжної історії. – Ужгород: Копріпрінт, 2001. – С.231-249.

11. Відомчий архів Закарпатської обласної державної адміністрації (далі – Відомчий архів Закарпатської ОДА), ф.195. Закарпатська обласна Рада народних депутатів, оп.14, спр. XI сесія Закарпатської обласної Ради народних депутатів 20 скликання та рішення, прийняті сесією від 29 вересня 1989 року. На 103 аркушах, арк.88.

12. На шляхах перебудови – за гармонізацію міжнаціональних відносин. 3 виступів учасників пленуму // Закарпатська правда. – 1989. – 8 грудня. – С.3.

13. На шляхах перебудови – за гармонізацію міжнаціональних відносин. 3 пленуму обкому компартії України // Закарпатська правда. – 1989. – 9 грудня. – С.1-2.

14. Оновлювати зміст і форми інтернаціонально-патріотичного виховання. Постанова Пленуму обкому компартії України // Закарпатська правда. – 1989. – 16 грудня. – С.1.

15. Наша анкета до пленуму обкому партії. Міжнаціональні відносини: актуальні проблеми // Закарпатська правда. – 1989. – 23 листопада. – С.3-4.

16. Стабілізувати політичну ситуацію. 3 доповіді першого секретаря обкому партії М.Ю. Волощука // Закарпатська правда. – 1990. – 13 травня. – С.2.

17. Відомчий архів Закарпатської ОДА, ф.195. Закарпатська обласна Рада народних депутатів, оп.14, спр. Розпорядження від 31.09.90 №24 «Про міроприємства по організації прийому і розміщенню біженців із Закавказзя», арк.93-95.

18. Там само, спр. Канцелярія. Том І. Листування з Радою Міністрів УРСР по питаннях розвитку народного господарства та соціального розвитку. 4 січня 1990-27 лютого 1990. На 133 аркушах, арк.83-84, 89.

19. Там само, арк.79-81.

20. Там само, спр. XIII сесія обласної Ради народних депутатів 20 скликання та рішення, прийняті сесією від 8 грудня 1989 року. На 163 аркушах, арк.94-95.

21. Там само, арк.95.

22. Там само, спр. XIV сесія обласної Ради народних депутатів 20 скликання та рішення, прийняті сесією від 26 січня 1990 року. На 80 аркушах, арк.79-80.

23. Там само, спр. Протокольне рішення від 21. 11. 89 №17 «Про факти заміни на території окремих районів області інформаційно-вказівних знаків з назвами населених пунктів», арк.360.

24. Етнополітичний розвиток України: досвід, проблеми, перспективи / Ю.Шаповал (керівник авт. кол.) та ін. – К.: Інститут національних відносин і політології НАН України, 1997. – С.97.

25. Ковач Е. Я – за демократію, проти автономії // Закарпатська правда. – 1989. – 29 грудня. – С.2.

26. Відомчий архів Закарпатської ОДА, ф.195. Закарпатська обласна Рада народних депутатів, оп.14, спр. Рішення від 20.06.89 №90 «Про реєстрацію Статуту Товариства угорської культури Закарпаття», арк.38.

27. Там само.

28. Там само, спр. Рішення від 24.12.91 №234 «Про реєстрацію Статуту Товариства угорської культури Закарпаття – ТУКЗ (КМКС) в новій редакції», арк.52.

29. Там само, арк.52-53.

30. Там само, арк.53-54.

31. Там само, спр. Рішення від 20.02.90 №39 «Про реєстрацію Статуту обласного культурно-

освітнього Товариства карпатських русинів», арк.112-115.

32. Там само, арк.106-107.

33. Там само, арк.107-108.

34. Мигович І.І., Макара М.П. Слово за русинів. Науково-публіцистичне видання. – Ужгород: Християнська родина, 1999. – С.18-19; Мишанич О.В. Карпати нас не розлучать: Літературно-критичні статті і дослідження. – Ужгород: Срібна Земля, 1993. – С.198-199; Балета Ю. Політичне русинство і будівництво Української держави // Українські проблеми. – 1994. – №2. – С.67; Майборода О. «Політичне русинство.» Закарпатська версія периферійного націоналізму. – К.: НаУКМА, 1999. – С.10;

35. Сурнін В.Б. Принцип самовизначення нації та особливості його реалізації на Закарпатті в 90-х роках XX ст. // Міжетнічні відносини на Закарпатті: стан, тенденції і шляхи поліпшення: Матеріали науково-практичної конференції / Під загальною редакцією П.В. Токаря. – Ужгород: Госпроахуніковий редакційно-видавничий відділ управління у справах преси та інформації, 2001. – С.140.

36. Відомчий архів Закарпатської ОДА, ф.195. Закарпатська обласна Рада народних депутатів, оп.14, спр. Протокольне рішення від 19.06.90 №8 «Про переведення Закарпатської області на засади господарсько-економічної самостійності і самоврядування», арк.151, 154.

37. Там само, спр. Рішення обвиконкому від 18.09.90 №170 «Про підготовку області до переходу з 1991 року на місцеве самоврядування», арк.40.

38. Мигович І.І., Макара М.П. Вказ. праця. – С.24.

39. Відомчий архів Закарпатської ОДА, ф.195. Закарпатська обласна Рада народних депутатів, оп.14, спр. II сесія обласної Ради народних депутатів XXI скликання та рішення, прийняті сесією. На 88 аркушах. Рішення 30 травня 1990 р. «Про введення на території Закарпатської області середньоєвропейського часу», арк.67; Там само, спр. Розпорядження від 2.04.91 №87, арк.211-214.

40. Там само, спр. Рішення від 26.03.92 №54 «Про порядок обчислення часу на території області», арк.22.

41. Там само, оп.23, спр. Канцелярія. Листування з адміністрацією Кабінету Міністрів України. 24 січня 1994 – 29 липня 1994. На 82 аркушах, арк.42-43.

42. Мишанич О.В. Вказ. праця. – С.233; Балета Ю. Сепаратистські тенденції в сучасному Закарпатті // Культура Українських Карпат: традиції і сучасність / Матеріали міжнародної наукової конференції (Ужгород, 1-4 вересня 1993 року). – Ужгород: Гражда, 1994. – С.65.

43. Відомчий архів Закарпатської ОДА, ф.195. Закарпатська обласна Рада народних депутатів, оп.23, спр. Канцелярія. Том І. Листування з міністерствами, відомствами України про розвиток відповідних галузей. 08 січня 1992 – 02 червня 1992. На 105 аркушах, арк.33.

44. Там само, арк.32.

45. Заява Демократичної Ліги національностей Закарпаття // Новини Закарпаття. – 1992. – 11 січня. – С.2; Обурливий акт вандалізму // Там само. – 14 січня. – С.2; Злочин розкритий і покарано // Там само.

46. Заява з приводу повалення бюста Кошута в м.Тячеві (президія КМКС) // Там само. – 11 січня. – С.2.

47. Варварський вчинок (Правління Товариства карпатських русинів) // Там само. – 14 січня. – С.2.

48. Габор І., Дзюбка М., Шелемба М., Філіп С. Не треба поспішати з висновками... З приводу варварського вчинку по відношенню до пам'ятника Лайошу Кошуту в м.Тячеві // Там само. – 30 січня. – С.2.

49. Там само.

50. Відомчий архів Закарпатської ОДА, ф.195. Закарпатська обласна Рада народних депутатів, оп.14, спр. Розпорядження від 14.01.91 №1 «Про роботу групи по вивченню правомірності питань поставлених у «Декларації» Товариства карпатських русинів та інших громадсько-політичних формувань», арк.1-6.

51. Наша земля – українська // Закарпатська правда. – 1991. – 15 лютого. – С.1,3.
52. Висновки робочої групи облвиконкому по вивченню правомірності питань, що підняті в декларації товариства карпатських русинів ві 9 січня 1991 р. // Там само. – 24 жовтня. – С.1.
53. Мигнович І.І., Макара М.П. Вказ. праця. – С.20.
54. Гранчак І., Болдизар М. Лист до редакції «Новин Закарпаття» // Новини Закарпаття. – 1991. – 30 жовтня. – С.3.
55. Там само.
56. Гранчак І. Вічнозелені галузки Карпатського краю // Там само. – 6 лютого. – С.4-5; Його ж. Автономія: за і проти // Там само. – 6 листопада. – С.4-5; Його ж. Самоврядність: за і проти // Там само. – 28 листопада. – С.4-5; Рушак М., Бойко М. Економіка і самоврядність // Там само. – 30 листопада. – С.6; Габор І. Не гаяти часу // Там само. – 1992. – 23 січня. – С.4; Сабов В. Наше бачення майбутнього Закарпаття // Там само. – 20 лютого. – С.3.
57. Болдизар М. Закарпаття: погляд у майбутнє // Там само. – 1991. – 13 листопада. – С.4-5.
58. Сенько І. Зауваги на полях // Там само. – 21 листопада. – С.5.
59. Макара М. Це раз про тутешняцьку республіку // Там само. – С.4-5.
60. Відомчий архів Закарпатської ОДА, ф.195. Закарпатська обласна Рада народних депутатів, оп.14, спр. VIII позачергова сесія обласної Ради народних депутатів XXI скликання 20 листопада 1991 року. На 13 аркушах, арк.1.
61. Magocsi P.R. The hungarians in Transcarpathia (Subcarpathian Rus') // Вісник Закарпатського угорськомовного Наукового товариства. 2-й рік видання. – Ужгород: Патент, 1995. – С.47-48.
62. Макара М. Дещо про політичну культуру // Закарпатська правда. – 1990. – 5 серпня. – С.2.
63. Наше неосцименое богатство // Едінство-плюс. – 1991. – 13 апреля. – С.2.
64. Відомчий архів Закарпатської ОДА, ф.195. Закарпатська обласна Рада народних депутатів, оп.14, спр. II сесія обласної Ради народних депутатів XXI скликання та рішення, прийняті сесією. Зміст протоколу II сесії обласної Ради народних депутатів XXI скликання від 30.05.90. На 88 аркушах, арк.23, 39-40.
65. Там само, арк.40.
66. Там само, арк.27.
67. Там само, спр. III сесія обласної Ради народних депутатів XXI скликання (перше засідання) від 14.08.90. На 129 аркушах, арк.21-121.
68. Там само, арк.128-129.
69. Там само, спр. I засідання IV сесії обласної Ради народних депутатів XXI скликання від 18 грудня 1990 року. На 251 аркушах, арк.2.
70. Там само, арк.57-59.
71. Там само, арк.61-62.
72. Там само, арк.62-65.
73. Там само, арк.65-66.
74. Там само, спр. Рішення 18 грудня 1990 р. «Про герб Закарпатської області», арк.106-107.
75. Там само, спр. I засідання IV сесії обласної Ради народних депутатів XXI скликання від 18 грудня 1990 року, арк.191.
76. Там само, спр. V сесія обласної Ради народних депутатів XXI скликання від 29 березня 1991 р. На 229 аркушах, арк.121.
77. Там само, арк.122-123; «Романі яг». Історія, культура, право. – Ужгород: Карпати, 1998. – С.55.
78. Відомчий архів Закарпатської ОДА, ф.195. Закарпатська обласна Рада народних депутатів, оп.14, спр. V сесія обласної Ради народних депутатів XXI скликання від 29 березня 1991 р., арк.124, 134-136.

79. Там само, спр. VI сесія обласної Ради народних депутатів XXI скликання та рішення, прийняті сесією від 12 липня 1991 року. На 222 аркушах, арк.182-185.
80. Там само, арк.187-207.
81. Там само, спр. Розпорядження від 12.09.91 №320, арк.111-112.
82. Там само, спр. Розпорядження від 16.09.91 №30 «Про скликання позачергової сесії обласної Ради народних депутатів», арк.123.
83. Там само, спр. VII позачергова сесія обласної Ради народних депутатів XXI скликання (Перше засідання) та рішення, прийняті сесією від 27 вересня 1991 року. На 207 аркушах, арк.10.
84. Там само, арк.59, 62, 81, 91-92, 105, 112.
85. Там само, арк.116, 135.
86. Там само, арк.175-178.
87. Там само, арк.179-180.
88. Там само, арк. 181-182; Там само, спр. I засідання IV сесії обласної Ради народних депутатів XXI скликання від 18 грудня 1990 року. Рішення 18 грудня 1990 р. «Про створення зони вільного підприємництва «Закарпаття», арк.101-102.
89. Там само, спр. VII позачергова сесія обласної Ради народних депутатів XXI скликання (Перше засідання) та рішення, прийняті сесією від 27 вересня 1991 року, арк.202.
90. Там само, арк.195-200.
91. Гаврилів І. Місяць вересень, десять років тому // Срібна Земля. – 2001. – 22 вересня. – С.6.
92. Звернення голови обласної Ради народних депутатів М.Ю.Волощука до народу Закарпаття // Новини Закарпаття. – 1991. – 1 жовтня. – С.1; Ільницький В., Діба О. Волощук зробив свою справу?.. Нотатки з позачергової сесії обласної Ради // Там само. – 2 жовтня. – С.1; Ільницький В.І. Штрихи нашого часу: Публіцистика. – Ужгород: Закарпаття, 2000. – С.54-55.
93. Джанда М. Політичний пасьянс по-закарпатськи, або три жовтневі революції // Нова свобода. – 2001. – 1 листопада. – С.3.
94. Відомчий архів Закарпатської ОДА, ф.195. Закарпатська обласна Рада народних депутатів, оп.14, спр. VII позачергова сесія обласної Ради народних депутатів XXI скликання та рішення, прийняті сесією (Друге засідання) від 1 жовтня 1991 року. На 141 аркуші, арк.2-3.
95. Там само, арк.9.
96. Там само, арк.11.
97. Там само, арк.20-25.
98. Там само, арк.55.
99. Там само, арк.36-38.
100. Там само, арк.58-59.
101. Там само, арк.61-65.
102. Там само, арк.66-68.
103. Там само, арк.101.
104. Там само, VII позачергова сесія обласної Ради народних депутатів XXI скликання (Третє засідання) від 2 жовтня 1991 року та рішення, прийняті сесією. На 88 аркушах, арк.19-29.
105. Там само, арк.37.
106. Там само, арк.32-33.
107. Там само, арк.82-85.
108. Там само, арк.88.
109. Там само, арк.61-64.
110. Декларація про проголошення Закарпаття автономним краєм України (Проект) // Новини Закарпаття. – 1991. – 1 жовтня. – С.4.
111. Відомчий архів Закарпатської ОДА, ф.195. Закарпатська обласна Рада народних депутатів, оп.14, спр. Рішення від 19.11.91 №215 §1 «Про ресестрацію Статуту Товариства

ВИРТУАЛЬНОЕ ПРОСТРАНСТВО ПОЛИТИЧЕСКИХ ПАРТИЙ УКРАИНЫ

Смысл человеческой деятельности состоит в преодолении хаоса. Естественный хаос природы успешно преодолевается естественными науками. Главное средство преодоления социального хаоса - политические партии, нередко сами его порождают. Огромное количество политических партий Украины создано такой хаос, в котором, по шутливому замечанию Л.Д.Кучмы, нельзя разобратся без одного важного и универсального народного средства. Между тем разобратся в этом хаосе политических программ можно при помощи специального анализа.

Объектом нашего исследования стали программы 17 наиболее крупных политических партий Украины, результаты избирательных компаний и отчеты о деятельности их региональных представительств, собранные студентами 3 курса кафедры политологии. Предмет исследования - количественные отношения между основными категориями программ и отчетов. Метод исследования - сравнительный анализ частоты употребления основных категорий программ и отчетов политических партий Украины.

Перспектива исследования - построение виртуального пространства политических партий Украины, позволяющее прогнозировать тенденции политической динамики, создание оптимальных политических блоков, осознания политических интересов Украины в целом.

Сравнительный анализ частоты употребления основных категорий в программах 17 наиболее крупных политических партий Украины позволил построить матрицу коррелятивных зависимостей (см.: Приложение №1). Для построения матрицы был использован контент-анализ 2581 слова, употребляемого в программах партий. Для построения виртуального пространства политических партий особый интерес представляют коэффициенты, показывающие максимальные и минимальные дистанции между партийными программами. Максимальные дистанции обнаружены между программами ПЗУ и СДПУ(о) - 0,229944. Суть программных различий между этими партиями сводится к сравнению следующих программных формул.

«ПЗУ - **домагатиметься** прав, ставить за мету, пропонує, прагне і т.д.»
«СДПУ(о) - **це утвердження** в суспільстві консолідації і згоди, забезпечення демократії».

Если ПЗУ всего лишь добивается прав, то СДПУ(о) уверенно утверждает консолидацию общественных сил. Если ПЗУ выступает против сил представляющих общественную опасность, то СДПУ(о) - гарантирует обеспечение ценностей демократии. Между этими полюсами политического пространства размещен весь пелетон остальных 15 анализируемых партий,

православных Закарпаття імені Кирила і Мефодія», арк.177-194.

112. Там само, спр. Рішення від 22.10.91 №201 «Про реєстрацію Статуту громадсько-благодійної організації «Асоціація неординарних демократів», арк.94-109; Там само, спр. VII позачергова сесія обласної Ради народних депутатів XXI скликання та рішення, прийняті сесією (Четверте засідання) від 15 жовтня 1991 року, На 121 аркушах, арк. 120-121.

113. Там само, спр. Рішення від 19.11.91 №215 §2 «Про реєстрацію Статуту Демократичної ліги національностей Закарпаття», арк.217-218; Там само, спр. VII позачергова сесія обласної Ради народних депутатів XXI скликання та рішення, прийняті сесією (П'яте засідання) від 31 жовтня 1991 року, На 357 аркушах, арк.244; Програма заява Демократичної ліги національностей Закарпаття // Карпатський край. - 1991. - 12 листопада. - С.2.

114. Відомчий архів Закарпатської ОДА, ф.195. Закарпатська обласна Рада народних депутатів, оп.14, спр. VII позачергова сесія обласної Ради народних депутатів XXI скликання та рішення, прийняті сесією (П'яте засідання) від 31 жовтня 1991 року, арк. 83-84.

115. Там само, оп.23, спр. Канцелярія. Том I. Листування з Верховною Радою, Адміністрацією Президента України. 16 січня 1992 - 05 серпня 1992. На 171 аркуші, арк.74.

116. Там само, оп.14, спр. VII позачергова сесія обласної Ради народних депутатів XXI скликання та рішення, прийняті сесією (П'яте засідання) від 31 жовтня 1991 року, арк.248-249.

117. Там само, арк.252-254.

118. «Сподіваємось почути рішучий і справедливий голос на захист...України.» Голови Верховної Ради України Л.М. Кравчуку // Новини Закарпаття. - 1991. - 13 листопада. - С.4.

119. У знак протесту...// Карпатський край. - 1991. - 12 листопада. - С.1.

120. Відомчий архів Закарпатської ОДА, ф.195. Закарпатська обласна Рада народних депутатів, оп.14, спр. VIII позачергова сесія обласної Ради народних депутатів XXI скликання та рішення, прийняті сесією від 20 листопада 1991 року, На 13 аркушах, арк. 1-10.

121. Там само, арк.13.

122. Там само, спр. IX сесія Закарпатської обласної Ради народних депутатів XXI скликання. Перше засідання від 24 січня 1992 року, На 240 аркушах, арк.139.

123. Там само, оп.23, спр. Канцелярія. Том I. Листування з Верховною Радою, Адміністрацією Президента України. 16 січня 1992 - 05 серпня 1992. На 171 аркуші, арк.74.

124. Там само, оп.14, спр. Рішення від 3.12.91 №225 «Про створення робочої комісії обласному по підготовці проекту Закону України «Про Статус спеціальної самоврядної адміністративної території Закарпаття», арк.62-65; Там само, спр. Розпорядження від 17.12.91 №464, арк.47.

125. Там само, спр. IX сесія Закарпатської обласної Ради народних депутатів XXI скликання. Перше засідання від 24 січня 1992 року, арк.233.

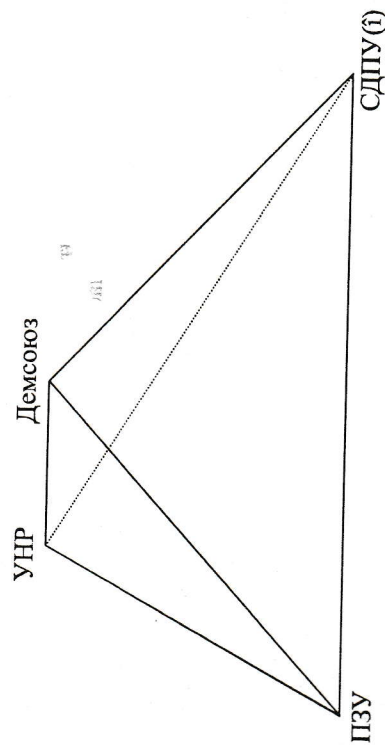
126. Кривський І. Підкарпатські русини і розбудова соборної демократичної України / Руснацький світ: Науково-популярний збірник. Том I (у двох частинах). Частина перша. - Ужгород: Патент, 1999. - С.98; Руснацький світ: Науково-популярний збірник. Т.2 / Русинське науково-освітнє товариство, Карпаторусинський науковий центр; Укладач М.П. Макара. - Ужгород: Вид-во В.Падяка, 2001. - С.120, 126.

127. Поп І. Homo totalitarius? Історія Закарпаття: критичні роздуми // Карпатський край. - 1996. - №5-7. - С.16.

программные формулы которых обеспечивают, поддерживают, создают, обещают, обладают или прекращают разнообразные социальные процессы. Однако, никто, кроме СДПУ(о) не берется так категорично утверждать общественную консолидацию и согласие. Ближе всего к СДПУ(о) программа КПУ (0, 570629), программная формула которой выражается фразой «**припинити** владу власності, відновити монополію...». Обе формулы близки друг к другу именно по степени категоричности.

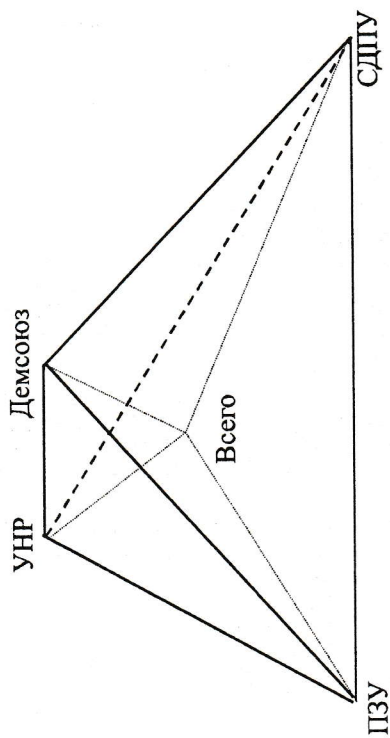
Если программе СДПУ(о) ближе всего программ КПУ, то программе ПЗУ наиболее близка программа ПРП (0,510071), главной особенностью программной формулы является намерение «**забезпечення** політики підтримки в сфері культури». Максимально дистанцированной от программы СДПУ(о) является программа УНР (0,252266), главной отличительной чертой которой является обещание будущего развития украинской культуры. Максимальную дистанцию от программы ПЗУ имеют программные положения Демсоюза (0,303661). Именно максимально дистанцированные друг от друга политические платформы и задают то виртуальное пространство политических партий Украины, в рамках которого умещается все остальное разнообразие (см.: Схема №1).

Схема №1
Принципиальная модель пространства политических партий Украины

Для принципиальной схемы важна центральная точка пространства. Из четырех названных партий ближе всего к этой точке УНР (0,668411), несколько дальше Демсоюз (0,65982), еще дальше СДПУ(о) – 0,594142 и ПЗУ – 0,557411. Таким образом центральная точка пространства расположена на схеме №2, находится на строго измеряемом расстоянии от всех крайних точек пространства политических партий.

Схема №2
Принципиальная модель пространства политических партий Украины

Самой ближайшей к центральной точке пространства находится Партия регионов (0,809147). Программная формула Партии регионов может быть выражена следующей фразой: «**має програму співпраці для розвитку економіки регіонів**». Ближайшие союзники Партии регионов: НДП, УРП и Аграрная партия. Все они содержат в своих программных формулах в качестве ключевого слова – реальное обладание каким-либо реальным ресурсом. Они мало оглядываются на прошлое и меньше других мечтают о будущем. К сожалению, всем отразить их место в двухмерной схеме затруднительно. Поэтому, всем желающим найти место какой-либо из 17 партий на схеме, мы предлагаем обратиться к приложению №2, где вместо коэффициентов корреляции представлены условные дистанции.

Таким образом, построение виртуального пространства политических партий Украины является технологически доступной задачей, осуществление которой возможно уже в ближайшее время. Результат решения такой задачи может стать как наглядным учебным пособием для студентов-политологов, так и для всех, кого интересуют тенденции развития политических партий. На базе виртуального пространства можно делать точные прогнозы и решать задачи для оптимального формирования предвыборных блоков. Особую актуальность эта задача приобретает накануне предстоящих выборов в Верховную Раду Украины.

ПОЛІТИЧНІ ВИБОРИ: НАЧЕРК ДО ТЕОРІЇ ЕЛЕКТОРАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

Вивчення виборчих систем і виборчих процесів є одним із пріоритетних напрямків дослідження сучасної політичної науки. Інтерес до виборчої проблематики обумовлений наступними чинниками:

1. Вибори є зручними для дослідження, оскільки основні параметри виборчого процесу чітко визначені законом, існує різного роду виборча статистика, дослідженням виборів займаються центри по вивченню громадської думки тощо.
2. Виборчі системи і процеси є головною характеристикою демократії. Політичний режим тільки тоді можна вважати демократичним, коли він здатний забезпечити періодичне волевиявлення народу на виборах.
3. Вибори є головною формою політичної участі населення.
4. Виборчі системи і процеси забезпечують легальність і легітимність існуючих органів влади, вони показують рівень довіри громадян до інститутів влади.
5. Виборчі системи і процеси суттєво впливають на стан політичного плюралізму, конкуренцію і характер політичної системи. Вони сприяють збільшенню чи зменшенню кількості партій, структуризації парламенту.
6. Електоральна поведінка, не дивлячись на її обумовленість рядом соціально-політичних факторів, визначається також і характером виборчої системи. Інституціональні характеристики виборчих систем визначають масштаб участі громадян у виборах, можливості впливу виборців на результати голосування і т.д.
7. Вибори відіграють важливе значення для формування і ротації національної політичної еліти.

Умовно дослідження виборчих систем і процесів можна розділити на три основні групи: соціологічні, інституціональні та з позиції теорії раціонального вибору. В соціологічних дослідженнях (електоральна соціологія) основна увага звертається на поведінку виборців і фактори, які її обумовлюють. Як правило, поведінка виборців розглядається в якості змінної, яка обумовлена соціальним станом, етнічним походженням, належністю до релігійної конфесії, тієї чи іншої партії, місцем проживання (місто чи село) і т.д. [3, 4, 21].

Інституціональні дослідження виборчих систем є найбільш поширеними. Вони аналізують комплекс правил, які обумовлюють тип виборчої системи і електоральну поведінку в ній [9, 11, 18, 24]. В даних дослідженнях менше уваги приділяється тому, як формувались виборчі формули, але більш детально описується процес впливу їх на електоральну поведінку, партійні системи, структуру парламенту. Використовується при цьому цілий ряд розроблених в останнє десятиліття емпіричних показників, котрі характеризують різні аспекти

АНАЛІЗ ЕЛЕКТОРАЛЬНОГО /ВИБОРЧОГО/ ПРОЦЕСУ В УКРАЇНІ

виборчих систем: виборча формула, значимість електоральних округів, легальні і діючі електоральні пороги, близькість президентських і парламентських виборів і т.д.

Досить близьким до інституціонального напрямку дослідження виборчих систем і виборчих процесів є дослідження в рамках теорії раціонального вибору. В основу даного підходу покладена теорія «раціональної дії» М.Вебера [2]. Модель раціональної поведінки виборця була розроблена в 50-х роках ХХ ст. Е.Даунсом та М.Фіоріно. Згідно даної моделі, існує прямиий зв'язок між положенням в економіці і результатами виборів: якщо життєвий рівень виборців не погіршується голоси віддаються за тих, хто при владі; якщо стан справ в економіці погіршується – голоси віддаються за опозицію [12, 13, 23].

І. ВИБОРИ В ІСТОРІЇ ЛЮДСТВА

Вибори та голосування як способи народоправства, прийняття спільною рішєнь, обов'язкових для всіх, практикуються в історії людства здавна. В стародавні часи влаштування публічної влади та її функціонування ґрунтувалися на виборності кращих (старших, мудріших, сильніших) членів общини для управління суспільним життям. Це так звана первіснообщинна демократія. Саме на родовій раді, сході дослєх співродичів первісні люди обирали тих, хто має управляти общиною. Первісні форми народного волевиявлення полягали, зокрема, в тому, що на племянній сході люди криком схвалювали або відхиляли якусь пропозицію чи рішення ради старійшин. Народні збори й виявлення спільної волі голосуванням на них, вотування (лат. votum – спільна думка, бажання, воля) – це прояви прямої або безпосередньої демократії.

Витоки представництва, коли громадянин делегує шляхом виборів свої владні повноваження, можна знайти в політичній історії Стародавньої Греції та Стародавнього Риму. «Представницька демократія, – пише Рядов С., – це така форма народоправства, за якої громадяни не беруть безпосередньої участі в управлінні спільнотою й розв'язанні загальних питань, а доручають це своїм представникам (делегатам, депутатам), уповноважують їх репрезентувати їхні інтереси, делегують своє право на належну їм частку влади і, через своїх обранців, впливають на управління державою» [16, С.59]. В Стародавніх Афінах виборними були наступні соціальні інститути: рада чотирьохсот (реформи Солона), а потім п'ятисот (реформи Клісфена), гелєя (суд присяжних), колєгія десяти стратегів, магістратура.

Вибори поступово стають найпоширенішим і найбільш прийнятним способом формування суспільної влади, визнання чийогось авторитету. Таке ставлення до виборів, на думку того ж С.Рядова, дістало вираження в так званих «трьох великих політичних ідеях», сформованих в полісній свідомості – ідеї громадянства, ідеї демократії та ідеї республіканізму. Зміст останньої становили вимоги виборності, змінюваності та короткостроковості магістратур [16, С.60].

Центральними органами Римської республіки (509 р. до н.е.) на той час були: сенат, який обирався громадянами, народні збори, магістрати, народні трибуни. Голосування після обговорення питань у сенаті проводилось розходженням голосуючих у різні боки (дещо схоже походить саме поняття англійському парламенті). До речі, саме від тих часів походить саме поняття «кандидат». У Давньоримській республіці громадянин, який претендував на високу державну посаду, надягав на себе білий одяг (латинською мовою сап-діа) і ходив вулицями, закликаючи громадян віддати за нього свої голоси.

Елементи виборності органів врядування та колективного волевиявлення можна побачити й у суспільствах доби Середньовіччя.

Перші парламенти, до яких громадяни обирають своїх представників виникають в Європі в XI–XIV ст. (кортеси в Іспанії, генеральні штати у Франції, парламент в Англії). Слово «парламент» походить від французького «parler» – говорити, висловлювати думку.

Першим європейським парламентом, який почав працювати на постійній основі, був парламент Англії (в кінці 90-х років XIII ст. почав діяти регулярно). В 1352 році парламент розділився на дві палати: верхню – спадкову палату лордів і нижню – палату общин. А в 1689 році з прийняттям «Білля про права» він остаточно отримав законодавчі права.

У Франції перші Генеральні штати були скликані Філіпом IV Красивим і були лише дорадчим органом, не маючи реальної влади. Крім цього, на відміну від Англії, представницькі збори у Франції скликають нерегулярно: з 1421 по 1439 рік діють постійно, останній раз скликаються в 1614 р., а потім лише в 1789 році. Від сучасних представницьких органів, вважає Каменська Г.В., середньовічні станово-представницькі збори відрізнялися наступними ознаками:

- 1) їх становий характер, обмеженість прав, які, як правило, не були закріплені законом, в тому числі і права законодавчої ініціативи;
- 2) відсутність єдиних правил виборів представників від станів;
- 3) рекомендаційний, а не обов'язковий характер прийнятих рішень;
- 4) нерегулярність скликання;
- 5) обов'язковість виконання наказів виборців (імперативний мандат) [8].

Незважаючи на те, що станово-представницькі збори виникають ще в XII ст., вибори як ліберально-демократичний спосіб організації взаємодійосин політичної влади і громадян, поширюються в деяких країнах Європи та США лише з XVIII ст. Однак, то були не ті вибори, які ми звикли бачити сьогодні. Більше того, історія цілого ряду країн Старого Світу (США, Англія, Франція і т.д.) показує постійну боротьбу різних соціальних груп суспільства за свої виборчі права.

Англія. В Англії на початку XIX ст. процес вибору до парламенту відбувався на досить примітивних правилах. Перш за все, великі міста не мали своїх представників у парламенті, а так звані «гнилі містечка», які ледь існували, обирали свого представника. Це було зручно тим, хто міг купувати голоси

виборців. Були такі міста, де виборчим правом користувались лиш власники будинків, підкупивши яких можна було забезпечити собі обрання. В іншому місті «виборцями визнавали лише тих, хто міг варити собі гарячу їжу» [16, С.63]. Бувало й таке, що обирали тільки мер та правляча корпорація, тобто 15–20 чоловік.

Перша виборча реформа в Англії відбувається в 1832 році. Даною реформою були ліквідовані «гнилі містечка» і створені нові виборчі округи в нових промислових містах. Робітники не отримують виборчих прав, останніми були наділені тільки ті, хто є сплатниками високого прибуткового податку.

Друга виборча реформа відбувається в 1867 році за підтримкою лідера консерваторів А.Дізраелі. Реформі передували організовані виступи громадян, які боролись за свої виборчі права. В 60-х роках була утворена «Ліга реформ», об'єднання, головна мета діяльності якого – загальне виборче право для чоловіків від 21 року. 22 липня 1866 року в лондонському Гайд-парку відбувається масова демонстрація на підтримку виборчих реформ. 3 осені рух отримує масовий характер: в Манчестері на мітингу – 300 тис. чол., в Бірмінгемі – 250 тис. чол., в Глазго – 200 тис. чол. і т.д. Виходячи з того, що реформа була неминучою, уряд приймає новий виборчий закон. Даний закон знижував майновий ценз і збільшував кількість виборців з 1 млн. чол. до 2,5 млн. чол. за рахунок дрібної буржуазії і найбільш забезпечених робочих. В законі зберігся цілий ряд обмежень в виборчих правах.

Третю виборчу реформу проводить уряд У.Гладстона в 1884 році. Реформа 1884 р. надала право голосу робітникам, які наймають квартиру в сільській місцевості і дрібним орендарам.

Практично в цей же час, згідно Конституції Германської імперії (1871 р.) було проголошено загальне виборче право, але до виборів не допускалися жінки, військовослужбовці, молоді до 25 років і т.д. В Пруссії, яка займала 2/3 імперії, діяла трьохкласова виборча система, коли 1 голос юнкерства прирівнювався до 10 голосів робітників. Навіть Бісмарк назвав цю систему «насмішкою над здоровим глуздом».

Тільки в ХХ ст. принцип загального виборчого права успішно починає втілюватися в життя. В Англії, наприклад, з 1918 року «право голосу отримали всі чоловіки від 21 року і жінки від 30 років» [5, С.7]. Сучасні суспільно-політичні вибори, формування органів влади та державного управління шляхом вільного і загального волевиявлення громадян стали незаперечною цінністю суспільства ХХ сторіччя, однією з головних ознак справедливої суспільної структури. Ця норма зафіксована в ряді міжнародно-правових документів. Приміром, ст.21 Загальної декларації прав людини проголошує: «1. Кожна людина має право брати участь в управлінні своєю країною безпосередньо або через вільно обраних представників. 2. Кожна людина має право рівного доступу до державної служби у своїй країні. 3. Воля народу має бути основою влади уряду: ця воля повинна виявлятися у періодичних і не сфальсифікованих

виборах, які мають проводитись при загальному і рівному виборчому праві шляхом таємного голосування...» [6].

Для прихильників класичного ісламу, наприклад, вибори не є гарантією обрання самих достойних. Тому вони віддають перевагу не представницьким органам, а такому інституту як аш-шуро (рада найбільш авторитетних осіб при уряді держави). Ці особи не обираються, а природно виділяються серед інших своїм розумом, досягненнями і запрошуються правителями як радники [20, С.193].

II. Основні принципи проведення та головні процедури виборчої кампанії

Вибори – це передбачена Конституцією та законами форма прямого народовладдя, яка є безпосереднім волевиявленням народу шляхом таємного голосування щодо формування конституційного, якісного та кількісного складу органів державної влади та органів місцевого самоврядування чи обрання та наділення повноваженнями посадової особи [10, С.14].

Основні принципи проведення виборів:

1. Вільні вибори. Це означає, що ніхто не може бути примушений до здійснення волевиявлення.
2. Загальне виборче право. Принцип загальності виборчого права дозволяє всім громадянам держави брати участь у виборах, окрім тих, яким це не дозволяється законом [7]. Виборче право може бути активним (право вибирати) і пасивним (право бути обраним). В більшості країн для участі у голосуванні (активне виборче право) встановлюється вік – 18 років, але може бути і менше (16 років, Бразилія), або більше (20 років, Марокко). Для пасивного виборчого права вік повинен бути дещо вищим: 21 рік, 25 років, 35 років. Існують і такі обмеження пасивного виборчого права як невиборність (певні посадові особи не мають права брати участь у виборах) та несумісність (заборона займати виборчу та державну посаду).

Крім вікового цензу існує і ряд інших виборчих цензів: осліпості, статі, майновий, моральний. Ценз осліпості – це вимога, згідно якої виборче право надається тільки тим громадянам, які проживають у виборчому окрузі: США – 1 міс., Німеччини – 3 міс., Франції – 6 міс., Канади – 12 міс. і т.д. Ценз статі забороняв приймати участь у виборах жінкам. Спочатку ценз статі був відмінений у Новій Зеландії (1893), Австралії (1902), Фінляндії (1906). У країнах-піонерах загального виборчого права жінки отримали право голосу лише після другої світової війни (Франція – 1944 р., Швейцарія – 1971 р., а в деяких країнах іще пізніше: Іспанія – 1977 р., Португалія – 1975 р.).

3. Рівність виборчих прав. Це означає, що:

а) кожний виборець має рівне число голосів;

б) в країні існує єдиний виборчий корпус, тобто виборці не розділені на соціальні чи якісь інші групи;

в) закон встановлює однакові вимоги для висування кандидатів і проведення агітації.

Принцип рівності може бути порушений внаслідок куріальних виборів, коли певна соціальна група має в парламенті фіксоване представництво (наприклад, національні меншини). Але, з іншого боку, куріальні вибори дозволяють репрезентувати інтереси малих соціальних спільнот в парламенті. Інколи принцип рівності порушується внаслідок утворення виборчих округів – виборча географія чи геометрія. «В США її називають «джерімендерінг», від власного імені одного американського губернатора, який використав нарізку виборчих округів в інтересах своєї партії (округ, який він штучно створив, нагадував саламандру) та англійського слова, яке перекладається як «майструвати» [16, С.189].

4. Пряме виборче право. Воно означає, що громадянин голосує безпосередньо за партію чи кандидата. Але інколи вибори бувають і непрямыми. Непрямі вибори бувають 2 видів:

а) виборці обирають виборчу колегію, яка потім робить вибір (наприклад, президента США);

б) багатоступеневі вибори. В даному випадку низові представницькі органи обираються громадянами, а потім вони обирають депутатів вищих рівнів (СРСР, Куба, Ангола).

5. Таємне голосування полягає у неможливості контролю за волевиявленням виборця.

6. Обов'язковість і періодичність виборів означає, що у країні вибори відбуваються через певний термін, визначений Конституцією і законами про вибори.

Головні процедури виборчої кампанії:

Політичні вибори не обмежуються самим тільки голосуванням. Це масова кампанія, широкий комплекс заходів та процедур для формування керівних органів у державі.

Головні з них є наступні:

1. Призначення дати виборів. У більшості країн вибори проводяться у встановлені законом строки. У парламентських республіках вибори за звичайних умов проводяться, коли спливає строк повноважень загальнонаціонального парламенту. Такі вибори називають черговими. Однак, у випадках, визначених законом, парламент може бути розпущений. Тоді призначаються позачергові вибори.

2. Утворення виборчих округів та виборчих дільниць. Вибори проводяться по виборчих округах, які визначаються та встановлюються центральною владою в державі. Виборчим округом називають визначену сукупність виборців певної території, які обирають одну або іншу визначену кількість депутатів. Округ, від якого обирається один депутат, називається одномандатним (уніномінальним), коли ж одразу обирається декілька депутатів – багатомандатним (поліномінальним).

3. Формування виборчих комісій. Функція безпосереднього проведення виборів належить виборчим комісіям. Найчастіше утворюється наступна система виборчих комісій: Центральна виборча комісія, окружні та дільничні виборчі комісії.

4. Складання списку виборців та ознайомлення його з ним.

5. Висування та реєстрація кандидатів. Виборчий процес починається з процедури висування й реєстрації кандидатів. У світі існує кілька способів висування кандидатів:

а) реєстрація через подання у відповідні органи заяви, підписаної самим кандидатом (інколи потрібно, щоб така заява була скріплена підписами певної кількості виборців);

б) висування кандидатів від імені партії, зборів громадян;

в) висування кандидатів, здійснюване у тому є порядку, що й обрання (наприклад, первинні вибори, «праймеріз» в США).

В деяких країнах для того, щоб зареєструватися потрібно внести грошову заставу. Дана норма була введена для того, щоб не давати можливості приймати участь у виборах безвідповідальним кандидатам. Грошова застава залишається на користь держави, якщо кандидат не набирає встановлений законом відсоток голосів. Для висування до парламенту Франції грошова застава – 1000 франків, Канади – 200 канадських доларів, Великобританії – 500 фунтів стерлінгів.

Від моменту реєстрації претендента на обрання на виборну посаду у відповідній окружній комісії для нього формально починається виборча кампанія. Відтепер він набуває статус кандидата в депутати і отримує право на проведення агітаційної кампанії.. Статус кандидата обумовлено законом про вибори.

6. Передвиборча пропаганда і агітація. Починається передвиборча пропаганда і агітація з моменту реєстрації кандидата і закінчується напередодні голосування. У день голосування забороняється будь-яка передвиборча агітація. В різних країнах різним є термін, коли забороняється оголошувати в ЗМІ результати соціологічних досліджень та опитувань громадської думки про рейтинг партій, виборчих блоків, окремих кандидатів.

7. Голосування. Кульмінаційним пунктом усієї виборчої кампанії є голосування. Голосування може бути очним, коли сам виборець безпосередньо голосує, і заочним, коли його волю реалізують інші особи (по довіреності), можливе голосування поштою. Такою формою голосування у Великобританії, Німеччині, Данії користуються 10% виборців.

Голосування може бути обов'язковим і необов'язковим. У більшості країн світу участь у голосуванні вважається особистим правом виборця, який може вільно розпоряджатися ним на свій розсуд. Разом з тим існує і практика обов'язкового голосування. Законодавством ряду країн (Австрія, Бельгія, Греція, Данія, Італія, Нідерланди і т.д.) голосування розглядається як громадянський обов'язок виборця і за його невиконання накладаються адміністративні санкції. За неявку на вибори суд може позбавити громадянина прав виборця. А в такому

випадку він не матиме права працювати в державній та муніципальній службах. Можливий грошовий штраф: Єгипет – 1 долар США, Туреччина – 14 доларів США, Люксембург – за повторну неявку – 240 доларів США, Бельгія – 25 франків. Можливе тюремне ув'язнення від одного місяця до року (наприклад, Мексика, Пакистан, Греція). В Італії участь у голосуванні призводить до морального осуду [20, С.210].

8. Підрахунок голосів та визначення результатів. Це одна із важливих стадій виборчого процесу. Адже недаремно говорять: «Не має значення як голосують, все залежить від того, як рахують голоси». Підрахунок голосів виборців залежить від виборчої формули і обумовлений законодавством. Слід відзначити, що існують виборчі системи, де підрахунок голосів робити дуже важко (наприклад, система альтернативного голосування, яка діє в Австралії, система обмеженого голосу в Японії).

Іноколи вибори визнаються такими, що не відбулися. В такому випадку проводиться повторне голосування.

Але досить часто реально виявлення спотворення порушеннями при підрахунку голосів [14].

Класифікація таких порушень може бути наступною:

а) Купівля порожніх бюлетенів. Вперше виникає в американській практиці. Сутність полягає в тому, щоб за певну плату виборець вніс і опустив в урну попередньо відмічений бюлетень, а свій чистий віддав «покупцю». А відтак цикл повторюється знову.

б) Заміна ящиків для голосування. Метод, який кардинально вирішує результати голосування. Його сутність полягає в тому, що до підрахунку голосів виборча урна заміняється на іншу, яка вже заповнена потрібними бюлетенями. Заміна відбувається при перенесенні урни чи виключенні світла. В основному метод використовується в сільській місцевості.

в) Перепис результатів голосування. Перепис може відбуватися як на рівні протоколів, так і на рівні бюлетенів. І відбувається, як правило, там, де спостерігачі не вимагають копії протоколів результатів голосування на дільницях.

г) Вкидання потрібних бюлетенів.

д) Маніпуляція при підрахунках.

е) Ліквідація (виймання) бюлетенів. Виймання бюлетенів робиться двома способами. По-перше, методом фізичного знищення бюлетенів, коли шляхом проставлення потрібні бюлетені. І, по-друге, методом псування бюлетенів шляхом проставлення в бюлетені додаткової помітки. В такому разі, як відомо, бюлетень стає недійсним.

В електоральній практиці є ряд методик виявлення таких порушень, які успішно застосовуються в виборчій кампанії.

III. Типи виборчих систем

В сучасній політичній науці є ряд підходів до трактування виборчої системи. По-перше, виборча система ототожнюється з виборчою формулою, механізмом перетворення голосів у мандати. По-друге, виборча система асоціюється з трьома елементами: структурою виборчого округу, структурою голосування, виборчою формулою. По-третє, з точки зору конституційного права. В даному випадку під виборчою системою розуміють сукупність встановлених законом правил проведення виборів, регламентів здійснення конкретних процедур виборчої кампанії, способів визначення результатів голосування.

На сьогоднішній день існує більше, ніж 150 різновидів виборчих систем. Головною ознакою, що відрізняє одну виборчу систему від іншої, є порядок визначення результатів виборів. Якщо взяти дану ознаку за критерій класифікації, то можна виділити наступні основні типи виборчих систем: мажоритарну, пропорційну та змішану (дехто говорить лише про мажоритарну і пропорційну). Інші модифікації утворюються в результаті поєднання цілого ряду факторів: наявність преференцій, одиночне чи кумулятивне голосування, структура виборчих округів і т.д.

Мажоритарна виборча система. Суттєвою ознакою мажоритарної (від франц. *majorité* – більшість) виборчої системи є те, що результати голосування визначаються за ознакою більшості. Мажоритарна система передбачає поділ території країни на одно- чи багатомандатні округи, в кожному з яких балотується певна група кандидатів. Найпоширенішими різновидами цієї системи в сучасних демократичних і перехідних державах є мажоритарна система абсолютної та відносної більшості, система альтернативного голосування та система обмеженого голосу [1, С.47]. Відповідно до мажоритарної системи абсолютної більшості, обрання кандидата стає можливим, якщо його підтримали щонайменше 50% виборців, які взяли участь у голосуванні, плюс ще хоча б один голос.

Згідно мажоритарної системи відносної більшості (називають її також плюральною) [17, С.12] перемогти отримує кандидат, який набирає відносно найбільше голосів виборців. Її часто називають системою «першого, хто прийшов і отримав пост» («first past the post»). Дана система використовується при виборах президента (Колумбія, Коста-Ріка, Домініканська республіка, Ісландія, США), виборах нижньої палати парламенту (Великобританія, Канада, США, Японія).

Система альтернативного голосування поєднує в політичному відношенні особливості одностуровової системи відносної більшості і абсолютної більшості при двостурововому голосуванні. А оскільки в умовах балотування трьох чи більше кандидатів набрати більше 50% голосів майже неможливо, то за такої системи кожен виборець повинен не вибирати з багатьох кандидатів одного, а проранжувати (1, 2, 3, ..., n) всіх кандидатів. Якщо жоден з них не отримає абсолютну

більшість (50%+1) перших місць, то з боротьби виключається кандидат, який здобув найменше перших преференцій, а інші позиції розподіляються між тими, хто залишився у списку. І ця процедура відновлення аутсайдерів продовжується поки один із кандидатів не набере більше половини голосів. Ця система передбачає дуже складну схему підрахунку голосів, а тому потребує потужного комп'ютерного забезпечення виборчих дільниць.

Система обмеження голосу передбачає утворення, наприклад, п'ятимандатних округів (Японія). При цьому виборець має тільки один голос, тобто може вибрати тільки одного кандидата.

Пропорційна виборча система. Проекти пропорційних виборчих систем вперше були запропоновані в 40-х роках XIX ст. американцем Т.Джильпіном та швейцарцем Віктором Консдераном [15, С.119].

Пропорційне представництво виходить з ідеї, що вплив партії має відповідати числу виборців, які голосують за неї. Пропорційна виборча система вперше була застосована в Бельгії у 1889 році, а з кінця XIX ст. вона набула поширення в багатьох країнах світу [16, С.62]. Ця система ґрунтується на пропорційній відповідності між кількістю завойованих голосів та числом отриманих мандатів. За пропорційної системи утворюються великі багатомандатні округи. Вибори є суто партійними, тобто партії, які приймають участь у виборах, формують виборчі списки, за які і голосують виборці. У певних випадках громадянам надається можливість окремо визначити своє ставлення до кандидатів всередині списку однієї партії. Найбільш поширеними є пропорційні системи закритих загальнонаціональних списків та закритих регіональних списків, а також пропорційна система з преференціями [22, С.65].

Пропорційна система загальнонаціональних партійних списків (ПСЗПС) застосовується в Нідерландах, Ізраїлі, Україні, Росії. Особливістю цієї системи голосування є те, що виборці всієї країни мають право віддати свій голос за представників однієї з політичних партій, об'єднавши тощо, а депутатські мандати розподіляються пропорційно набраним кожним партійним об'єднанням, партією чи блоком голосів виборців у масштабах всієї країни.

Пропорційна система регіональних партійних списків чи регіонального розподілу мандатів (ПМРПС). Застосовується в Данії, а також при виборах половини депутатів нижньої палати парламенту Німеччини. Особливістю цієї системи є те, що виборці голосують за представників однієї партії чи блоку, партіями у цьому регіоні мандати розподіляються окремо, відповідно до набраних припадають на цей регіон. За такої системи партії змушені включати до партійних списків якомога більше місцевих політиків, а значить регіони будуть представлені в парламенті. Наприклад, якби в Україні у березні 1998 року мандати розподілялись не на загальнонаціональному, а на регіональному рівні та, зважаючи на відомо зараз результати голосування, у разі розподілу мандатів між партіями в кожному регіоні на підставі співвідношення між тими партіями і блоками, які в цьому регіоні набрали 4% голосів і більше, а також із

застосуванням методу розподілу мандатів Т.Хейра (згідно з Законом України «Про вибори народних депутатів України»), розподіл мав би бути дещо інакшим (див. табл.1) [22, С.71].

По-перше, за регіональним розподілом мандатів депутатські мандати б отримали представники не 8, а майже вдвічі більшої кількості партій.

По-друге, за цією схемою дещо більше мандатів отримала б партія-лідер – КПУ і дещо менше – всі інші партії переможці. Більше того, блоки «Грудова Україна», «Національний фронт», «Аграрна партія» отримали б стільки ж мандатів, як і СДПУ(о), але за чинною системою вони не отримали жодного місця.

Таким чином, дана виборча система сприяє послідному партійної структуризації суспільства з традиційною системою територіального представництва.

Аналізуючи пропорційну систему, слід зупинитись на тому, як розподіляються мандати. Для цього вираховується виборча квота (виборчий метр) – найменше число голосів, яке необхідне для обрання одного депутата.

Виборча квота може розраховуватись:

$$а) \text{ за найбільшим залишком: квота Т.Хейра} = \frac{\text{голоса}}{\text{місця}}$$

$$\text{квота Хагенбах-Бішофа} = \frac{\text{голоса}}{\text{місця}+1}$$

$$\text{квота Імперіалі} = \frac{\text{голоса}}{\text{місця}+2}$$

$$\text{Друл квота} = \frac{\text{голоса}}{\text{місця}+1} + 1;$$

б) за найвищим середнім: дільники Д'Хонта – 1, 2, 3, 4, 5, 6 і т.д.; дільники Сент-Лаге – 1, 3, 5, 7, 9 і т.д.; модифіковані дільники Сент-Лаге – 1, 4, 3, 5, 7, 9 і т.д.

Кожна з вище приведених формул по-різному впливає на розподіл місць у парламенті. Найпростіший спосіб визначення квоти (Q) запропонував англієць Т.Хейр близько ста років тому. Його сутність полягає у діленні загальної кількості поданих по даному виборчому округу голосів (x) на кількість мандатів (y):

Наприклад. По округу подано 100 тис. голосів за 4 партії: А – 56 тис., Б – 24 тис., В – 15 тис., Г – 5 тис. Округ має 5 мандатів. Згідно формули Хейра

$$Q = \frac{56000 + 24000 + 15000 + 5000}{5}$$

Місця між партіями будуть розподілені наступним чином: А = 56000 : 20000 = 2 місця (залишок 16 тис. голосів); Б = 24000 : 20000 = 1 місце (залишок 4 тис. голосів); партії В (15 тис. голосів) і Г (5 тис. голосів) місць не отримають.

Таким чином, формула дала змогу розподілити 3 місця, а інші 2 будуть розподілятися за додатковими правилами. Недолік формули Т.Хейра полягає в тому, що після визначення квоти значна кількість місць залишається нерозподіленою.

Таблиця №1

Умовний розподіл депутатських мандатів до Верховної Ради за пропорційною системою регіональних партійних списків

Партія	Регіони											Всього				
	Компартія України	Народний Рух України	Блок Соціалістичної та Селянської партій	Партія зелених	НДПУ	Громада	ПСПУ	СДПУ(о)	АПУ	Трудова Україна	Нафтопронт		Вереса, Україно	Реформи і порядок	Партія праці і ліберальна партія	Партія «Союз»
Крим	6	1	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	10
Вінницька	3	1	2	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	8
Волинська	1	1	1	1	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	5
Дніпропетровська	7	1	0	0	9	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	17
Донецька	13	0	0	1	0	2	0	0	5	0	0	0	2	0	0	23
Житомирська	2	1	1	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	6
Закарпатська	1	1	0	0	0	0	3	0	0	0	0	0	0	0	0	5
Запорізька	5	0	1	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	9
Івано-Франківська	0	2	0	0	1	0	0	1	0	2	0	0	0	0	0	6
Київська	2	1	2	1	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	8
Кіровоградська	2	0	1	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	5
Луганська	8	0	1	1	0	0	1	0	0	1	0	0	0	0	0	12
Львівська	1	5	0	0	0	0	1	1	0	2	0	2	0	0	0	12
Миколаївська	3	1	0	1	1	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	6
Одеська	6	1	1	2	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	11
Полтавська	3	1	3	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	8
Рівненська	1	2	1	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	5
Сумська	2	0	1	1	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	6
Тернопільська	0	2	0	0	1	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0	5
Харківська	8	0	1	1	2	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	14
Херсонська	3	0	1	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	6
Хмельницька	2	1	2	0	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	7
Черкаська	2	1	3	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	7
Чернівецька	1	1	1	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	4
Чернігівська	3	0	2	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	6
м.Київ	3	2	1	2	0	0	1	1	0	0	1	1	0	0	0	12
м.Севастополь	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2
Всього по регіонах	90	26	26	16	12	11	11	6	7	6	6	2	3	2	1	225
Реально обрано	84	32	29	19	17	16	14	14	0	0	0	0	0	0	0	225

Тому, в деяких країнах для того, щоб визначити квоту, до дільника додають одиницю, а то й дві: $Q = \frac{X}{Y+1}$ (квота Хагенбах-Бішофа); $Q = \frac{X}{Y+2}$ (квота Імперіалі).

Якщо наші умови залишити такими ж самими, то згідно формули Хагенбах-Бішофа, виборча квота дорівнюватиме вже 16,6 тис. чол. $\left(\frac{100000}{6}\right)$. В даному випадку розподіленими будуть 4 місця: партія А – 3 місця; Б – 1 місце; В і Г – місць не отримують.

Використавши для визначення квоти формулу Імперіалі, можна буде розподілити всі 5 місць. Квота Імперіалі $= \left(\frac{100000}{5+2}\right) = 14,3$ тис. чол. (А – 3 місця; Б – 1 місце; В – 1 місце; Г – місце не отримує).

Обчислюючи квоту методом дільників (метод найбільшої середньої) знову таки отримаємо нову квоту. Найбільш поширений метод математика Д'Хонта (Росія, Польща, Болгарія, Португалія, Німеччина). При такому обчисленні квоти голоси, подані за кожну партію, діляться на ряд послідовних чисел: 1, 2, 3, 4 і т.д. Частки від ділення слід розташовувати у зменшуваному порядку. Квотою буде частка від ділення, що знаходиться на тому місці, яке відповідає кількості місць у парламенті.

Дільники	Число голосів			
	партія А	партія Б	партія В	партія Г
1	56 тис. (I)	24 тис. (III)	15 тис. (V)	5 тис.
2	28 тис. (II)	12 тис. (VI)	7,5 тис.	2,5 тис.
3	18,6 тис. (IV)	8 тис. (VII)	5 тис.	1,6 тис.

Числовий ряд в даному випадку буде наступним:

56 тис.	28 тис.	24 тис.	18,6 тис.	15 тис.	12 тис.
I	II	III	IV	V	VI

Згідно формули Д'Хонта, виборча квота дорівнює 15 тис. голосів виборців.

Розподіл місць буде наступним:

A=56:15=3 місця (залишок 11 тис.)

B=24:15=1 місце (залишок 9 тис.)

B=15:15=1 місце

Г – місце не отримує.

В деяких країнах цей метод удосконалили, використовуючи непарні дільники: 1, 3, 5, 7, 9 і т.д.

Використання різних формул обчислення квоти приводить до того, що залишаються надлишкові голоси. Для розподілу мандатів по залишкових голосах використовують додаткові правила:

1. Найбільшого залишку. Нерозділені по квоті місця отримують партії, які мають найбільші залишки. За системою Т.Хейра в наведеному прикладі це партія А

і В, яка не мала мандата. Б і Г такого права не отримують. Таким чином, для партії Г депутатське місце дорівнює 24 тис. поданих голосів, А – 18,6 тис., В – 15 тис.

2. Правило найбільшого виборчого числа. Міся, що не розділені по квоті, віддаються партіям, які набрали найбільшу кількість голосів.

3. Сумуються залишки голосів по країні, розраховується нова квота і, таким чином, розподіляється залишок місць.

4. Міся віддаються партіям пропорційно до залишку їх голосів.

Важливе значення для пропорційної виборчої системи має те, як розподіляються місця серед кандидатів всередині списку. Існує 3 основні варіанти розподілу:

1. Принцип черговості кандидатів у списку, який визначається, як правило, партійним з'їздом чи партійною конференцією.

2. Преференціальний вотум. Він дозволяє виборцю підтримувати ту чи іншу партію і, разом з тим, віддати перевагу кандидатам у списку, пронумеровавши його. В даному випадку обраним є той, хто набирає у списку більше преференцій.

3. Панашаж (з франц. – строкацій) – це право виборця голосувати за кандидатів із різних списків.

В більшості країн, де існує пропорційна виборча система, для зручності роботи парламенту встановлюється виборчий (електоральний) бар'єр, тобто мінімальна кількість голосів виборців, необхідна для того, щоб партія змогла прийняти участь у розподіл депутатських мандатів. Виборчий бар'єр порушує ідею пропорційності, але він сприяє структуризації партійно-політичних інтересів, сприяє ефективній роботі парламенту. В різних країнах світу виборчим законом електоральні бар'єри встановлено різноманітні: Нідерланди – 0,67%, Ізраїль – 1%, Данія – 2%, Аргентина – 3%, Болгарія, Україна – 4%, Росія – 5%, Єгипет – 8%, Туреччина – 10%. В деяких державах, якщо на виборах утворюється партійний блок, то законом передбачено підвищення електорального бар'єру. Наприклад, виборчий бар'єр в Угорщині – 5%, якщо утворено блок з двох партій – 10%, з трьох – 15%.

Як впливає виборчий бар'єр на розподіл місць в парламенті, можна побачити, проаналізувавши результати виборів до Верховної Ради України 1998 р. 330 партій, які брали участь у виборах, виборчий бар'єр подолали 8.

При перерахунку голосів у мандати використовувалась методика Т.Хейра. За списки 8 партій, які подолали виборчий бар'єр, проголосувало 17 481 593 виборці, отже, виборча квота складає 77 695 голосів.

Для того, щоб уявити кількість мандатів, яка може бути «розпорошеною» між партіями, що не подолали бар'єру, український політолог Томенко М. [19] робить наступні підрахунки. Умовою підрахунку є те, що виборчий бар'єр відсутній. В такому разі до загальної кількості голосів, поданих за списки партій та блоків (24 352 983), додаються голоси тих, хто не підтримав жодної партії і, таким чином, визначається виборча квота, яка буде дорівнювати 102 046 голосів. За такої квоти і без виборчого бар'єру розподіл місць у парламенті буде дещо іншим (див. табл.2). Наведені у табл.2 цифри показують, що партії, які пройшли в парламент, дістали за рахунок тих, які не подолали бар'єру, таку кількість мандатів: КПУ – 20, НРУ – 7, блок СПУ–СелПУ – 7, ПЗУ – 5, НДП – 4, «Громада» – 4, ПСПУ – 3, СДПУ(о) – 4.

Кількість додаткових мандатів, одержаних партіями-переможцями за рахунок партій і блоків, що не пройшли 4% бар'єр

№ п/п	Партія, виборчі блоки	Кількість голосів та мандатів, здобутих на виборах		Кількість мандатів, одержаних без врахування 4% бар'єра	Кількість мандатів, одержаних за рахунок тих, що не подолали 4% бар'єр
		голосів	мандатів		
1.	Комуністична партія України	6 550 353	84	64	20
2.	Народний Рух України	2 498 262	32	25	7
3.	«За правду, за народ, за Україну!»	2 273 788	29	22	7
4.	Партія зелених України	1 444 264	19	14	5
5.	Народно-демократична партія	1 331 460	17	13	4
6.	«Громада»	1 242 235	16	12	4
7.	Прогресивна соціалістична партія України	1 075 118	14	11	3
8.	Соціал-демократична партія України (об'єднана)	1 066 113	14	10	4
9.	Аграрна партія України	978 330		10	-
10.	«Реформи і порядок»	832 574		8	-
11.	«Трудова Україна»	813 326		8	-
12.	«Національний фронт»	721 966		7	-
13.	«Партія праці та Ліберальна партія – разом!»	502 969		5	-
14.	«Вперед, Україно!»	461 924		5	-
15.	Християнсько-демократична партія України	344 826		3	-
16.	«Блок Демократичних партій – НЕП...»	326 489		3	-
17.	Партія національно-економічного розвитку України	250 476		3	-
18.	«Слон – Соціально-ліберальне об'єднання»	241 367		2	-

ВИБОРЧІ СИСТЕМИ В КРАЇНАХ СВІТУ

Країна	Виборча система, нижня палата	Число місць	Число округів	Рік прийняття виборчої системи	Максимальний строк між виборами	Рік отримання жінками виборчого права	Виборча система, верхня палата	Виборча система, готова держава
Австралія	М/АГ	148	148	1918	3	1902	Пр/ОПГ	Призн.
Австрія	Пр/НС	183	9	1919	4	1919	НВ	ПВ
Бельгія	Пр/НС	150	30	1899	4	1948	Зміш.	Спад.
Великобританія	Пл	659	650	13 ст.	5	1918	Спад. Призн.	Спад.
Венесуела	Пр/НЗ	200	23	1958	5	1946	Пр.	ЗВ
Греція	Пр/НС	300	56	1965	4	1952	НВ	ПВ
Данія	Пр/НЗ	179	19	1920	4	1915	-	Спад.
Домініканська Республіка	Пр/НЗ	149	27	1966	4	1954	Пр	ЗВ
Ізраїль	Пр/НС	120	1	1948	4	1948	-	ПВ
Індія	Пл	543	543	1950	5	1919	НВ	ПВ
Ірландія	Пр/ОПГ	166	42	1920	5	1918	НВ	ПВ
Іспанія	Пр/НС	350	52	1977	4	1977	Пр	Спад.
Італія	Пр/НЗ	630	32	1946	5	1946	Пр	Спад.
Канада	Пл	301	301	1976	5	1920	Призн.	Призн.
Колумбія	Пр/НЗ	199	23	1968	4	1957	Пр	ЗВ
Нідерланди	Пр/НЗ	150	1	1918	4	1922	НВ	Спад.
Нова Зеландія	Пл/Пр	120	65/1	1996	3	1893	-	Призн.
Норвегія	Пр/НС	165	19	1921	4	1909	НВ	Спад.
Португалія	Пр/НС	230	20	1976	4	1975	-	ЗВ
Росія	Пл/НС	450	225/1	1993	4	1917	НВ	ЗВ
США	Пл	435	435	1788	4	1919	Пл	ЗВ
Туреччина	Пр	550	67	1961	5	1934	б/л. Пр	ПВ
Філіппінська Республіка	Пр/НС	200	15	1906	4	1906	-	ЗВ
Франція	Пр/НС	577	104	1986	5	1944	НВ	ЗВ
ФРН	Пр/Пл	672	328	1949	4	1919	НВ	ПВ
Швейцарія	Пр/НС	200	26	1919	4	1971	Пр	ПВ
Швеція	Пр/НЗ	349	28	1909	3	1918	-	Призн.
Шрі-Ланка	Пр	225	196/1	1978	6	1949	-	ЗВ
Японія	Пл/ОПГ	500	300/11	1947	4	1946	Зміш.	Спад.
Україна	Пл/Пр	450	225/1	1997	4	1917	-	ЗВ

Позначення в таблиці: Пл – палатна система виборів; Пр – пропорційна система виборів; М – мажоритарна система виборів; АГ – система виборів з альтернативним голосом; НС – система виборів по розподілу місць за найбільшим залишком; ОНГ – система виборів з одним голосом, який не передається; ОПГ – система виборів з одним голосом, який передається; НВ – непрямі вибори; ПВ – прямі вибори; ЗВ – загальні вибори; Спад. – голова держави успадковує владу; Призн. – голова держави призначається; Зміш. – змішана система формування; – відсутня друга палата.

Третій тип виборчих систем, які застосовуються в електоральній практиці, дістав назву **змішаних**. Їх сутність полягає в тому, що частина депутатів обирається за пропорційною системою, а частина – за мажоритарною. Співвідношення мажоритарного і пропорційного елементу може бути різним: 50/50, 25/75 і т.д.

Аналіз виборчої системи можна робити, виходячи з наступних критеріїв:

- тип виборчої системи;
- спосіб визначення більшості на виборах;
- тип виборчих округів;
- наявність бар'єру проходження партійного списку;
- наявність преференцій;
- алгоритм розподілу залишків голосів;
- нижня межа виборчої активності для визначення виборів такими, що відбулися.

Взявши за основу деякі з цих критеріїв, можна побудувати порівняльну таблицю виборчих систем в деяких країнах світу (див. табл. 3).

Основні критерії оцінки ефективності виборчих систем є наступні:

1. Забезпечення справедливого представництва інтересів різних груп громадян.

Найкраще такий принцип реалізується за простої системи партійного представництва (пропорційна система), коли практично відсутній виборчий бар'єр: Нідерланди – 0,67%, Ізраїль – 1%.

Найгірше принцип справедливого представництва реалізується за мажоритарної системи відносною більшістю, особливо в країнах з неусталеною мультипартійною системою. Наприклад, парламентські вибори в Україні в 1998 році у виборчому окрузі №70 (м. Ужгород). Загальна кількість виборців в окрузі – 166 тис. 622 чол. Результати виборів:

1. Бараннік Н.П. – 3,76%
2. Баранчик І.І. – 14,17%
3. Бель В.В. – 8,39%
4. Берез І.І. – 3,69%
5. Бойчук Н.І. – 3,59%
6. Бурак М.І. – 1,72%
7. Кривоцов О.П. – 0,82%
8. Орос О.М. – 1,26%
9. Піпаш В.В. – 5,33%
10. Федака П.М. – 2,73%
11. Чорба П.П. – 2,75%
12. Шуфрич Н.І. – 16,8%

Отже, переможцем став кандидат, якого підтримали тільки 16,8% тих, хто прийшов на виборчі дільниці. А якщо брати співвідношення до всіх виборців округу, то ця цифра буде ще меншою (10%). Тобто, в даному випадку інтереси 90% виборців даного округу ніяк не будуть представлені в парламенті.

2. Сприяння політичній структурі суспільства. Взаємодія між партійними і виборчими системами вперше була описана французьким політологом М. Доверже

(1945 р.) В його книзі «Конституційне право і політичні інститути» (1945 р.) «Закопи Дюверже» звучать так:

- а) пропорційне представництво (виборча система) приводить до формування багатьох незалежних партій;
- б) мажоритарна система в два тури стимулює формування багатьох партій, які зв'язані одна з одною (схильні до компромісів, щоб у II турі отримати 50%+1 голос);
- в) правило плуралності (мажоритарна система відносно більшості) зумовлює появу двопартійної системи конкуруючих партій.

Сформовані М.Дюверже закони відразу ж визвали бурхливу полеміку. Адже, в соціально-культурних умовах різних країн і, навіть в різні соціально-політичні періоди однієї країни, вплив виборчих систем на функціонування і появу партійних систем може бути різним. Сам М.Дюверже з цього приводу сказав наступне: «Взаємозв'язок між електоральними правилами і партійними системами не є механічним і автоматичним. Особливий електоральний режим не прямолінійно відтворює відповідний тип партійної системи; він просто підсилює рух у напрямку до тієї чи іншої системи; він є сила, яка діє поряд з силами, частина з яких діє в абсолютно протилежному напрямку».

Заслуговує на увагу і ідея М.Дюверже про «механічний» та «психологічний» ефекти виборчої системи. Дію першого можна відстежити, проаналізувавши результати одиничних виборів. І сутність його в тому, що люба виборча система підсилює представництво сильних за рахунок слабших. Для того, щоб почав діяти психологічний ефект, потрібно, щоб відбулися мінімум ще одні вибори. Під дією «ефекту втрачених голосів» політичні актори на наступних виборах починають об'єднуватись. А виборці знову віддають голоси сильним партіям і об'єднанням. Таки чином відбувається структурізація політичного простору [С.97].

3. Сприяння встановленню працездатного усталеного уряду.
Вважається, що система відносно більшості є найсприятливішою для утворення усталених урядів однопартійної більшості (Великобританія).

Пропорційна система не дає змогу формувати стійку парламентську більшість і створювати усталені уряди через розпорошеність в парламентах політичних сил.

4. Результативність виборів. Створення передумов для того, щоб якомога менше було довиборів. Найменш результативною в даному аспекті є мажоритарна система абсолютної більшості (Україна, 1994 р.). Найбільш ефективними є пропорційна система та мажоритарна відносно більшості. Можливі, звичайно, і проміжні варіанти.

5. Забезпечення прав меншин (в першу чергу, етнокультурних) на справедливе представництво. Для забезпечення представництва меншин утворюються спеціальні куріальні виборчі системи (Нова Зеландія). Для кожної курії передбачаються свої норми представництва і під них, відповідно, створюються виборчі округи.

Таким чином, розглянувши історію і теорію виборів, можна зробити наступний висновок: не існує кращої або гіршої виборчої системи; кожна держава, виходячи зі своїх соціокультурних особливостей розвитку повинна визначитись із типом власної виборчої системи, якомога більше адаптувавши її до соціальних реалій.

1. Білоус А. Выборная система Украины: проблемы и перспективы выбора // Политологические чтения. – 1992. – №2.
2. Вебер М. Основные социологические понятия // Избр. произв. Пер. с нем. – М.: Прогресс, 1990. – С.602–643.
3. Вишняк О.И. Электоральная социология: история, теория, методы. – К., 2000. – 310 с.
4. Голосов Т.В. Поведение избирателей в России: теоретические перспективы и результаты региональных выборов // Полис. – 1997. – №4. – С.44–57.
5. Горденская И.Е. Великобритания: избиратели, выборы, партии. 1945–1970. – М., 1974.
6. Загальна декларація прав людини. Прийнята і проголошена резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року // Міжнародні акти о правах человека. Сборник документов. – М., 1999. – С.39–43.
7. Избирательные системы стран Центральной и Восточной Европы. – К., 1997.
8. Каменская Г.В. Генезис идей демократии // Солис. – 1994. – №4.
9. Кис Т.И. Выборчи системи та їх політичні наслідки // Нова політика. – 1996. – №2. – С.23–31.
10. Концепція кодексу про вибори, референдуми в Україні. – К., 2000.
11. Мерло П. Избирательные кампании и проблемы их подготовки: равное игровое поле и демократические выборы // Полис. – 1995. – №4. – С.123–132.
12. Ослон А., Петренко Е. Факторы электорального поведения: от опросов к моделям // Вопросы социологии. – 1994. – №5. – С.3–26.
13. Петров О.В. Социологические избирательные технологии. – 1998. – 164с.
14. Проблемы общественного контроля за голосованием в избирательных кампаниях. Материалы семинара межрегиональной общественной организации «Вольное общество социальных технологий» // Политический маркетинг. – 1993. – С.33–37.
15. Рыбаков А.В. Избирательное право и избирательные системы // Социально-политический журнал. – 1998. – №2.
16. Рабов С. Основи політичної культури: виборчий процес // Розбудова держави. – 1997. – №9. – С.58–64.
17. Соловьев А.А. Соотношение и сущность мажоритарной и пропорциональной избирательных систем в свете учения о демократии // Электоральная политология: теория и опыт России. – Спб.-Пг., Изд. Спб.-Пг. ун-та, 1998. – С.8–28.
18. Страхов А.П. Изучение электорального поведения россиян: социокультурный подход // Полис. – 2000. – №3. – С.90–97.
19. Томенко М. Підсумки парламентських виборів в Україні // Політична думка. – 1998. – №2. – С.107–120.
20. Чиркин В.Е. Конституционное право зарубежных стран. – М., 1997.
21. Шевченко Ю.Д. Между экспрессией и рациональностью: об изучении электорального поведения в России // Полис. – 1998. – №1. – С.130–136.
22. Шевель І. Соціологічне забезпечення виборчих кампаній // Розбудова держави. – 1998. – №9/10. – С.65–71.
23. Швери Р. Теория рационального выбора: аналитический обзор // Социологический журнал. – 1995. – №2. – С.43–57.
24. Яромская Н.Б. Избирательная система // Полис. – 2000. – №3. – С.96–98.

Виборче законодавство: (зарубіжний досвід)

Однією із характерних особливостей розвитку переважної більшості посттоталітарних країн в останнє десятиліття є перехід до демократичних форм управління. В Україні така особливість визначає перебіг усіх політичних і державотворчих процесів. У правовому відношенні це дістає вираження насамперед у пошуках нових підходів до правового регулювання інститутів безпосереднього народовладдя на рівні конституційного права.

Головним пріоритетом сучасної національної концепції виборів, і, відповідно, виборчого права та законодавства має бути розуміння того, що вибори — це політичний суспільно-правовий інститут, суттю якого є вияв реальної волі народу, що дає підстави характеризувати вибори як вид установчої влади народу.[1, с.4]

Україна на порозі виборів до органів законодавчої влади та місцевого самоврядування. Прийнято новий закон У країні "Про вибори народних депутатів" в якому, на відміну від попереднього закону більш глибоко, чітко врегульовується виборчий процес. Нині діючий закон чітко визначає етапи та суб'єктів виборчого процесу, новий порядок формування окружних та дільнична виборчих комісій. Змінився порядок висування кандидатів у депутати. Закон обумовлює гарантії діяльності партій (блоків) та кандидатів у депутати у виборчому процесі.

Визначено правове поле діяльності офіційних спостерігачів від партій (блоків), кандидатів у депутати. Вони мають право навіть робити фото-, кінозйомки, аудіо- та відеозаписи. [2, с.70]

Нинішнє виборче законодавство передбачає більшу прозорість виборів, зменшення впливу адмінресурсу (чиновницького апарату) на проведення і результати виборів.

Присмно, що новий виборчий закон увібрив в себе найкращі традиції зарубіжних виборчого законодавства. Вибори парламентів, органів місцевого самоуправління, референдуми систематично проводяться у переважній більшості країн, бо розглядаються як вирішальна форма функціонування демократії. Вибори роблять владу легітимною. В різних країнах вибори формують різні органи влади: крім парламентів, президентів, представників органів місцевого самоврядування, обирають королів (Малайзія), губернаторів (Росія, США), суддів та прокурорів та навіть прем'єр-міністра (з 1996 року в Ізраїлі).

Залежно від територіальних рамок їх проведення в конституційному праві вибори кваліфікують як загальнонаціональні, регіональні та місцеві. Розрізняють вибори залежно від способу волевиявлення виборців. Прямі вибори

найбільш розповсюджений тип голосування, який передбачає безпосереднє вираження виборцями власного ставлення до висунутих кандидатів. Непрямі вибори — це такі, при яких між виборцями і кандидатами на заміщення посад існує проміжна ланка, що опосередковує волю виборців. В США, наприклад, виборці обирають колегію виборців, які обирають президента.

У конституціях та законах зарубіжних країн закріплені принципи виборчого права. До основних принципів сучасних виборів відносяться їх загальний характер, що передбачає надання можливості брати участь у голосуванні всім громадянам держави, якщо вони є дієздатні.

Важливим принципом виборчого права є принцип рівності. Це означає, що кожному виборцю надається рівна кількість голосів. Як правило, це один голос. Але може бути і два, як у ФРН на виборах до Бундестагу: один голос віддається за партійний список, другий — за конкретного кандидата по виборчому округу.

Прикладом нерівних виборів можуть бути вибори в III Державну Думу Росії. У відповідності з указом Миколи II від 3 червня 1907 року, коли голос землевласників та капіталістів був рівний 10 голосам робітників та селян.

Принцип тасмного голосування передбачає виключення контролю за волевиявленням виборців. Але не у всіх країнах дотримуються принципу тасмного голосування. На президентських виборах 1995 року в Іраці, де перемогли отримав С.Хусейн, який набрав 99,7 % голосів, виборці голосували іменними бюлетенями, в яких вказувались прізвища та домашня адреса.

Принцип прямого виборчого права полягає в тому, що депутати представницьких органів всіх рівнів обираються безпосередньо виборцями.

Встановлені загальні вимоги, які регламентують активне виборче право — право голосувати, та додаткові, для кандидатів на виборні посади (пасивне виборче право).

Віковий ценз — це встановлена законом вимога, згідно якої право приймати участь у виборах надається лише по досягненні певного віку. В абсолютній більшості країн віковий ценз активного виборчого права складає 18 років.

Ценз стбті у багатьох країнах не застосовується. Але так було не завжди. Рівні виборчі права з чоловіками жінки отримали: в Голландії (1917), Великобританії (1918), Німеччині (1919), США (1920), у Франції (1944), Швейцарії (1971). Сьогодні жінки не мають виборчих прав в цілому ряді країн Близького Сходу (Кувейт тощо).

Ще на зорі впровадження виборчого законодавства у багатьох країнах світу існував майновий ценз, котрий визначався сумою податку, який давав право обирати та бути обраним.

Зарубіжне законодавство передбачає ценз осідлості, тобто встановлена державою вимога, згідно якої виборче право надається лише тим громадянам, які проживають в тій чи іншій місцевості протягом певного часу. Для отримання активного виборчого права на парламентських виборах вимагається постійне проживання у відповідному виборчому окрузі (в США — Іміс., у Франції — 6

міс., в Канаді – 12 міс.). В цілому ряді країн встановлені певні обмеження для колишніх емігрантів. Так, наприклад, в Аргентині право голосу натуралізовані громадяни отримують через три роки, в Тунісі – через п'ять, в США натуралізований громадянин отримує право бути обраним в палату представників тільки через сім років, в Сенат через 9 років і ніколи не може бути обраний президентом.

У виборчому праві багатьох країн передбачені обмеження (невибірність) балотування. Наприклад, члени королівської сім'ї в Іспанії не можуть бути кандидатами на виборах в Генеральні Кортеси.

Як і в Україні, в цілому ряді країн існує принцип неусумісності посад – заборона займати певні посади протягом терміну повноважень представників органів влади. В Бразилії міністри, які мають намір балотуватися в Національний Конгрес, повинні залишити свій пост за шість місяців до виборів.

Вибори мають дві сторони: офіційну та неофіційну. Під офіційною розуміють заходи, які здійснюються органами державної влади. Неофіційна сторона здійснюється політичними партіями та громадськими об'єднаннями. Законодавством врегульовується як офіційна, так і неофіційна сторони виборчого процесу. [3, с.218]

Виборчий процес це врегульована законом та традиціями діяльність по організації та проведенню виборів. Підготовка та проведення виборів складають виборчу компанію. Офіційно вона призначається з визначеною датою виборів. Дата виборів призначається, як правило за 3-4 місяці до їх проведення. Конституція Чеської Республіки 1992 року встановила, що вибори в обидві палати парламенту починаються за тридцять днів. Як правило, вибори, призначаються главою держави (в Росії – Президентом, в Іспанії – королем, в Бразилії – Високим судом виборчої юстиції). Неофіційна виборча компанія починається значно раніше. Офіційна виборча компанія має декілька стадій: створення виборчих округів та виборчих дільниць, формування списків, формування виборчих комісій, передвиборна агітація, голосування тощо.

Центральна виборча комісія створюється указами президента, постановами парламенту, уряду, інколи – верховним судом. В Мексиці, Німеччині вони утворюються із представників партій на чолі з державним чиновником. В деяких країнах голова центральної виборчої комісії – міністр внутрішніх справ, начальник статистичного управління. В Індії, Пакистані, Сирії ЦВК формується з державних чиновників на постійній основі. В багатьох країнах центральної виборчої комісії спеціально не створюється. Її роль виконує міністерство внутрішніх справ (Великобританія, Італія, Франція)

Виборчі комісії слідкують за проведенням виборів, організовують та підводять їх підсумки. Місцеві виборчі органи формуються судами (Коста-Рика), парламентом (Узбекистан), урядом (Австрія), вище стоячими виборчими комісіями. В країнах Латинської Америки їх називають виборчими трибуналами, постільки вони поєднують функції виборчих органів з функціями судових та адміністративних органів.

Але найбільш важливим елементом виборчого процесу є висування кандидатів. В Росії та багатьох інших країнах законом заборонено балотуватися на виборах одному кандидату (обов'язкові альтернативні вибори). У Великобританії, Індії, деяких інших країнах можливе висування однієї кандидатури. Після закінчення терміну реєстрації кандидатів така особа вважається обраною без голосування. У Франції, Великобританії, Ірландії кандидат зобов'язаний нести виборчу заставу, яка повертається тільки у випадку набору певного мінімуму голосів.

В законодавствах усіх країн світу агітація піддана жорстким рамкам законодавчого обмеження, для того, щоб виключити тиск на волевиявлення виборців, підкуп, втручання державного апарату, посадових осіб в хід виборчого процесу, поставити всіх кандидатів у рівні умови.

Для забезпечення рівних умов закон встановлює вищу межу фінансових затрат для ведення виборчої компанії (в 1996 році в Росії на президентських виборах верхня гранична межа кожного кандидата складала 250 тисяч мінімальних розмірів заробітних плат). Однак, це правило постійно порушується. Вибори одного сенатора в США обходяться 3 млн. дол., а деякі кандидати в Сенат витратили на виборчу компанію 26 млн. дол. Заборонено використовувати фінансову допомогу іноземних держав, від компанії з участю іноземного капіталу, якщо його доля перевищує 30%. [4, с.218]

Дуже часто держава виділяє рівну суму із бюджету на користь кандидатів. В більшості випадків сума, яка виділяється кожній партії, залежить від кількості голосів, отриманих на попередніх виборах (Франція, Німеччина, Японія).

Голосування – це головна стадія виборчого процесу. Саме в результаті голосування реалізується воля громадян. Можливе голосування по пошті (у ФРН, Данії, Великобританії такою формою користується близько 10 % виборців). [5, с.267] В Чеській Республіці вибори проводяться протягом двох днів: з 14 до 22 годин в перший день і з 7 до 14 в другий день. [6, с.233]

Закони цілого ряду країн встановлюють обов'язковість голосування, розглядаючи участь у виборах не тільки як моральний, а як громадський обов'язок (Австрія, Данія, Бельгія, Італія, Туреччина). Законами цих країн передбачені штрафні санкції за неявку на вибори. До недавніх пір за таке правопорушення у Пакистані могли позбавити волі на декілька місяців.

Підрахунок голосів проводиться на виборних дільничих членами комісії. У багатьох країнах таких понять, як фальсифікація результатів виборів не існує. В інших, навпаки, ці явища є постійними. Це перш за все країни Латинської Америки, Філіппіни, Тайланд. Але найбільшим лідером у фальсифікаціях є Японія. Тут після кожних виборів по кілька сотень осіб притягують до кримінальної та адміністративної відповідальності. А Іспанський виборчий закон містить біля 30 складів злочинів, за які передбачено штрафи, позбавлення волі.

Коліс на курсах підвищення кваліфікації викладачів юридичних факультетів у Центральноєвропейському університеті (Будапешт, Угорщина) автор цих рядків слухав лекцію англійського професора, який доказував, що США є найбільшим порушником прав людини. Ми не зразу збагнули, що в цій країні постійно фіксуються ці порушення і розглядаються судами. Чи не тому країні СНД не потрапили в число лідерів порушників виборчого процесу.

Визначальним для характеристики парламентських виборів, як форми реалізації ідеї представницької демократії, є поняття виборчої системи. Виборча система – це встановлений конституцією і законодавством порядок визначення результатів виборів. Існує три різновиди виборчих систем, кожна з яких має багато конкретних варіантів. Це мажоритарні, пропорційні і змішані. [7, с. 74] Значення будь-яких виборчих систем не треба абсолютизувати. Вони сприймаються лише як спосіб наближення до більш-менш справедливого представництва, і в жодному разі не є методом досягнення ідеального результату.

Таким чином, ми зробили спробу проаналізувати зарубіжний досвід виборчого законодавства. На прикладі багатьох країн ми бачимо, що немає меж для удосконалення національного законодавства про вибори. З прийняттям нового закону України “Про вибори народних депутатів” ми значно демократизували вибори. Але, на думку автора, в Україні не врахований позитивний зарубіжний досвід у вимогах до політичних партій та блоків про подолання виборчого бар’єру. Наприклад, у Чеській Республіці одній політичній партії необхідно подолати 5% бар’єр голосів, коаліції з двох політичних партій 7%, з трьох – 9%, чотирьох і більше – 11%. Така система є значно справедливою.

Одночасно з виборами в парламент в Україні будуть проходити вибори до місцевих органів влади. У Верховній Раді знаходяться декілька проєктів закону “Про вибори місцевих рад та сільських, селищних, міських голів”. Який із них буде прийнято покаже час. Однозначно зрозумілим, є те що навіть при наявності більше ста політичних партій в Україні, суспільство не готове до пропорційної системи виборів на місцевому рівні.

1. Станішук М.І. Законодавство про вибори народних депутатів України: проблеми теорії і практики. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук К., 1999.
2. Нове законодавство України про парламентські вибори. /Упорядник Лемак В.В. – Ужгород, 2001
3. Конституционное право зарубежных стран. Под редакцией проф. В.О. Лучина. М., 2001
4. Чиркин В.Е. Государственное устройство. М., 1999
5. Георгіна А.З. Конституційне право зарубіжних країн. Чернівці. 2000
6. Златопольський Д.А. Государственное право зарубежных стран. М., 1999
7. Шаповал В.М. Конституційне право зарубіжних країн. К., 1997

ВИБОРЧА СИСТЕМА УКРАЇНИ: ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ

Необхідною умовою існування демократичного суспільства є загальні та рівні вибори представників народу до органів законодавчої влади. Вибори є актом, умови та процедура якого регламентуються державою. Завдяки виборам народ, оголошений в Конституції єдиним джерелом влади, виражає власну волю щодо складу органів народного представництва.

Особливе значення виборів є для суспільств, які трансформуються, перебудовуються (до таких відносять і Україну). В таких країнах виборча система є одним із механізмів трансформаційного процесу, яка забезпечує, перше, ротацию і формування політичної еліти, по-друге, структурує вищий законодавчий орган, по-третє, систематизує і репрезентує інтереси різних соціальних прошарків суспільства (організовує соціальний простір), по-четверте, забезпечує цивілізований спосіб передачі влади від правлячих кіл до опозиції.

В Україні з часу проголошення незалежності вибори до Верховної Ради відбулися двічі – в 1994 та 1998 роках, а тепер Україна напередодні третіх парламентських виборів 2002 року. При чому всі вони регламентуються різними законами. В нашій державі з'явилась добра традиція приймати закон про вибори напередодні самих виборів.

Вибори до Верховної Ради України в 1994 р. проходили згідно закону, прийнятого 18 листопада 1993 року. Даним законом встановлювалась мажоритарна система абсолютної більшості. Тобто, перемогу на виборах отримував той кандидат, який набирає абсолютну більшість голосів виборців, внесених як і взяли участь у голосуванні, але не менше як 25% від числа виборців, внесених до списків виборців даного округу [1, с.43]. Законом був встановлений і ліміт явки на вибори: вибори вважались такими, що не відбулися, якщо в них взяло участь менше 50% виборців, зареєстрованих в окрузі.

На захист такої виборчої системи, коли вона приймалась в парламенті, висувались наступні аргументи. По-перше, ця система проста і давно відома виборцям. По-друге, мажоритарна система сприяє утворенню дієвої більшості в парламенті, а відповідно, і утворенню стабільного уряду. По-третє, вона вигідна великим і впливовим партіям, які мають розгалужену партійну структуру.

Виборча кампанія 1994 року показала, що всі ці аргументи, а також ряд інших, резонансними є тільки для країн з усталеними демократичними традиціями. За правилами виборів, встановлених 18 листопада 1993 року конституційний склад (450 депутатів) Верховної Ради так і не був обраний.

І, перш за все тому, що громадяни, зневірені у покращання соціально-економічного стану, просто не хотіли грати на вибори. Партійний склад парламенту виявився досить строкатим при наявності великої кількості безпартійних

кандидатів, а це дозволяло парламенту ефективно функціонувати.

І хоча закон мав ряд недоліків, все ж таки це був той закон, за яким вперше був обраний парламент в новоутвореній державі — Україні. Його недоліки були обумовлені першими кроками у становленні політичної системи, низьким рівнем політичної культури, відсутністю відповідного досвіду тощо.

Після прийняття нової Конституції України (1996 р.), чи не найважливішим кроком на шляху реформування суспільного життя стало прийняття у вересні 1997 року Закону «Про вибори народних депутатів України». Цей закон закріпив основні засади і принципи нової виборчої системи в нашій державі.

Вже в процесі розгорнутої роботи щодо організації і проведення виборчої кампанії по виборах народних депутатів у грудні того ж року Верховна Рада прийняла Закон про Центральну виборчу комісію, яким установила її правовий статус, принципи діяльності та повноваження.

Згідно нового закону, політичні партії ставали повноправними суб'єктами виборчого процесу, оскільки 225 депутатів обирається в одномандатних виборчих округах, а інші 225 — за списками кандидатів у депутати від політичних партій, виборчих блоків партій [2, С. 1].

Для організації і проведення виборів на території держави було утворено 32 тис. 771 виборчих дільниць, до складу яких було залучено близько 400 тис. осіб. За 450 депутатських мандатів боролися 6 тисяч 291 кандидат [3, С. 12].

Виборча кампанія 1998 року проходила у рамках до кінця незвиченого правового поля. На пропозицію ЦВК та окремих депутатів було прийнято 5 окремих законів про внесення змін і доповнень до виборчого закону, які стосувались 17 його положень. Останній закон було прийнято 24 березня, а оприлюднено за день до виборів [3, С. 13]. Більше того, 26 лютого Конституційний Суд України визнав понад 20 положень Закону про вибори такими, що не відповідають Конституції України. Основні з них є наступні:

1. Положення, за яким вважалось, що виборці, які не брали участі у виборах, підтримують волевиявлення тих, хто голосував.
2. Положення, якими обмежується здійснення виборчих прав для осіб, що за вироком суду перебувають у місцях позбавлення волі, та військовослужбовців різних військових формувань.
3. Положення, за якими кандидати в депутати доводилося з'ясуватися звільнитися від виконання виробничих або службових обов'язків.
4. Положення Закону, за якими обмежувався захист виборчих прав громадян у судовому порядку.
5. Положення Закону щодо порядку висування і реєстрації кандидатів в депутати України та проведення передвиборчої агітації.
6. Скасовано винятки з чинного законодавства України, згідно з якими:

— кандидат в народні депутати під час виборчої кампанії мав «кандидатський імунітет»;

— не міг бути притягнутим до кримінальної відповідальності, заарештованим або підданим заходам адміністративного стягнення, які

накладаються в судовому порядку, без згоди ЦВК;

— за довіреними особами кандидатів зберігалася заробітна плата за останнім місцем роботи на час звільнення їх від виконання виробничих або службових обов'язків.

7. Особам, які балотуються за списками партій, не можна стати членами парламенту автоматично, лише внаслідок пропускання кандидатів від політичної партії, обраних в одномандатних виборчих округах. Особи у списку не «просуюваються».

Слушною є окрема думка судді Конституційного Суду М.Савенка, який вважає, що в законі про вибори має бути норма, яка була характерною для закону про вибори від 18 листопада 1993 року, і згідно якої внесення змін і доповнень до закону допускалось не пізніше як за рік до виборів [4, С. 84].

Законодавці врахували недоліки попереднього закону і згідно нового закону перевиборів бути просто не могло. Ліміт явки був знятий, а замість принципу абсолютної більшості (50%+1) був введений принцип відносної більшості, коли обраним вважався той кандидат, який набрав найбільшу кількість голосів виборців серед тих, хто балотувався.

Не виправдала себе в новому законі норма щодо збору підписів виборців (не менше 200 тисяч для партій, 900 підписів виборців на підтримку кандидата в одномандатному окрузі) [2, С. 24–25]. Інколи траплялись випадки, що за партію голосували менше виборців, ніж зібрано підписів в регіоні. Проконтролювати істинність підписних листів є надто складною справою. Тому і зустрічались випадки, коли громадяни з такими прізвищами як Ленін, Сталін, Брежнев, Єльцин проживали на одній вулиці і в одному будинку [4, С. 2].

Суттєвим недоліком закону були норми, які обумовлювали проведення передвиборчої агітації. І, перш за все, відсутність механізму, який би забезпечив рівні умови та можливість при використанні всіх видів ЗМІ.

Вибори-98 висвітлювали й ряд проблем правового регулювання питань фінансового забезпечення агітаційної кампанії та й виборчої кампанії загалом.

Після завершення виборчої кампанії 1998 року тривалий час про новий виборчий закон мова не йшла. На це були свої об'єктивні причини. Це і президентські вибори 1999 року і всеукраїнський референдум і т.д. Але починаючи з 2001 року в українському суспільстві почалися дискусії відносно того, якою повинна бути виборча система України: мажоритарною, пропорційною чи змішаною. Прихильників мажоритарної системи виявилось не так багато, тому дискусія продовжувалась навколо питання про можливість впровадження в Україні пропорційної виборчої системи. Аргументи різних точок зору є досить суттєвими і для зручності їх порівняння можуть бути викладені у вигляді таблиці (див. Табл. 1).

Виборчий закон, за яким будуть проводитись вибори до ВР України 2002 року був підписаний Президентом України 31 жовтня 2001 року.

Закон відхилявся главою держави п'ять разів — 22 лютого, 19 квітня, 4 липня, 14 серпня й 4 жовтня.

Таблиця 1

Аргументи за введення пропорційної системи	Аргументи проти пропорційної системи	Аргументи Явні (публічні аргументи)	Аргументи проти пропорційної системи
1. Стабільна політична структура законодавчого органу.	1. Створення більшш можливостей для формування партійного (коаліційного) уряду.	1. Порухення пасивного виборчого права переважної частини громадян (понад 95%).	1. Порухення пасивного виборчого права переважної частини громадян (понад 95%).
2. Розвиток партійної системи.	2. Сприяння утвердженню загальноукраїнських інтересів.	2. Неготовність суспільства сприймати голосування за партійними списками.	2. Неготовність суспільства сприймати голосування за партійними списками.
3. Зменшення впливу адмінресурсу на результати виборів.	3. Зменшення впливу адмінресурсу на результати виборів.	3. Слабкість політичних партій, домінування вузькопартійних інтересів над загальнонаціональними.	3. Слабкість політичних партій, домінування вузькопартійних інтересів над загальнонаціональними.
4. Помітно високий рейтинг партії, який дозволяє оптимістично дивитись на подолання 4% бар'єра голосів, необхідного для проходження в парламент.	4. Помітно високий рейтинг партії, який дозволяє оптимістично дивитись на подолання 4% бар'єра голосів, необхідного для проходження в парламент.	4. Ймовірність перемоги лівих сил на виборах.	4. Ймовірність перемоги лівих сил на виборах.
5. Слабкість кандидатів від партій в мажоритарних округах.	5. Слабкість кандидатів від партій в мажоритарних округах.		
Приховані (ламентні) аргументи			
6. Зменшення впливу адміністративного ресурсу на «перевіг» виборчої кампанії.	6. Зменшення впливу адміністративного ресурсу на «перевіг» виборчої кампанії.		
7. Даремно потрачені кошти депутатів-мажоритарників.	7. Даремно потрачені кошти депутатів-мажоритарників.		

Зауважень до законів у Президента було завжди дуже багато, але принциповими заперечення були наступні :

1. Виборча система повинна бути змішаною: 225x225.
2. Скорочення виборчої кампанії до 90 днів.
3. Окружні виборчі комісії не можуть формувати тільки ті партії, які на виборах 1998 року подолали 4% бар'єр.
4. Виборчий задаток повинен бути відмінений, оскільки це порушує права людини і суперечить Конституції.

Закон України «Про вибори народних депутатів України» був схвалений у парламенті 18 жовтня 2001 року альянсом 11 фракцій і депутатських груп : УНР, НРУ, «Реформи», «Трудова Україна», НДП, СДПУ(о), «Яблука», «Солідарності», «Регіонів», ПЗУ і «Демсоюзу».

Л.Кучма, підписавши закон, звернувся до народних депутатів внести до нього деякі зміни, акцентуючи увагу, по-перше, на положенні про те, що у виборах не мають права приймати участь ті партії, які утворені менше ніж за рік до виборів. І, по-друге, на врегулюванні верхньої кількісної межі дільничних комісій.

Основою компромісу «11» у ВР було положення закону про формування окружних комісій (ст.20), згідно якого, до них входили представники тих партій, які подолали 4% бар'єр на попередніх парламентських виборах, а також тих партій, які в поточному складі парламенту мають свої фракції (ст.20). Чисельність окружної виборчої комісії – 20 чол.

Виборча система згідно нового виборчого закону залишається змішаною (пропорційно-мажоритарною): 225 депутатів обирається за пропорційною системою у багатомандатному загальнодержавному виборчому окрузі за виборчими списками від політичних партій (виборчих блоків), ще 225 депутатів обираються за мажоритарною системою відносною більшості в мажоритарних округах.

Початок виборчого процесу ЦВК оголошує за 90 днів до дня виборів (в ніч з 30 на 31 грудня). Виборчий процес включає такі етапи [5, С.10]:

1. Складання списків виборців;
2. Утворення одномандатних округів;
3. Утворення виборчих комісій;
4. Висування та реєстрація кандидатів у депутати, включених до виборчих списків партій у багатомандатному окрузі, та кандидатів у депутати в одномандатних округах;
5. Проведення передвиборчої агітації;
6. Голосування;
7. Підрахунок голосів виборців та встановлення підсумків голосування і результатів виборів депутатів;
8. Реєстрація обраних депутатів.

В новій редакції виборчого закону вперше виділені суб'єкти виборчого процесу. Ними згідно ст.11 є :

- 1) громадяни України, які мають право голосу;
- 2) виборчі комісії (ЦВК, окружні, дільничні);
- 3) кандидати у депутати;
- 4) партії (блоки), які висунули кандидатів;
- 5) органи державної влади і місцевого самоврядування у випадках передбачених законом;
- 6) офіційні спостерігачі.

Відрізняється від попереднього закону і норма, яка обумовлює реєстрацію кандидатів. У законі введена виборча застава. Для політичної партії (блоку) – 15 тисяч неоподаткованих мінімумів доходів громадян (на 1.12.01. це 255 тисяч гривень), а для кандидата в мажоритарному окрузі – 1020 гривень). Виборча застава повертається, якщо партія здобуває більше 4% голосів виборців, а «кандидат-мажоритарник» виграв вибори.

Виборча агітація починається за 50 днів до виборів. Виборчий бар'єр залишився як і раніше – 4%. Закінчується агітація за одну добу до виборів. Законом забороняється публікувати результати рейтингових соціологічних досліджень за 15 днів до виборів. Голосування проводиться в день виборів з

Таблиця 1	
Аргументи за введення пропорційної системи	Аргументи проти пропорційної системи
<p>Явні (публічні аргументи)</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Стабільна політична структуризація законодавчого органу. 2. Створення більших можливостей для формування партійного (коаліційного) уряду. 3. Розвиток партійної системи. 4. Сприяння утвердженню загальноукраїнських інтересів. 5. Зменшення впливу адмінресурсу на результати виборів. 	<p>Приховані (латентні) аргументи</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Порушення пасивного (були обрані) виборчого права переважної частини громадян (понад 95%). 2. Неготовність суспільства сприймати голосування за партійними списками. 3. Слабкість політичних партій, домінування вузькопартійних інтересів над загальнонаціональними. 4. Ймовірність перемоги лівих сил на виборах.
<ol style="list-style-type: none"> 6. Помітно високий рейтинг партії, який дозволяє оптимістично дивитись на подолання 4% бар'єра голосів, необхідного для проходження в парламент. 7. Слабкість кандидатів від партій в мажоритарних округах. 	<ol style="list-style-type: none"> 5. Зменшення впливу адміністративного ресурсу на «перебіг» виборчої кампанії. 6. Даремно витрачені кошти депутатів-мажоритарників.

Зуважене до законів у Президента було завжди дуже багато, але принципними заперечення були наступні:

1. Виборча система повинна бути змішаною: 225×225.
2. Скорочення виборчої кампанії до 90 днів.
3. Окружні виборчі комісії не можуть формувати тільки ті партії, які на виборах 1998 року подолали 4% бар'єр.
4. Виборчий задаток повинен бути відмінений, оскільки це порушує права людини і суперечить Конституції.

Закон України «Про вибори народних депутатів України» був схвалений у парламенті 18 жовтня 2001 року альянсом 11 фракцій і депутатських груп: «Солідарності», «Реформи», «Трудової України», НДП, СДПУ(о), «Яблука», Л.Кучма, підписавши закон, звернувся до народних депутатів внести до нього деякі зміни, акцентуючи увагу, по-перше, на положенні про те, що у виборах не мають права приймати участь ті партії, які утворені менше ніж за рік до виборів. І, по-друге, на врегулюванні верхньої кількісної межі дільничних комісій.

Основною компромісу «11» у ВР було положення закону про формування округних комісій (ст.20), згідно якого, до них входили представники тих партій, які подолали 4% бар'єр на попередніх парламентських виборах, а також тих партій, які в поточному складі парламенту мають свої фракції (ст.20). Чисельність округної виборчої комісії – 20 чол.

Виборча система згідно нового виборчого закону залишається змішаною (пропорційно-мажоритарною): 225 депутатів обирається за пропорційною системою у багатомандатному загальнодержавному виборчому окрузі за виборчими списками від політичних партій (виборчих блоків), ще 225 депутатів обираються за мажоритарною системою відносною більшістю в мажоритарних округах.

Початок виборчого процесу ЦВК оголошує за 90 днів до дня виборів (в ніч з 30 на 31 грудня). Виборчий процес включає такі етапи [5, С.10]:

1. Складання списків виборців;
2. Утворення одномандатних округів;
3. Утворення виборчих комісій;
4. Висування та реєстрація кандидатів у депутати, включених до виборчих списків партій у багатомандатному окрузі, та кандидатів у депутати в одномандатних округах;
5. Проведення передвиборної агітації;
6. Голосування;
7. Підрахунок голосів виборців та встановлення підсумків голосування і результатів виборів депутатів;
8. Реєстрація обраних депутатів.

В новій редакції виборчого закону вперше виділені суб'єкти виборчого процесу. Ними згідно ст.11 є:

- 1) громадяни України, які мають право голосу;
- 2) виборчі комісії (ЦВК, окружні, дільничні);
- 3) кандидати у депутати;
- 4) партії (блоки), які висунули кандидатів;
- 5) органи державної влади і місцевого самоврядування у випадках передбачених законом;
- 6) офіційні спостерігачі.

Відрізняється від попереднього закону і норма, яка обумовлює реєстрацію кандидатів. У законі введена виборча застава. Для політичної партії (блоку) – 15 тисяч неоподаткованих мінімумів доходів громадян (на 1.12.01. це 255 тисяч гривень), а для кандидата в мажоритарному окрузі – 1020 гривень). Виборча застава повертається, якщо партія здобуває більше 4% голосів виборців, а «кандидат-мажоритарник» вирає вибори.

Виборча агітація починається за 50 днів до виборів. Виборчий бар'єр залишився як і раніше – 4%. Закінчується агітація за одну добу до виборів. Законом забороняється публікувати результати рейтингових соціологічних досліджень за 15 днів до виборів. Голосування проводиться в день виборів з

восьмої до двадцятої години.

На основі аналізу законів про вибори до ВР 1994, 1998 та 2002 років можна зробити наступну порівняльну таблицю (див. Табл.2).

Графік виборчої кампанії 2002 року згідно Закону «Про вибори народних депутатів України» є наступний [6, С.41] (див. Табл.3).

1. Закон України «Про вибори народних депутатів України» (18 листопада 1993 р.). – Ужгород: «Орбіта», 1993. – 36 с.
2. Закон України «Про вибори народних депутатів України» (24 вересня 1997 р.). – Київ, 1997. – С.1-27.
3. Рябець М. Виборча кампанія 1998 року по виборах народних депутатів України. Підсумки. Проблеми // Україна. Вибори-98: Досвід. Проблеми. Перспективи. – Київ, 1999. – 232 с.
4. Томенко М. Підсумки парламентських виборів в Україні // Політична думка. – 1998. – №2. – С.107-120.
5. Закон України «Про вибори народних депутатів України» (31 жовтня 2001 р.) // Урядовий кур'єр. – 2001. – №201-202.

Критерії	Вибори до ВР України 1994 року	Вибори до ВР України 1998 року	Вибори до ВР України 2002 року
1. Дата прийняття закону.	18 листопада 1994 р.	24 вересня 1997 р.	31 жовтня 2001 р.
2. Тип виборчої системи.	Мажоритарна система абсолютної більшості.	225 депутатів за мажоритарною, 225 депутатів за пропорційною.	Змішана 225x225
3. Виборчі округи (тип).	450 одномандатних.	Загальнодержавний багатомандний, мажор. 225 одном. мажор.	Загальнодержавний багатомандний та багатомандтних 225 одномандатних
4. Право висування кандидатів	Самовисування, партії (блоки), груп. колективи.	Самовисування, політичні партії, блоки партій, збори громадян та групові колективи	Самовисування, партії, (партійні блоки).
5. Умови висування і реєстрації кандидатів.	300 підписів + грошова застава в розмірі 5 міним. зарплат. (застава повертається, коли кандидат набирає 5 % голосів виборців, що взяли участь у голосуванні).	900 підписів кандидатів «мажоритарників», не менше 200 тис. підписів для політичних партій (не менше ніж по 10 тис. у кожній АТО)	Виборча застава: одном. округ – кандидат у деп. – 1020 грн. Партія(блоки) – 255 тис. грн.
6. Утворення округних виборчих комісій.	Голова, заст., секр. і 8 членів признач. на сесії обласної ради. Партії, кандидати яких зареєстровані, можуть приймати участь у діяльності окр. виб. комісії.	Не менше 8. До складу входять представники тих партій, які зареєстровані ЦВК як суб'єкти виборчого процесу	20 чоловік. Входять партії, які на попередніх виборах поклали 4% бар'єр або мають свої депутатські групи в парламенті
7. Виборчий бар'єр	–	4%	4%
8. Термін виборчої кампанії.	120 днів	180 днів	90 днів
9. Спосіб підрахування результатів голосування (виборча формула).	Принцип абсолютної більшості голосів 50% + 1, які взяли участь у голосуванні, але не менше 25% від числа виборців округу	Формула Т.Хейра. Розподіляється партия, які мають найбільший дробовий залишок	Формула Т.Хейра. Розподіляється партия, які мають найбільший дробовий залишок
10. Ліміт явки на вибори.	Не менше 50% виборців округу.	Висутній	Висутній

Грудень-2001		90 днів до виборів
31 грудня	Початок виборчого процесу (част.2 ст.16)	90 днів до виборів
31 грудня	Закінчення утворення одномандатних виборчих округів (част.3 ст.16).	90 днів до виборів
Січень-2002		
5 січня	Закінчення внесення подань партій (блоків) до складу окружних виборчих комісій (част.1 ст.20).	85 днів до виборів
5 січня	Початок висування кандидатів у депутати (част.4 ст.38)	85 днів до виборів
10 січня	Закінчення терміну утворення окружних виборчих комісій (част.1 ст.20)	80 днів до виборів
25 січня	Закінчення терміну висування кандидатів у депутати партією (блоком) (част.4 ст.38)	65 днів до виборів
30 січня	Закінчення терміну подання документів до ЦВК для реєстрації кандидатів у депутати в багатомандатному окрузі (част.2 ст.45). 1. Рішення про реєстрацію кандидата в депутати в багатомандатному окрузі приймається ЦВК не пізніше як на п'ятий день з дня прийняття заяви. 2. Заяви про реєстрацію уповноважених осіб партії (блоку) подаються до ЦВК у будь-який час після реєстрації кандидатів в депутати, включених до виборчого списку партії.	60 днів до виборів
30 січня	Закінчення терміну подання документів до окружної виборчої комісії для реєстрації кандидатів в депутати в одномандатному окрузі(част.2 ст.46). 1. Рішення про реєстрацію кандидата в депутати в одномандатному окрузі приймається окружною виборчою комісією не пізніше як на п'ятий день з дня прийняття заяви. 2. Довірені особи кандидата в депутати, зареєстрованого в одномандатному окрузі, реєструються окружною виборчою комісією протягом трьох днів після надходження подання кандидата в депутати.	60 днів до виборів
30 січня	Заява про реєстрацію представника партії (блоку) у ЦВК подається до ЦВК одночасно з заявою про реєстрацію кандидатів в депутати від партії(блоку) (част.3 ст.57).	60 днів до виборів

Лютий-2002		55 днів до виборів
4 лютого	Закінчення терміну повторного подання заяв про реєстрацію кандидатів у депутати у багатомандатному чи одномандатному окрузі (част.12 ст.45).	55 днів до виборів
6 лютого	Закінчення терміну прийняття остаточного рішення про реєстрацію кандидата у депутати включених до виборчого списку партії (блоку) чи в одномандатному окрузі (част.6 ст.46).	53 днів до виборів
9 лютого	Закінчення терміну відкриття рахунків виборчих фондів (част.1 ст.34).	50 днів до виборів
9 лютого	Закінчення терміну утворення виборчих дільниць (част.7 ст.17).	
9 лютого	Початок проведення передвиборної агітації (част.1-2 ст.50).	
16 лютого	Закінчення терміну подання в окружні виборчі комісії списку осіб від партій (блоку) для включення їх до складу дільничних виборчих комісій (част.5, 6 ст.21).	43 дні до виборів
24 лютого	Закінчення терміну утворення дільничних виборчих комісій (част.1 ст.21).	35 днів до виборів
24 лютого	Виготовлення інформаційних плакатів партій (блоків), кандидатів у депутати в одномандатних округах (част.1 ст.52).	
Березень-2002		
16 березня	Закінчення терміну звернення партії (блоку) про скасування рішення щодо реєстрації кандидата в депутати, висуногого від цієї партії(блоку) (пункт2, част.3 ст.49)	15 днів до виборів
26 березня	Закінчення терміну внесення в окружні виборчі комісії подання про реєстрацію офіційного спостерігача від партії (блоку), кандидата у депутати, зареєстрованого в одномандатному окрузі (част.4 ст.60).	5 днів до виборів
29 березня	Закінчення терміну проведення передвиборної агітації (част.1-2 ст.60).	Остання п'ятниця перед виборами
31 березня	Вибори народних депутатів України.	

ЕЛЕКТОРАЛЬНА ПОВЕДІНКА: СУТНІСТЬ ТА ОСНОВНІ ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ЇЇ ВИВЧЕННЯ

1. Характеристика методологічних підходів до аналізу електоральної поведінки

Дослідження політичних виборів має значний інтерес для вивчення політичних відносин у суспільстві. Поведінка виборців, якщо мати на увазі участь у виборчій кампанії, безпосередній акт голосування – це особливий вид політичної поведінки, участі громадян в політичному житті суспільства. В жодній іншій ситуації не спостерігається такий рівень політичної активності, як під час проведення виборів. З цієї точки зору аналіз поведінки виборців дає можливість вивчення тих політичних явищ і процесів, які лишаються поза увагою дослідників при звичайному функціонуванні політичної системи суспільства. Тому вивчення політичних виборів – це один з найважливіших напрямків дослідження цілого ряду соціальних наук. Але, перш за все, електоральна поведінка є предметом вивчення політичної науки і соціології.

Саме тому ряд як зарубіжних, так і вітчизняних дослідників [1, 10, 13, 18, 21, 31], розрізняють політологічний і соціологічний підходи до аналізу і трактування електоральної поведінки. Так, французький політолог Р.Арон, який репрезентує політологічний підхід, вважає, що «кінцевий результат боротьби соціальних класів та інших соціальних спільнот можна простежити тільки на рівні політики, але аж ніяк не на рівні аналізу соціальної інфраструктури» [1, с.113].

В рамках політологічного підходу під «електоратом» розуміють тих виборців, які голосують за яку-небудь партію чи кандидата на парламентських, президентських чи муніципальних виборах [37, с.579].

Соціологи, як вважає вітчизняний дослідник, народний депутат України Петров О.В., розуміють під електоратом не тільки тих громадян, які приймають участь у голосуванні, але і всіх тих, котрі мають право голосу і котрі або реалізують (або не реалізують) його в спеціально створених для цього умовах [27, с.7].

При такому тлумаченні сутності електорату соціологічний підхід є більш ефективним, ніж політологічний, адже аналіз тієї частини виборців, яка не визначилась до моменту виборів, або відмовляється прийняти в них участь, як правило, і дає змогу робити суттєві висновки про результати виборів.

По-різному пояснюють представники вказаних вище підходів і специфіку дослідження поведінки виборців. На думку української дослідниці Князевої О.В. «різниця політологічного і соціологічного підходів полягає в тому, як пояснюється сам факт вибору, що є головним фактором під впливом якого формується відповідне рішення виборця. Якщо для політологів – це політичні установки, переконання виборців, то для соціологів – це вся сукупність

соціокультурних факторів, які впливають на орієнтацію виборців в той чи інший момент виборчої кампанії» [18, с.79–80].

Вітчизняний соціолог Вишняк О.І. в своєму монографічному дослідженні «Електоральна соціологія: історія, теорія, методи» відводить окремий параграф, в якому показує особливості політологічного і соціологічного підходів до електоральної поведінки. «Річ у тім, – пише він, – що політологи не мають у розрізі певних регіонів, міст чи сіл інших показників політичної статистики, ніж результати голосування за певні ідеологічні чи політичні полярні партії чи кандидати певної політичної орієнтації. І вони змушені застосовувати такі недостатньо точні показники ідеологічної ідентифікації в своїх дослідженнях» [10, с.196]. І, навпаки, вважає він, «соціологи у своєму розпорядженні мають можливість виявити у чистому вигляді групи самоідентифікації з певними партіями чи ідеологіями» [10, с.196]. Таке виявлення різних груп самоідентифікації, звичайно, можливе на основі аналізу результатів проведення конкретного соціологічного дослідження.

Дискусію про ефективність та результативність того чи іншого підходу можна продовжити, але на думку автора статті сама постановка даного питання є до певної міри умовною і не коректною. По-перше, сьогодні важко уявити політологічне дослідження електоральної поведінки, де б не використовувались методи емпіричного аналізу. В.М.Бєбик в своєму підручнику «Політологія: теорія, методологія, практика» виділяє емпіричну (біхевіористичну) групу методів дослідження в політичній науці, до яких і відносить анкетне дослідження, опитування та ін. [4, с.72]. Аналогічно не можна собі уявити і соціологічного аналізу, де б не використовувались політологічні знання. По-друге, в чистому вигляді ні політологічний, ні соціологічний підходи не можуть пояснити сутність електоральної поведінки.

Саме тому автором буде використаний комплексний, міждисциплінарний підхід до тлумачення і аналізу електоральної поведінки. В рамках такого підходу можна погодитись з визначенням «електорату», яке зроблено в «Політологічному енциклопедичному словнику», де «електорат» визначається як «сукупність громадян, яким надано право брати участь у виборах певного органу, політичної партії чи конкретної особи. Кількісний склад електорату залежить від таких основних чинників: чисельності населення певної країни та ступеня демократичності її виборної системи; від типу виборів (загальнодержавні, місцеві); від рівня впливу певної партії чи окремої особи на виборці та від готовності останніх підтримати на виборах відповідних кандидатів» [32, с.117]. Згідно 70 ст. Конституції України «право голосу на виборах і референдумах мають громадяни України, які на день їх проведення досягли вісімнадцяти років. Не мають права голосу громадяни, яких визнано судом недієздатними». На основі даних ЦВК та Держкомстату України чисельність електорату України складає на сьогоднішній день 38 млн. 488 тис. 212 чол. [19, с.28; 25; 26].

Виходячи з вище сказаного визначення електорату можна говорити про

широке і вузьке тлумачення його сутності. В першому випадку під електоратом слід розуміти громадян, які мають право згідно закону приймати участь у виборах, а в другому випадку, під електоратом слід розуміти тих виборців, які віддали свої голоси за ту чи іншу партію, за того чи іншого кандидата.

Таким чином, визначившись з тлумаченням сутності електорату, слід визначитись і з трактуванням сутності поняття «електоральна поведінка».

В основу визначень електоральної поведінки покладені дві провідні ідеї:

- 1) ідея народного представництва, згідно якої, по-перше, не всі можуть брати участь у відправленні влади, але всі можуть претендувати на таку участь шляхом виборів, і, по-друге, інтереси громадян представляють в виборчих органах влади обрані громадянами представники;

- 2) ідея народного суверенітету, сутність якої полягає в тому, що народ трактується єдиним верховним джерелом влади у суспільстві.

Вибори, таким чином, образно нагадують ситуацію, яку С.Макеев характеризує в книзі «Медіа в виборах» наступним чином: «партії та влада елита в цілому відступили і зазмерли в очікуванні, звільнивши політичний простір і запрошуючи в нього тих, хто надає владі легітимності, тобто виборців» [21, с.25–25]. Саме виборці шляхом делегування своїх владних повноважень і заповнюють утворений «владний вакуум».

Тому під електоральною поведінкою, як сказано в «Соціологічному словнику», слід розуміти «сукупність дій, що виражають політичні орієнтації виборців щодо делегування їх повноважень представницьким органам влади і яка виявляється в участі (або не участі) електорату в голосуванні» [39, с.357].

Подібним є і визначення електоральної поведінки, зроблене українським дослідником Ю.В.Візницею, який визначив електоральну поведінку як «одну із форм прояву політичної поведінки громадян з приводу делегування ними власних владних повноважень шляхом персоналізації засобами виборчого процесу» [7, с.9].

Іншими словами, електоральна поведінка – це один із видів політичної участі громадян, який являє собою спосіб реалізації соціально-політичних орієнтацій виборця в умовах виборчого процесу і є результатом впливу на нього цілому ряду об'єктивних умов і суб'єктивних факторів, що включають в себе особливості внутрі- і зовнішньополітичної ситуації, поведінку політичних організацій, характер і рівень ефективності ЗМІ, соціально-історичний досвід, культуру виборця тощо. При цьому слід відмітити, що форми прояву такої участі, як відмічас в своїх працях цілий ряд дослідників, є наступними:

1. Участь в акціях передвиборної кампанії (збір підписів, участь у передвиборчих мітингах, виборчому штабі кандидата та ін.);
2. Безпосередня участь (або не участь) у процедурі голосування.
3. Дії виборців, які спрямовані на контроль за діяльністю обранців (так звана «реалізована електоральна поведінка») [7, 9, 18].

Аналізуючи електоральну поведінку, слід відрізняти її від зовнішньо-подібних явищ. Маються на увазі, наприклад, вибори керівних органів в межах

політичних і громадських організацій, обрання керівників трудових колективів, голосування на референдумах. В першому та другому випадках індивіди не вступають у відносини з приводу реалізації державної влади; у третьому – голосування є деперсоніфікованим, тобто виявляється ставлення до тих чи інших положень закону, а не до конкретної особи.

Перші електоральні дослідження започатковані в США на початку XIX ст. Відтоді в західній політичній науці формується ряд методологічних підходів до трактування і вивчення поведінки виборців. Українські і російські політологи і соціологи неоднозначно вирізняють як кількість, так і зміст даних теоретичних концепцій. Так, ще на початку 70-х років А.В.Дмитрієв відзначав наявність в політичній соціології США «прихильників демографічної та соціально-психологічної шкіл» [15, с.73] в поясненні поведінки електорату, перша з яких (П.Лазарсфельд, Б.Берельсон, Г.Гознел) намагалась пояснити особливості вибору певних партій чи кандидатів належністю до окремих соціальних груп, рівнем доходів, віком, професією; в той час як друга (соціально-психологічна школа – А.Кемпбел, Р.Кан) акцентувала увагу на вирішальному впливі сімейних традицій та найближчого оточення на вибір політичних партій і їх кандидатів.

Українська дослідниця О.Каревіна виділяє теж два, але дещо інших теоретичних підходи до аналізу тенденцій електоральної поведінки: «У соціологічній літературі існують два підходи до вивчення проблеми вибору. В межах першого підходу вважається, що вибір здійснюваний особою залежить передусім від її ціннісних уявлень та орієнтацій, адже вся система поведінки особи виростає з її системи цінностей. У межах другого підходу вважають, що вибір особи пов'язаний з її інтересом та раціональним обрахунком того, що вигідно і що не вигідно для неї в певному сенсі» [17, с.177].

В останні роки як російські, так і українські дослідники виділяють три основні теорії електоральної поведінки – соціологічну, що пояснює електоральний вибір солідарністю з певними соціальними групами, соціально-психологічну, яка акцентує увагу на ідентифікацію виборців з певними партіями та ідеологіями, і теорію раціонального вибору [10, 13, 14, 31, 47].

Історично-першим виникає «соціологічний підхід» до пояснення електоральної поведінки. Емпіричний та статистичний матеріал для розробки даної концепції накопичувався від виборів до виборів, оскільки в передвиборчих опитуваннях переваг електорату матеріал ґрунтувався по соціальним, віковим, поселенським, релігійним групам. Теоретичне обґрунтування даного підходу було зроблено в 1948 р. групою відомих американських вчених в Каліфорнійському університеті під керівництвом П.Лазарсфельда [49]. Їх дослідження показали, що при голосуванні вибір виборців визначається не свідомими політичними установками, а належністю до великих соціальних груп. Кожна подібна група забезпечує стабільну електоральну підтримку тій чи іншій партії, тому чи іншому кандидату. Сам акт голосування при цьому є не стільки вільним волевиявленням, скільки проявом солідарності з певною соціальною групою. Така поведінка виборців дістає назву експресивної. «Висновки групи

П.Лазерфельда, – відмічає російський політолог Голосов Г.В., – отримали підтвердження в роботах західноєвропейських вчених, які показали плідність застосування «соціологічного підходу» в більшості ліберальних демократій» [13].

Таким чином, ядром моделі голосування на основі соціальної спільності є суспільні групи і партії. «Прихильники даного підходу, – наголошує Попов В., – стверджують, що дана модель відповідає на запитання «чому» голосують так чи інакше, тоді як інші моделі відповідають на питання «як» голосують» [31, с.34].

Важливу роль в подальшому розвитку соціологічної теорії електоральної поведінки, на думку Голосова Г.В., відіграла стаття С.М.Ліпсета і С.Роккана [13, с.44]. В своїй статті американські дослідники обґрунтовують «генетичну модель» формування партійних систем і відповідних груп виборців та виділяють основні види соціальних груп, які визначають електоральну поведінку виборців

Таблиця 1

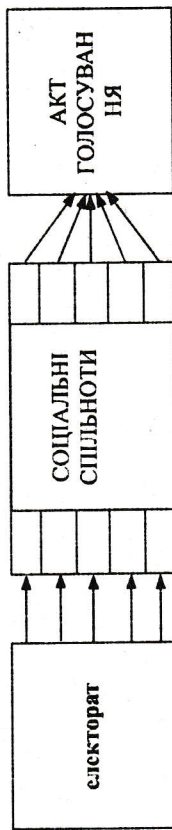
Індекс партійно-групових зв'язків в деяких країнах світу в 70-ті роки

Країни	Класово-статусні індекси	Релігійно-ідеологічні індекси
1. Фінляндія	55	0
2. Данія	47	0
3. Швеція	46	23
4. Нова Зеландія	42	0
5. Норвегія	40	17
6. Великобританія	38	13
7. Австралія	33	16
8. Ірландія	21	5
9. Японія	24	0
10. Ямайка	18	0
11. США	18	20
12. Чилі	24	26
13. Франція	20	34
14. Німеччина (ФРН)	20	36
15. Австрія	36	49
16. Швейцарія	22	45
17. Бельгія	17	40
18. Нідерланди	17	64
19. Канада	6	28
20. Венесуела	8	13
21. Філіппіни	4	20

в США та країнах Західної Європи [55]. В своїй статті вони теоретично обґрунтували і виділили, що було підтверджено емпіричними даними, чотири типи конфліктів, які мають значний вплив на електоральну поведінку: між центром і периферією; державою і церквою; містом і селом; власником і робітником. Кожний з таких конфліктів утворює розмежування, розкол у суспільстві, визначаючи при цьому структурування підтримки партій і окремих кандидатів на виборах. Тому, досліджуючи електоральну поведінку в рамках даного теоретичного підходу, необхідно виділити найбільш суттєві розколи для тієї чи іншої країни, які мають вплив на уподобання електорату.

Порівняльний аналіз впливу статусно-класових та релігійно-ідеологічних розбіжностей на електоральну поведінку виборців Америки та Європи на протязі 60–70-х років був зроблений американським політологом і соціологом Джоном Бінгхемом Пауедом-молодшим [56]. Для цього він застосував розрахунки так званого «індексу партійно-групових зв'язків». Аналізуючи показники статусних і релігійно-ідеологічних індексів в різних країнах (див. табл. 1), можна зробити висновок, що вплив цих факторів в різних країнах значно відрізняється. На основі даної таблиці можна виділити декілька типів країн з різним впливом «класових» та релігійно-ідеологічних факторів на електоральний вибір населення [10, с.155–157].

Схематично «соціологічну» модель електоральної поведінки можна зобразити наступним чином:

Якщо б модель, зображена на схемі, ідеально спрацювала в ході виборчого процесу, то було б досить просто зробити прогноз і аналіз електоральної поведінки. Але емпіричні результати виборів в різних країнах світу свідчать про обмеженість її пізнавальних і прогностичних можливостей.

По-перше, в рамках даної моделі неможливо отримати відповідь на запитання, яке в своєму дослідженні виборчого процесу О.В.Петров формулює наступним чином: «чому люди, які належать до однієї соціально-класової групи можуть в процесі виборчої кампанії робити різний вибір? І, навпаки, чому люди, які відносяться до різних соціальних класів, соціально-демографічних груп, можуть робити однаковий вибір, голосуючи за одного і того ж кандидата чи партію?» [27, с.8].

Таку ж особливість електоральної поведінки відмічає в своїй праці і французький вчений П.Бурдьє: «Зв'язок, який спостерігається у всіх сферах соціальної практики між соціальним класом і діяльністю чи думками людей, є досить слабким у випадку електоральної поведінки. Причому цей зв'язок

настільки слабкий, що деколіри, не вагаючись, роблять висновок про відсутність всякого зв'язку між соціальним класом і фактом голосування за «справих» чи «лівих» [6, с.117].

І, по-друге, хоча вплив статусних характеристик на електоральну поведінку простежується, він не має безпосереднього характеру, на зразок біхевіористського трактування поведінки: «стимул-реакція». «Реакція», а в нашому випадку вибір, залежить не тільки від статусних характеристик, він опосередкований цілим рядом чинників: сім'я, найближче оточення, домінуючі цінності, регіональна специфіка тощо.

Саме останні фактори стали предметом особливої уваги у теоретиків соціально-психологічної теорії електоральної поведінки, розробленої на рубежі 60-х років колективом дослідників Мічиганського університету під керівництвом А.Кемпбелла [50].

В рамках даного підходу електоральна поведінка знову ж таки розглядалась як експресивна, але об'єкт, з яким солідаризуються виборці, є не велика соціальна група, а партія. Згідно теоретичних положень прихильників «соціально-психологічного» підходу електоральна поведінка розглядалась в рамках взаємодії партій і виборців, причому мотивація для підтримки певної партії виробляється у індивідів в процесі ранньої соціалізації. Тому людина досить часто просто голосує за ту партію, за яку голосували його дід, батько, або навіть і більш далекі родичі. Подібний вибір партії визначається як партійна ідентифікація. Таким чином, головна увага при аналізі електоральної поведінки приділялась партійній ідентифікації і здатності партій через механізми політичної мобілізації організувати участь населення у голосуванні. Таку електоральну поведінку можна умовно назвати «елітно-направленою». «Елітно-направлена поведінка була характерною в кінці XIX – першій половині XX ст., коли населення тільки-но почало приймати участь в політичному процесі, насамперед у виборах через бюрократичні партії, не маючи при цьому відповідних навиків політичної участі. Еліти, відповідно, і виконували функцію управління поведінкою» [36, с.19].

Така модель поведінки була частково і результатом специфіки політичного процесу на рубежі XIX – початку XX ст. Російський вчений Медушевський А.Н. передає його сутність наступним чином:

«1) швидке формування демократичних політичних інститутів мало повсюдно деструктивні соціальні наслідки. Воно створило передумови для участі широких мас у політичному житті і включало їх (через систему виборів) в процес прийняття рішень. Проявом цього став вихід на історичну арену широких народних мас, які почали, з одного боку, впливати на хід соціальних перетворень, а з іншого, самі не були підготовлені до цього;

2) з'являється необхідність в нових способах легітимізації влади, яка апелює тепер не до божественних принципів, а до волевиявлення мас;

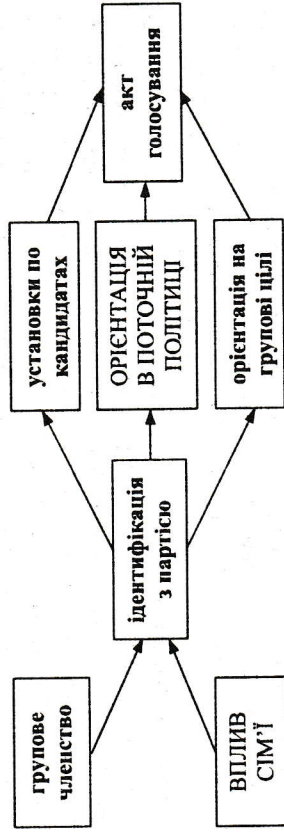
3) утворюються спеціальні організації для завоювання, утримання і реалізації влади в суспільстві;

4) розвиток ЗМК дозволив партійним лідерам маніпулювати суспільною свідомістю, творити її» [23, с.4].

«Ідентифікація з партією, – на думку російського політолога Попова В., – виконує спрощуючу функцію, відгороджуючи виборця від опрацювання широкого потоку політичної інформації» [31, с.35]. І, немовби продовжуючи думку Попова В., український дослідник Дзюба Н. стверджує, що «партійна ідентифікація впливає на голосування двоїсто: по-перше, вона діє як певний сприймаючий екран, фільтруючи політичне світосприйняття виборців, та, так би мовити, надає відгінків думці про кандидатів та питанням, що порушувалися» [14, с.118].

Таким чином, соціально-психологічна модель репрезентує досить-таки залежного виборця, в якого відсутній автономний вибір.

Схематично «соціально-психологічну модель голосування Попов В. зображує наступним чином [31, с.36]:

Ідентифікація з партією в даній моделі голосування виконує чотири основні функції:

1. Ідентифікація з партією впливає на формування думок виборців.
2. Ідентифікація з партією впливає на електоральну поведінку.
3. Ідентифікація з партією посилює психологічну мотивацію участі в політичних процесах.
4. Високий рівень ідентифікації з існуючими партіями гальмує процес утворення нових партій, стабілізуючи при цьому функціонування політичної системи суспільства.

Соціально-психологічний підхід до аналізу поведінки виборців досить успішно використовувався і використовується при вивченні електоральної поведінки в країнах Західної Європи та США. Його вплив настільки був сильним, що і в наш час поняття «партійна ідентифікація» можна вважати одним із найважливіших в електоральних дослідженнях.

Але, так як і попередня, «соціально-психологічна» модель має ряд недоліків. По-перше, виходячи з даної моделі досить важко пояснити поведінку виборців в тих країнах, де немає усталеної партійної системи, партійних традицій голосування, існує велика кількість партій. І, по-друге, на сьогоднішній

день роль класового, партійного голосування менш значуща, ніж у 1950–60-х роках. «Наслідком цього, – вважає С.Н.Пішкова, – є скорочення гарантованої підтримки партій, при цьому збільшується флуктуація голосів, а електорат стає все більш «плаваючим» [34, с.104].

Пояснювальним принципом вище охарактеризованих моделей електоральної поведінки є соціологічні теорії «соціального статусу» та «соціальної ролі».

Як термін і як концепція «соціальна роль» в соціальних науках виникла в 30-х роках ХХ ст. під впливом праць Дж.Міда, Д.Морено, Р.Ліптона та ін. Дане поняття широко використовується в концепціях представників структурного функціоналізму (Т.Парсонс, Р.Мертон), символічного інтеракціонізму (Дж.Мід, Г.Блумер), біхевіоризму (Дж.Долард, Н.Міллер).

Розглядаючи поведінку людини через призму даної теорії, вчені Беляєв Є.В. і Шамін Д.Н. пропонують виділити два рівні її детермінації: «соціальний і психологічний» [5, с.23]. В рамках першого рівня можна виділити такі риси поведінки як регулярність, заданість, визначеність і регламентація. Виходячи з цього, поведінка розглядається як така, яка підпорядкована певним законам, правилам спілкування, соціальним нормам, котрі залежать від соціальних позицій, які займають члени суспільства. В даному випадку категорія «соціальна роль» невіддільна від категорії «соціальний статус», і є, немов би, «динамічного стороною статусу, його функцією, очікуваною поведінкою» [37, с.73].

Психологічна детермінація соціальної поведінки акцентує увагу на особистісних характеристиках індивіда (активність, творчість тощо). Т.Шибутані, наприклад, вважає, що «те, що робить людина, в значній мірі обумовлено розумінням нею своєї ролі» [48, с.44].

Н.Смелзер і його колеги в 1951 році, роблячи спробу систематизації соціальних ролей, приходять до висновку, що всяку роль можна описати з допомогою 5 основних характеристик: «емоційність, спосіб отримання, масштаб формалізації, мотивація» [37, с.75].

В рамках ролівої теорії, під впливом цілого ряду об'єктивних факторів, для пояснення складного процесу життєдіяльності індивіда з'являється цілий ряд нових категорій: «рольовий конфлікт», «рольовий вихід», «рольова дифузія», «рольова акумуляція», «маргінальна роль» тощо. Спроба описати електоральну поведінку, опираючись на дані категорії була зроблена українською дослідницею Князєвою О.В. в її дисертаційному дослідженні [18].

Тому досліджувати роль «виборця» необхідно як з точки зору структурного функціоналізму (соціального підхід), так і з точки зору символічного інтеракціонізму (психологічний підхід). Згідно соціального підходу необхідно визначити, що являє собою роль виборця з точки зору її регулярності, регламентованості, визначеності. При цьому слід проаналізувати об'єктивні фактори (вік, стать, соціальний стан), які впливають на електоральну поведінку. Але оскільки поведінка виборця суттєвим чином залежить і від його особистісних якостей, то соціальний підхід слід доповнити психологічним, в

рамках якого вивчається як громадяни «сприймають» і «виконують» ролі (в нашому випадку роль «виборця»).

Усвідомлення неадекватності експресивної (соціологічна та соціально-психологічна) теорії електоральної поведінки новим реаліям політичного життя стимулювало вчених до пошуку нових підходів до аналізу електоральної поведінки, які б могли стати більш надійною основою для інтерпретації емпіричних даних.

Перший поштовх до розробки такого підходу був зроблений Е.Даунсом в його класичній праці «Економічна теорія демократії», яка з'явилась в 1957 році [51]. Пізніше даний підхід отримав назву «раціонально-інструментального підходу» або теорії раціонального вибору. Сьогодні існує ряд модифікацій раціонально-інструментального підходу: модель виборця-споживача, теорія економічного голосування тощо [13, 14, 31, 47].

Фундаментальний принцип даної концепції полягає в тому, що «кожний громадянин голосує за ту партію, яка, як він вважає, принесе йому більше користі, ніж інша» [51, с.36]. Точка зору Е.Даунса базується на феномені політичної конкуренції, яка порівнюється з економічним обміном. Політик пропонує програму, подібно тому, як ринок пропонує набір товарів, а виборці вибирають ту, яка, на їх думку є найкращою. Діапазон вибору може бути представлений у вигляді шкали на полюсах якої знаходяться ліві і праві партії:

Ліва Прав
----- аві

А А' В

Е.Даунс вважає, що «на виборах, може перемогти та партія, програма (А') якої найбільш наближена до вимог медіантного (М') виборця» [16, с.247].

В основу раціонально-інструментального підходу покладена теорія «раціональної дії» М.Вебера [8]. В своїй теоретичній концепції класик німецької соціології виділяє чотири типи соціальної дії: традиційну, афективну, ціннісно-раціональну і цілераціональну. Традиційні дії (традиційна поведінка) базуються на тривалій звичці людей, традиціях. Афективні дії зумовлені афектами, емоційним станом індивіда. Ціннісно-раціонально діє той, хто вірить у певну самодостатню цінність – релігійну, естетичну чи якусь іншу. Цей тип дії завжди підпорядкований «заповідям» чи «вимогам» у підляганні яким бачить свій обов'язок індивід. Цілераціональна дія притаманна тим індивідам, поведінка яких орієнтована на мету, засоби та побічні результати цієї дії. В такому випадку індивід діє не традиційно, не афективно, не задля обов'язку, а на підставі осмисленого, раціонального розрахунку, співвіднесення наявних засобів для досягнення поставленої мети та можливих побічних результатів такої дії. Саме осмислення цілераціональної дії і є основа теорії «раціонального вибору», де «раціональність, – як підкреслює М.Вебер, – орієнтована на визначення цілей»

і засобів їх досягнення» [8, с.511].

Американський соціолог Дж.Тернер виділяє наступні положення теорії раціонального вибору:

1. Люди наперед планують дії та мають орієнтовану мету.
2. Люди мають набір ієрархічно зумовлених уподобань, переваг.
3. При виборі лінії поведінки люди здійснюють раціональні обчислення відносно користі альтернативних ліній поведінки.
4. Порівняння затрат кожної альтернативи для обрання найкращого способу, для максимізації користі.
5. Розподіл ресурсів серед індивідів.
6. Розподіл та характер норм та обов'язків у ситуації». [45, с.354].

Схему раціонального вибору стосовно електоральної поведінки вітчизняна дослідниця О.В.Князева описує наступним чином: «Стосовно виборів під раціональною поведінкою виборців слід розуміти «вдалий вибір» кандидата з відомих електору альтернатив. Згідно теорії раціонального вибору виборець вибирає альтернативу, яку вважає найкращою для себе. В цьому і полягає сутність раціонального вибору. Однак, згідно теорії раціонального вибору, раціональність обмежується якістю і кількістю інформації, яка є в розпорядженні електора, а також тим, що дана модель може бути застосована в тих випадках, коли виборець дійсно вибирає» [18, с.79–80]. Але і передозування інформації може привести до того, що електор не зможе її осмислити і вибір відбуватиметься не по раціональній схемі.

Для розвитку теорії раціонального вибору важливе значення має так звана «гіпотеза про раціональні вибори». В її основі лежить припущення про те, що виборець приймає участь у голосуванні, якщо його особиста користь переважає витрати, які обумовлені участю у виборах. Математично це можна виразити наступним чином:

$$PB - C(D),$$

де Р – вірогідність вплинути на результати; В – різниця між результатами голосування; С – витрати, які пов'язані з участю у голосуванні; Д – моральний обов'язок приймати участь у голосуванні. Поведінка виборця буде раціональною, якщо $PB - C(D) > 0$, так вважають політолог Райкер В. та Ордесхауер П. [44, с.354].

Згідно даної формули, з точки зору особистого інтересу електоральна поведінка не є раціональною. Даний феномен був названий «парадоксом голосування». Якщо б із-за низької вірогідності вплинути на результат голосування, суб'єкт повів себе раціонально, то в більшості випадків він не скористався б правом голосу. Уникнути парадоксу голосування можна лише за рахунок фактору Д.

Трактування раціонального вибору електорату Е.Даунса суперечила даним емпіричних досліджень, які не свідчили про високий рівень ідеологічної

ангажованості виборців та про їх глибоке знання політичних програм партій.

Рішучий крок до подолання недоліків схеми Е.Даунса зробив М.Фіоріна, який перетянув уваження першого стосовно значення ідеології для формування уподобань електорату [53]. «Як правило, вважає М.Фіоріна, громадяни володіють лише одними порівняно «твердими» знаннями: вони знають як їм жити при даній адміністрації. Їм не потрібно в деталях знати сутність економічної чи зовнішньої політики діючої адміністрації, для того щоб робити вибір» [53, с.5]. Іншими словами існує прямий зв'язок між положенням в економіці і результатами виборів. Це не значить, що люди розуміються в економіці більше, ніж в політиці. Просто при голосуванні виборець виходить з того, що саме уряд несе відповідальність за стан народного господарства. Якщо жилося добре – голосують за уряд, якщо гірше – за опозицію. Така поведінка є раціональною в тому аспекті, що індивід мінімізує власні зусилля для збору інформації, необхідної для прийняття рішення.

Представлена в працях м.Фіоріні теорія «економічного голосування» перевірялась як на західноєвропейських, так і на американських масивах електоральних даних, і отримані результати підтверджували її [56, 57]. Класичним прикладом такого впливу, – лише в своїй монографії Почепцов Г., – є виборча кампанія Р.Рейгана в 1980 році» [33, с.27]. Рейган запам'ятався виборцям своїм запитанням: «Чи стали Ви жити краще за попередні чотири роки?». Негативна відповідь на нього виборців принесла йому перемогу. В 1984 році на це ж запитання виборці відповіли: «так», і це знову принесло перемогу Р.Рейгану.

Але, як і всяка теорія, теорія економічного голосування має свої недоліки. По-перше, виходячи з неї не до кінця зрозумілим є те, на чому базується електоральний вибір: на оцінці виборцями власного економічного становища («геоцентричне голосування») чи результатів роботи народного господарства в цілому («соціотропне голосування»). Емпіричні дані по США і Західній Європі свідчать на користь другої моделі. По-друге, немає однозначності серед фахівців відносно того, що важливіше для виборця – оцінка результатів попередньої діяльності уряду («ретроспективне голосування») чи очікування на скільки успішно буде його діяльність у випадку обрання («перспективне голосування»). По-третє, пояснювальні можливості даної моделі, на думку Н.Дзюби, ускладнюються наступними об'єктивними причинами: «люди можуть діяти інколи ірраціонально, а реальні ситуації в яких люди прагнуть діяти раціонально, більш складні, ніж передбачено в теоретичній моделі» [14, с.121].

Кожна з трьох вище проаналізованих моделей має свої як вади, прогрітчія, так і позитивні характеристики. Порівняльний їх аналіз, виходячи із трьох компонентів (соціологічні характеристики, ідеологія, раціональність), які структурують пізнавальні моделі електоральної поведінки, досить вдало зроблено російським політологом Ю.Д.Шевченко [47, с.131]:

	експресивна теорія	інструментальна теорія
Соціологічні характеристики	Високоназимі в соціологічній версії. Голосування акт солідарності з групою	Присутні, але побічно
Ідеологія	У версії партійної ідентифікації роль несуттєва, але має ключове значення в моделі ідеологічної ідентифікації	Практично не грає ніякої ролі при економічному голосуванні, але важлива, якщо виборець робить вибір на основі партійної ідеології
Раціональність	Присутня в партійній ідентифікації, як засіб мінімізувати зусилля по вибору серед партій	Основа електоральної поведінки, виходячи як з економічних, так і з ідеологічних уподобань

Порівняльний аналіз даних моделей електоральної поведінки дає змогу зробити висновок, що при аналізі поведінки виборців доцільно використовувати пізнавальні і пояснювальні можливості всіх вище охарактеризованих моделей в комплексі. Тому що кожна чиста модель поведінки електорату не в змозі до кінця пояснити особливості електоральної участі та електорального вибору.

2. Емпіричні методи дослідження електоральної поведінки громадян

Теоретичний аналіз електоральної поведінки є неповним без використання конкретно-соціологічних методів дослідження. До основних напрямів емпіричного дослідження поведінки виборців можна віднести: статистичний напрям і вивчення суспільної думки шляхом опитування громадян.

Дослідження статистичних матеріалів результатів виборів використовується досить давно. Вже Е.Берк і І.Бентам робили спроби використати аналіз такого типу. Реформатори англійського парламенту в першій половині XIX ст. користувалися статистичними підрахунками для аргументації своїх проєктів. «В кінці XIX ст. О.Г.Ліббей розробив статистичну географію виборів, а в першій половині XX ст. цей напрям був застосований в роботах великої групи вчених, серед яких виділяються Г.Ф.Госнел і Т.Тінгстен, які розробили теоретичні основи систематичних досліджень поведінки виборців на базі статистичних даних», – пише в своїй роботі польський вчений Є.Ватр [9, с.122].

В роботах Г.Госнела [52] і Г.Тінгстена [58] започатковані два основні напрями статистичних досліджень виборів. Г.Госнел розробив основи систематичних порівняльних досліджень окремих територіальних груп,

головним чином в межах одного міста. Він використав метод порівняння невеликих територіальних одиниць, які представляють собою сдине ціле з точки зору адміністративної і електоральної. З того часу співставлення даних на територіальних одиницях не тільки міста, а й цілих держав перетворилось в одну із широко застосовуваних технологій дослідження виборів.

Г.Тінгстен розробив тип порівняльних досліджень, в яких на основі списків виборців і результатів голосування виводиться закономірність поведінки виборців на рівні країни чи навіть декількох країн. Крім цього, як Г.Госнелом, так і Г.Тінгстеном статистика виборів була використана для дослідження такого явища як абсентеїзм. Виборча статистика цілого ряду країн класифікує виборців, які не прийняли участі в голосуванні в залежності від статі, віку, соціального положення, професії. Така класифікація можлива оскільки в списках виборців є деякі важливі соціологічні характеристики тих, хто буде приймати участь у голосуванні. Використання такого роду даних дозволяє дослідити соціальні причини абсентеїзму.

Ідеї Г.Госнела і Г.Тінгстена щодо використання статистичних даних при вивченні поведінки виборців широко використовуються вченими і в наш час. Даний метод дослідження поведінки електорату дозволяє зробити ряд теоретичних узагальнень, які не можливо зробити іншими методами і які не переосліджуються подальшими дослідженнями виборчого процесу. Але є цілий ряд проблем, які неможливо вирішити, використовуючи статистичний метод дослідження. Як правило, виборча статистика тільки частково, і тільки в деяких країнах дозволяє простежити зв'язок між демографічними і соціальними характеристиками та результатом вибору. З іншого боку, результати виборів свідчать про політичні пріоритети в момент голосування і нічого не говорять про мотиваційні чинники вибору. Нічого не можна сказати, виходячи суто із статистики виборів, про вплив на виборців партій чи кандидатів з психолого-соціальної точки зору. Тому статистичний аналіз результатів голосування завжди доповнюється й іншими емпіричними методами дослідження поведінки виборців. Одним із найбільш поширених методів є аналіз і вивчення суспільної думки на основі опитування громадян за допомогою цілого ряду опитувальних технологій. Термін «суспільна думка» вперше був використаний англійським державним діячем Д.Солсбері для позначення моральної підтримки парламенту населенням країни. Предметом спеціального наукового аналізу її зробив Г.Гард.

Важливість вивчення суспільної думки визначається її функціями, тобто сформованими напрямками впливу на суспільство. До основних функцій суспільної думки вітчизняний дослідник Ю.П.Суринін відносить наступні: «експресивну, консультативну, директивну, оціночну, критичну, діагностичну, контролюючу, нормативну, прогностичну, виховну» [43, с.13]. Навіть поверхневий аналіз даних функцій показує наскільки важливим є дослідження суспільної думки при аналізі поведінки виборців.

«Перше опитування громадської думки, безпосередньо пов'язане з організацією виборчої кампанії, – відмічас в своїй статті Е.Слободянюк, – було

проведене у США ще в 1824 році» [41, с.55]. «Харисберг Пенсильвенієн» через своїх кореспондентів вивчала настрої громадськості у кількох округах щодо шансів 4-х претендентів на президентський пост. Прогноз газети виявився досить вдалим. «Перше відоме опитування про відношення до різних кандидатів, – на думку Кушерещ В.І., – було проведене в 1851 році в штаті Мічиган» [20, с.30]. Помічник редактора однієї з газет виділив 17 округів, в яких результати виборів були неясними. Опитавши 800 респондентів, ним був зроблений прогноз, який був правильним для 15 із 17 округів. Відтоді цілий ряд газет в різних містах США («Бостон глоуб», Нью-Йорк геральд трибюн», «Чикаго рекорд геральд» та ін.) почали практикувати такі опитування. «Згодом, – як пишуть автори колективної монографії «Американское общественное мнение и политика», – самі американські фахівці назвали їх «солом'яними опитуваннями» [2, с.61].

Але особливий резонанс отримали опитування громадян, пов'язані з електоральними намірами, які були проведені журналом «Літерарі Дайджест» на початку ХХ ст., використовуючи метод бюлетнів. Особливості цих опитувань описані колективом авторів в монографії «Американское общественное мнение и политика» [2]. Так, в 1924 році журналом було розіслано 16,5 млн. бюлетнів власникам телефонів і автомобілів. Прогноз перемоги республіканців при цьому був зроблений з похібкою 5,1%. В 1932 році журналом по пошті було розіслано 20 млн. бюлетнів (в редакцію повернулося 3 млн.). З точки зору правильності це було саме вдале опитування. Помилка становила 0,9%.

Опитування цього журналу незабаром стають всевітньовідомими. Їх коментували, про них писали інші газети і журнали. Складалося враження, що журналом знайдений спосіб прогнозування результатів голосування і ніщо не може завадити популярності журналу в сфері опитування. Але в 1936 році, використовуючи ту ж саму методику, журнал розіслав 10 млн. бюлетнів і помилився в прогнозах на 19,6%. Це була сама велика помилка, яка коли-небудь фіксувалась на той час при загальнонаціональних опитуваннях.

Даний приклад показав ненауковість таких опитувань. А принцип чим більше людей опитано, тим краще, не завжди давав точний прогноз. Інструментарій вивчення суспільної думки був різноманітним, не існувало алгоритму побудови опитувань, самі опитування були тенденційними – це невеликий перелік тих недоліків, які заважали науковому вивченню суспільної думки і які, в кінцевому результаті привели до занепаду «солом'яних опитувань».

Однак, на тих же виборах в 1932 році перемогу Ф.Рузвельта спрогнозував вчений соціолог Дж.Геллап, який опитав всього кілька тисяч чоловік. З того часу, постійно вдосконалюючись (точність прогнозів була доведена до 1–2% реально поданих голосів виборців), опитування громадської думки перетворилися, за висловом того ж Дж.Геллапа в «телескоп суспільних наук» [28, с.45], і стали невід'ємною частиною професійно-організованої виборчої кампанії.

З 30-х років ХХ ст. починається новий етап в практиці вивчення суспільної думки. Для нього характерними є наступні ознаки: по-перше, застосування

чітких наукових методів аналізу з використанням теорії відносності і математичної статистики дозволили проводити виборкові опитування, по-друге, використання вивіреного інструментарію, який мінімально впливає на результати опитування; по-третє, діяльність спеціальних інститутів по вивченню суспільної думки, найбільш відомими з яких є відкритий в 1935 році Дж.Геллапом Американський інститут суспільної думки. «Відтоді, – відмічає Е.Слободянюк, – у США останнє перед виборами опитування громадян, як правило, точно називає переможця (винятком стали в 1948 році обрання Г.Трумена, у 1968 році – Л.Джонсона, у 1976 році – Дж.Картера)» [41, с.55].

«На сьогоднішній день, – пише Кушерещ В., – в США нараховується більше 500 дослідницьких інститутів і центрів, які цим займаються. В Західній Європі таких установ більше 300. Крім того, майже в усіх країнах існують різні приватні фірми, які цим займаються. Лише в Парижі таких фірм більше 200 [20, с.37]. Серед усього розмаїття існуючих у західних країнах різновидів опитування громадян з приводу електоральних уподобань, можна виділити відкриті загальнонаціональні та регіональні опитування, результати яких широко публікуються, і закриті (конфіденційні), які проводяться на замовлення окремих політичних діячів, партій тощо.

Таким чином, якщо для США потрібно було більше 100 років, щоб пройти дистанцію від «солом'яних опитувань» до наукового моніторингу суспільної думки, то в Україні цей процес відбувається дуже швидко. Слід відмітити, що «перші електоральні опитування, – пише в своїй праці Вишняк О., – були проведені в 1989 році сектором соціально-психологічних проблем громадської думки відділення соціологічного Інституту філософії АН УРСР по виборах народних депутатів СРСР» [10, с.81]. Відтак, в Україні з кожним роком з'являється все більше соціологічних центрів по вивченню суспільної думки як на загальнонаціональному, так і на регіональному рівнях.

Щодо професіоналізму вітчизняних фахівців даного профілю, то слід відмітити, що напередодні президентських виборів 1999 року і під час їх проведення досить часто піднімалась проблема самодостатності українських фахівців із виборчих технологій. Особливо загострило її в одній зі своїх статей в газеті «Дзеркало тижня» Ю.Мостова [23]. Аналізуючи залучення російських спеціалістів до організації президентської виборчої кампанії в Україні, вона наголошує: «потрібно подивитися правді в очі й ззнатися в тому, що в Україні відсутній вибір PR-агентств, а й самі агентства та дослідчені іміджмейкери. Якщо в Інтернеті «Агентство політичних новин» дає рейтинг 20 російських компаній, які досягли успіхів на цьому ринку, то в Україні про це говорити не доводиться. Відсутність яскравих, неординарних передвиборчих кроків усіх без винятку кандидатів у президенти – яскравий тому доказ» [23, с.1]. Українські соціологи, політологи, психологи, на відміну від російських дуже повільно, неспроможли виходять на «політико-інженерні» підходи, перебирають на себе відповідальність за організацію і проведення виборів. Зворушливими, як відмічає О.Петров, видаються їх засоби на кшталт: «Ми, на жаль, нічого не

можемо передбачити, ми тільки констатуємо, що якби вибори відбулися сьогодні і якби виборці на них прийшли, то...» [27, с.39].

Є в Україні, на думку Е.Слоболянко, – і цілий ряд об'єктивних причин, які заважають ефективній праці соціологів по вивченню електоральних настроїв та симпатій. До таких причин вона, в першу чергу, відносить: «нестабільність громадської думки; недосконалість опитування (на генетичному рівні відчувається сталінська розправа з соціологами, які так і не відродили цю науку у радянські часи, та нестача грошей); заангажованість тих, хто проводить опитування (публікація завищених власних рейтингів та занижених – опонентів і т.д.)» [41, с.59].

Аналіз наявної, хоча і незначної, вітчизняної та зарубіжної практики проведення виборчої кампанії, дозволяє вирізнити чотири головних типи опитувальних досліджень:

- базові дослідження і технології;
- пропагандистські дослідження і технології;
- прогностичні дослідження і технології;
- післявиборчі дослідження і технології.

Результати опитувань поряд з аналізом статистичного матеріалу – це той емпіричний матеріал, який дає змогу фахівцю вивчати поведінку виборців. «Головна мета базових досліджень, – на думку Петрова О.В., це забезпечення виборчої кампанії інформацією, необхідною для її стратегічного планування» [28, с.60]. Починаються такі дослідження задовго до виборчої кампанії і закінчуються перед заключним етапом виборів. До завдань такого типу досліджень відносять:

- вивчення соціально-політичної ситуації в країні та в виборчому окрузі;
- визначення проблем, які особливо хвилюють виборців;
- аналіз відношень електорату до соціальних інститутів суспільства, політичних партій, політичних діячів;
- дослідження іміджу кандидатів;
- дослідження соціальної структури виборчого округу;
- окреслення цільових груп виборців;
- виокремлення основних типів виборців тощо.

Одним із найважливіших напрямків дослідження є визначення цільових груп виборців, типологізація електорату. Адже електорат складається з великої кількості груп, по-різному налаштованих щодо кандидата: від різкого неприйняття до активної підтримки. Тому перед дослідником стоїть завдання визначити адресу аудиторію того чи іншого кандидата, партії. Для визначення адресних груп потрібно структурувати електорат. Визначення чітких груп, з чітко окресленими інтересами і перевагами, в маркетингу називається сегментацією. Базові параметри сегментації є наступні:

- за географічним принципом (місце проживання);
- за демографічним принципом (вік, стать, рівень доходів);
- за психологічним принципом;

– за принципом поведінки (активні, пасивні, байдужі виборці).

Р.Мерфін, секретар американської асоціації політичних консультантів, говорить: «Проводячи регресію демографічних змінних, застосовуючи факторний аналіз, а потім групуючи результати у «кластери» можна визначити цілий ряд споживачів і виборців. Виділяють 40 класифікованих за «стилем життя» категорій (кластерів), і кожна із 260 тисяч нарахованих у США суцільських спілнот отримала в рамках цієї типології своє місце [24, с.128].

В світовій практиці, зазвичай, використовуються спрощений варіант класифікації цільових груп;

- «свої виборці»;
- «чужі виборці»;
- виборці, які не визначились.

Американський фахівець Ф.Крістофер Артертон вважає, що «найбільша енергія виборчої кампанії направляється на 20–30% виборців, які можуть в ході виборчої кампанії змінити свою думку на користь іншого кандидата» [3, с.21].

Пропагандистські виборчі технології мають вирішувати наступні завдання в ході виборчої кампанії:

- визначення основних пропагандистських напрямків виборчої кампанії;
- виявлення найбільш ефективних інформаційних каналів;
- визначення ступеня довіри електорату різним джерелам інформації;
- пошук «лідерів думок» тощо.

Надзвичайно актуальним для аналізу поведінки виборців є пошук «лідерів думок». Західні вчені на основі аналізу виборчого процесу прийшли до висновку, що не завжди спостерігається взаємозв'язок між інтенсивністю діяльності ЗМІ і електоральною поведінкою. Таким чином, була відкрита двоступенева модель потоку комунікації (ДПК) американськими вченими П.Лазарсфельдом і Б.Берельсоном. Сутність відкритого ефекту полягає в тому, що ЗМК, як правило, діють не безпосередньо на аудиторію, виборців, а немов би через «фільтр», через посередників, яких і було названо «лідерами думок».

Суттєве значення для вивчення поведінки виборців мають прогностичні соціологічні технології. Починаються вони, як правило, за місяць або два до виборів і закінчуються згідно того, як це обумовлено в законах про вибори. В Україні, наприклад, в Законах «Про вибори Президента України», «Про вибори народних депутатів України» сказано, що «дані опитувань забороняється публікувати за 15 днів до дня виборів».

Однією з найбільш точних методик прогнозування результатів виборів є методика, яка була розроблена західними вченими, і яка дістала назву *exit polls* (опитування на виході). Сутність методики полягає в тому, що в день виборів опитують тих громадян, які вже взяли участь у голосуванні. У такий спосіб уникають двох труднощів, властивих передвиборчим опитуванням: потреба в ідентифікації тих, хто найвірогідніше прийме участь у голосуванні, та в оцінці

частини тих, хто приймає рішення в останню хвилину. В Україні опитування за методом «*exit polls*» було вперше проведено в день парламентських виборів 1998 року. Фірмою «Соце-Геллап» було опитано 10000 виборців і результат його був досить таки вдалим [46].

Не менш важливими для пояснення електоральної поведінки є і після виборчі опитувальні технології. Попри цілковиту очевидність проведення регулярних опитувань громадської думки електорату виборчого округу між виборами, безперечно, що найзначущим є перше поствиборче опитування, проведене за місяць-півтора по завершенні виборів, коли «пристрасті вгамувалися» й всі учасники виборів, які щойно відбулися, «набули здатності розумно, неупереджено відповідати на питання соціологів. Можна назвати кілька найбільш ефективних технологій, які широко використовуються на Заході й які щойно почали використовуватись в Україні. Це, перш за все, технологія створення історії виборів. «В США, наприклад, – пише Петров О., – де передвиборчі опитування громадян проводять вже понад сто п'ятдесят років (перше було проведене в 1824 р.), давно вже дійшли висновку, що в суспільстві з доволі структурованою політичною системою виборці виявляють певну «усталеність», голосуючи за представників різних політичних сил, партій, кандидатів» [28, с.74]. Форма ведення «історії виборів» в свій час була запропонована Дж.Геллапом. Згідно неї здійснюють постійне зібрання статистичної і «опитувальної» інформації про перебіг і результати виборів у різних округах, зважаючи на наступні чинники:

- тип виборчої кампанії (президентська, вибори парламенту, місцеві вибори);
- географічні райони, в тому числі враховують тип поселення;
- соціально-демографічні ознаки електорату;
- рівень доходів населення;
- деякі інші ознаки: національні тощо.

Така інформація дає змогу створити «портрет виборчого округу».

Отже, опитування та вивчення громадської думки важливе для аналізу поведінки виборців з цілого ряду причин. По-перше, як стверджують американські політологи Д.Мангейм та К.Річ, «опитування надає досліднику інформацію п'яти типів: факти, знання, думки, ставлення, установки і звіт про поведінку респондентів» [22, с.184]. По-друге, опитування дозволяють виявити основні проблеми, що хвилюють виборців. По-третє, опитування дозволяють виявити ті приховані важелі, за допомогою яких можна впливати на установки електорату. По-четверте, моніторинг суспільної думки дає можливість для створення бази даних щодо поведінки електорату. По-п'яте, опубліковані результати опитувань самі по собі справляють величезний ідеологічний вплив. Вплив опублікованих результатів опитувань на позиції виборців американські фахівці називають ефектом «фургона з оркестром» («*band wagon*»). Зовні все виглядає досить просто: кандидат йде попереду з відривом, і до нього приєднується більшість виборців. Відомий дослідник

масової комунікації Дж.Клеппер у одній зі своїх праць наводить слова одного американця, що ілюструють психологію цього ефекту: «Мені було однаково, але я хотів голосувати за переможця» [20, с.35].

Тривалий час ефективність прийому «фургона з оркестром» визнавали майже всі полстери в США. Вони вважали, що кандидат, який виявився популярним внаслідок попередніх опитувань, далі, як правило, «набирає силу» за принципом прискорення; відповідно того, хто набрав «мало очок» під час попередніх опитувань, спіткає невдачу.

Подальші дослідження соціологів, досвід вивчення громадської думки американськими службами Геллапа та Харріса показали, що даний вплив не є однозначним. Більше того, якщо припустити, що «ефект фургона з оркестром» завжди відповідає дійсності, то опитування громадської думки дули б безпомилковими. Насправді, досить часто спостерігається зворотна дія даного оркестру – очевидне роздратування виборців. «На виборця, – як стверджує Л.Харріс, – більше враження справляють не оголошені результати, а подальші статті і коментарі до них» [43, с.36].

Зрештою дослідники дійшли висновку, що все залежить від масштабів виборів і політичної культури виборців. За загальнонаціональної кампанії на виборців впливає така значна сукупність чинників, що вплив «фургона з оркестром» є мізерним. У випадку виборів до місцевих органів управління цей ефект вдало працює на кандидата широко відомого виборця. Крім цього, слід також відзначити, що ефект «фургона з оркестром» впливає головним чином на людей без чітких політичних переконань.

Але є й інша сторона опитування суспільної думки, яка пов'язана з фальшивою інформацією, з маніпулюванням суспільною думкою. У зв'язку з цим в цілому ряді країн світу існують спеціальні комісії, щоб протидіяти цьому. Автори колективної монографії «Американська суспільна думка і політика» приводять слова Дж.Геллапа, який підкреслює що «його інститут і йому подібні складають лише 5% всіх організацій, які проводять опитування, – 95% припадає на фірми полстерів, що займаються опитуванням на замовлення приватних клієнтів. І якщо 5% організації додержуються певних правилу своєї діяльності, то примусити додержуватись тих самих правил і решту 95% практично неможливо» [2, с.96].

В Україні на сьогоднішній день зроблено перший крок в цьому напрямі: Соціологічна асоціація України проводить акредитацію організацій, які професійно здійснюють соціологічні дослідження «з метою захисту українського суспільства, безпосередньо користувачів і замовників соціологічної інформації, а також громадської думки від заздалегідь фальшивої, викривленої та непрофесійної інформації» [30, с.191].

Отже, аналіз електоральної поведінки повинен послунувати в собі як специфічні теоретичні, так і емпіричні методи, тому що тільки в результаті їх вдалого дослідження можна отримати якісні результати дослідження поведінки виборців.

29. Петров О., Полторац В. Проблемы стратегического планирования президентской выборной кампании // Социология: теория, методы, маркетинг. – 1999. – №3. – С.41–67.
30. Положения про порядок акредитації у Соціологічній асоціації України організації, які здійснюють соціологічні дослідження // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2000. – №1. – С.191–192.
31. Попов В. Избирательные технологии: социально-политический аспект // Политический маркетинг. – 1999. – №9. – С.29–455.
32. Политологічний енциклопедичний словник. – Київ: Генеза, 1997.
33. Почепцов Г.Г. Как становятся президентами. Избирательные технологии XX века. – Киев: «Знання», 1999. – 396 с.
34. Пшизова С.Н. Какую партийную модель воспринимает наше общество? // Полит. – 1994. – №4.
35. Сергеева Е.Я. О методологии исследования электорального поведения россиян // Социс. – 1996. – №7. – С.115–118.
36. Соловьев А.А. Соотношение и сущность мажоритарной и пропорциональной избирательных систем в свете учения о демократии // Электоральная политология: теория и опыт России. – Сп.Пт.: Изд. Сп-Пет ун-та, 1998. – С.17–26.
37. Сметзер Н. Социология. – М.: Феникс, 1994.
38. Словарь иностранных слов. Издание 14-е, исправленное. – М.: Русский язык, 1987. – 657 с.
39. Соціологічний словник. – К., 1998.
40. Стратегія планування виборчої кампанії / Авт. кол. К.Пейн, К.Хед, Ш.О'Коннел. – К.: Наук.-дем. інститут міжн. відносин, 1997. – С.10–17.
41. Слободянюк Е. Соціологічні дослідження – фундамент виборчої кампанії // Нова політика. – 2000. – №3. – С.55–60.
42. Страхов А.П. Изучение электорального поведения: социокультурный подход // Политс. – 2000. – №3. – С.90–96.
43. Сурмин Ю.П. Теория общественного мнения. – К., 1999.
44. Райкер В., Ордекауер П. Введение в положительную политическую теорию. – М.1973. – 420 с.
45. Тернер Дж. Структура социологической теории. – М., 1991.
46. Чурилов М., Потоцька С. 10000 виборців були опитані фірмою «Соціс-Геллап» у день виборів: спроба проведення першого «Exit poll» в Україні // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 1998. – №3. – С.75–88.
47. Шевченко Ю.Д. Между экспрессией и рациональностью: об изучении электорального поведения в России // Политс. – 1998. – №1. – С.130–136.
48. Шибутани Т. Социальная психология. – М., 1969. – 356 с.
49. Berelson B., Lazarsfeld P., McPhee W. Voting. A Study of Opinion Formation in a Presidential Campaign. – Chicago: University of Chicago Press, 1954.
50. Campbell A., Converse Ph., Miller W., Stokes D. The American Voter. – New York: Wiley, 1960.
51. Downs A. An Economic theory of Democracy. – New York: Harper, 1957.
52. Goshell H. F. Non – Voting. Causes and Methods of Control. Chicago, 1924.
53. Fiorina M. Retrospective Voting in American National Elections. New Hawen, 1981.
54. Lewis-Beck. M. Economics and Elections. Ann Arbor, 1988.
55. Zipsen S.M., Rokkan S. Cleavage Structures, Party Systems and Voter Alignments. – Zipsen S.M., Rokkan S. Party Systems and Voter Alignments. N.Y., 1967.
56. Powell T.B. Contemporary Democracies: Participation, Stability and Violence. – Cambridge: Harvard University Press, 1982.
57. Rosenstone S. Forecasting Presidential Elections. New Haven, 1983.
58. Tingsten H. Political Behaviour. Studies in Election Statistics. London, 1937.

1. Арон Р. Демократия и тоталитаризм. – М.: Политиздат, 1993. – 190 с.
2. Американское общественное мнение и политика. – М.: Наука, 1978. – 265 с.
3. Артертон Ф. Використання громадської думки у виборчих кампаніях // Вибори у США 1996 р. / Вук. ред. Дж.Коарк. – Київ, 1996. – С.20–22.
4. Беблев В.М. Политология: теория, методология, практика. – К., 1997. – 246 с.
5. Беляев Э.В., Шамин Д.Н. К понятию роли в социологии // Личность и ее ценностные ориентации. – М., 1969. – С.18–46.
6. Бурдые П. Социология политики. – М.: Socio-Logos, 1993. – 336 с.
7. Візниця Ю.В. Особливості українського електорату в процесі демократизації та становлення національної державності // Авт. дис. канд. соціол. наук. – Київ, 1993. – 19 с.
8. Вебер М. Основные социологические понятия // Избранные произведения: Пер. с нем. – М.: Прогресс, 1990. – С.602–643.
9. Вятр Е. Социология политических отношений. – М.: Прогресс, 1979. – 463 с.
10. Вишняк О.І. Електоральна соціологія: історія, теорія, методи. – К., 2000. – 310 с.
11. Гавриленко І., Лигвин А. Вибори як суспільно-історична ситуація: теоретичні моделі виборчого процесу // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2000. – №3. – С.119–130.
12. Головаха С. Перший «Exit poll» в Україні: думка експерта // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 1998. – №3. – С.88–93.
13. Голосов Г.В. Поведение избирателей в России: теоретические перспективы и результаты региональных выборов // Политс. – 1997. – №4. – С.44–57.
14. Дзюба Н. Деякі аспекти дослідження електоральної поведінки // Соціальні виміри суспільства. – Вип.3. – К.: НАН Інститут соціології, 1999.
15. Дмитриев А.В. Политическая социология США. Очерки. – Ленинград: Изд-во Ленинградского ун-та, 1971. – 84 с.
16. Замошкин Ю.А. Личность в современной Америке: опыт анализа ценностных и политических ориентаций. – М.: Мысль, 1980.
17. Каревина О. Економічні інтереси та соціально-економічні і політичні орієнтації населення України на етапі переходу до нового соціально-економічного устрою // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 1998. – №415.
18. Князева Е.В. Электоральное поведение как социокультурное явление: Диссертация на соискание ученой степени кандидата социологических наук. – Харьковский госуниверситет, 1996. – 180 с.
19. Конституція України. – Київ: Юрінком, 1996. – 32 с.
20. Кушерець В.І. Опитування і вибори: зарубіжна практика // Філософська і соціологічна думка. – 1991. – №3.
21. Макеєв С. Выборы в социологической перспективе // Медиа в выборах. – К., 1999. – С.23–36.
22. Мангейм Д.Б., Рич Р.К. Политология. Методы исследования. – М.: Весь мир, 1997. – 544 с.
23. Медушевский А.Н. Демократия и тирания в новое и новейшее время // Вопросы философии. – 1993. – №10. – С.4–12.
23. Мостовая Ю... Главное – манеры // Зеркало недели. – 1999. – 31 июля.
24. Мерфин Р. Технология избирательных кампаний в США // Политс. – 1991. – №3. – С.125–132.
25. Парламент України: вибори-98. Інформаційно-аналітичне видання. Частина 1. – К.: ЦВК, 1998. – 616 с.
26. Парламент України: вибори-98. Інформаційно-аналітичне видання. Частина 2. – К.: ЦВК, 1998. – 728 с.
27. Петров О.В. Социологические избирательные технологии. – Днепропетровск: «Арт-Пресс», 1998. – 164 с.
28. Петров О., Полторац В. Опитувальні технології у виборчій кампанії // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 1998. – №4-5. – С.56–76.

ОБЛАСНА РАДА НАРОДНИХ ДЕПУТАТІВ, ЇЇ СТРУКТУРА, ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ, МІСЦЕ В СИСТЕМІ ВЛАДНИХ ВІДНОСИН У СУСПІЛЬСТВІ

Обласна рада є органом місцевого самоврядування, що представляє спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст в межах повноважень, визначених Конституцією України, Законом України "Про місцеве самоврядування в Україні" та іншими законами, а також повноважень, переданих їй сільськими, селищними, міськими та районними радами.

Порядок діяльності обласної ради, її органів та посадових осіб визначається Конституцією України, законами України "Про місцеве самоврядування в Україні", "Про статус депутатів місцевих Рад народних депутатів" та "Про службу в органах місцевого самоврядування", іншими законодавчими актами.

Обласна рада складається із депутатів, які обираються на основі загального, рівного і прямого виборчого права при таємному голосуванні строком на чотири роки.

Обласна рада проводить свою роботу сесійно відповідно до ст. 46 Закону "Про місцеве самоврядування в Україні". Сесія складається з пленарних засідань ради, а також засідань постійних комісій ради. Сесія ради є правомочною, якщо в її пленарному засіданні бере участь більше половини депутатів від загального складу ради.

Першу сесію обласної ради скликає і веде голова обласної територіальної виборчої комісії, наступні сесії ради скликаються головою обласної ради в міру необхідності, але не менше одного разу на квартал.

Повноваження обласної ради визначені законом України "Про місцеве самоврядування в Україні". До них, зокрема, належать:

- 1) обрання голови ради, заступника голови ради, звільнення їх з посади;
- 2) утворення, обрання і ліквідація постійних комісій ради, зміна їх складу;
- 3) утворення президії ради;
- 4) затвердження за пропозицією голови ради структури, чисельності виконавчого апарату ради, витрат на утримання ради та її виконавчого апарату;
- 5) затвердження регламенту ради;
- 6) заснування засобів масової інформації відповідної ради, призначення і звільнення їх керівників;
- 7) здійснення відповідно до закону повноважень щодо організації проведення всеукраїнських референдумів та виборів до органів державної влади і місцевого самоврядування;

8) затвердження програм соціально-економічного та культурного розвитку області, цільових програм з інших питань, заслуховування звітів про їх виконання;

9) затвердження обласного бюджету, внесення змін до нього, затвердження звітів про його виконання;

10) вирішення відповідно до закону питань регулювання земельних відносин;

11) прийняття за пропозицією міської ради рішень, пов'язаних із створенням спеціальних вільних та інших зон, зміною статусу цих зон;

12) прийняття рішень щодо делегуванням обласній державній адміністрації окремих повноважень;

13) встановлення відповідно до закону місцевого збору за проїзд по території прикордонних областей автотранспорту, що прямує за кордон, визначення порядку його сплати;

14) прийняття рішень про віднесення лісів до категорії захищеності, а також про поділ лісів за розрядами такс у випадках і порядку, передбачених законом і т.д.

Структура обласної ради є такою: Голова обласної ради та його заступник; Президія обласної ради; Постійні комісії ради.

Голова обласної ради і його заступник здійснюють керівництво роботою обласної ради. У своїй діяльності голова ради є підзвітним раді і може бути звільнений з посади радою.

Постійно діючим дорадчим органом в обласній раді є Президія обласної ради, яка попередньо готує погоджені пропозиції і рекомендації з питань, які будуть виноситися на розгляд ради. До складу Президії входять: голова ради, його заступник, голови постійних комісій, голови депутатських груп. Президія обласної ради координує діяльність депутатів, постійних комісій при підготовці питань, які виносяться на розгляд президії, контролює хід виконання прийнятих президією рішень, а також здійснює ресесрацію депутатських груп та фракцій.

Забезпечує здійснення радою повноважень – Виконавчий апарат обласної ради, його за посадою очолює голова обласної ради. Виконавчий апарат ради здійснює організаційне, правове, інформаційне, аналітичне, матеріально-технічне забезпечення діяльності ради, її органів, депутатів. Обласна рада затверджує структуру, чисельність виконавчого апарату обласної ради та витрати на його утримання.

Постійні комісії обласної ради є органами ради, що обирається з числа депутатів обласної ради для вивчення, попереднього розгляду і підготовки питань, які належать до її відання, здійснення контролю за виконанням рішень ради.

Основними завданнями постійних комісій обласної ради є:

- вивчення і підготовка для розгляду на засіданнях ради питань про стан і розвиток відповідних галузей народного господарства області та соціально-культурної сфери;

Станом на серпень 1999 року структура виконавчого апарату обласної ради була такою:

СТРУКТУРА ВИКОНАВЧОГО АПАРАТУ ОБЛАСНОЇ РАДИ

№ п/п	Назва посади
1.	Голова ради
2.	Заступник голови ради
3.	Голова постійної комісії з питань бюджету
Виконавчий апарат ради	
1.	Заступник керівника виконавчого апарату
2.	Помічник голови ради
3.	Помічник заступника голови ради
4.	Радники
5.	Головний спеціаліст з питань юридичної забезпеченості
6.	Прес-секретар
Відділ організаційного забезпечення діяльності ради, її постійних комісій, депутатів	
1.	Завідуючий відділом
2.	Консультанти з питань організаційного забезпечення діяльності ради, її постійних комісій, депутатів
3.	Консультанти з питань забезпечення зв'язків з місцевими державними адміністраціями та з питань адміністративно-територіального устрою
4.	Консультанти з питань забезпечення зв'язків з територіальними громадами, органами місцевого самоврядування
Загальний відділ	
1.	Завідуючий відділом
2.	Провідний спеціаліст з питань роботи із зверненнями громадян
3.	Спеціалісти по роботі з вхідною і вихідною кореспонденцією
4.	Головний спеціаліст по протокольній роботі
5.	Спеціалісти ком'ютерно-розмножувального біюро
6.	Секретар-референти
7.	Головний спеціаліст з питань бухгалтерського обліку
8.	Спеціаліст по матеріально-технічному забезпеченню

- попередній розгляд прогнозів соціально-економічного і культурного розвитку, бюджету, звітів про виконання програм і бюджету;

- попередній розгляд та підготовка висновків щодо кандидатури осіб, які пропонуються для обрання, затвердження, призначення або погодження радою.

Постійні комісії обласної ради є відповідальними перед обласною радою, їх діяльність координує голова обласної ради та його заступник (вони не можуть входити до складу постійних комісій). Постійні комісії утворюються радою на строк її повноважень. Обласна рада може ліквідувати і реорганізовувати раніше утворені постійні комісії, вносити зміни до їх складу.

Закарпатська обласна рада III скликання налічує дев'ять постійних комісій:

- з питань бюджету;
- з питань промислової політики, підприємництва та прикордонного співробітництва;
- з питань управління майном та приватизації;
- з питань агропромислового комплексу, земельних ресурсів та розвитку села;
- з питань законності і правопорядку;
- з питань освіти, науки, культури, духовного розвитку та молодіжної політики;
- з питань охорони здоров'я, магеринства, дитинства та соціального захисту громадян;
- з питань охорони навколишнього середовища, використання природних ресурсів, розвитку туризму та рекреації;
- з питань регламенту, депутатської етики та адміністративно-територіального устрою.

Відповідно до ст. 82 Регламенту роботи обласної ради депутати обласної ради можуть добровільно об'єднуватись у депутатські групи та фракції за умови, що до їх складу входять за кількістю не меншою, ніж 10 відсотків від загальної кількості складу ради, або 7 депутатів. Депутатські групи об'єднують депутатів, які поділяють однакові або схожі погляди з питань державного або соціально-економічного розвитку. Утворення депутатських груп, їх організація та утворення нових може проводитись протягом повноважень обласної ради.

Президією Закарпатської обласної ради III скликання зареєстровано три депутатські групи:

- За розвиток Закарпаття (14.10.99) уповноважені Сливка В.Ю., Отович В.М., налічує 16 чоловік;

- Солідарність (07.12.2000) уповноважений Матвійчук Е.Л., налічує 9 чоловік;

- Більшість (17.10.2001) уповноважені Вашук Ф.Г., Варлаба В.М., Ратушняк С.М., налічує 39 чоловік;

Закарпатська обласна рада III скликання обиралась населенням Закарпатської області в березні 1998 року згідно з новим Законом "Про вибори

депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів", який був прийнятий Верховною Радою України 14 січня 1998 року.

У законі сказано, що вибори депутатів обласної ради проводяться за мажоритарною виборчою системою відносною більшістю по багатомандатних виборчих округах. Загальний склад обласної ради визначається з врахуванням кількості районів, міст обласного значення, що входять до складу області. Райони, міста обласного значення мають в обласній раді рівну кількість депутатських мандатів.

Відповідно до ст. 5 Закону "Про вибори депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів", в якому сказано, що в разі наявності в області 15 (включно) районів, міст обласного значення кожний район, місто обласного значення має бути представлено в обласній раді не менше як 4 депутатами, на виборах 1998 року до обласної ради 13 районів і 2 міста обласного значення (Ужгород, Мукачево) були представлені в обласній раді 5 депутатами. Таким чином, загальний склад Закарпатської обласної ради III скликання становить 75 чоловік.

Вибори депутатів обласної ради, які відбулися у березні 2002 року передбачають деякі зміни у загальному складі Закарпатської обласної ради, а саме:

Станом на 2001 рік Закарпатська область налічує 13 районів і вже 4 міста обласного значення (Ужгород, Мукачево, Хуст, Берегове), всього 17 одиниць. Відповідно загальний склад обласної ради буде змінено.

Аналізуючи загальний склад Закарпатської обласної ради III скликання (75 чол.) за віковою, професійною і статевною структурою та партійною приналежністю робимо такі підсумки:

1. Вікова структура
 - 30-40 років: 18 чол.(24%)
 - 40-50 років: 24 чол.(32%)
 - 50-60 років: 20 чол.(27%)
 - 60-70 років: 13 чол.(17%)
2. Статева структура
 - 73 чоловіка, 2 жінки
3. Професійна структура
 - лікарі - 20 чол.(27%), підприємці - 15 чол.(20%), юристи - 11 чол.(15%), економісти - 11 чол.(15%), викладачі - 7 чол.(9%), державні службовці - 5 чол.(6%), вчені - 4 чол.(5%), журналісти, лідери громадських об'єднань - 2 чол.(2,5%).

4. Партійна приналежність (станом на грудень 2000 р.)

- 21 чоловік є представниками різних партій, з них: СДПУ(о) -16, НРУ - 1, Собор - 1, Демократичний Союз - 1, ПНЕРУ -1, Партія регіонального відродження України - 1, Солідарність - 1.

Отже, виходячи з вищесказаного, можна зробити висновки, що:

- по-перше, у загальному складі обласної ради III-го скликання

переважають чоловіки віком від 40 до 60 років;

- по-друге, депутати обласної ради по своїй професійній діяльності є в переважній більшості лікарями та підприємцями (47%), а викладачів, вчених, лідерів громадських об'єднань - незначна меншість (13%).

- По-третє, партійна приналежність депутатів обласної ради у зв'язку з наближенням виборів 2002 року змінюється.

Закарпатська обласна рада має друковані видання - "Новини Закарпаття", "Молодь Закарпаття", "Карпаті Ігаз Со" ("Карпатське слово правди") а також видала збірник "Рішень Закарпатської обласної ради III скликання" в трьох томах.

"Новини Закарпаття" - газета обласної ради і обласної державної адміністрації. Заснована 18 серпня 1990 року. Головний редактор - Василь Нитка. Газета виходить 3 рази на тиждень, у вівторок, четвер(8) і суботу(16 ст.). Тираж тижня біля 41500 примірників.

На сторінках газети у її головних рубриках("НЗ" - факти, День, Кроки ринку, Соціальні перехрестя) висвітлюються питання соціально-політичного, економічного характеру, робиться огляд основних подій дня і тижня як у світі, країні так і в області в цілому. Також аналізується робота обласної ради й обласної державної адміністрації та роз'яснюються рішення прийняті ними.

"Молодь Закарпаття" - щотижнева інформаційно-політична молодіжна газета. Засновники обласна рада, обласна державна адміністрація, Закарпатський Молодіжний Демократичний Союз. Головний редактор - Євген Меньор. Тираж - 1200 примірників.

"Молодь Закарпаття" - це життя і дозволя молоді, культура і спорт, літературні пошуки молодих.

"Карпаті Ігаз Со" - газета Закарпатської обласної ради, обласної державної адміністрації та Товариства угорської культури Закарпаття. Видання на угорській мові. Заснована 31 січня 1920 року. Головний редактор - Габор Ерделі. Газета виходить три рази на тиждень: у вівторок, четвер (8 ст.), суботу (16 ст.). Тираж тижня - 30 тис.

На сторінках газети у її головних рубриках(Суспільне життя, Внутрішнє життя, Економіка, господарство, Дзеркало) аналізуються основні події з життя угорської діаспори в Закарпатті, події у сфері угорсько-українських відносин, дається огляд політичних новин України та світу.

"Рішення Закарпатської обласної ради III (XXIII) скликання" - це збірник рішень ЗОР III-го скликання(1998 - 2001 рр.) по різним тематичним напрямкам: організаційні, економічні, фінансові, соціальні, екологічні та інші. Збірник вийшов у 3-х томах: Книга 1 (перша-шоста сесії) включає 143 рішення ЗОР; Книга 2 (сьома-одинадцята сесії) включає 100 рішень ЗОР; Книга третя (дванадцята-п'ятнадцята сесії) - 83.

Загалом Закарпатська обласна рада III-го скликання за період з 1998 по 2001 рік провела 16 сесій і прийняла 360 рішень.

ВИБОРИ ОРГАНІВ МІСЦЕВОЇ ВЛАДИ В 1998 РОЦІ В МІСТІ УЖГОРОДІ

Основою міської влади є система місцевого самоврядування, яка за законом "Про місцеве самоврядування в Україні" складається з таких ланок в місті Ужгороді:

- територіальна громада;
- міська рада;
- міський голова;
- виконавчі органи міської ради.

Основним органом місцевого самоврядування в місті Ужгороді є Ужгородська міська рада. Вона здійснює, від імені територіальної громади міста і в її інтересах функції і повноваження місцевого самоврядування, визначені конституцією і законом.

За законом в компетенцію міської ради входить вирішення таких питань:

- 1) затвердження регламенту ради;
 - 2) утворення та ліквідація постійних та інших комісій ради, затвердження та зміна їх складу, обрання голів комісій;
 - 3) утворення виконавчого комітету ради, визначення його чисельності, затвердження персонального складу, внесення змін до складу виконавчого комітету та його розпуск;
 - 4) обрання за подання міського голови на посаду та звільнення з посади секретаря ради;
 - 5) затвердження за пропозицією міського голови структури виконавчих органів ради, загальної чисельності апарату ради та її виконавчих органів, витрат на їх утримання;
 - 6) заслуховування звіту міського голови про діяльність виконавчих органів влади;
 - 7) заслуховування повідомлень депутатів про роботу в раді, виконання ними доручень ради;
 - 8) прийняття рішення про проведення місцевого референдуму;
 - 9) затвердження програм соціально-економічного та культурного розвитку відповідних адміністративно-територіальних одиниць, цільових програм з інших питань місцевого самоврядування;
 - 10) затвердження місцевого бюджету, внесення змін до нього; затвердження звіту про виконання бюджету;
 - 11) прийняття рішень щодо надання відповідно до чинного законодавства пільг по місцевих податках і зборах;
- Депутати міської ради обираються на основі загального, рівного і прямого виборчого права при таємному голосуванні. Вибори до місцевих рад проходять раз на чотири роки, в останню неділю березня, одночасно з виборами до

Верховної Ради.

Останні вибори проходили в березні 1998 року. За їх результатами в сорока одномандатних округах м. Ужгорода було обрано 40 депутатів. На сьогодні кількісний склад Ужгородської міської ради 37 депутатів.

Склад Ради є доволі строкатим за віковою структурою. Основна частина депутатів віком від 40 до 50 років – 19 осіб. В раді представлена і молодь – до 30 років – 2 осіб, від 30 до 40 – 6 осіб. Старше покоління депутатів, тим, кому вже за 50, - 10 осіб.

В міській раді суттєво представлені представниці слабкої статі – 9 осіб (в порівнянні з обласною радою, де жінок-депутатів лише 2 особи).

Професійний склад міської ради досить різноманітний. Зокрема, найбільша чисельність викладачів ВУЗів та підприємців, по 8 представників; 7 лікарів, 5 директорів учбових закладів, також є керівники ЖРЄР, військовослужбовці тощо.

Зі складу депутатів міської ради було створено постійні комісії ради які спрямовують свою діяльність на попередній розгляд і підготовку питань, які належать до їх відання, здійснюють контроль за виконанням рішень ради і її виконавчого комітету.

Вони обираються радою на строк її повноважень у складі голови і членів комісії. Міська рада утворила постійні комісії:

- 1) Комісія з питань охорони здоров'я, материнства, дитинства, сім'ї, соціального захисту населення. Її очолює Повч Ольга Іванівна, і нараховує п'ять членів.
 - 2) Комісія з питань освіти, науки, молоді і спорту, духовного розвитку, культури, міжнаціональних і міжконфесійних відносин. Очолює Жофчак Золтан Золтанович, і складається з 6 членів.
 - 3) Комісія з питань соціально-економічного розвитку, житлово-комунального господарства, благоустрою, зв'язку та промисловості. Очолює Кознич Левко Іванович, склад комісії – 3 члени.
 - 4) Комісія з питань будівництва, землекористування та екології. Гецько Василь Іванович. Склад - 4 члени.
 - 5) Комісія з питань проведення приватизації, системи оподаткування, підтримки середнього і малого бізнесу. Кузьмович Володимир Михайлович. 3 члени.
 - 6) Комісія з питань економічної реформи, планування бюджету, фінансів. Маргіта Василь Михайлович. 4 члени.
 - 7) Комісія з питань законності і правопорядку, регламенту та депутатської етики. Тарахонич Вікторія Юріївна. 5 членів.
- Міський голова Ужгорода є головою посадовою особою територіальної громади міста і обирається на основі загального, рівного, прямого виборчого права, шляхом таємного голосування на 4 роки. Міський голова очолює виконавчий комітет міської ради, головує на її засіданнях.

29 березня 1998 року пройшли вибори на яких переконливу перемогу

здобув Сергій Ратушняк, залишивши далеко позаду 8 своїх конкурентів. За нього віддали свої голоси 35456 виборців міста. Але проблеми з правосуддям завадили йому виконувати повноваження міського голови. Він відмовився від посади міського голови. Були призначені перевибори на яких 27 вересня 1998 року з-поміж 12 претендентів переміг Сембер Степан Васильович. За нього віддали свої голоси 10263 виборців, при доволі низькій явці виборців. Всього взяли участь у виборах 35399 мешканців міста.

До повноважень міського голови входить:

- забезпечує здійснення у межах наданих законом повноважень органів виконавчої влади на території м. Ужгорода, додержання Конституції та законів України;

- організовує в межах, визначених Законом України "Про місцеве самоврядування в Україні", роботу міської ради та її виконавчого комітету;

- підписує рішення ради та її виконавчого комітету;

- вносить на розгляд ради пропозиції щодо кандидатури на посаду секретаря ради;

- вносить на розгляд ради пропозиції про кількісний і персональний склад виконавчого комітету ради;

- вносить на розгляд ради пропозиції щодо структури і штатів виконавчих органів ради, апарату ради та її виконавчого комітету;

- здійснює керівництво апаратом ради та її виконавчого комітету; тощо.

Оскільки міський голова керує виконавчим апаратом ради, то з нього і починається піраміда виконавчої влади міської ради. Безпосередньо міський голова призначає і звільняє секретаря ради.

Щодо повноважень секретаря ради, то він:

- скликає сесії ради у випадках, передбачених Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні», даним регламентом. Повідомляє депутатам і доводить до відома населення інформацію про час і місце проведення сесії ради, питання, які передбачається внести на розгляд ради;

- веде засідання ради та підписує її рішення ;

- організовує підготовку сесії ради, питань, що виносяться на розгляд ради; забезпечує своєчасне доведення рішень ради до виконавців і населення, організовує контроль за їх виконанням; тощо.

Міська рада утворює президію ради. Вона є дорадчим органом ради, який попередньо готує узгоджені пропозиції і рекомендації з питань, що передбачається внести на розгляд ради.

До складу президії входить голова ради, секретар ради, голови постійних комісій ради, уповноважені представники депутатських груп.

Основним виконавчим органом Ужгородської міської ради є виконавчий комітет міської ради. Він утворюється радою на строк її повноважень і утворює своєрідну структуру (див. Додаток 1, Ст. 7).

Виконавчий комітет ради утворюється у складі міського голови, заступників міського голови з питань діяльності виконавчих органів ради,

керуючого справами виконавчого комітету, секретаря ради, керівників відділів, управлінь та інших виконавчих органів ради.

Виконавчий комітет ради є підзвітним і підконтрольним міській раді, а з питань здійснення ним повноважень органів виконавчої влади – також підконтрольним органам виконавчої влади.

В повноваження виконавчого комітету ради входить:

- попередній розгляд проєктів місцевих програм соціально-економічного і культурного розвитку, цільових програм з інших питань, міського бюджету, проєктів рішень з інших питань, що виносяться на розгляд міської ради;

- координація діяльності відділів, управлінь, служб, інших виконавчих органів влади, підприємств, установ та організацій, що належать до комунальної власності територіальної громади м. Ужгорода, заслуховування звітів про роботу їх керівників;

- зміна або скасування актів підпорядкованих йому відділів, управлінь, інших виконавчих органів ради, а також її посадових осіб.

Безпосереднє керування і координацію дій управлінь, фондів, відділів – здійснюють міський голова, його заступники та керуючий справами виконавчому.

Міський голова Сем бер С. В. керує :

- Фондом приватизації та управління майном міста;

- Фінансовим управлінням;

- Відділом бухгалтерського обліку;

- Відділом землекористування;

- Відділом з питань надзвичайних ситуацій та цивільного захисту населення;

- Відділом внутрішньої політики;

- Відділом оборонної та мобілізаційної роботи.

Крім того він координує діяльність міського управління юстиції, діяльність правоохоронних органів, військових підрозділів, дислокованих на території міста.

Перший заступник міського голови з питань розвитку та управління міським господарством Повхан Й.І. керує наступними підрозділами виконавчого апарату ради:

- Управління архітектури та містобудування;

- Управління житлово-комунального господарства;

- Відділ капітального будівництва;

- Відділ промисловості, транспорту та зв'язку;

- Відділ з питань екологічної безпеки, держтехнагляду та охорони праці;

- Служба оперативного реагування.

Координує діяльність Міськпаліва, Підприємства зеленого господарства, Міського ДАІ, тощо.

Заступник міського голови з питань економіки та інвестицій Туранія Ю.В. керує:

- Управління економіки та розвитку підприємництва;

- Відділом реєстрації суб'єктів підприємницької діяльності.
- Координує діяльність Міськстатистики, Органів страхування, ДПП, закладів торгівлі та побутового обслуговування населення.
- Заступник міського голови з питань соціального захисту та правової роботи
- Сербайло А.А. керує :
- Управлінням по праці та соціального захисту населення;
- Відділом юридичного забезпечення діяльності виконкому та правової роботи.

Координує Відділ Пенсійного фонду, Міський центр зайнятості, тощо.
Заступник міського голови з гуманітарних питань та внутрішньої політики
Ландовський Е.Ф. керує:

- Відділом культури;
- Відділом освіти;
- Відділом фізкультури і спорту;
- Відділом у справах сім'ї та молоді;
- Службою у справах неповнолітніх.

Координує заклади культури, охорони здоров'я, фізкультури та спорту, творчі спілки, релігійні конфесії, громадсько-політичні організації.

Керуючий справами виконкому Волошин М.А. керує:

- Організаційним відділом;
- Загальним відділом;
- Архівним відділом;
- Відділом обліку, розподілу та приватизації житла;
- Господарсько-експлуатаційним відділом.

Координує діяльність відділів та управлінь виконкому, підпорядковані їм підприємства, організації.

Це є структура виконавчого комітету міської ради в який входить і апарат міської ради, який сприяє діяльності усіх підрозділів виконавчого апарату міської ради. На сьогоднішній день він налічує 305 осіб.

Незбаром на Україну очікують нові вибори до Верховної ради та органів місцевого самоврядування.

Наприкінці березня 2002 року населення міста Ужгорода буде обирати міського голову і депутатів міської ради. В виборах активну участь будуть приймати як громадяни міста так і їх об'єднання, зокрема, політичні партії, громадські організації тощо.

За 2000 рік в м. Ужгороді було зареєстровано 12 міських осередків політичних партій України і на I. XII.01. загальна кількість становить 28 осередків. Активною участю населення у діяльності політичних партій в місті не назвеш. Але загальна кількість членів партій по місту є приблизно такою як і в Україні в цілому і становить біля 4% громадян, які мають право голосу.

Та і діяльність партійних осередків міста є доволі слабкою. 3 28 практично працюють не більше десятка. Зокрема намагаються активно діяти СДПУ(О), НДП, НРУ, Селянська партія, Соціалістична, КПУ, тощо.

Цікаво буде простежити за передвиборчою боротьбою і особливо за результатами виборів. Останні засвідчили, що партії не мають великого впливу на виборців міста. Лише 4 з 37 депутатів міської ради є членами партій. Це свідчить про слабкість місцевих осередків партій і проте, що виборці толкують не за партійну приналежність кандидатів, а за їх особисті якості, які їм імпонують в тій чи іншій мірі, з якими виборці пов'язані спільними справами, знайомством, родинними зв'язками.

Ю. Остапець, Н. Ткаченко

АНАЛІЗ ОСНОВНИХ ЧИННИКІВ ВПЛИВУ НА ГОЛОСУВАННЯ ВИБОРЦІВ У ЗАКАРПАТСЬКІЙ ОБЛАСТІ (ЕСКІЗ МЕТОДОЛОГІЇ)

Методологічну основу такого дослідження утворюють три основні теоретичні моделі електоральної поведінки, запропоновані американськими дослідниками в середині 50-х років XX ст.: соціологічну, соціально-психологічну та раціонально-інструментальну [1, 2, 3] та методологія, вперше використана А. Кемпбеллом та його колегами у класичній роботі «Американський виборець» і названа ними «воронкою причинності» [4, 5].

Логіка застосування основних моделей електоральної поведінки може бути побудована на основі дослідницької стратегії, запропонованої А. Лейпхартом в статті «Порівняльна політологія і порівняльний метод» [6]:

- а) завжди є випадки, які істотно відхиляються від положень тієї чи іншої теорії;
- б) детальне вивчення випадків, котрі не описуються теорією дають змогу зробити висновок про межу застосування тієї чи іншої теорії;
- в) необхідно зафіксувати дію тих факторів, які не описуються теорією, але мають вирішальний вплив на мотивацію вибору.

Методологію «воронки причинності» використав для аналізу демократичного транзиту в Росії російський політолог А. Мельвіль [5].

Використання методології «воронки причинності» щодо проблеми, яка нас цікавить, передбачало б здійснення політичного аналізу факторів електорального впливу, що послідовно звужує фокус уваги від макро- до мікрорівнів. Відповідно до цієї методологічної моделі чинники, що впливають на мотивацію електорального вибору могли б бути проаналізовані на 5 умовних рівнях змінних (від найпоширенішого макрорівня до максимального звуженого мікрорівня):

- 1) Зовнішні чинники (зацікавленість міжнародних бізнесово-фінансових угруповань у перемозі тих чи інших політичних сил, латентний вплив урядів деяких країн, впливовість політичних партій (особливо в країнах,

з якими межує Україна) тощо.

2) Загальнонаціональний рівень. Розглядаючи фактори впливу на електорат, слід зупинитись на наступних головних:

- соціально-економічний стан;
- політико-правове регулювання виборчої кампанії;
- особливості стратифікаційних процесів в Україні;
- рівень політичної культури та специфіка процесу політичної соціалізації;
- адміресурс;
- організація виборчої кампанії партією чи блоком (передвиборні акції, політична реклама та ін.).

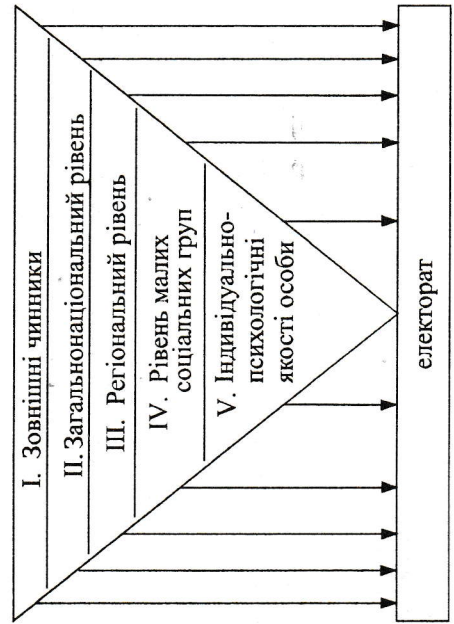
3) Регіональний рівень (діяльність осередків політичних партій в Закарпатській області, особливості формування регіональної еліти, вплив соціально-демографічних характеристик населення краю, вплив релігії тощо).

4) Рівень малих соціальних груп, до яких включені громадяни (наприклад, трудові колективи, академічні групи, сім'ї, коло друзів тощо).

5) Індивідуально-психологічні характеристики виборців краю.

В аналізі чинників, які впливають на електоральний вибір, поступове просування від змінних макорівня до змінних мікрорівня має здійснюватись відповідно до лівної методологічної логіки: спуск на кожний наступний рівень аналізу передбачає, що пояснювальний потенціал чинників попереднього рівня вичерпаний. Власне кажучи, в цьому звуженні фокусу аналізу й полягає сама ідея методологічної «воронки причинності». При цьому спуск з макро- на мікрорівень дозволяє поєднати структурні і процедурні методи аналізу. Це, звичайно, не виключає можливості спеціалізованого аналізу якогось із цих рівнів, узятого окремо.

Схематично описану дослідницьку модель можна зобразити наступним чином:

Відповідно до обраної методології аналіз факторів, які обумовлюють електоральний вибір, слід розпочати із впливу міжнародного середовища. На сьогоднішній день даний чинник сприяє наступним партіям та блокам:

- а) підтримка бізнесових та урядових структур спрямована в основному двома блоками «Нашій Україні» (В.Ющенко) та «За єдину Україну» (В.Литвин);
- б) успіх лівих партій в Росії сприяє КПУ, СПУ, іншим лівим силам;
- в) перемога на виборах в ряді європейських країн (наприклад, Польща 2001 р.) соціал-демократичних сил сприяє даному політичному напрямку в Україні, особливо СДПУ(о).

Загальна соціально-економічна ситуація. В Закарпатській області, як і в Україні в цілому, ця ситуація сприятиме протестному голосуванню електорату за ліві сили, в основному за КПУ (П.Симоненко), СПУ (О.Мороз), ПСПУ (Н.Вітренко), партії, які уже неодноразово приймали участь в електоральному процесі, і які уже відомі виборцю.

Вплив економічного стану на поведінку виборців відстежується в рамках раціонально-інструментальної теорії електоральної поведінки і коротко його сутність можна передати наступним чином: якщо рівень життя населення покращується, голосують за проурядові сили, якщо ні, то голосують за опозицію.

Правове регулювання виборчого процесу. Виборчий закон, згідно якого буде обиратись Верховна Рада України в березні 2002 року є таким, який сприяє потужним партіям і блокам. Дрібні, новоутворені партії мають дуже мало шансів потрапити до парламенту. Даний висновок можна підтвердити наступним положенням закону [7]:

- а) 4% бар'єр голосів виборців, який потрібно подолати блокам і партіям, щоб отримати можливість прийняти участь у розподілі депутатських мандатів;
- б) право брати участь у формуванні округних виборчих комісій мають тільки ті партії, які або подолали на попередніх виборах 4% бар'єр, або мають депутатську групу в парламенті;
- в) формула перетворення голосів виборців у депутатські мандати. Це формула Т.Хейра з розподілом залишків депутатських мандатів партіям, які набрали найбільше голосів виборців.

Таким чином, закон сприяє наступним партіям і блокам: СДПУ(о), КПУ, СПУ, «Наша Україна», «За єдину Україну», «Батьківщина», «Яблуко» та ін.

Соціальна стратифікація в Україні. В українському суспільстві можна виділити наступні соціальні верстви, які в той же час можна рахувати і суб'єктами електорального процесу (не слід ототожнювати з суб'єктами виборчого процесу, виділених законом про вибори): робітники, селяни, творча інтелігенція, освітяни, медики, службовці, студентство, пенсіонери і т.д. Як правило, кожний з таких прошарків ідентифікується в суспільній свідомості з тією чи іншою політичною силою. Показати це можна у вигляді наступної таблиці (див. Табл.1):

Таблиця 1

Соціальні верстви	Політичні партії та блоки
Робітники	КПУ, СПУ, ПСПУ, КІПС і т.д.
Селяни	СелПУ, АПУ
Творча інтелігенція, освітня, медична	«НУ», СДПУ(о), «Дем. союз»
ГП, менеджери	СДПУ(о), «За єдину Україну»
Підприємці	«Яблуко», «НУ», «За єдину Україну», СДПУ(о)
Військовослужбовці	СДПУ(о), «Батьківщина»
Студентство	СДПУ(о), «НУ», «За єдину Україну», «Яблуко», КПУ
Пенсіонери	КПУ, СПУ, «Наша Україна»

Такої жорсткої залежності насправді немає. Але соціальна структура українського суспільства, в якому за різними оцінками експертів від 60 до 80% населення – це нижчий клас, сприяє на парламентських виборах лівим силам, які представляють протестний електорат («Батьківщина»), а також блоку, який очолює В. Ющенко («Наша Україна») з іменем якого багато хто пов'язує майбутнє України.

Політична культура та особливості процесу політичної соціалізації.
Статус наукового терміну політична культура набуває лише в другій половині 60-х років ХХ ст. Пріоритет у його розробці і використанні належить американським вченим Г.Алмонду, С.Вербі, Г.Пауеллу. Виходячи з положень загальної теорії дії політична культура практикується ними як «зразок індивідуальних позицій і орієнтацій стосовно політики, притаманних членам політичної системи» [8, С.6]. При такому трактуванні акцент робиться на аналіз специфічної політичної орієнтації – установки (attitudes) щодо політичної системи та її різних частин. «Соціальна установка – це стан свідомості, який передусім діє, задає їй напрям, вказуючи на її об'єкт, виявляє готовність суб'єкта діяти стосовно даного об'єкта певним чином» [8, С.6]. Г.Алмонд і С.Верба виділяють три «чистих» типи політичної культури, комбінації між якими і утворюють різноманітність політичних культур. До чистих типів вони відносять провінціалістську, підданську та активістську політичні культури. Український вчений Є.І.Головаха, використовуючи типологію Г.Алмонда і С.Верба на основі аналізу цілого ряду опитувань суспільної думки, визначає політичну культуру українців як «переважно підданську з елементами достатньо впливової провінціалістської складової» [9, С/104–105]. Особливість підданського типу політичної культури – це поєднання різних за спрямуванням політичних орієнтацій. З одного боку, це орієнтації на активне і зацікавлене сприйняття політичних структур. З іншого боку, це орієнтації, що виявляються в намаганні відійти від політичної діяльності, його пасивності щодо можливостей якось впливати на функціонування політичної системи. Такий тип культури вигідний перш за все тим політичним силам, які мають усталений електорат: КПУ, СелПУ, СПУ, НРУ, НДП та ін. партії.

Політичну соціалізацію в Україні С.Макев і А.Надточій влучно називають такою, що «осліпла», [10, С.20] і яка тому не може повноцінно виконувати своє головне завдання – формувати Громадянина з активною життєвою позицією.

Адмінресурс. «Під даним поняттям, вважає російський політолог А.Н.Ніколаєв, – слід розуміти широкий набір легальних, напівлегальних і явно незаконних методів, які використовуються на всіх стадіях виборчої кампанії» [11, С.172]. Дія даного ресурсу починається вже на стадії розробки законодавства про вибори.

Український вчений Д.Видрін розділяє адмінресурс на: а) прямий (вulgарні командні методи тиску), який складає 10% від його всієї потужності; б) скритий (vulgарні маніпуляції вже з результатами голосування і т.д.), який має потенціал біля 5% від загальної сили; в) опосередкований, який має 80% потужності. Це, перш за все, бюджетне фінансування виборчих проектів та вплив держави на ЗМІ [12, С.3].

Перш за все адмінресурс підтримує блок «За єдину Україну». Хоча його мають і деякі інші учасники електорального процесу: СДПУ(о), Демократичний Союз, «Наша Україна».

Продовження його дії на рівні регіонів відбувається, на думку голови аналітичної служби Комітету виборців України, наступним чином:

а) орієнтація співробітників виконавчої вертикалі в першу чергу на Адміністрацію Президента, а лише потім на партійно-фінансові угруповання; б) входження чиновників одного органу обласної влади до різних партій (Закарпаття у цьому не виключення). В першу чергу, це бажання обласного керівництва тримати під контролем усі партійні процеси в області; в) значна активізація обласних квазіпартійних утворень у вигляді демократичних громадських об'єднань (в Закарпатті це «Громадянський альянс»). До таких об'єднань входять організації, які підтримують обласну владу;

г) нейтралізація регіональною владою опозиційно настроєних політичних лідерів [13, С.3].

Діяльність осередків політичних партій в регіоні. В Закарпатській області зареєстровано 59 осередків політичних партій, з яких 57 мають статус обласних. Найпотужнішими з обласних осередків виявляються – СДПУ(о), СелПУ, НДП, «Батьківщина», КПУ, СПУ, «Реформи і Порядок», НРУ. Саме ці партії і були найбільш помітними в політичному просторі області у міжвиборчий період. Інші ж партійні організації розгорнули свою активну діяльність лише напередодні виборів.

Аналізуючи шанси політичних партій на виборах 2002 року в регіоні, слід зупинитись на феномені усталеності партійного голосування. Український дослідник О.Вишняк довіє це, розраховувавши індекс Педерсена для України за результатами виборів до Верховної Ради 1994 та 1998 років [14, С.183].

Різка зміна уподобань виборців може відбуватися в двох випадках:

дискредитація партії на загальнонаціональному рівні та фальсифікація результатів голосування.

Особливості формування і функціонування регіональної влади еліти. Економічний потенціал регіональної еліти є незначним (на відміну від таких регіонів як Донецьк, Дніпропетровськ і т.д.), а тому місцева еліта повністю підпорядкована Києву. Звідси відповідь на запитання ряду київських аналітичних центрів, чому в нашому регіоні дія адмінресурсу є досить потужною.

Вплив політичної реклами, ЗМІ. Активне використання політичної реклами і ЗМІ у виборчій кампанії розпочалося під час проведення парламентських виборів 1998 р. Під час виборчих змагань 1998 р. перестічний виборець був мішенню майже 70 суб'єктів виборчих змагань різного рівня [15, С.55]. Звичайно, що розібралися майже в одноманітних програмах надзвичайно складно, і розуміючи це, ряд партій зробили ставку на політичну рекламу і не помилилися. Так більша частина їх виборчих коштів була використана на агітацію у ЗМІ: КПУ – більше 80%, ПЗУ – 80%, НДП – більше 60%, СДПУ(о) – більше 80%, ПСПУ – більше 90% і т.д. [16, С.679].

Використання ЗМІ дозволило впливати на вибір електорату на відстані. В Закарпатській області, наприклад, ПЗУ та «Реформи і порядок» подолали 4% бар'єр, практично не маючи регіональних осередків. Напередодні парламентських виборів 2002 року досить часто можна побачити рекламу ПЗУ, Демсоюзу, СДПУ(о) та ін. При цьому слід відзначити, що практично всі телеканали мають господарів, які представляють інтереси тієї чи іншої партії. До важливих чинників регіонального впливу можна віднести також соціально-демографічні характеристики населення області та належність до тієї чи іншої релігійної конфесії.

Попередній аналіз електорального простору Закарпатської області за допомогою вказаної методології дозволяє зробити висновок про те, що на кінець грудня 2001 року найбільші шанси подолати 4% бар'єр голосів виборців мають наступні партії та блоки: СДПУ(о), «Наша Україна», КПУ, «За єдину Україну», «Батьківщина», ПЗУ, партія «Жінки за майбутнє» (В.Довженко).

Використовуючи описану методологію необхідно, по-перше, пам'ятати, що це один із варіантів того, як можуть досліджуватися чинники електорального впливу. По-друге, прогностні можливості електорального процесу завжди є обмеженими, що пов'язано з самою його специфікою: «точно так, як мало хто бажає знати дату власної смерті, так же мало бажано знати точні результати виборів (для когось «політична смерть»). Точний прогноз виборів, наприклад, за місяць до виборів, залишить без усякого сенсу подальше політичне життя» [17, С.106].

По-третє, враховувати специфіку виборчої кампанії. Особливість парламентських виборів 2002 року полягає в тому, що до Верховної Ради України намагаються допустити якомога менше кандидатів від лівих партій та партій, які підтримують протестний електорат. Для цього PR-агентства вже зробили

не мало. «Розкрутка» партії «Жінки за майбутнє», яка в рейтингу займає місце завжди в першій десятці, є одним із прикладів утворення реальної політичної сили, яка «забере» від опонентів значну кількість голосів жіночого електорату. Але поряд з цим діють і ряд партій-фантомів, їх ще називають «електоральними пастками», призначенням яких є відбір голосів у лівих сил. Наприклад, КПРС, Руський блок та ін.

По-четверте, запропонована методологія може бути ефективною тільки тоді, коли буде поєднана з моніторингом (опитуванням, вивченням) суспільної думки. Саме виходячи з аналізу емпіричного матеріалу, який збирається під описану методологію, можна забезпечити точний (у відсотках) прогноз результатів голосування.

1. Вишняк О. Електоральна соціологія: історія, теорія, методи. – К., 2000.
2. Шевченко Ю.Д. Между экспрессией и рациональностью: об изучении электорального поведения в России // Полис. – 1998. – №1. – С.130–136.
3. Голосов Г. Поведение избирателей России: теоретические перспективы и результаты региональных выборов // Полис. – 1997. – №4. – С.44–56.
4. Campbell, Angus, Phillip E. Converse, Warren E. Miller and Donald E. Stokes. 1960. The American Voter. New York: John Wiley and Sons.
5. Мельвил А. До аналізу демократичного транзиту в Росії // Політична думка. – 1998. – №1. – С.3–27.
6. Lijphart A. Comparative Politics and Comparative Method. – «American Political Science Review, 1971.
7. Закон України «Про вибори народних депутатів України» // Урядовий кур'єр. – 2001. – №201–202.
8. Матусевич В. Політична культура: теоретико-методологічні проблеми дослідження // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 1998. – №4–5.
9. Головаха Е.И. Трансформирующееся общество. – К., 1996. – С.104–105.
10. Макеев С., Надточій А. Політична соціалізація в пострадянській Україні // Політична думка. – 1997. – №1. – С.16–27.
11. Николаев А.Н. Административный ресурс в региональных избирательных кампаниях // Полис. – 2000. – №4.
12. Выдрин Д. Пентаграмма-2002. Формула особенностей парламентской избирательной кампании // Зеркало недели. – 2001. – №39.
13. Черненко О. Готовність до боротьби // Український регіональний вісник. – №26. – С.3–4.
14. Вишняк О. Динаміка ідеологічних орієнтацій і електоральної поведінки населення України // Розбудова держави. – 2000. – №7. – С.30–35.
15. Королько В. Політична реклама: уроки виборів, проблеми // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 1998. – №6.
16. Використання власних виборчих фондів // Парламент України. Вибори-98. – К., 1998. – Т.2. – 700 с.
17. Петров О.В. Социологические избирательные технологии. – Днепропетровск, 1998. – 164 с.

СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ ЧЕСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ (1989-2000 РР.)

1. Правові основи діяльності політичних партій

Правові основи діяльності політичних партій у Чеській республіці визначені Конституцією ЧР. Хартісо основних прав і свобод людини та Законом "Про об'єднання в політичні партії і політичні рухи", котрий був схвалений ще федеральним парламентом у 1991 р. [1] і з рядом змін і доповнень продовжує діяти й зараз.

Відповідно до ст.5 Основного закону "політична система заснована на вільному і добровільному виникненні політичних партій та вільному змаганні політичних партій, які поважають основні демократичні принципи і відкидають насилля як засіб забезпечення своїх інтересів". Наведене конституційне положення виступає одним із основних принципів функціонування політичної системи. В такий спосіб Конституція закріплює політичний плюралізм, в основі якого – політичні партії. Вказаний принцип виходить з іншого фундаментального принципу про те, що народ є джерелом влади (ст. 2 Конституції ЧР). Політичні партії виступають, по суті, засобом забезпечення верховенства влади народом.

Конституційне формулювання соціального призначення партій засвідчує, що їх виникнення і повноваження можуть бути обмеженими лише за підставами, визначеними самим Основним законом. Такою підставою є лише неповага до основних демократичних принципів. Щодо розуміння "основних демократичних принципів", відзначимо, що до них належить і положення, котре закріплено в ч.1 ст.2 Хартії основних прав і свобод людини, і яке визначає, що держава є заснованою на демократичних цінностях і не може бути пов'язаною ні окремою ідеологією, ні вровченням. Стаття 20 цього документу проголошує, що громадяни можуть створювати політичні партії і рухи, об'єднуючись в них за дотримання принципу, що існування політичної партії і руху, об'єднуючись в них за дотримання принципу їх відокремлення від держави [2]. Із конституційного положення випливає також, що існувати можуть лише такі політичні партії, котрі відкидають насилля як засіб забезпечення своїх інтересів, причому під насиллям розуміється індивідуальний терор, заснування і утримання збройних формувань та інші подібні засоби.

Додамо до цього, в рішенні Конституційного суду ЧСФР від 4 вересня 1992 р. з питання визначення змісту неконституційної діяльності політичних партій і рухів було сформульовано положення про те, що безпека держави і безпека громадян (громадська безпека) вимагають заборони підтримки і пропаганди рухів, які загрожують безпеці держави і громадян. Рухи, які засвідчують спрямованість до порушення громадянських прав або закликають до певної ненависті, мотивують це якими-небудь ідеалами або цілями, виступають рухами, котрі загрожують демократичній державі, її безпеці та безпеці громадян, - відзначає з цього приводу Конституційний суд ЧСФР.

Відповідно до Закону "Про об'єднання в політичні партії і політичні рухи" членом партії чи руху може бути громадянин ЧР, якому виповнилося 18 років

ВИБОРИ В КРАЇНАХ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА ПІВДЕННО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ

(ст.2), причому одночасно він може перебувати лише в одній партії чи русі. У часті корпорацій (колективів громадян) у політичних партіях і рухах (далі політичні партії) забороняється.

Політичні партії легалізуються шляхом їх реєстрації, котру проводить Міністерство внутрішніх справ ЧР. Заява про реєстрацію політичної партії, котра подається до цього міністерства, повинна бути підтримана підписами щонайменше однієї тисячі громадян, які досягли 18 років. Партія не може бути зареєстрованою, якщо її назва повністю чи частково повторює назву вже існуючої партії, а також в разі, якщо її центральний офіс знаходиться за кордоном.

Право приймати рішення про заборону політичної партії відповідно до ч.1 ст.15 Закону належить Верховному суду республіки. Таке рішення згідно ст.87 Основного закону ЧР може бути перевірне Конституційним судом на предмет його законності та конституційності. Проект рішення про заборону політичної партії вправі подавати до Верховного суду два суб'єкти – Уряд ЧР і Президент республіки.

Партійна система Чеської республіки динамічно розвивалася в нових суспільних умовах і тому 17 грудня 1996 р. до вищезазнаного Закону були внесені істотні зміни і доповнення, котрі передовсім стосувалися врегулювання важливої проблеми джерел фінансування політичних партій (Закон № 322-1996 р. у 3б. зак.) [3]. По-перше, закон заборонив вказаному суб'єктам вести підприємницьку діяльність від власного імені. До того ж обмежувалося право політичних партій виступати засновником господарських товариств. Останнє вони могли зробити лише в разі, якщо заснована комерційна структура займалася виключно такою діяльністю як видавничча, підготовка публікацій і пропаганда, проведення культурних, громадських, спортивних, освітніх і політичних акцій, вироблення і продажі предметів, які пропагують програму і діяльність відповідної партії (нова редакція ч.1 і 2 ст.17).

По-друге, новела до Закону встановила, що доходами партії можуть бути: а) кошти з державного бюджету Чеської республіки для компенсації виборчих затрат; б) кошти з державного бюджету Чеської республіки для діяльності партії; в) кошти з бюджету вищих територіальних самоврядних утворень і муніципалітетів, якщо таке визначить окремий закон; г) доходи від власних членів; д) подарунки і спадщина; е) доходи з оренди і продажу рухомого і нерухомого майна; є) відсотки від вкладів; ж) доходи від участі у веденні підприємницької діяльності інших юридичних осіб; з) доходи з проведення різних політичних і громадських акцій; и) позички і кредити.

Відзначимо, що обсяги щорічного державного фінансування політичних партій були досить значними. Наприклад, лише в 1995 р. 18 політичних партій отримали з державного бюджету близько 200 млн. чеських корун (на той час близько 4,5 млн. дол. США). У 1997 р. 8 політичних партій отримали близько 300 млн. чеських корун [4].

Проблема удосконалення правового регулювання діяльності політичних партій залишалася і тому 7 липня 2000 р. Парламентом ЧР було схвалено ще один Закон про внесення змін і доповнень до Закону "Про об'єднання в політичні

партії і рухи 1991 р." (№ 340/2000 р. у Збірці законів), положення якого набули чинності з 1 січня 2001 р. Більшість положень цієї законодавчої новели також стосувалися проблеми фінансування політичних партій [5].

Цим законом, по-перше, встановлювався максимальний розмір членських внесків для однієї особи – 50 тис. чеських корун щорічно. По-друге, до переліку підстав припинення діяльності політичних партій, визначених ст.13 Закону, було включено ще одну – неподання до Палати депутатів річного звіту про фінансову діяльність політичної партії. По-третє, Закон було доповнено новою ст.17а, відповідно до якої дарунком від фізичної особи в розмірі понад 50 тис. чеських корун мав бути оформлений у вигляді письмового договору дарування.

По-четверте, політичній партії новою редакцією ст.17 забороняється приймати безкоштовні послуги чи дарунки від таких суб'єктів: а) держави, якщо цим законом не встановлено інакше; б) дотаційних організацій, муніципалітетів, міських частин чи округів, країв, за винятком піднайму нежилых приміщень; в) державних підприємств і юридичних осіб з майновою участю муніципалітетів, перевищує 10 відсотків; г) юридичних осіб з майновою участю муніципалітетів, перевищує 10 відсотків; д) іноземних юридичних осіб, за винятком політичних партій; е) фізичних осіб, які не є громадянами Чеської республіки, за винятком іноземних державних службовців, які постійно проживають на території ЧР.

По-п'яте, вказаним Законом було чіткіше визначено право політичних партій на отримання дотації з державного бюджету. Правом на отримання такої дотації наділялися лише ті політичні партії, котрі за результатами виборів отримували депутатські мандати в Парламенті чи представницькому органі краю. Розмір такої дотації був встановлений новою редакцією ст.20 Закону – 1 млн. чеських корун за один депутатський мандат члена Парламенту і 250 тис. чеських корун – за один депутатський мандат члена крайового представництва. У наведеному розмірі дотації виплачувалися щорічно протягом строку повноважень органів, до яких депутати від даних політичних партій були обрані.

Торкуючись моделі правового регулювання діяльності політичних партій у Чеській республіці загалом, можемо відзначити такі її ознаки: а) гарантії для організаційної діяльності, в тому числі виключно судовий порядок заборони та можливість перевірки відповідного рішення Верховного суду Конституційним судом; б) диверсифікація фінансових джерел у діяльності політичних партій шляхом обмеження максимального розміру членського внеску з боку однієї особи та встановлення вимоги письмового оформлення пожертвувань у розмірі понад 50 тисяч корун (близько 1,2 тис. дол. США). Мета таких законодавчих положень – відокремлення діяльності політичних партій від великих бізнесових груп; в) державна фінансова допомога політичним партіям за наслідками парламентських і крайових виборів з тією ж метою – забезпечити їх незалежність від великого бізнесу. Чеська модель правового регулювання функціонування політичних партій, по сумнівом, сприяє також недопущенню надмірної фрагментації партійної системи цієї країни, змінненню найбільш впливових політичних суб'єктів – Чеської соціал-демократичної партії та Громадянської демократичної партії.

У контексті вищесказаного Закон України "Про політичні партії", схвалений 5 квітня 2001 р., вже не виглядає бездоганно. Цей перший законодавчий акт, який окремо визначає статус політичних партій, не лише не вирішує завдань врегулювання процесу їх прозорого фінансування чи підтримки з державного бюджету, а й навіть не ставить подібних проблем. Тому законодавчо політичні партії України здебільшого відображають фінансовий вплив окремих бізнес-груп чи організаційний вплив чиновників високого рангу.

Не можна не помітити також, що якщо в Чеській республіці ініціювати розпуск політичної партії вправі лише вищі органи державної влади, то в Україні такою можливістю володіють Міністерство юстиції та Генеральний прокурор. Відзначити варто ще один момент – в Україні, як і в Чеській республіці, справу про розпуск політичної партії розглядає і вирішує в першій інстанції Верховний суд, проте в нашій країні Конституційний суд позбавлений права здійснювати перевірку відповідного рішення.

2. Розвиток політичних партій

Процес становлення системи політичного плюралізму в Чеській республіці розпочався де-факто ще до листопаду 1989 р. Опозиційні до Компартії Чехословацьки сили поступово проходили своє організаційне становлення, проте, поза сумнівом, про кристалізацію партійної системи ЧР можна говорити лише в перші місяці після "оксамитової революції". З того часу й до наших днів процес інституціалізації політичних партій на думку чеських дослідників [6] пройшов кілька етапів.

Перший етап – від листопаду 1989 до червня 1990 р. Для цього періоду характерним є те, що поряд з партіями, котрі вийшли з ліквідованого Національного фронту (Компартія Чехословацькини, Чехословацька народна партія, Чехословацька соціалістична партія) на території республіки була створена нова політична сила, котра знаменувала суспільні перетворення – Громадянський форум. Необхідно заважити, що Громадянський форум не був політичною партією ні організаційно, ні з огляду на гасла (досить навести приклад його гасла "Партія – для партійців, ГФ – для всіх"), та й умови його виникнення були специфічними – безпосередньо в ході демократичної революції, коли потреба плюралізації політичної системи вимагала негайного втілення суспільних перетворень, а правові основи для таких змін були відсутніми.

Разом з тим, у цей час були створені й класичні партійні інституції – такі як Чеська соціал-демократична партія, Рух за самоврядну демократію – Товариство за Моравію й Сілезію, Республіканська партія Чехословацькини, Християнсько-демократична партія тощо. Цьому процесу сприяла підготовка до проведення вже влітку 1990 р. перших вільних парламентських виборів на основі виборчої системи пропорційного представництва політичних партій (наслідки цих виборів уже були нами проаналізовані в розділі першому). Відзначимо, що розвиток партійної системи у цей час був надзвичайно інтенсивним – в кінці 1989 р. і в перші місяці 1990 р. виникло 85 політичних партій і рухів [7].

Станом вже на січень 1990 р. в країні було зареєстровано 58 політичних партій і 334 об'єднань політичного характеру – від Партії роялістів і Партії

шанувальників пива до "Незалежної еротичної ініціативи" [8].

Другий етап – від червня 1990 до червня 1992 р. Цього часового проміжку стають реальністю дві основні тенденції розвитку політичного життя на території Чеської республіки. По-перше, продовжується зміцнення політичних партій, в тому числі за рахунок поступового розпаду і ліквідації Громадянського форуму на початку 1991 р. На його місці утворилася Громадянська демократична партія (лідер В. Клаус), котра незабаром візьме на себе відповідальність за проведення реформ в країні і формуватиме уряд до 1996 р. По-друге, політичне життя республіки і, зокрема, логіка розвитку її партійної системи відчутно починають дистанціюватися не лише від словацької, а й від федеральної політичної системи. У програмах партій на перше місце вийшли питання майбутнього територіального устрою країни. За європейськими традиціями (та традиціями першої ЧСР) партії стали різнитися між собою з огляду їх ставлення до вирішення ключових проблем суспільства, таких як податкова реформа, ступінь і методи державного втручання, конкретні питання соціальної політики тощо. Парламентські вибори червня 1992 р. (також вище проаналізовані) стали рубіжною датою – з цього часу, можна констатувати, бере свій початок самостійна партійна система Чеської республіки. Це стало особливо очевидним після прийняття в липні того ж року Словацькою Декларації про суверенітет, коли стало остаточно зрозумілим, що зберегти федерацію не вдасться.

Третій етап – від червня 1992 р. до грудня 1997 р. Цей період відзначається передовсім тим, що в умовах припинення федерації конститується самостійна політична система Чеської республіки. У партійному середовищі спостерігаються значні зміни. Серед найпомітніших змін назвемо, в першу чергу, об'єднання навесні 1996 р. Громадянської демократичної партії (далі ГДП) з Християнсько-демократичною партією. Водночас розпалася виборча коаліція лівих партій: Комуністичної партії Чехії і Моравії, Лівого блоку та Партії демократичної лівіці (дві останні на початку 1997 р. все таки об'єдналися). Протягом вказаного періоду відбувалися суттєві зміни не лише на інституційному рівні. Саме в цей час на зміну колишнім дисидентам і першій хвилі політиків прийшла нова генерація діячів. Практично відбулася зміна політичної еліти країни. Про це засвідчили перші в умовах незалежності вибори до Палати депутатів в червні 1996 р. та до Сенату в листопаді того ж року. Розглянемо їх наслідки, котрі засвідчили вплив у суспільстві тих чи інших партій.

В ході виборів до нижньої палати Парламенту голоси виборців розподілилися так: ГДП – 29, 6 %, ЧСДП – 26, 5 %, КПЧМ – 10, 3 %, Християнський демократичний союз – Чехословацька народна партія (далі ХДС-ЧНП) – 8, 08 %, Об'єднання за республіку – Республіканська партія Чехословацькини – 8, 01 %, Громадянський демократичний альянс (далі ГДА) – 6, 36 %. Порівняно з попередніми парламентськими виборами, на лідируючому місці залишилася ГДП, проте вперше на чільні позиції вийшли чеські соціал-демократи.

Вибори до Сенату, проведені в одномандатних округах, за кілька місяців по тому показали, що політичні настрої населення не змінилися. Із загальної кількості мандатів сенаторів, – вісімдесят одного, – розкладка між партіями мала такий

вигляд: ГДП – 32 мандати, ЧСДП – 25, ХДС-ЧНП – 13, ГДА – 7, КПЧМ – 2, інші – 2. Наведені наслідки, по-перше, свідчили, що і в одноmandатних виборчих округах роль партій не зменшувалася. Як і на виборах до Палати депутатів, змагалися в основному дві впливові політичні сили – ЧСДП і ГДП. По-друге, за такої виборчої системи зменшуються шанси у радикальних партій: якщо комуністи все ж здобули два мандати, то республіканці – жодного [9].

Четвертий етап – від січня 1998 до червня 1998 р. Протягом цього часу відбулося ряд важливих політичних подій, які вплинули на розвиток партійної системи республіки. Почнемо з того, що в грудні 1997 р. уряд, очолюваний В. Клаусом, сформований коаліцією на чолі з ГДП, внаслідок політичного скандалу, пов'язаного з джерелами фінансування ГДП, змушений був піти у відставку. Вже 17 січня 1998 р. проголосила своє створення нова партія правого крила – Союз свободи, до якої перейшло цілий ряд депутатів від ГДП. У такій ситуації переобраний Президент В. Гавел на посаду голови Уряду запропонував позапартійного Й. Тошовського. ЧСДП, котра стала найвпливовішою в Палаті депутатів, підтримала своїми голосами таку пропозицію в обмін на підтримку рішення про дострокові парламентські вибори, котрі мали бути проведені в червні того ж року. 19 березня 1998 р. було схвалено Конституційний закон “Про скорочення виборчого терміну Палати депутатів” (№ 69-1998 у 36. зак.), яким визначалося, що вибори до нижньої палати Парламенту мали бути проведені до 30 червня того ж року [10].

Результати парламентських виборів червня 1998 р. привнесли немало нових тенденцій до партійного життя країни. Розподіл мандатів між партіями був таким: ЧСДП – 74, ГДП – 63, КПЧМ – 24, ХДС – 20, Союз свободи – 19. Вперше після 1989 р. право сформувати уряд отримала лівоцентристська партія – соціал-демократи.

П'ятий етап – від липня 1998 до грудня 2000 р. У липні 1998 р. у партійній системі Чеської республіки з'явилося нове явище – між двома найвпливовішими політичними силами, - ЧСДП і ГДП, - було укладено так звану “Угоду про створення стабільного політичного простору в Чеській республіці”. Міжпартійна угода розглядалася як механізм створення парламентської більшості, а відтак – стабільної і ефективної роботи Уряду.

Основні положення цієї Угоди зводилися до такого:

- 1) Вищеназвані партії будуть поважати право партії, котра перемогла на виборах, сформувати Уряд Чеської республіки, а для цього депутати від іншої партії не братимуть участі в голосуванні про довіру Уряду.
- 2) Вищеназвані партії беруть на себе зобов'язання, що будуть поважати право тої з партій, яка здобула друге місце на виборах, бути в опозиції до Уряду.
- 3) Вищеназвані партії беруть на себе зобов'язання, що забезпечать право опозиційної партії зайняти посади голів обох палат Парламенту Чеської республіки, а для цього підтримати на ці посади кандидатів, запропонованих опозиційною партією.
- 4) Вищеназвані партії беруть на себе зобов'язання забезпечити право опозиційної партії зайняти посади керівників контрольних органів Палати

депутатів (Комісії з питань контролю за Інформаційною службою безпеки, Комісії з питань контролю за військовою розвідкою), голови бюджетного комітету цієї палати, президента Верховного контрольного комітету, причому ці посади повинні заміщені особами, запропонованими опозиційною партією, проте які не є членами партії.

5) Вищеназвані партії беруть на себе зобов'язання, що протягом строку повноважень даного складу Палати депутатів жодна з них не буде ініціювати голосування про недовіру уряду та не вживатиме конституційних можливостей, які би могли призвести до розпуску Палати депутатів, а якщо такі пропозиції будуть виходити від інших політичних суб'єктів, не підтримуватимуть їх. У випадках голосування окремих законів (включно бюджету) вищеназвані партії не пов'язані жодними зобов'язаннями.

6) Вищеназвані партії протягом 12 місяців після підписання цієї Угоди запропонують проєкт таких змін до Конституції та інших законів, які чіткіше окреслять компетенцію окремих конституційних органів, процесу їх формування та у відповідності до конституційних принципів Чеської республіки посилять визнання наслідків перемоги політичних партій.

7) Вищеназвані партії беруть на себе зобов'язання, що будуть на основі вимоги голів цих партій чи голів парламентських фракцій вести консультації про спосіб вирішення зовнішньополітичних і внутрішньополітичних питань перед їх розглядом в Парламенті.

8) Вищеназвані партії беруть на себе зобов'язання, що на період дії цієї Угоди не будуть утворювати коаліції або укладати угоду з третьою політичною партією, котра би означала вступ цієї партії до уряду або котра би вела до порушення деяких функцій, визначених даною Угодою.

Ця політична угода та її чітке виконання обома сторонами забезпечила стабільність роботи соціал-демократичного уряду на чолі з М. Земаном уже протягом трьох років, що, поза сумнівом, стало би немислимим в умовах, коли жодна з політичних партій внаслідок виборів не контролює абсолютної більшості в Палаті депутатів. Відзначимо також, чеські дослідники справедливо вказують, що “Угода про створення стабільного політичного простору” (її також називають “опозиційною угодою”) стала наслідком кризової ситуації, котра мала місце в чеській партійній системі у другій половині 90-х років. Однією з головних причин такої кризи виступала діяльність “антисистемної Компартії Чехії і Моравії, що унеможливило альтернативу владі” [11]. Якщо маги на увазі, що після 1996 р. уряд завжди в цій країні представляв, по суті, меншину мандатів у Палаті депутатів, то з таким висновком важко не погодитися.

Важливо акцентувати увагу й на те, що в Угоді були врегульовані не лише процедурні питання взаємостосунків двох партій між собою, а й (правда, завуальовано) визначено основний напрямок конституційної реформи, котрий полягав у такому – має бути врегульована ситуація, за якої партія, котра в ході виборів здобуває відносну більшість голосів виборців, повинна отримати абсолютну більшість депутатських мандатів. Одночасно не можна не відзначити й гостру критику самої Угоди і, особливо, наміченої конституційної реформи з

боку малих партій, бо такі кроки двох найбільших партій унеможлилювали їх найменшу участь у здійсненні влади.

Через півтора року, 14 січня 2000 р., в спільній декларації делегації ГДП і ЧСДП, констатували, що: а) укладена ними угода призвела до стабільності конституційних інституцій та зростання довіри до Чеської республіки на міжнародній арені; б) розвиток ситуації протягом останніх місяців засвідчив, що так само політичне врегулювання – пропедурні наслідки парламентських виборів від червня 1998 р. з наступною стратегією і пріоритетом політичних партій – не має практичної альтернативи. Разом з тим, сторони відзначали, що “сучасна ситуація вимагає, щоб ця угода була доповнена домовленостями, котра би уможливила реалізувати підтримку обох партій у справі відстоювання національних інтересів Чеської республіки, яка вимагає подолання вузькопартійних і партікулярних інтересів”. Доповнення до Угоди необхідні з метою підвищення ефективності деяких конституційних інституцій, але головне – для швидкого і безпроблемного вступу країни до Європейського союзу та продовження радикальних реформ. Для цього сторони домовилися про підготовку і укладення ще п’ятьох угод: 1) про державний бюджет на 2000 р.; 2) про основні параметри зміни виборчої системи; 3) про підготовку Чеської республіки до вступу в ЄС; 4) про взаємне визначення предметних умов толеранції (надання довіри) уряду, створеного депутатською меншиною; 5) про комунікацію парламентських фракцій.

Відзначимо, що 26 січня 2000 р. між політичними партіями ЧСДП і ГДП було укладено другу Угоду “Про основні параметри виборчої системи”, котра істотно вплинула на подальший розвиток конституційної системи. Її суть зводиться до того, що до виборчого закону будуть внесені зміни, які передбачатимуть отримання політичною партією, котра здобуде підтримку відносно більшості виборців, абсолютну більшість депутатських мандатів у Палаті депутатів Парламенту ЧР. Уже 15 березня того ж року Уряд схвалив відповідний законопроект, а 26 травня його схвалила Палата депутатів [12].

3. Характеристика парламентських партій Чеської республіки

За наслідками виборів до Палати депутатів у червні 1998 р. мандати отримали всього п’ять політичних партій. Спробуємо розглянути їх організаційні можливості, ідеологічні основи, особливості створення і розвитку.

Чеська соціал-демократична партія станом на грудень 2001 р. виступає найвпливовішою політичною силою Чеської республіки, а її представник М. Земан від червня 1998 р. очолює Уряд. Це партія лівоцентристського спектру або, як її ще називають чеські політологи, “партія соціального реформізму”. Сучасна соціал-демократія в цій країні опирається на традиції цього руху ще з часів Австро-Угорщини та першої Чехословацької республіки. Після організаційного відновлення партії в 1990 р., її шлях до великої політики і влади не був легким. В ході перших в ЧСФР вільних виборів влітку 1990 р. соціал-демократи не змогли подолати п’ятивідсоткового бар’єру. У 1992 р. на виборах до Чеської національної ради ЧСДП добилася першого успіху – здобувши 6, 53 % голосів виборців, отримала кілька депутатських мандатів.

Сходження соціал-демократів до влади розпочалося вже в незалежній Чеській

республіці. Соціальною основою, котра з кожним роком розширювалася, складала, по-перше, колишні члени КПЧ (така закономірність мала місце практично у всіх постсоціалістичних країнах) та, по-друге, незадоволені першим етапом ліберальних реформ. У 1993 р. партію очолив М. Земан, який змінив на цій посаді Я. Горака.

Восени 2000 р. ЧСДП нараховувала понад 15 тисяч членів. Сильною стороною партії є її розвинута мережа місцевих осередків – в цьому один із факторів успіхів соціал-демократів в ході комунальних виборів. Відзначимо також, що наслідки виборів до Сенату і до крайових представництв, проведених у листопаді 2000 р., були недалекими для партії.

Громадянська демократична партія ГДП була створена в 1991 р. на базі ліквідованого Громадянського форуму. З самого початку її очолює В. Клаус. Партію можна характеризувати як правоцентристську силу, що сповідує класичні ліберальні цінності. ГДП та її лідер формували уряд Чеської республіки від 1992 до 1996 р. Зараз відповідно до “опозиційної угоди” В. Клаус займає посаду голови Палати депутатів [13]. Партія нараховує понад 25 тисяч членів.

Комуністична партія Чехії і Моравії виступає лівоекстреміською (або “несистемною” за оцінкою чеських дослідників) політичною силою. Особливістю політичного життя Чеської республіки є те, що комуністи не змінили не лише назву своєї партії (як у Польщі чи Словаччині, наприклад), причому за наслідками внутрішньопартійного референдуму, а й у багатому чому залишили незмінними й свої програмні установки. Їх базовою програмовою установкою залишається “молерне соціалістичне суспільство” [14]. КПЧМ станом на серпень 2000 р. за наслідками соціологічних опитувань входила до трійки найвпливовіших політичних партій країни.

Парторганізації комуністів відзначаються високим рівнем дисципліни і є найчисельнішими в країні – близько 100 тисяч членів. За деякими даними станом на червень 1991 р. КПЧМ нараховувала близько 430 тис. чоловік [15]. Виборчий електорат зосереджений у найбільш неблагополучних у соціальному плані регіонах, до того ж за підрахунками соціологів понад 50 відсотків постійних виборців комуністів – люди старші за 60 років.

Християнський демократичний союз. Ця партія подібна до КМЧМ кількома ознаками: по-перше, вона також вийшла з Національного фронту, по-друге, має велику (як для масштабів і традицій країни) членську базу – близько 80 тисяч чоловік. Проте ідеологічно партія сповідує зовсім іншу ідеологію, котра належить до політичного центру, а в підходах до вирішення багатьох суспільних проблем ХДС виходить з класичних консервативних засад. Протягом тривалого часу ця партія входила до коаліції очолюваної ГДВ і тому несе часткову відповідальність за проведені в 1992 – 1996 рр. перетворення.

Громадянський демократичний альянс є найближчим партнером ГДП і в цьому причина того, що це єдина партія в країні, котра регулярно мала своїх представників у складі урядів, хоча на кожних виборах ледве долає п’ятивідсоткову перешкоду. Причиною відносної слабкості ГДА є недостатньо розвинута організаційна інфраструктура. Партія нараховує лише близько 5 тисяч членів.

ПАРТІЇ І ВИБОРИ В УГОРЩИНІ. 1990–1998 рр.

1. Виборча система Угорщини

Серед найбільших досягнень сучасних демократичних перетворень – право громадян брати участь у виборах органів влади. Тому аналіз виборчого процесу є однією з найбільш актуальних проблем політичної науки. Така зацікавленість пояснюється не лише науковою невичерпністю теми, а й практичним значенням, особливо в умовах становлення молодих демократій, формування правових держав. Таким чином, вибори сьогодні є необхідною умовою існування демократичного суспільства. Сама процедура виборів регламентується державою. Конституції переважної більшості європейських країн (виняток становить Іспанія) закріплюють основні принципи виборчого права (загальне рівне і пряме при тасмному голосуванні). Визначення ж конкретного типу виборів залишається темою спеціального закону.

Закон про вибори має включати в себе гарантії та технічні правила виборчого процесу. В законі повинні бути висвітлені цілий ряд процедур, що мають вирішальний вплив на перебіг виборчої кампанії: реєстрація виборів, механізм балотування, проведення голосування, процес підрахунку голосів, форма перетворення голосів у депутатські мандати, створення виборчих округів тощо.

Правила, які обумовлюють виборчу систему, завжди пов'язані з конкретними суспільно-політичними відносинами, котрі мають вирішальний вплив на характер та хід виборчих кампаній. Але нормативна сила виборчої системи на протязі тривалого часу сама може формувати політичну систему (партійна система, урядова влада, механізм прийняття рішень тощо).

Революційні соціально-політичні перетворення кінця 80-х років в центральній і східній Європі по новому обумовили участь громадян в політичному житті суспільства. В Угорщині пік змін настав восени 1988 – весною 1989 років.

Внаслідок радикальних політичних змін виникла необхідність узгодження суспільних інтересів між політичними опонентами. УСРП (Угорська соціалістична робітничка партія) до цього часу втратила монополію на владу.

Процес утвердження партійного плюралізму в Угорщині відбувався у двох напрямках: як створення нових партій – Угорського демократичного форуму (УДФ), Союзу вільних демократів (СВД), Союзу молодих демократів (СМД), сформованих на основі демократичних опозиційних рухів, а також як відродження т. зв. історичних партій – Незалежної партії дрібних власників і громадян (НДПВ), Соціал-демократичної партії Угорщини (СДПУ) та Угорської народної партії (УНП), які наприкінці 80-х років, пристосовуючись до нових суспільно-політичних реалій, намагалися репрезентувати традиційні цінності

Нарешті, Союз свободи_партія, котрій вдалося дуже стрімко ввійти до клубу найвпливовіших політичних сил країни. Однією з причин такого успішного сходження був фінансовий скандал, пов'язаний із ГДП. Навіть очолив нову партію колишній функціонер ГДП Я. Румл. Установчий з'їзд Союзу свободи (далі СС) відбувся 17 січня 1998 р. Офіційно СС стала політичною партією з дня її реєстрації – 22 січня того ж року. Через кілька днів після цього була зареєстрована депутатська фракція СС, котра також стала зростати. На з'їзді Союзу свободи 21 – 22 січня 1998 р. було схвалено програму партії, котра торкається ринкової соціальної економіки. Там же було прийнято рішення йти на дострокові парламентські вибори самостійно, а не в коаліції з ГДП. Це рішення стало наслідком відомого на той час виборчого рейтингу цієї партії, який склався понад 10 відсотків голосів виборців. Наслідки червневих виборів того ж року показали вірність такого кроку. Відсутність розгалуженої мережі осередків компенсується фінансовими можливостями партії [16].

1. Zakon ze dne 2. října 1991 o združování v politických stranách a v politických hnutích // Sb. zak. ČSFR č. 424/1991. – S.
2. Usnesení předsednictva České národní rady ze dne 16. prosince 1992 o vyhlášení Listiny základních práv a svobod jako součásti ústavního pořádku České republiky // Sb. zak. č. 2/1993. – S. 20-21.
3. Zakon ze dne 17. prosince 1996, kterým se mění a doplňuje zákon č. 424/1991 Sb., o združování v politických hnutích, ve znění pozdějších předpisů // Sb. zak. č. 322/1996. – S. 437-4371.
4. Šimíček V. Nedostatků právní úpravy financování politických stran a některé návrhy na jejich odstranění // Politologický časopis, 1998, № 2. – S. 171-172.
5. Zakon ze dne 7. července 2000, kterým se mění zákon č. 424/1991 Sb. o sdružování v politických hnutích // Sb. zak. č. 340/2000. – S. 4458-4461.
6. Politologie / Red. Kroupa J., Koudelka Z., Svatoc J., Jbimiček V., Vičkova R. – Brno, Masarykova univerzita. – S. 71-77.
7. Zpráva o vývoji české společnosti 1989-1998 / Ed. Večerník J. – Praha, Academia, 1998. – S. 271.
8. Otto Ullc. The Role of the political Right in Post-communist Czech-Slovakia // Democracy and Right-Wing Politics in Eastern Europe in the 1990-s / Ed. by J. Held. – New York, 1993. – p. 89.
9. Про розвиток правих екстремістських сил див.: Mareš M. Konstituování krajní pravice v českém stranicko-politickém systému // Politologický časopis, č. 2/2000. – S. 157-167.
10. Ústavní zákon ze dne 19. března 1998 o zkrácení volebního období Poslanecké sněmovny // Sb. zákonů č. 69/1998. – S. 4849.
11. Kubat M. Opoziční zmlouva, volební inženýrství a politický režim v ČR // Prohlás, č. 2/2000. – S. 6.
12. Klíma M. Volební reforma v České republice v letech 1998 – 2000 // Politologický časopis, č. 3/2000. – S. 223.
13. Sharon Wolchik. The Right in Czech-Slovakia // Democracy and Right-Wing Politics in Eastern Europe in the 1990-s. Ed. by J. Held. – New York, 1993. – p. 69.
14. Fiala P., Mareš M. Pro-gramatika politických stran // Politologický časopis, č. 3/1998. – S. 14.
15. New political parties of Eastern Europe and the Soviet Union / Ed. by B. Szajkowski. – United Kingdom, 1991. – p. 82.
16. Politika v České republice, č. 1/1998. – S. 22-24.

та ідеології.

Однак найістотнішою подією складного багатоспектального трансформаційного процесу були переговори 13 червня – 18 вересня 1989 р. щодо з'ясування та узгодження дій політичних суб'єктів у проведенні парламентських виборів.

Згідно з заключним документом «Угоди з політичних переговорів» 18 вересня 1989 р. була досягнута згода між учасниками цих переговорів з питань розробки таких законопроектів: Про модифікацію Конституції; Про створення Конституційного Суду; Про фінансування та діяльність партій; Про парламентські вибори.

Досягнення угоди скасувало всі перешкоди для проведення вільних демократичних виборів, внаслідок чого центр політичної ваги перемістився у парламентську площину (Кіш С. Перехід Угорщини до парламентської демократії // Політична думка. – 1998. – №1. – С.27–38).

Нові парламентські вибори весною 1990 року повинні були відбутися на новій, багатопартійній основі. І тому виникла потреба правового врегулювання даного питання, одним із аспектів якого і була регламентація основних виборчих процедур. Таким чином, закон «Про вибори парламентських депутатів» був результатом компромісу між старою владою елітою та опозиційними партіями, які однаково хотіли потрапити до парламенту. Даним законом в Угорщині була встановлена змішана виборча система. Слід відмітити, що за 10 років суттєвих змін до закону внесено не було. Виключенням є підвищення виборчого бар'єру для політичних партій з 4% до 5%.

Отже, сучасний закон «Про вибори парламентських депутатів» складається з трьох частин (виборче право, виборча система, процедури виборів), 12 розділів та додатків, в яких міститься інформація про виборчі округи, методи підрахунку голосів виборців, зразки виборчих бюлетенів, клятва членів виборчих органів тощо [1, С.286–308].

В першій частині закону, яка має назву «Виборче право», говориться про те, хто наділений цим правом в Угорщині. Згідно закону виборчим правом в Угорщині наділені всі громадяни, що досягли 18-річного віку, крім осіб, які:

- а) знаходяться під опікою, що обмежує, або виключає їх дієздатність;
- б) усунені остаточною рішенням суду від участі у громадських справах;
- в) знаходяться у місцях позбавлення волі за вироком суду;
- г) були засуджені рішенням суду до примусового лікування [1, С.286].

Обраними можуть бути ті особи, які наділені виборчим правом і мають постійне місце проживання в Угорщині [1, 286]. Тобто, законом не встановлено цензу ослобості, який є характерним для виборчих законів цілого ряду країн, в тому числі і України.

Реалізація права голосу, згідно закону, є добровільною справою [1, 286], що свідчить про відсутність в Угорщині обов'язкового голосування.

В другій частині закону, яка носить назву «Виборча система», вказується число депутатських місць в парламенті, регламентується процес висунення

кандидатів як в індивідуальних округах, так і по партійних списках, встановлюється процедура визначення результатів виборів.

Число депутатів угорського парламенту – 386 [1, С.286]. З них 176 депутатів обираються в одномандатних виборчих округах, 152 по округних та столичних округах (далі територіальні) за партійними списками, 58 мандатів – це так звані компенсаційні мандати. Компенсаційні мандати пропорційно розподіляються між партіями після додавання голосів в одномандатних і територіальних округах, але лише тих, які не дали змогу отримати депутатські мандати [1, С.286]. Це є своєрідною компенсацією партіям, які набрали в одномандатних і територіальних округах певну кількість голосів, але не отримали депутатських мандатів. Така схема була впроваджена для того, щоб враховувати якнайбільшу частину голосів електорату.

В розділі 2 цієї частини закону регламентується порядок висунення кандидатів.

В одномандатних виборчих округах кандидатів мають право висувати виборці та ті суспільні організації, які відповідають вимогам «Закону про діяльність політичних партій» [1, С.286]. Для реєстрації кандидата у депутати в одномандатному виборчому окрузі потрібно зібрати підписи у вигляді «кулона про висунення» не менше ніж 750 виборців, які зареєстровані в даному виборчому окрузі [1, 286]. Один виборець має право віддати свій підпис лише за одного кандидата.

Кандидати від територіальних виборчих округів можуть висуватись партіями за територіальними списками. Право скласти територіальний список має та партія, яка змогла висунути відповідну кількість кандидатів хоча б в 1/4 виборчих округів, але не менше ніж у двох округах [1, С.286]. В Регламенті, який знаходиться в додатках до закону і встановлюється як кількість округів (індивідуальних і територіальних), так і кількість кандидатів [1, С.300–301] (табл.1).

Загальнодержавний список, за яким потім розподіляються мандати згідно компенсаційної системи, можуть виставити ті партії, які змогли скласти територіальні списки хоча б у 7 територіальних виборчих округах [1, С.287].

Одна особа, згідно закону, може балотуватись в одному одномандатному окрузі, бути зазначеною в одному територіальному та загальнодержавному партійному списку [1, С.287]. В Україні, наприклад, дана стаття закону була визначена Конституційним Судом такою, що суперечить Конституції.

Розділ III другої частини закону регулює визначення результатів виборів. В Угорщині вибори в мажоритарних округах проводяться в 2 тури. Як для першого, так і для другого туру законом встановлений ценз участі у голосуванні: в першому випадку – більше 50% виборців округу, а в другому – більше 25%.

В першому турі мандат депутата отримує той кандидат, який набирає більше 50% голосів виборців, які прийняли участь в голосуванні.

Якщо цього не сталося, то право прийняти участь у другому турі мають всі кандидати, які набрали не менш, ніж 15% голосів, а якщо таких немає, то ті,

Таблиця 1

№ п/п	Область	Кількість індивідуальних виборчих округів	Кількість територіальних мандатів	Кількість індивідуальних виборчих районів, що припадають на регіональні виборчі округи, у яких висування кандидата є умовою висування регіонального списку
1.	Budapest	32	28	8
2.	Baranya	7	6	2
3.	Bacs-Kiskun	10	8	2
4.	Bekes	7	6	2
5.	Borsod-Abaúj-Zemplén	13	11	2
6.	Csongrad	7	6	2
7.	Fehér	7	6	2
8.	Győr-Sopron	7	6	2
9.	Haidú-Bihar	9	8	2
10.	Heves	6	5	2
11.	Komárom	5	5	2
12.	Nograd	4	4	2
13.	Pest	16	14	2
14.	Somogy	6	5	2
15.	Szabolcs-Szatmár	10	9	2
16.	Szolnok	8	6	2
17.	Tolna	5	4	2
18.	Vas	5	4	2
19.	Veszprém	7	6	2
20.	Zala	5	5	2
	Всього	176	152	-

які зайняли три перші місця в першому турі [1, С.287]. Депутатом стає той кандидат, який набере більшість голосів, при умові, що у виборах візьме участь більше 25% виборців даного округу [1, С.287]. Отже, визначення переможця в другому турі відбувається вже за принципом відносної, а не абсолютної більшості, як у першому турі виборів. Застосування в другому турі принципу відносної більшості дозволяє уникнути великої кількості довиборів.

Якщо у першому турі вибори були визнані недійсними через низьку участь громадян (взяло участь менше 50% виборців), то у другому турі мають право балотуватись ті ж самі кандидати. Процедура визначення переможця є ідентичною [1, С.288]. Але, якщо і в другому турі вибори будуть визнані недійсними через низьку активність громадян (у них візьме участь менше 25% виборців), то депутата цей округ отримає лише після довиборів.

У територіальних виборчих округах партії дістають мандати пропорційно до отриманих ними голосів в тому чи іншому окрузі при умові, що у голосуванні взяли участь не менше, ніж 50% виборців [1, С.288]. Один виборець має право проголосувати лише за один партійний список. Якщо активність виборців менше 50%, то має проводитись другий тур виборів, в якому мають право прийняти участь ті ж самі партії. Вибори будуть визнані дійсними, якщо в них прийме участь не менше 25% виборців. Принцип розподілу депутатських мандатів залишається незмінним [1, С.288].

Партія не отримує депутатські мандати у територіальних виборчих округах у тому випадку, якщо вона не набрала в сумі 5% голосів у всіх територіальних виборчих округах країни. Якщо це спільний список двох партій, то виборчий бар'єр зростає до 10%, якщо з трьох і більше – до 15% [1, С.288]. Із загальнодержавного (національного) списку політичні партії отримують мандати пропорційно до отриманих ними компенсаційних голосів. Компенсаційні мандати отримують лише ті партії, які подолали 5% бар'єр в територіальних виборчих округах по всій країні в цілому. Компенсаційними голосами, згідно закону, вважаються голоси:

- а) які були віддані в індивідуальному виборчому окрузі у процесі першого дійсного голосування за кандидатів від партій, які не отримали мандата ні під час першого, ні під час другого голосування;
- б) які були віддані за списки у територіальному виборчому окрузі у процесі першого визнаного дійсним голосування у кількості, меншій, ніж та, яка потрібна для одержання мандату, або ті, які перевищили кількість голосів, потрібну для отримання мандата [1, С.288].

Третя частина «Закону про вибори парламентських депутатів» має назву «Процедури виборів». В даній частині закону мова йде про організацію виборчої кампанії.

Виборчі органи, згідно закону, повинні включати: виборчі комісії, виборчі колегії по індивідуальним та територіальним виборчим округам, а також Національну Виборчу Комісію (Центральна Виборча Комісія Угорщини). Вона складається з п'яти постійних членів, яких обирає парламент, а непостійних членів делегує кожна партія, яка має свою парламентську фракцію.

Партії можуть витрачати кошти для виборів згідно з Законом про висуває кандидатів на вибори, одержує підтримку з державного бюджету пропорційно кількості представлених кандидатів. Сукупність коштів для такої підтримки встановлюється Парламентом.

Оскарження рішення виборчого комітету, яке стосується результатів виборів, розглядається Національною Виборчою Комісією протягом трьох днів. Рішення Національної Виборчої Комісії може бути оскаржене в Верховному Суді.

Інформаційне забезпечення виборчої кампанії здійснює Угорське Телеграфне Агентство, Угорське Радіо та Угорське Телебачення на однакових

підставах для суб'єктів виборчого процесу.

Результати опитувань громадської думки, що стосуються виборів, не повинні публікуватись, починаючи з восьмого дня напередодні виборів.

Отже, проаналізувавши виборчу систему Угорщини, можна зробити наступні висновки:

1. Закон про вибори в Угорщині був прийнятий в перехідний період і є відображенням компромісу між старими і новими політичними силами.
2. Незважаючи на те, що закон мав компромісний характер, за 10 років він практично не змінився. Виключенням є вимога щодо виборчого бар'єру для політичних партій: з 4% змінено на 5%.
3. Закон відповідає основним міжнародним стандартам щодо організації і проведення демократичних виборів.
4. Число депутатів угорського парламенту – 386. З них 176 обирається в одномандатних мажоритарних округах, 152 за партійними списками, 52 – за компенсаційними загальнодержавними списками.

5. У виборчій системі Угорщини політологи акцентують увагу на дві основні проблеми: велика кількість депутатів та непропорційність представництва. Саме в даних двох напрямках можливе реформування виборчого законодавства Угорщини. Але, на сьогоднішній день основні суб'єкти виборчого процесу задоволені існуючою системою і не мають прагнення її змінювати. Навпаки, мова йде про збільшення депутатського корпусу за рахунок місць для представників національних меншин (вимога Євросоюзу).

Таким чином, вищевказані напрями реформування угорської виборчої системи залишаються на теоретичному рівні і вірогідним є те, що вибори 2002 року будуть проходити за старою виборчою системою.

2. Участь партій у виборах до парламенту Угорщини 1990–1998 рр.

Вибори до парламенту в Угорщині 1990 року мали велике історичне значення. Вони мали відобразити нові політичні реалії угорського суспільства, здійснити розподіл влади між новими силами, які з'явилися на той час на політичному просторі країни та правлячою владною елітою. Результатом виборів 1990 року була докорінна трансформація політичної системи Угорщини, яка відбулася конституційним шляхом. Слід зазначити, що аналогів такої трансформації є не так багато в політичній історії.

Вибори 1990 року викликали неабиякий інтерес у громадян Угорщини, оскільки вона була проголошена парламентською республікою і виконавчу владу (уряд) мав формувати, контролювати і відправляти у відставку лише парламент. Відтак, на перших виборах у новій демократичній Угорщині, які відбулися 25 березня та 8 квітня 1990 року, взяло участь 5 млн. 93 тис. 119 виборців із зареєстрованих 7.824.110, що становило 65,1% від загальної кількості виборців [3, 8]. Дійсними були визнані 4.911.241 бюлетень.

У територіальних виборчих округах були зареєстровані такі результати [25]:

Назва партії	Кількість голосів	%
Угорський демократичний форум (УДФ)	1 214 359	24,72
Спілка вільних демократів (СВД)	1 050 799	21,39
Партія дрібних господарів (ПДГ)	576 315	11,73
Спілка молодих демократів (СМД)	535 064	10,89
Угорська соціалістична робітничка партія (УСРП)	439 649	8,95
Християнсько-демократична народна партія (ХДНП)	317 278	6,46
Угорська соціально-демократична партія (СДПУ)	180 964	3,68
Аграрний союз	174 434	3,55

Партія підприємців, Партія зелених, Національна партія дрібних господарів, Народна партія, Партія свободи, Християнська коаліція, Угорська аграрна партія, Незалежна угорська демократична партія, Угорська партія незалежності, Патріотична виборча коаліція набрали менше 3% голосів виборців. Всього ж у виборах прийняло участь 19 партій, квота для здобуття одного мандата становила 196 449 голосів [25].

Загальні результати виборів були слідуючі [25] (Короткі відомості про партії див. Додаток №1).

Назва партії	В одно-мандатних округах	В територіальних округах	В загально-державних округах	Всього	%
УДФ	114	40	10	164	42,75
СВД	35	34	23	92	24,35
ПДГ	11	16	17	44	11,4
УСП	2	14	18	34	8,55
СМД	1	8	12	21	5,75
ХДНП	3	6	10	19	5,44
Незалежні	5	0	0	5	

Таким чином, вибори 1990 року витрав УДФ, а всього право сформувати парламентські фракції отримали вище вказані 6 партій.

В розрізі регіонів результати голосування за партійними списками можна показати в наступній таблиці [20; 21]:

	УДФ	СВД	ПДГ	УСП	С	Х
					МД	ДНП
Будапешт	28,36	27,11	5,08	12,89	11,52	5,74
Бараня	20,18	22,21	16,29	9,22	8,34	5,26
Бач-Кішкун	23,23	19,87	19,17	7,89	7,36	4,66
Бекеш	23,85	17,63	21,88	10,21	5,79	
Боршод-Абай-Землен	23,55	15,92	9,91	14,13	8,21	9,32
Чонград	38,66	13,28	13,57	7,35	6,00	4,65
Фегер	24,31	25,08	12,45	10,01	8,53	
Дйор-Шопрон	20,47	25,29	11,86	8,76	10,58	9,81
Хайду-Бігар	21,76	19,78	17,01	14,10	6,67	
Хевеш	23,09	19,80	7,54	10,52	7,99	13,33
Йас-Надькун-Солнок	21,32	16,46	17,70	11,42	8,4	
Комаром-Естергом	22,14	24,30	8,41	8,33	8,47	7,32
Ноград	18,33	17,41	6,27	10,97	7,29	15,51
Пешт	26,59	22,41	12,77	9,17	9,85	8,29
Шомодь	16,38	15,72	18,95	18,00	7,67	
Саболч-Сатмар	22,49	14,77	14,52	10,76	8,47	9,63
Толна	19,92	18,57	12,89	8,98	9,67	13,49
Ваш	23,76	30,04	9,79	7,59	7,17	11,34
Веспрем	23,45	17,40	11,85	9,14	10,99	7,00
Запа	25,40	20,90	10,27	9,62	7,12	11,02
По країні	24,73	21,39	11,73	10,89	8,95	6,46

Вибори 1990 року в цілому характеризувались тим, що результати в одномандатних округах здебільшого співпали з результатами в територіальних округах. Ця тенденція найбільш яскраво була виражена в УСП та ПДГ. В останній лише в одній області різниця між двома цифрами перевищила 2%, а в УСП – у двох [20; 19]. Близькі до названих партій СВД та УДФ.

Дещо іншою була ситуація з СМД. В жодній області різниця між результатами не була меншою 2%, типовою є різниця 4–6%. А це означає, що половина виборців, які голосували за СМД як партію, в одномандатних округах віддали свій голос за представника іншої партії. Цьому є серйозна об'єктивна причина: СМД мала на той час слабку мережу регіональних представництв, що не дало їй змоги показати країні результати в мажоритарних округах.

Найкращих результатів УДФ досяг у Чонграді, Будапешті, Пешті. Загалом же успіх УДФ на виборах можна пояснити сильною партійною організацією, мережею регіональних представництв по всій країні, високоякісною передвиборною кампанією, вдалим вибором кандидатів у мажоритарних округах. В 1990 році УДФ став тією партією, яка змогла об'єднати майже всі демократичні сили. Пізніше це стане основною причиною його розколу.

СВД найбільше голосів виборців отримала в Будапешті і в задунайських областях. Це пояснюється тим, що відразу ж після свого створення вона набула іміджу ліберальної партії, і основу її електорату склали міські жителі та

інтелігенція.

ПДГ зазнала невдачі в столиці та промислово-розвинутих регіонах. Пояснити це можна тим, що партія виражає інтереси середнього селянства, а, отже, і не дивно, що більшість своїх голосів партія здобула в областях, які вважаються сільськогосподарськими (Бач-Кішкун, Бекеш, Хевеш та ін.).

У СМД голоси розподілились рівномірно.

Вплив ХДНП був помітний в тих регіонах, де зосереджене селянство. Партія була погано підготовленою до виборів, але досить легко пододала виборчий бар'єр. Це засвідчує про досить сильний вплив католицької церкви в угорському суспільстві.

Отже, на основі аналізу результатів виборів до угорського парламенту 1990 року можна зробити наступні висновки:

1. На виборах переконливу перемогу отримали ті партії, які раніше перебували в опозиції, і в цьому була відображена потреба суспільства у соціально-політичних змінах. Шалькі терезів на той час схилились на користь УДФ.

2. Вибори 1990 року привели до зміни всієї політичної еліти Угорщини. До політичного управління були залучені тисячі нових громадян. З 386 депутатів парламенту 350 були обраними вперше, склад уряду змінився на 100%, а політична еліта загалом на 80–90 [4, С.46].

3. Різниця між популярністю партій не була такою відчутною, як це може здатись після перегляду загальних результатів виборів. Результати виборів – це наслідок комбінованої системи виборів.

4. До парламенту Угорщини потрапили 6 партій: УДФ, СВД, ПДГ, УСП, СМД, ХДНП, які репрезентували на той час 3 вектори політичного життя:

а) національно-консервативний, християнсько-демократичний напрям (УДФ, ПДГ, ХДНП), який в сумі здобув близько 59% голосів;

б) соціал-ліберальний напрям (СВД, СМД), який здобув близько 30% голосів;

в) євро-соціалістичний, соціально-демократичний (УСП) – 8,5% голосів [4, С.48].

5. За результатами виборів право сформувати уряд було надано правій коаліції у складі УДФ, ПДГ та ХДНП, які користувались на той час найбільшою підтримкою у суспільстві. Провідна роль у коаліції належала УДФ, голова якого Йозеф Антал і очолив уряд. Після його смерті в 1993 році цю посаду зайняв Петер Борош. Слід відмітити, що даний уряд працював 4 роки і був змінений лише після чергових виборів, які відбулися весною 1994 року.

Таким чином, вибори 1994 року стали важливим проміжним етапом становлення угорської багатопартійної політичної системи, легалізували на найвищому рівні діяльність політичних партій як реальних суб'єктів політичної системи. Внаслідок перемоги контр-еліти, тобто раніше дискримінованих учасників політичного життя, розпочався процес активного формування прошарку професійних політиків, що мало вирішальне значення з погляду історичної перспективи: демократичних політичних змін і розвитку

громадянського суспільства в країні.

Вибори 1994 року, як і вибори 1990 року, угорське суспільство чекало з великим інтересом. Уряд, сформований в 1990 році, вже не міг повністю контролювати ситуацію. Особливо незадоволений був середній клас, який вирішив вибори 1990 року на користь УДФ.

Вже напередодні виборів стало зрозумілим, що суспільство конституційним шляхом змінить урядову коаліцію, і, таким чином, втретє після 1905 і 1990 років до влади прийде опозиція. Такий результат виборів підтверджували і результати соціологічних досліджень. На 1993 рік рейтинг партій виглядав таким чином: УСП – 21,2%, СМД – 16,3%, УДФ – 14%, СВД – 11,3%, НДПГ – 6%. Але уряд, незважаючи на об'єктивні реалії, був надто самовпевненим. Його керівники вважали, що незважаючи на всі негаразди, права коаліція зможе набрати більшість голосів.

Вибори відбувалися 8-го та 29-го травня 1994 року. В першому турі виборів взяло участь 68,92% виборців [3, С.8]. Результати по партійних списках були наступні [25]:

Партія	Кількість голосів	Відсоток
УСП	1.781.504	32,90
СВД	1.065.889	19,73
УДФ	633.770	11,73
НДПГ	476.272	8,81
ХДНП	379.523	7,02
СМД	379.344	7,02
УСРП	172.109	3,18
Республіканська партія	137.561	2,54
Аграрний союз	113.386	2,09
УПЖ	85.737	1,58

Всього у виборах взяло участь 19 партій. Але такі партії як Соціал-демократична, Об'єднана партія дрібних господарів, Партія підприємців, Національно-демократична партія, Партія зелених, Консервативна партія, Альтернативна партія ринку набрали менше 1% голосів виборців.

Цікавими були результати і в мажоритарних округах першого туру виборів [16, С.120]:

місце / партія	I	II	III	IV	V	VI
УСП	160	75	1	-	-	-
СВД	12	125	25	8	2	-
УДФ	1	18	81	50	17	6
НДПГ	-	5	42	33	35	25
ХДНП	1	2	10	28	45	48
СМД	-	1	11	45	56	38
Аграрний союз	1	-	2	-	1	-

Як видно з таблиці, типовою була ситуація, коли на першому місці в окрузі був соціаліст, на другому – вільний демократ, а на третьому – представник УДФ.

Результати другого туру виборів в мажоритарних округах – це повна перемога соціалістів [16, С.120]:

місце / партія	I	II	III
УСП	147	25	2
СВД	16	118	24
УДФ	5	14	78
НДПГ	1	5	41
ХДНП	3	5	10
СМД	-	1	4
Аграрний союз	1	1	-

В другому турі соціалісти взяли 90,34% мажоритарних мандатів. Загальні результати виборів до парламенту виглядають наступним чином [25]:

Партія	Одномандатні округи	Територіальні округи	Загально-державний	Всього	
				Кількість	Відсоток
УСП	149	53	7	209	54,14
СВД	16	28	25	69	17,88
УДФ	5	18	15	38	9,84
ХДПГ	1	14	11	26	6,74
ХДНП	3	5	14	22	5,70
СМД	0	7	13	20	5,18

Таким чином, урядова коаліція на чолі з УДФ зазнала нищівної поразки на виборах.

Але слід відмітити, що до парламенту потрапили ті ж самі партії, що й на попередніх виборах 1990 року. При чому 4 з них майже повторили свій результат. Основним наслідком голосування стала зміна ролей між УДФ та УСП. Форум втратив половину своїх прихильників, а соціалісти отримали втричі більше голосів виборців.

Головною причиною того, що УДФ втратив 47,8% своїх прихильників полагали в тому, що він став на шлях правого радикалізму та соціальної байдужості (зростає рівень безробіття, знижується рівень доходів і т.д.). Крім цього, соціалісти відмічають і невлад проведення виборчу кампанію, коли основна увага УДФ була направлена проти «прорику соціалістів».

Успіх соціалістів був обумовлений тим, що вони дуже багато отримали protest-voter (прогестних голосів), тобто голосів тих виборців, які були незадоволені діяльністю попереднього уряду.

Найбільший шанс подолати 5% бар'єр з непарламентських партій мали

УСРП та УППЖ, але жодна з них цього не змогла зробити. Це свідчить про те, що радикальні настрої в той час не користувались підтримкою в угорському суспільстві. Особливо слід відмітити невдачу УППЖ, яка досить вдало провела виборчу кампанію. Але партія змогла зробити правильні висновки з попередніх невдач і в 1998 році потрапити до парламенту.

Як в 1990 році, так і в 1994 році можна було прослідкувати приблизно ті ж самі територіальні відмінності розподілу голосів.

Співвідношення політичних напрямків за результатами виборів 1994 року можна простежити за допомогою наступної таблиці (приведена сума голосів в мажоритарних і територіальних виборчих округах) [16, С. 122]:

Християнсько-консервативний	Ліберальний			Соціалістичний, соціал-демократичний	
	права-центристи	консерват. ліберальні.	соціал. ліберальні	ліво-центристи	ліві
НПДГ, УППЖ, ПЗ	УДФ, ХДНП, інші	СМД, інші	СВД, інші	УСП, СДПУ	УРСР
851.000	1.288.000	789.000	2.050.000	3.440.000	349.000
152.000	778.000	343.000	252.000	84.000	
135.000	148.000				
1.018 тис.	2.210 тис.	1.112 тис.	2.332 тис.	3.554 тис.	349 тис.
9,62%	20,91%	10,52%	22,05%	33,6%	3,3%
30,52%	32,57%			39,90%	

Як видно з таблиці, кожен з трьох напрямків в 1994 році мав приблизно однакову підтримку виборців. Але якщо врахувати, що в ході виборів СМД перейшла на більш праві позиції, а СВД на більш ліві, то можна зробити висновок про тенденцію до утворення двополюсної партійної системи. Саме це і було підтверджено на виборах 1998 року.

Отже, проаналізувавши результати виборів до парламенту Угорщини 1994 року, можна зробити наступні висновки:

1. Урядова коаліція на чолі з УДФ внаслідок невдалого проведення економічних перетворень зазнала нищівної поразки на виборах.
2. Повну перемогу на виборах, набравши більше половини мандатів, отримала Угорська соціалістична партія.
3. До парламенту потрапили ті ж самі політичні партії, що і в 1990 році.
4. На виборах 1994 року прослідковується схожий з 1990 роком територіальний розподіл голосів виборців.
5. Уряд сформувала соціал-ліберальна коаліція у складі УСП і СВД, маючи 2/3 депутатських мандатів. Очолив уряд голова УСП – Д.Горн.

За час правління уряду Д.Горна в Угорщині відбувся підйом економіки, в суспільстві не відчувалося антиурядових настроїв. Напередодні нових виборів до парламенту 1998 року позитивний імідж уряду не викликав ніяких сумнівів. Цю тезу підтверджували результати соціологічних опитувань, а серед

опозиційних партій не було єдності. Різка впала у суспільстві популярність УДФ, особливо після його розколу і створення Угорської народно-демократичної партії. Керівництво ХДНП, проголосивши центристський курс, провело радикальну праву політику, шукаючи співпраці з ультраравною УППЖ. Це, в свою чергу, не давало можливості для співпраці з СМД-УГП.

В такій ситуації багато хто вважав, що результат виборів задалегідь зрозумілий: перемогу знову ж таки отримає соціал-ліберальна урядова коаліція. Але вибори 1998 року були найбільш напруженими і динамічними, а їх результат був абсолютно протилежним до прогнозів.

Перший тур виборів відбувся 10 травня 1998 року. В ньому прийняло участь 56,12% виборців [24].

Результати виборів за партійними списками є наступні [24]:

Партія	Кількість голосів	Відсоток
УСП	1.304.591	29,09
СМД-УГП	1.133.217	25,71
НПДГ	545.106	12,15
СВД	329.589	7,35
УППЖ	229.194	5,11
УСРП	168.811	3,76
УДФ	127.118	2,83
ХДНП	103.413	2,30
УДНП	61.004	1,36

Всього ж у виборах прийняло участь 14 партій. Новий союз, Унія разом за Угорщину, Форум національностей, СДПУ, Партія підприємців не змогли подолати навіть позначку в 1% голосів виборців [24].

Отже, в першому турі виборів відбувся лише частковий перелом на бік правих сил. У голосуванні по списках виграли соціалісти, в одномандатних округах їхні кандидати були на першому місці в 113 округах, а у СМД – лише в 43 [23, С.78].

Такий результат соціалісти вважали невдачею, а молоді демократи (СМД) – успіхом, адже різниця між ними становила лише 4%, замість очікуваних 6-8%, а перевага в мажоритарних округах була мінімальною [23, С.80].

Зважаючи на щільність результатів голосування в першому турі, одразу ж почалися переговори як в урядовій коаліції, так і серед опозиційних партій про взаємне зняття кандидатів на підтримку того чи іншого прохідного кандидата. Результат другого туру виборів цілком залежав від результату цих переговорів. Переговори були більш вдалими для опозиції. Після їх закінчення політичний спектр поділився на 2 полюси: консервативний та соціал-ліберальний. Після переходу СМД на правочентристські позиції, перевага консервативних сил стала очевидною: 7 партій даного спрямування отримали у територіальних округах 55,09% голосів виборців [23, С.84].

Цю тенденцію можна прослідкувати за допомогою наступної таблиці [19, С.144].

Радикальний напрям (УПЖ)	Християнсько-консервативний напрям (УФ, НДП, ХДНП)	Парво-центристський напрям (СМД-УПЖ)	Ліберальний напрям (СВД)	Соціалістичний напрям (УСП)	Радикальний лівий напрям (УСПД)
284.901 5,53%	890.834 19,79%	1.340.826 29,78%	344.352 7,64%	1.497.231 33,25%	179.672 4,00%
Радикальні праві партії (УПЖ)	Правоцентристські партії (СМД, УДФ, НДП, ХДНП)	Парвоцентристські партії (УСП, СМД)	Ліберальний напрям (СВД)	Соціалістичний напрям (УСП)	Радикальний лівий напрям (УСПД)
248.901 5,53%	49,60%	40,89%			179.672 4,00%

Другий тур виборів відбувся 24 травня 1998 року. Про гостроту виборчих баталій свідчать наступні факти: в 16 округах різниця між кількістю голосів поданих за кандидатів, що зайняли 1 і 2 місце становила 2%, в 30-ти округах – менше 5% [23, С.90].

Внаслідок блокування в одномандатних округах УСП збільшила кількість голосів на 609 тис. Внаслідок цього частка УСП в цих округах зросла з 29,92 до 43,05%. Це значно вище результату досягнутого в 1994 році (37,46%) [23, С.90].

Але збільшення виборчого табору СМД було ще відчутнішим – на 757 тис. голосів, адже у другому турі за них проголосував весь електорат правих сил: від УДФ до УПЖ плюс частина електорату СВД (провінційного). Внаслідок цього співвідношення правих і лівих сил склало 52,46% до 46,55% [23, С.92].

Таким чином, перемогли на виборах до парламенту отримали праві сили.

Останні результати виборів будуть подані в таблиці для порівняння з результатами двох попередніх виборів:

На основі аналізу виборів до парламенту 1998 року можна зробити наступні висновки:

Партії	1990		1994		1998	
	кількість мандатів	відсоток	кількість мандатів	відсоток	кількість мандатів	відсоток
СМД-УПЖ	21	5,75	20	5,18	148	38,34
УСП	34	8,55	209	54,14	134	34,72
НДП	44	11,40	26	6,74	48	12,44
СВД	92	24,35	69	17,88	24	6,22
УДФ	164	42,75	38	9,84	17	4,40
УПЖ	-	-	-	-	14	3,63
ХДНП	19	5,44	22	5,70	-	-

1. Причини невдачі лівоцентристського блоку є наступні:
 - а) негаряди всередині коаліції;

б) перетворення УСП у пасивну правлячу силу, яка втратила комунікативний зв'язок з суспільством;
в) невдала боротьба з корупцією, незавершеність земельної реформи, конфлікт з Словаччиною тощо.

2. Успіх СМД був побудований на:

а) здатності партії до інтеграції, компромісу, а не пошук помилок уряду;
б) створення вдалого іміджу партії, яку хвилюють перш за все, внутрішні проблеми держави;

в) підтримка з боку вищою духовенства;

г) домовленість з НДПГ у одномандатних округах тощо.

3. Після виборів в Угорщині намітилась тенденція до створення двоуполосної партійної системи. Вибори 2002 року мають показати наскільки вона є стійкою.

4. Територіальний розподіл голосів виборців практично співпадає з показниками минулих виборів.

5. Уряд сформувала права коаліція у складі: СМД, УДФ та НДПГ. Прем'єр-міністром Угорщини став В.Орбан, який знаходиться на цій посаді і на сьогоднішній день.

Резюме

Аналіз результатів трьох виборчих кампаній в Угорщині дає можливість говорити про те, що завдяки специфічній виборчій системі в країні на протязі 10 років сформувалась стабільна партійна система. Якщо, звичайно, мати на увазі те, що тричі п'ять тих же самих партій отримували місця в парламенті. Але з іншого боку, на кожному нових виборах у парламенті змінювалось їх співвідношення і уряд змушений був іти у відставку. Зміна урядів відповідала політичним циклам, які були характерними і для цілого ряду інших країн Центральної і Східної Європи: 1)

спочатку до влади приходила опозиція, а знаходження при владі опозиційних сил приводило до погіршення матеріального становища і т.д.;
2) відповідно праві опозиційні сили в ході виборів змінювались лівими; 3) ліві в ході наступних виборів знову ж таки програвали правим. Такі політичні цикли, наприклад, були притаманні Польщі, Литві, Болгарії.

Щодо виборчої системи, то слід зупинитись на її специфічному поєднанні пропорційного і мажоритарного компонента. Перш за все, згідно пропорційного розподілу мандатів після першого туру стає зрозумілим, яка партія і скільки може мати мандатів. В мажоритарних округах результат виборів після першого туру, як правило, невідомий. Але, виходячи з результатів за партійними списками відбувається блокування і в одномандатних округах. Це є причиною того, що немає відчутної різниці між результатами голосування в територіальних та одномандатних округах.

Крім того, комбінована угорська виборча система виконує дві функції. В

мажоритарних округах вирішується яка партія сформує уряд, а територіальні і загальнодержавні списки забезпечують політичне представництво великим і середнім партіям. Малі партії виключаються з процесу урядування і законотворення.

Таким чином, мажоритарний елемент та виборчий бар'єр сприяють стабільному урядуванню, а пропорційний та компенсаційний – забезпечують політичне представництво.

Додаток №1

Угорська соціалістична партія – створена у 1989 році колишніми членами Угорської соціалістичної робітничої партії. Голова – Ковач Л. Сповідує ідеї європейського соціал-демократизму та космополітизму, є лівоцентристською партією, наймасовішою політичною організацією Угорщини. Основа електорату – робітники та управліни великих міст, особливо східних. У 1994–1998 рр. – основна урядова партія, зараз – найбільша опозиційна сила.

Спілка молодих демократів – Угорська громадянська партія – створена у 1988 році на основі неформальних студентських організацій. Голова – Покорні З., колишній голова, Орбан В., є діючим прем'єр-міністром. До середини 90-х років партія стояла на ліберальних, центристських позиціях. У виборах 1998 року прийняла участь як правоцентристська партія, яка сповідує консервативні, національні ідеї. Основний суперник соціалістів на виборах 2002 року. Електорат – молоде населення міст.

Спілка вільних демократів – створена у 1988 році. Одна з найпопулярніших партій епохи скіннення тоталітарного режиму. Голова – Кунце Г. Партія сповідує ліберальні, центристські ідеї. У 1994–1998 рр. – коаліційний партнер соціалістів. На сьогодні її популярність значно зменшилася. Основа електорату – інтелігенція, особливо столична.

Угорський демократичний форум – створена у 1987 році, найпоширеніша партія кінця 80-х, яка виграла перші демократичні вибори 1990 року. Голова – міністр юстиції Давід І. Стоїть на правах, консервативних позиціях. Підтримка партії значно зменшилася, і вона змогла потрапити до парламенту лише внаслідок співпраці з СМД, і подальше її існування спеціалісти пов'язують з продовженням цієї співпраці.

Незалежна партія дрібних господарів – єдина вагома політична сила, яка існувала ще у першій половині 20-го століття, і відновила свою діяльність у кінці 80-х років. Електорат – велике та середнє селянство. З 1998 року – урядова партія. Голова – Тордьян Й., який керує нею авторитарними методами, і відомий своїми популістськими, часто необґрунтованими заявами. Навесні 2001 року виник конфлікт, пов'язаний з діяльністю Тордьяна та його помічників, що призвело до розколу партії.

Угорська партія правди та життя – створена у 1993 році вихідцями з УДФ. Голова – Чурка І. Стоїть на ультраправих, націоналістичних позиціях. Виступає за перегляд трианонських домовленостей і відновлення кордонів «Великої Угорщини». Відома своїм негативним ставленням до чужинців та

ПАРЛАМЕНТСЬКІ ВИБОРИ В ПОЛЬЩІ 2001 р.

Польща є парламентсько-президентською республікою з унітарною формою державного устрою. Проте парламент країни складається з двох палат: Сейму (нижня палата – 460 депутатів) і Сенату (верхня палата – 100 сенаторів). Президент призначає голову Ради міністрів та затверджує кандидатури міністрів, запропоновані прем'єр-міністром. Внутрішню і зовнішню політику держави здійснює Рада Міністрів, вона є керує органами державної адміністрації. Члени уряду колективно відповідають перед Сеймом за діяльність Ради Міністрів. Тому парламентські вибори в Польщі є дещо важливішими за вибори президентські, які відбулися рік тому.

Виборча система. Вибори до Сейму і Сенату відбуваються одночасно. Країна поділена на 41 виборчий округ до Сейму і 40 виборчих округів до Сенату. До Сейму в кожному окрузі обирається від кількох до кількох десятків депутатів. Партії та виборчі блоки реєструють свої списки кандидатів в окружних комісіях, перед тим зібравши по 5000 підписів під кожним окружним списком. Якщо по 5000 підписів зібрано під списками в 21 і більше округів, то реєстрація списків у решті округів відбувається автоматично. Черговість прізвищ у списках визначають самі партії чи виборчі блоки. Виборці можуть голосувати лише за один окружний виборчий список і лише за одного кандидата в цьому списку. Потім виборчі комісії підраховують (за пропорційним принципом) кількість депутатських мандатів, які припадають на кожну партію чи виборчий блок. Черговість депутатів у списку визначається остаточно виборцями, тому кандидати зацікавлені весті активну кампанію у своєму окрузі. До Сейму проходять кандидати лише тих виборчих списків, які у масштабі всієї країни подолали 5% поріг для партій і 8% поріг для виборчих блоків.

До Сенату в кожному окрузі обирається від 2 до 4 сенаторів за мажоритарною системою. В бюлетені не можна відмітити більше прізвищ, ніж кількість сенаторів, яка обирається в даному окрузі. До Сенату потрапляють ті кандидати, які набрали більшу кількість голосів виборців. Жодних виборчих бар'єрів у цьому випадку не передбачено.

Партійна система. У Польщі після демократичних змін 1989 року встановилась парламентсько-кабінетна система утворення урядів. Політичні партії почали відігравати провідну роль у політичній системі. Наприклад, питання призначення уряду залежить виключно від домінуючих у парламенті партій. Роль президента у цьому є суто символічною. Жоден польський політик не може потрапити на будь-яку посаду без партійної підтримки. Наглядові ради державних підприємств, державне радіо і телебачення, Національна рада з питань телебачення і радіо, керівники юридичних установ – стовідсотково залежні від партійних домовленостей і торгів.

----- 275 -----

емігрантів. Мета – відновлення величч Угорської держави. Електорат різноманітний: від збіднілих прошарків, розчарованих діяльністю попередніх урядів до виборців з доходами вище середнього.

Християнсько-демократична партія Угорщини – створена у 1988 році. Стоїть на правах, консервативно-католицьких позиціях. Електорат – католицьке сільське населення. Останнім часом стала різко радикалізуватися, що і стало причиною невдачі на виборах 1998 року. В майбутньому ХДПУ навряд чи стане вагомим учасником політичного життя.

1. Збірник виборчих законів країн центральної і східної Європи. – К., 1995.
2. Bgh A. A r6btko parlamentesed6ise m-on (1989-1991) // P.Sz. – 1992. – №1. – Old. 125-141.
3. Angelusz R., Tardos R. V6lasztf6si r6iszv6itel Magyarorsz6gon (1990-1994) // P.Sz. – 1996. – №4. – Old. 7-35.
4. Bihari M. Rendszer 6s hatalomv6lt6s Magyarorsz6gon 1989-1990 // МРЙ 1991. – В., 1991. – Old.37-52.
5. F6b6bn G. A magyar v6lasztf6si rendszer keleteuropai usszehasonl6tsban // P.Sz. – 1999. – №3. – Old. 107-127.
6. F6b6bn G., Kov6bes L. Az 1990-es 6s az 1994-es magyar parlamenti v6lasztf6sok eredmfnyuinek usszehasonl6tsa // P.Sz. – 1995. – №2. – Old. 67-87.
7. F6b6bn G., Kov6bes L. A v6lasztf6si rendszerek tipologiai problem6i 6s a magyar v6lasztf6si rendszer // P.Sz. – 1996. – №2. – Old. 51-67.
8. K6iri L. V6lasztf6sok 6s a n6imet ujraegyes6t6s // T. Sz. – 1994. – №8-9. – Old. 83-94.
9. МРЙ 1991. – В., 1991. – 973 old.
10. МРЙ 1995. – В., 1995. – 989 old.
11. МРЙ 1999. – В., 1999. – 917 old.
12. Parlamenti v6lasztf6sok 1990. – В., 1991. – 601 old.
13. Parlamenti v6lasztf6sok 1994. – В., 1995. – 585 old.
14. Parlamenti v6lasztf6sok 1998. – В., 1999. – 593 old.
15. Parlamenti v6lasztf6sok 1990: politikai, szociologiai k6rk6p. – В., 1991. – 1204 old.
16. Parlamenti v6lasztf6sok 1994: politikai, szociologiai k6rk6p. – В., 1995. – 1010 old.
17. Parlamenti v6lasztf6sok 1998: politikai, szociologiai k6rk6p. – В., 1999. – 964 old.
18. Pokol B. Un6ys csatlakoz6s 6s a magyar parlamentarizmus // P.Sz. – 1998. – №1. – Old. 87-99.
19. Szoboszl6z G. Az 1998 6vi parlamenti v6lasztf6sok n6ih6nyu politologiai usszef6gg6ise / T. Sz. – 1998. – №8-9. – Old. 137-154.
20. Szoboszl6z G. Politikai tagolts6g a 1990 v6lasztf6sok 6k6r6ben // T. Sz. – 1990. – №8-9. – Old. 18-32.
21. Szoboszl6z G. Van e hiteles politologiai magy6r6zat az 1998-as v6lasztf6s eredmfnyuere // P.Sz. – 1999. – №1. – Old. 97-107.
22. Tiruk T. A v6lasztf6sok e6lm6lete 6s magyarorsz6bgi gyakorlati // P.Sz. – 1995. – №4. – Old. 141-171.
23. Wiener G. Az 1998 6vi orsz6gy6ly6si v6lasztf6sok // МРЙ. – 1998. – Old. 75-94.
24. www.election.hu.
25. www.valasztas.hu.

----- 274 -----

Донедавна в Польщі було зареєстровано понад 300 партій, більшість з яких є мертвими недіючими структурами та існують лише на папері та в уяві їх лідерів. Найчисельнішими з них є: 1) Союз Лівиді Демократичної (СЛД), колишня Польська об'єднана робітничча партія (ПОРП) – 100 тисяч; 2) Польська селянська партія (ПСП), колишня Об'єднана селянська партія – 150 тисяч; 3) Унія Вольності і Акція Виборча «Солідарність» мають по 20–30 тис. членів. Решта мають не більше 3–5 тис. партійців [1, с.47].

Аналіз політичних програм і електоральної бази найбільш впливових політичних партій в Польщі буде зроблено в тій черговості, в якій вони внесені до бюлетеня для голосувань.

У виборах 23 вересня 2001 року повноцінну участь взяли 10 партій і виборчих блоків: блок Союзу Лівиді Демократичної – Унії Праці, Акція Виборча Солідарність Пrawnici, Унія Вольності (Свобода), Самооборона Республіки Польща, «Право і Солідарність», Польська селянська партія, «Громадянська платформа», Суспільний рух «Альтернатива», Польське національне об'єднання, Ліга польських родин.

Перший номер (№1) у виборчому бюлетені дістався коаліції лівих сил СЛД-УП. Навіть самі опоненти після жеребкування в ЦВК змушені були визнати, що сама доля сприяє лівим бути фаворитами виборів 2001 року. Утворювання СЛД в сучасному вигляді існує з 1999 року. Раніше СЛД був широкою платформою, в якій об'єднувалися кількадесят організацій пов'язаних з Соціал-демократією Республіки Польща. Своє членство в партії тимчасово припинив після обрання на посаду Президента Польщі А.Квасневський. Найвідоміший лідер – Лешек Міллер. Виборче гасло СЛД: «Відновимо нормальність, виростаємо майбутнє». СЛД є лівим тільки за назвою. По суті СЛД буде своєю політичною і економічною програму на засадах лібералізму. При цьому в їх програмі суттєвий акцент зроблено на збільшенні соціальних гарантій, контролі за приватизацією, збільшенні впливу держави і т.д.

Другий номер (№2) отримала Акція Виборча Солідарність Пrawnici (АВС). Утворена АВС була навколо профспілки «Солідарність» в 1996 р. До складу коаліції входило майже 40 різних політичних партій, спілок, релігійних організацій. Коаліція АВС отримала переконливу перемогу на виборах до Сейму в 1997 р., де отримала більше 200 депутатських мандатів. «За чотири роки перебування при владі, – пише В.Павлів, – коаліція втратила довіру більшості виборців, відштовхнула від себе ряд союзників та окремих політиків. Сьогоднішнє балансування на межі 8% – це свідчення, швидше, інертності виборців, ніж показник реальної підтримки політичної сили, яка на попередніх виборах збирала понад 30% голосів виборців» [4, с.6]. На вибори 2001 р. АВС йшла разом з Рухом відбудови Польщі під спільною назвою «Акція Виборча Солідарність Пrawnici». Виборче гасло АВС: «Інші багато говорять, ми змінюємо Польщу».

Третій номер (№3) дістала Унія Свободи (Вольності). Останнє десятиліття УВ (раніше Демократична Унія) була постійною міцною третьою політичною

силою, класичним центром, перед яким стояло завдання збалансувати політичну сцену в часи баталій між лівими і правими за перше-друге місяця. В шеренгах цієї нечисленної, але важливої партії перебуває цілий ряд легендарних постатей – перший некоммуністичний прем'єр Т.Мазовецькі, «батько польської трансформації» Лешек Бальцерович та багато інших міністрів, віце-прем'єрів тощо. Партія донедавна була опорою лібералів та інтелігенції, носієм моральних цінностей антикоммуністичного руху «Солідарність». Нищівного удару по партії завдала фактом своєї появи Громадянська платформа, відібравши в Унії більшість розчарованого електорату – «зокрема чистих лібералів та молодих прагматиків, для яких цінності «Солідарності» були менш зрозумілими ніж цінність кар'єри» [4, с.6].

Унія Свободи (Вольності) утворилась в 1944 р. в результаті об'єднання Унії Демократичної і Ліберально-демократичного Конгресу. Головою партії став Л.Бальцерович, якого у 2000 році змінив Б.Геремек. Унія провела до Сейму в 1997 р. біля 40 депутатів і створила урядову коаліцію з АВС. Згодом УВ розкололася і цілий ряд її лідерів перейшли до Громадянської платформи. Виборче гасло: «Змай з нами» («Тримай з нами»).

Решта п'ять претендентів або ще не пробували себе в ролі самостійної політичної сили, яка б претендувала на перші місяця (ПСП чи «Самооборона»), або рік тому їх ще не було взагалі (ПіС, ГП, «Альтернатива»).

Четвертий номер (№4) отримала партія Самооборона Республіки Польща. На початку 90-х вона була відома як профспілка працівників сільського господарства. Стрижнем «Самооборони» були невдалі фермери, котрі після банкрутства вибрали селянський бунт замість повернення банкам кредитів. Їх лідер Анджей Леплер став відомим на всю країну після того, як провів кілька гучних блокад загальндержавних автотранспортних шляхів сполучення. Президента А.Квасневського він називав «найбільшим неробою в країні», а прем'єра Л.Бальцеровича – «економічним ідіотом і бандитом». Лідери партії запевняють, що коли вони прийдуть до влади, то багато тих, хто нині при владі, опиняться за ґратами. Спочатку «Самооборона» стояла на захисті інтересів землеробів (виплати їх боргів, низькі проценти на кредити і т.д.). Пізніше вона починає апелювати до всіх незадоволених соціальних груп; перш за все, пенсіонерів і безробітних. Партія виступає за припинення приватизації та проти вступу Польщі до ЄС. Виборче гасло «Самооборони»: «Є лише одна Польща, є лише один спосіб «Самооборона».

У №5, партії «Право і справедливність» (ПіС) немає окремого гасла, ним є сама назва партії. Це наймолодша з польських партій (вік її близько 4 місяців) і яка має досить високий рейтинг за опитуванням громадської думки (8%). Її лідери брати Лех та Ярослав Качинські. Особливо популярністю користувався Лех Качинський, який був міністром юстиції і набув іміджу «самотнього шерифа, борця з мафією і корупцією». «ПіС» за головну ціль перед собою ставить боротьбу зі злочинністю, корупцією, використанням державних посад для приватних цілей.

№6 – Польська селянська партія (ПСП). Це єдина класова партія серед тих, які беруть участь у виборах – партія селян. Партія зареєстрована у 1990 році згідно з новим законом про політичні партії під №1. Лідером партії тривалий час був В.Павляк, якого було усунуто з посади голови партії після невдалий для ПСП парламентських виборів 1997 р., коли було здобуто лише 27 мандатів. Його наступником став Я.Каліновський. Партія позиціонує себе як центристська сила. А захищає вона інтереси простого селянства. Вона виступає проти лібералізації і кардинальних реформ на селі, вимагає 18-річного мораторію на продаж землі після вступу Польщі до ЄС. Головний лозунг: «Зближце до людських справ».

Сьомий номер (№7) у бюлетені отримала Громадянська платформа. Платформа не має одного лідера, нею керує триумвірат: А.Олеховскі (на президентських виборах набрав 18%) – Д.Туск (вийшов з УВ) – М.Плажинські (вийшов з АВС). Саме останні, залишивши свої політичні партії і забравши з собою однодумців, створили на початку року нову партію, для того, щоб «дати Польщі шанс». Таким є їх виборче гасло. Платформа створена для пропагування ліберальних цінностей.

Восьмий номер дістався громадському рухові «Альтернатива», який утворився у березні 2001 року. Цей рух об'єднав 47 різних суб'єктів переважно праворадикальних партій. Попередній рейтинг за опитуванням громадської думки – 1%.

Такою є характеристика тих партій, які зареєстрували свої списки у всіх виборчих округах, а, отже, і голосувати за які можна буде по всій країні. За кандидатів від інших партій можна буде голосувати в тих округах, де вони зуміли зібрати необхідну кількість підписів виборців.

Однією з таких партій є Ліга польських родин. Зареєстрована була 30 травня 2001 року. Основа партії – об'єднання радикального національно-католицького середовища. Виборче гасло партії: «Щоб Польща польською була».

Особливості виборчої кампанії та результати виборів. Передумови виборчої кампанії були складними. можливо це призвело до того, що в голосуванні 23 вересня 2001 року взяла участь найменша кількість виборців з часів ПНР – 46,3%. По-перше, наявною була криза урядової коаліції. По-друге, скомпрометувала себе основа урядової коаліції АВС. Виявилось, що новий уряд, який критикував лівих за корупцію і партизанію всіх державних структур, у цій справі пішов ще далі своїх попередників. Зв'язок був відданий Християнсько-національному союзу, аграрний сектор – Консервативній народній партії і т.д. [3, с.11]. По-третє, значною була кількість протестного електорату. По-четверте, прогнозовано була перемога лівих. Лідер СЛД Л.Міллер навіть оприлюднив склад свого майбутнього уряду до виборів у Сейм. По-п'яте, терористичний акт у США вніс деякі свої корективи в перебіг виборчої кампанії. Результати виборів у порівнянні з 1997 роком були приголомшуючими:

ПАРТІЇ БЛОКИ	1997 р.	ПАРТІЇ БЛОКИ	2001 р.
Союзу Лівий Демократичної	27,1%	Союзу Лівий Демократичної – Унії Праці	41,4%
–	–	Громадянська платформа	12,7%
–	–	Самооборона Республіки Польща	10,2%
Польська селянська партія	7,3%	Право і справедливність	9,5%
–	–	Польська селянська партія	9%
–	–	Ліга польських родин	7,9%
Рух відбудови Польщі	5,5%	НЕ ОТРИМАЛИ МАНДАТІВ	
–	–	–	–
Акція Виборча Солідарність	33,8%	Акція Виборча Солідарність	5,6%
Унія Вольності	13,4%	Унія Вольності	3,1%

До Сейму, крім блоку СЛД-УП, потрапили ще п'ять угруповань: ліберальна «Громадянська платформа», консервативна «Право і солідарність», католицько-націоналістична Ліга польських родин, а також дві селянські партії – традиційна ПСП та популістсько-радикальна «Самооборона». СЛД-УП отримали 217 мандатів, «Громадянська платформа» – 66, «Самооборона» – 52, «Право і справедливність» – 47, ПСП – 41, Ліга польських родин – 35. Ще два депутати представлятимуть у Сеймі німецьку меншість. Натомість у Сенаті блок СЛД-УП отримав 68 мандатів, блок «Сенат-2001» – 16, ПСП – 7, «Самооборона» – 3, Ліга польських родин – 2. Позапартійних сенаторів обрано 4.

Аналізуючи результати виборів можна зробити наступні висновки:

1. Як відмітив у своїй статті Грановський В., слід відповісти на питання про те, не чому програла вибори АВС, а хто їх виграв [2, с.6]. Виграла вибори політична сила, яка поєднує в своїй програмі ідеї лібералізму та соціал-демократії.
2. Значною є кількість голосів виборців, які проголосували за суто ліберальну партію – «Громадянська платформа». Це значить, що ринкові реформи сприймаються виборцями не відчужено (враховуючи і позиції СЛД-УП).
3. Вибори 23 вересня 2001 р. залишили в Сеймі лише 2 партії з тих, які отримали перемогу на виборах 1997 р.
4. Протестні голоси виборців були в основному віддані крайньоїлівій «Самообороні» та крайньоправій Лізі польських родин.
5. «Громадянська платформа» отримала підтримку лише половини тих виборців, які минулого року голосували за її лідера Анджея Олеховського.
6. Урядова коаліція, як наслідок виборів, виглядає наступним чином: СЛД – 199 депутатів, Унія Праці – 18 депутатів, ПСП – 41 депутат. Прем'єр-міністр – лідер СЛД Лешек Міллер, посади віце-прем'єрів отримали лідери УП та ПСП.

1. Горбач В. Парламентські вибори в Польщі // Політичний календар. – 2001. – №9. – С.46–51.
2. Грановський В. Вибори у Польщі: сильним світу цього с над чим замислитися // Дзеркало тижня. – 2001. – №38. – С.6.
3. Каржижський М. Польская победа либералов // Киевский телеграф. – 2001. – №37. – С.11.
4. Павлів В. Передвиборна карта Польщі з нумерацією і персоналіями // Дзеркало тижня. – 2001. – №37. – С.6.

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ІНСТИТУТУ ПРЕЗИДЕНТА В ЄВРОПЕЙСЬКИХ КОНСТИТУЦІЯХ МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ

Президента республіки часто називають главою держави, однак у конституціях, які ми аналізуємо, його так названо лише в конституції Домонхенської Чехословаччини, в параграфі №2. Проте на підставі цього не можна вважати, що в руках президента зосереджена найвища виконавча влада держави. У першій Чехословацькій республіці президентові повноваження чітко визначені конституцією 1920 р., тоді як основна виконавча влада належить урядові (параграф №64, п.2). Аналогічний розподіл виконавчої влади знаходимо і в конституціях Німеччини (1919 р.), Австрії (1920 р.). У конституції Німеччини немає відповідних уточнень на користь компетенції уряду. За конституцією Польщі 1921 р. (ст.43) можна стверджувати, що президент дійсно є главою усієї виконавчої влади, хоча конституція так не називає президента, проте у ст. 2 його проголошують органом народу у сфері виконавчої влади разом з міністрами.

Аналізована Конституція Чехословаччини у параграфі №56, п.2 визначає, що президентом може бути кожен громадянин Чехословаччини, який є обраний членом палати депутатів і який досяг 35 річного віку. У параграфі №67 передбачено особливу причину, яка позбавляє права бути обраним для президента, звинуваченого сенатом за державну зраду, хоча після виправдання він знову може приступити до виконання своїх функцій. Іншу тимчасову умову позбавлення прав бути обраним президентом містить п.4 параграфу №58, за яким президент, який виконував свої повноваження два терміни поспіль, може бути обраний втретє лише через 7 років. Перше речення параграфу №63 пов'язує президентство з членством у Національних зборах.

Досліджувана конституція Польщі не містить ніяких норм на предмет того, хто може бути обраний президентом; у параграфі №53 визначено лише передумову здобуття президентської посади - депутатство у сеймі чи сенаті або обіймання іншої державної посади.

Обумовлена вище конституція Німеччини у ст.41 визначає, що президентом може бути обраний кожен громадянин Німеччини, якому виповнилося 35 років. Згідно до ст.44 президент не може бути депутатом рейхстагу, а ст.43, п.1 говорить, що президент може бути завжди переобраний.

Подібні норми має порівнювана конституція Австрії; за ст.60 федеральним президентом може бути обраний депутат Національної ради, якому станом на 1 грудня в рік проведення виборів виповнилося 35 років, однак президентом не можуть бути обрані члени імперських родин. Повторно президент можуть переобирати лише на один термін. Згідно до ст.61 федеральний президент не може бути членом ніякого представницького органу або виконувати інші

обов'язки.

Формулювання порівняльно-аналізованих конституцій, очевидно, допускає, що президентом може бути обрана і жінка.

Конституції, які ми порівнюємо, у цьому відношенні складають дві групи: за чехословацькою, польською та австрійською конституціями президента обирає парламент, а за німецькою - народ.

Основний закон Чехословаччини говорить у параграфі №56, що президент республіки обирають Національні збори, тобто палата депутатів та сенат на спільному засіданні. Для правочинності виборів необхідно є присутність більшості складу палати депутатів та сенату. Закон допускає друге коло виборів з-поміж двох кандидатів, які набрали найбільше число голосів.

За конституцією Польщі президента обирає сейм та сенат, об'єднані у Національні збори, простою більшістю голосів, які скликає регулярно президент або маршалок сейму.

Конституція Австрії також доручає вибори президента спільному засіданню Національної та Федеральної рад. Таке засідання називається Федеральними зборами, їх скликає федеральний президент (ст.39), а в окремих випадках федеральний канцлер. На виборах президента перемагає той, за кого буде віддано більше половини голосів, процедуру виборів повторюють до того часу, поки один із претендентів не набере вказаної кількості голосів (ст.60, п.5).

На інших засадах проводять вибори президента Німеччини, де в ст.41 конституції визначено, що президент рейху обирається усім німецьким народом. Деталі процедури виборів розписані у відповідному законі, за яким обирати президента може кожен виборець до рейхстагу. Вирішальною при визначенні результатів виборів є більшість голосів, а в другому колі виборів - відносна більшість.

У відповідності до усіх порівнюваних конституцій президента обирають на досить тривалий термін, чим хочуть досягти стабільність у системі виконавчої влади. Період повноважень президента за конституціями Чехословаччини (параграф №59), Польщі (ст.39) та Німеччини (ст.43) складає сім років, тобто скільки ж як і президента Франції. За конституцією Австрії термін повноважень президента складає 4 роки (ст.60), так само як і в США.

По-різному у конституціях вирішується питання про дострокове припинення повноважень президента. Так, конституція Польщі у ст.40 говорить, що президент може зректись своєї посади, тоді як в інших конституціях про це прямо не сказано. Особливе положення має конституція Німеччини у ст.43, за якою президентські повноваження можуть бути достроково припинені за ухвалою рейхстагу та підтвердженням її на референдумі. Досить невизначене положення містить ст.42 конституції Польщі, за яким повноваження президента достроково припиняються, якщо він протягом 3 місяців не виконує своїх обов'язків. Інший спосіб дострокового припинення повноважень президента - це звинувачення його у державній зраді параграф №67 конституції Чехословаччини, ст.142 конституції Австрії.

ТРАНСФОРМАЦІЯ МАСОВИХ ГРОМАДЯНСЬКИХ РУХІВ У ЧЕХІЇ І СЛОВАЧИНІ В 1990-1991 РР.: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПАРТІЙНО-ПОЛІТИЧНОЇ СТРУКТУРИЗАЦІЇ

Період політичної та економічної нестабільності 80-х років у Чехословаччині завершився в листопаді 1989 р. суспільно-політичним вибухом, котрий протягом декількох тижнів змів тоталітарну систему. У найкоротший строк з-поміж східноєвропейських країн у Чехословаччині було фактично ліквідовано монополію компартії на владу, усунуто скомпрометоване керівництво, обмежено засилля карних органів, гарантовано демократичні права і свободу громадян, започатковано ринкову економічну реформу.

Безпосереднім поштовхом до загальнонародного виступу та демократичної революції став брутальний розгін спецзатонами внутрішніх військ студентської демонстрації в Празі 17 листопада 1989 р. Рівень політичної напруги та обурення суспільства щодо терористичних дій правлячої верхівки був настільки високим, що вистачило лічених днів для консолідації народу і організаційного оформлення масового демократичного руху. Лідери опозиції 19 листопада 1989 р. заклали в Празі координаційний центр цього руху – “Громадянський форум” (ГФ). До складу ГФ ввійшли очолювані “Хартією 77” основні “громадянські ініціативи” (дисидентські організації та групи), політичні, профспілкові, релігійні, молодіжні та інші об'єднання. У Чеській Республіці сформувалися регіональні координаційні центри ГФ (КЦ ГФ). Водночас, у Словаччині 20 листопада 1989 р. була створена “партнерська” організація ГФ – масове об'єднання “Громадськість проти насилля” (ГПН), з аналогічним як у ГФ територіальними структурами та координаційними центрами.

Коли, “Громадянський форум”, та “Громадськість проти насилля” одержали переконливу перемогу на виборах у червні 1990 р., домінування масових громадянських рухів у політичній системі Чехословаччини виглядало абсолютним. Серед 300 депутатських місць у Федеральних Зборах 118 належали представникам ГФ, а 52 – ГПН.¹ У Чеській Національній Раді із 200 депутатів 127 були ГФ.² Лише у Словачкій Національній Раді не було абсолютної переваги депутатів від громадянських рухів – ГПН мала 48 депутатських місць із 150.³ Але уряди – федеральний та республіканські фактично формували представники масових рухів. Головою чехословацького уряду став Маріан Чалфа (ГПН), чеського – Петер Пітгарт (ГФ), словацького – Владімір Мечіар (ГПН). Реально законодавча і виконавча влади повністю контролювалися центральними органами масових громадянських рухів. Та динамічна еволюція політичної системи і політико-ідейна диференціація чеського і словацького суспільства на літо 1990 р. вже значно випередили схему “загальнонародної єдності” та “загальнонародного представництва” масових демократичних рухів.

Після обрання президент складає присягу у Національних зборах (параграф №65 конституції Чехословаччини, ст.54 конституції Польщі) або в рейхстагу (ст.42 конституції Німеччини), або у Федеральних зборах (ст.62 конституції Австрії). Окрім конституції Чехословаччини, інші аналізовані основні закони подають точний текст присяги.

Цікавими є заходи, передбачені досліджуваними конституціями на випадок обставин, коли президент не зможе виконувати свої обов'язки.

Конституція Чехословаччини передбачає два такі випадки. Згідно до ст.60 президента заміщає уряд, якщо він настільки зайнятий або хворий, що не може виконувати свої функції. Це положення має силу і у випадках, коли президент помер або зрікся своєї посади, а новий президент ще не обраний. Уряд може довірити виконувати певні завдання президента своєму главі. Однак глава уряду за конституцією (параграф №51) має право підписувати закони лише у разі хвороби президента або при його зайнятості. Якщо президент хворіє або зайнятий більше, ніж 6 місяців, то уряд може ухвалити рішення про скликання Національних зборів для визначення питання про заступника президента, який виконує свої функції до того часу, поки президент не почне виконувати свої обов'язки у повному обсязі.

По-іншому вирішується ця проблема в Польщі. Тут за ст.40 заміщає президента маршалок сейму у разі смерті президента або якщо той не може виконувати свої обов'язки через іншу причину.

Дуже загальні положення на цей предмет містить конституція Німеччини у ст.51. Якщо президент тимчасово не може виконувати свої обов'язки, то його заступає канцлер рейху, якщо відомо про тривалий характер неможливості виконання обов'язків президентом, то тоді приймається спеціальний закон, який регулює дану колізію. Це положення поширюється і на випадок дострокового звільнення з посади президента.

Подібні положення містить і конституція Австрії у ст.64, однак тут не передбачається прийняття спеціального закону.

1. Бисага Ю.М. Держава і право в Чехословаччині в 20-х, 30-х рр. XX с. - Ужгород. Закарпаття, 1997.
2. Конституционное (государственное) право зарубежных стран. В 4-х томах. Том 1-3.-М, 1997.
3. Марченко М.Н. Сравнительное правоведение. - М., 2001.
4. Сравнительное конституционное право. - М., 1996.
5. Шаповал В.М. Конституційне право зарубіжних країн. - К., 1997.

менеджерів ГФ із регіонів однозначно висловилися за створення такої партії правого спрямування.⁷

Праві консерватори першими зробили крок до організаційного розколу структур ГФ. Вони створили "Міжпарламентський клуб демократичної правди" (тобто правого крила), до якого ввійшли депутати федерального та чеського парламентів, що притримувалися правоконсервативних поглядів. У відповідь опоненти В.Клауса створили "Ліберальний клуб ГФ" на чолі з Й.Дінстбіром та П.Ріхетським. Заступник голови ГФ, керівник МКДП Д.Кроула (Громадянський демократичний альянс) вказав, що "Ліберальний клуб ГФ" є не об'єднанням однодумців, а конгломератом противників В.Клауса.⁸

Таким чином, у грудні 1990 р. всередині ГФ чітко визначилися два конкуруючі центри (правоконсервативний і ліберальний), які від політико-ідеологічних дискусій перейшли до організаційного оформлення основи партійних структур. Зважаючи на поглиблення соціальної диференціації суспільства, консервативні елементи спиралися у перспективі на клас приватних власників, який і прагнули сформувати ринковими реформами. Вони запропонували "шоковий перехід" до нових економічних відносин.

Соціалізуючі ліберали ЧСФР схилилися більше до популізму, говорили про ринкову економіку "соціального характеру", обіцяли плинну трансформацію економіки і соціальної гарантії населенню в перехідний період.

Черговий сейм ГФ 13-14 січня 1991 р. схвалив рішення про формування правоорієнтованої партії з індивідуальним членством, затвердив "Вихідну політичну програму ГФ", "Принципи організаційної структури ГФ", вибрав Раду нової партії. Пропозиції лібералів про можливість колективного членства та існування клубів у середині ГФ не були підтримані правими і особисто В.Клаусом. Правда, видимість єдності масового громадянського руху ще зберігалася. Але, як вказувала преса ЧСФР, це було скоріше тимчасовою угодою обох течій про те, що не буде робитися і не буде говоритися з метою збереження компромісу і відвернення парламентської та урядової кризи.⁹ І в центральному парламенті та уряді, і в органах представницької та виконавчої влади Чехії та на місцях склалися окремо функціонуючі клуби правоконсерваторів та лібералів.

У кінці січня-на початку лютого 1991 р. відбувся повний і остаточний організаційний розкол ГФ. На засіданні міністерського клубу ГФ 7 лютого 1991 р. В.Клаус і його прихильники разом з представниками Ліберального клубу ГФ на чолі з П.Ріхетських та Й.Дінстбіром погодилися з поділом ГФ на дві партії, жодна із яких не повинна була б мати назву – "Громадянський форум".¹⁰

23 лютого 1991 р. відбувся позачерговий республіканський сейм ГФ, серед делегатів якого майже 90% складали представники право-консервативного крила і прихильники В.Клауса. Вони оголосили про створення нової правоконсервативної "Громадянської демократичної партії" (ГДП). Незважаючи на заяви, що ГДП буде партією із "сучасною європейською структурою", вона з самого початку була міцним організаційним об'єднанням із жорсткою внутрішньопартійною ієрархією та дисципліною, виключно індивідуальним

Сталося те, що і прогнозували на перших порах існування ГФ і ГПН їх лідери – масові громадянські рухи, із конституційним завоюванням влади шляхом вільних парламентських виборів, виконали свою історичну місію. Перехід від тоталітарної системи до громадянського суспільства і парламентської демократії, плюралістичної політичної системи здійснився. Багатопартійність стала реальністю – у виборах 1990 р. приймали участь понад 100 партій, рухів, блоків, ініціатив та інших самостійних політичних суб'єктів.

Найбільш різко розмежував політичні сили ЧСФР вибір шляху еволюції країни до ринкової економіки. На парламентських виборах 1990 р. Перевагу отримали добре відомі особистості – колишні дисиденти, які представляли ліберальну течію в ГФ. Але це крило конструктивної економічної програми розвитку чехословацького суспільства реально не мало. Більш чітку постану програму переходу до ринку висунуло праве крило ГФ.⁴

Уже на початку 1990 р. проект економічних реформ, розроблений правими прихильниками "монетаризму" і "шокової терапії", під керівництвом федерального міністра фінансів Вацлава Клауса⁵, концептуально переміг над ліберально-соціалістичними пропозиціями введення ринкових відносин. Затримка із введенням у дію цього сценарію введення ринкових відносин, нерішучість та топтання на місці нового чехословацького парламенту і уряду в липні-вересні 1990 р. привели до поправління як в основному чеського суспільства, так і масової бази ГФ і його функціонерів на місцях.

У кінцевому результаті саме партіаратники із чеських і моравських регіонів вирішили долю керівництва ГФ. Найбільш активні наприкінці 1989 р. – першій половині 1990 р. лідери ГФ, висунуті на державні та парламентські пости, фактично не приймали вже участь у роботі Форуму, котрий, швидше, став дискусійним клубом ідейно-протилежних груп. Усунуті від вирішення справ на державному рівні, місцеві функціонери ГФ у Чехії зблокувалися і провели на пражському сеймі ГФ 13 жовтня 1990 р. головою Координаційного центру ГФ В.Клауса. Спроба президента В.Гавела вплинути на вибори керівництва, виступ на засіданні ГФ і намагання провести кандидатуру лідера, близьку лібералам чи "Граду" (президентській команді) успіху не мала. За В.Клауса проголосувало 115 делегатів Сейму ГФ, а за кандидата "Граду" М.Паллоуша – 52.⁶

З приходом В.Клауса на ключову посаду в ГФ почалася чистка в Координаційному центрі ГФ, витіснення лібералів і прихильників президента В.Гавела. Був створений невеликий дієздатний апарат управління. Матеріалізувалася лінія, визначена В.Клаусом – позбутися в ГФ як крайніх лівих, так і крайніх правих.

8-9 грудня 1990 р. на республіканській зустрічі менеджерів, тобто, платних функціонерів ГФ у м.Оломоуц була чітко сформульована ідея про необхідність створення ГФ у політичну партію. В.Клаус на нараді вказав на необхідність створення політичної партії, базовою програмою якої була б економічна реформа, орієнтована на створення приватного сектору. Партія, на його думку, повинна мати чітку організаційну структуру і штатний партапарат. Більшість

членством. Причому від членів ГДП вимагалось письмове підтвердження (заява) стосовно того, що вони в минулому не були учасниками "Народної міліції" (комуністичних озброєних робітничих загонів), не співробітничали з органами держбезпеки, вказали період перебування в рядах КПЧ і т.д. Платні функціонери – діяльні молоді політики формували імідж В. Клауса як інтелегентного, мудрого та серйозного політика, лідера найбільш перспективної партії. Ліберали та ліві, правда, звинувачували ГДП у створенні культу "вождя".

Таким чином, уже на початку 1991 р. в Чехії припинив існування масовий демократичний рух – ГФ і почала складуватися організаційно-партійна структура політичної системи громадянського суспільства. Це свідчило про інтенсивний хід і поглиблення соціально-політичної структуризації чеського суспільства. Дещо іншим шляхом проходила трансформація словацького масового громадянського руху – ГПН.

На відміну від інших країн Центрально-Східної Європи, уже в ході антитоталітарної революції листопада 1989 р. у Чехословацькій фактично виникли два масові національно-державні громадянські рухи. Сферою впливу і дії "Громадянського форуму" (ГФ) була Чехія, а т.зв. "сестринської організації" ГФ – "Громадськості проти насилля" (ГПН) – Словаччина. Цікаво, що в найменш розвинутій і найбільш консервативній та релігійній частині Словаччини – Східнославацькому краї в перші дні після 17 листопада 1989 р., вже при існуванні центру ГПН у Братиславі, стихійно створювалися місцеві "громадянські форуми". Однак, після конституювання по 20 листопаду 1989 р. республіканського і крайових центрів (КЦ) ГПН і у Східній Словаччині місцеві "громадянські форуми" трансформувались в ГПН.

Лідерство у словацькому масовому громадянському русі – ГПН, як і ініціатива його створення, належали представникам творчої інтелігенції та інтелектуальних кл. Серед них, наприклад, актори М.Княжко, М.Вашарійова, філософ-дисидент М.Кусі. Альтернативні природоохоронні рухи представляв Я.Будай. "Альтернативну церкву" уособлювали представники політичного католицизму Я.Чарногурський та Ф.Міклошко.¹¹

На відміну від Чехії, та празького федерального рівня, суспільно-політичні зміни у Словаччині проходили зовнішньо радикальніше і більш агресивно, особливо, на місцях. При вирішенні долі революції у Празі, розпаді партійно-державної системи зверху, словацька партійно-бюрократична номенклатура взагалі втратила здатність без підказки центру, орієнтуватися в перебігу подій. Аналогічно, як і в Радянському Союзі під час серпневого путчу 1991 р., місцеві "князьки" були охоплені розпачем і паралічем, моментально "захворіли" чи пішли у "відпустку". Без керівної вказівки система нездатна була й боронитися.

Клубок протиріч у Словаччині був дещо складнішим від Чехії. До загальнодемократичних перетворень впліталися і проблеми національних меншостей, насамперед угорської, котра складала більше 1/10 населення республіки, вплив католицизму у зв'язку із вищим ніж у Чехії відсотком вірників церкви серед громадян Словаччини. Але, мабуть, найголовнішою специфічною

проблемою стало конституювання ролі Словаччини у чехословацькій федерації, досягнення хоча б розмежування компетенцій між федеральним центром і республіками.

Відразу ж після листопадової 1989 р. революції відродився словацький політичний націоналізм, як домашнього, так і закордонного походження. Ні одна політична сила Словаччини не могла ігнорувати національно-емансипаційні прагнення словаків. Навіть плуралістична верхівка ГПН на перші ж "союзнські" переговори з ГФ прийшла до Праги із лозунгом "Шанс для Словаччини"¹², про що чеські політики не забули нагадати своїм партнерам уже після розпаду ЧСФР.

Вирішити впродовж короткого строку усі проблеми більш соціально-економічно відсталой, ніж Чехія, Словаччини ГПН не могла. Та й саме керівництво руху досить швидко ідейно зблизилось із празьким центром ГФ, сконцентрувавшись лише на загальнодемократичних перетвореннях. Це дало змогу іншим суб'єктам різношерстої політичної сцени звинуватити ГПН у "профедералізмі", "зраді" національних інтересів.

У Чехії до ГФ, створюваного як масовий демократичний рух, з самого початку увійшли функціонуючі партії, об'єднання, громадянські ініціативи, так як до листопаду 1989 р. тут уже існував організований антиготалітарний, антикомуністичний рух майже в напівлегальній формі.¹³ У Словаччині ж кристалізація політичних суб'єктів проходила в основному після листопадових подій. Один із засновників ГПН – Я.Чарногурський паралельно започаткував створення Християнсько-демократичного руху (ХДР) і очолив його. Крім Словацької національної партії (СНП) поза ГПН виник майже десяток націоналрадикальних партійок і груп – від "глінковців" до "словацьких самостійників". Ожила "історична", тобто, створена ще у перші повоєнні роки, Демократична партія (ДП), реставрувалась Партія свободи (ПС). Але, водночас, оперативніше ніж у Чехії, з ініціативи нових молодих лідерів – П.Вайса, М.Фтачніка, П.Каніса та інших пройшло оновлення Компартії Словаччини, котра далі добилася федералізації КПЧ, відділилася в окремі політичний суб'єкт, повністю змінивши в кінці-кінці і непопулярну "комуністичну" назву на – "Партія демократичної лівниці" (ПДЛ). Фактично словацькі посткомуністи за ідеологічну платформу взяли погляди західноєвропейської соціал-демократії, провели тотальну чистку рядів партії, звільнившись від ортодоксальних груп і скопрометованих минулою практикою діячів. "Нові комуністи", тобто ПДЛ, з початку 1990 р. стали другою за впливом політичною силою Словаччини після ГПН, так як фаворизований ХДР тільки знаходився у стадії організаційного становлення.

Політична ситуація в Словаччині до виборів 1990 р. дещо змінилася. Диференціація суспільства після моменту загальнонародної єдності листопадових днів 1989 р. уже навесні 1990 р. стала глибшою і чіткіше визначилася політична орієнтація соціальних груп. На виборах у Словацьку Національну Раду (СНР) кандидати ГПН отримали 29,34%, СНР – 13,94%,

ХДР – 19,2%, КПС – 13,34% голосів виборців.¹⁴

Досить скромні виборчі результати ГПН, порівняно із перемогою ГФ в Чехії, наприклад, до Чеської Національної Ради (49,5%)¹⁵, пояснюються комплексом причин, котрі крилися, в тому числі, і в специфіці становлення та організації самого словацького масового демократичного руху.

ГПН з самого початку не інтегрувала всі антикомуністичні сили й ідеологічні течії словацького суспільства. Проклерикальні й націоналістичні ідейні платформи набрали політично-організаційної форми у самостійних суб'єктах поза ГПН. За передвиборчими прогнозами у Словаччині передбачалась навіть перемога ХДР. Пропагандистська кампанія Праги, спрямована проти словацького націоналізму, лише сприяла росту популярності СНП. Навесні 1990 р. ГПН допустила помилку, індиферентно поставившись до так званої “дефісної війни” навколо назви держави у федеральному парламенті. Спочатку було прийнято офіційне найменування замість ЧССР – “Чехо-Словацька Федеративна Республіка”. Але таке тлумачення викликало алергічну реакцію в Словаччині. Федеральні Збори змушені були перейменувати країну на – “Чеська і Словацька Федеративна Республіка” (ЧСФР).¹⁶

У самому керівництві ГПН точилась постійна боротьба за лідерство, як з особисто амбіційних причин, так і з точки зору ідейної орієнтації руху. Найбільш активний лідер і засновник ГПН Я.Будай у березні 1990 р. був політично скомпрометований публікацією в пресі матеріалу про його минуле співробітництво із комуністичною держбезпекою (при спробі висунути кандидатуру на пост голови словацького парламенту і достроково відкликати Р.Дустера із цього поста).¹⁷ Частина верхівки, на чолі з Ф.Галом однозначно орієнтувалась на Прагу і копіювала дії ГФ. Інша група у керівництві ГПН, як показали подальші події, орієнтувалась на словацьку специфіку постсоціалістичних перетворень (В.Мечіар, М.Княжко, Р.Фікус та інші).

ГПН отримала в руки майже всі ключові пости в уряді і парламенті. Коаліція ГПН – ХДР – ДП забезпечувала абсолютну парламентську більшість. Однак, ГПН у Словаччині, як і ГФ у Чехії, правда з піврічним запізненням, потрапила в становище, коли найбільш діяльні й авторитетні лідери громадянського руху, в силу політично-державної кар'єри, почали віддалятися від справ внутрішнього життя цього масового об'єднання. Рух у свого чергу бюрократизувався. Формувався партчиновницький апарат, котрий також рвався до реальних важелів політичної і виконавчої влади. Фактично у верхній ланці ГПН склалися два центри політичної сили. Один – Словацька Рада ГПН (Федор Гал), другий – урядово-парламентське представництво (В.Мечіар).

Словацька Рада ГПН спиралася на місцеві центри руху. Але регіональні центри самі втягнулися в лихоманку кадрових змін на місцях, в боротьбу за крісла в місцевих органах самоуправління й національних комітетах, та й за лідерство в апараті ГПН. Типовою для цього була еволюція Східнославацького крайового центру ГПН, котрий протягом 1990-1991 рр. вдарився у політичні інтриги, групування, особисті конфлікти, використання компрометуючих

матеріалів для політичного шантажу противників. Скандальні і детективні методи діяльності Східнославацького КЦ ГПН, нібито для боротьби проти “комуністичної мафії” та “темних сил”, закінчилися внутрішнім конфліктом і розпадом крайового центру на ворогуючі угруповання, підтримом авторитету ГПН.¹⁸

Виконавчий апарат ГПН намагався у Словаччині зайняти нішу правлячої політичної партії, діяв методами, не набагато відмінними від колишньої партійно-державної номенклатури КПЧ. Це можна пояснити більш низьким рівнем політичної культури у Словаччині порівняно з Чехією, висуненням у лідери ГПН випадкових людей, особливо на місцях, котрі за комуністичної влади не пройшли школу організованого солідарного опору тоталітарному режиму.

Група представників ГПН в уряді Словаччини, на відміну від антикомуністичної спрямованості СР ГПН, зробила ставку на національно-емансипаційні прагнення словацького народу. Уже в серпні 1990 р. словацькою стороною офіційно на федеральному і міжреспубліканському рівнях було висунуто питання про необхідність перерозподілу компетенцій в рамках федеративної держави. З цього часу і надалі словацька концепція побудови чесько-словацької федерації виходила із пріоритетності державного будівництва “знизу”, тобто, укладання спочатку федерального договору між Чеською та Словацькою республіками, а далі – формування компетенцій і прав федерального центру. Ідея “сильних республік – сильної федерації” багату в чому перегукувалася із горбачовською концепцією реформування унітарного СРСР. Але як і в Радянському Союзі, в ЧСФР такий підхід виявився непродуктивним і привів до розпаду чесько-словацької федерації.

Перші ж спроби більш незалежної лінії словацького керівництва викликали спочатку приховане, а, накінеш, і відкрите роздратування та навіть ворожість на рівні федерального центру, на Граді, у верхівці ГФ. “Словацький сепаратизм” став предметом особливої уваги федеральних і чеських органів масової інформачії, політиків. Штучно формувався образ “словацької націоналістської загрози”, “пугала Мечіара”.

Коаліційний уряд В.Мечіара і насправді з осені 1990 р. досить динамічно почав нав'язувати федеральним органам свою лінію на переговорах з “компетенційного закону”. Частково погодивши основні положення із керівництвом Чехії, уряд Словаччини підготував, вніс на обговорення у словацький парламент і швидко направив федеральним органам власний проект зміни конституційного закону №143 від 27 жовтня 1968 р. про Чехословацьку федерацію. Цим проектом передбачалось значне розширення компетенцій республік – самостійність бюджетної, податкової політики, зовнішньоекономічних зв'язків, розподіл загальнодержавної власності на власність федерації та республік і інше. Федеральний уряд на засіданні 8-9 листопада 1990 р. не зміг задовольнити радикальні вимоги республік, насамперед Словаччини.¹⁹ І тільки 13 листопада 1990 р. на зустрічі прем'єр-міністрів: ЧСФР – М.Чалфи, ЧР – П.Пітгарга і СР – В.Мечіара, спільно з

парламентськими представництвами, були погоджені компромісні підходи до проекту “компетенційного закону”, що передбачали єдність зовнішньополітичних і зовнішньоекономічних, фінансово-податкових, митних та інших найбільш важливих функцій в рамках федерації.²⁰ Проект “компетенційного закону” з доповненнями повинен був бути обговореним в парламентах Чехії та Словаччини, а потім – кожна з республік мала передати свій варіант Федеральному Зборам ЧСФР.

Як свідчив подальший розвиток подій на фронті, як йменували в тодішній Чехословаччині, “компетенційних боїв”, чеська сторона і федеральний уряд обрали тактику зтягування предметного розгляду накопичених проблем взаємовідносин у федерації. А це вело до радикалізації словацької позиції та вимог. Тоді Прага, разом з про федерально більшістю Словацької Ради ГПН, Президії Словацьких Національних Зборів, включила механізм політичних інтриг для усунення з політичної сцени найбільш авторитетного словацького лідера – В.Мечяра. В січні-лютому 1991 р. велись інтенсивні переговори і пошук альтернативного авторитетного словацького політичного діяча, котрим став лідер ХДР Я. Чарногурський. Для нагнітання політичного ажіотажу та маніпуляції громадською думкою, “федералістами” була запущена через засоби масової інформації версія, що В.Мечяр та його прихильники готували у Словаччині “лівий переворот” і реставрацію комуністичного режиму.

Словацька Рада ГПН на чолі з Ф.Галом, знаходячись на унітарно-федеральних позиціях, безпосередньо намагалася керувати діями кабінету В.Мечяра. Однак, прем’єр уже відкрито ігнорував засідання Ради та її вказівки. На сеймі ГПН у м. Топольчани (23-24 лютого 1991 р.) прихильники В.Мечяра спробували реконструювати склад Ради ГПН і обрати прем’єра головою Ради. Але “галовці” утримали позиції. Назовні ще зберіглася видимість єдності ГПН. До речі, саме в цей час розпадався ГФУ Чехії. І Ф.Гал категорично заперечував можливість аналогічної організаційної кризи масового громадянського руху – ГПН у Словаччині. Та криза уже була фактом.

11 березня 1991 р. В.Мечяр та його однопдумці – М.Княжко, Р.Зеленай, А.-М.Гуска, Р.Філкус створили організаційну групу для підготовки загальнословацької конференції клубів ГПН і опублікували платформу “За демократичну Словаччину”.²¹ У цьому документі конфлікт В.Мечяра – Ф.Гал у ГПН трактувався як протистояння різних принципів організаційної побудови руху. “Галовська” Рада ГПН звинувачувалася у відродженні методів “Політборо” з керівництва урядом і парламентською фракцією ГПН, у спробах бюрократизувати рух. “Мечярівці” пропонували реорганізувати керівництво ГПН, включити до нього представників від депутатського корпусу, місцевих організацій, уряду. Тобто, членів ГПН, які були обрані народом, а не зробили політичну кар’єру в русі. Однак, суттю конфлікту було корінне протиріччя у виборі стратегії ГПН між двома організаційними течіями: чи копіювання правоконсервативних федеральних і чеських реформ, чи врахування специфіки Словаччини і коригування постсоціалістичних перетворень у республіці,

забезпечуючи соціальні гарантії масам.

Характерно, що конфлікт у ГПН розгорівся тоді, коли “шоковий” сценарій переходу до ринку В.Клауса був уже схвалений і почав реалізовуватися. До цього, у 1990 р. Словаччина відчувла наслідки необачних політичних рішень на федеральному рівні. Після заяв міністра закордонних справ І.Дінтсбєра та президента В.Гавела про припинення Чехословацького експорту зброї, почало зростатись виробництво озброєння у Словаччині. А програма конверсії не була підкріплена фінансово, і, закономірно, в словацьких центрах важкої промисловості виникло масове безробіття і вогнище соціальної напруги. Сировинний і напівфабрикатний характер словацького промислово-виробничого комплексу, як придатку “шокової терапії” більш важкі фінальним виробництвом, обіцяв у випадку “шокової терапії” більш важкі соціально-економічні наслідки реалізації ринкових реформ у Словаччині ніж у Чехії. З іншого боку, реформні перетворення вимагали єдиного економічного простору, централізму і унітаризму. Філософія ринкових реформ В.Клауса не передбачала якогось специфічного словацького шляху у рамках чехословацької моделі переходу до ринку.

6 березня 1991 р. в Братиславі за присутності Голови Федеральних Зборів ЧСФР А.Дубчека, парламентарів від ГПН, але без “бунтівного” В.Мечяра, відбулося засідання Ради ГПН, на якому розглядалися питання організаційного розколу громадянського руху. Була затверджена резолюція із 6-ти пунктів, що передбачала розглянути в словацькому парламенті діяльність прем’єра В.Мечяра та словацького міністра закордонних справ М.Княжжа, що нібито суперечила лінії ГПН. Запропоновано було створити і депутатську комісію ГПН для перевірки діяльності В.Мечяра на посту міністра внутрішніх справ у словацькому уряді “національної злагоди” (листопад 1989 р. – червень 1990 р.).²² Політична верхівка ГПН намагалася підкорити своїй волі уряд Словаччини, очолюваний В.Мечяром, утвердити ідею про верховенство рішень Словацької Ради ГПН, як правлячого руху. Опоненти знову у відповідь почали звинувачувати Раду ГПН у відродженні традицій комуністичного “Політборо”.

Але лідери ГПН все-таки змоглися за допомогою Президії Словацьких Національних Зборів відкликати В.Мечяра та його прихильників із урядових постів. Використавши ще закони комуністичного періоду, зокрема Закон № 204 СНР від 29 грудня 1968 р. про Регламент Словацької Національної Ради, Президія СНР після декількох денного засідання, яке відбулося 19-23 квітня 1991 р., постановила відправити у відставку В.Мечяра і доручила лідеру ХДР Я.Чарногурському очолити уряд Словаччини.²³

Як йменували його далі – “конституційний переворот” у березні-квітні 1991 р. означав остаточне припинення існування в Словаччині єдиного масового демократичного руху – “Громадськості проти насилля”. Федерально налаштоване крило ГПН – група навколо Ф.Гала (“галовці”), добровільно передавши владу до рук проклерикального ХДР, заснували нову партію правого спрямування – “Громадянську демократичну унію – Громадськість проти

конкуренції. На зламі другого і третього тисячоліть, особливо у ході парламентських виборів 2002 р. реальність засвідчила, що ні ажд теперішнього часу "кляустваська" ГДП у Чехії, ні тривало "мечарівський" РЗДС у Словаччині так і не змогли повернутися до влади. Чи це проблема лідера-вождя, чи самої партії вождистського типу покаже, гадаємо, найближчий час.

¹ Rozdelenie poslancských kresiel Federálneho zhromaždenia // Pravda. – 1990. – 14 júna.

² Koalícia odstavila opozíciu // Pravda. – 1990. – 27 júna.

³ Rozdelenie poslancských kresiel SNR // Pravda. – 1990. – 16 júna.

⁴ Див.: Копытня М. Сценарий экономической реформы в ЧСФР // Вопросы экономики – 1991ю - № 4. - С.98-107ю

⁵ Klaus V. Cesta k tržní ekonomice (Výber z článků, projevů a přednášek v zahraničí). – Pr.: Top agency, 1991.

⁶ V čele Of Vaclav Klaus // Lidové noviny. – 1990. – 15 října.

⁷ Āčá.: Rudé právo. – 1990. – 10, 17 prosinca.

⁸ Lidové noviny. – 1990. – 21 prosinca.

⁹ Slobodný piatok. – 1991. – 21 januara.

¹⁰ Rudé právo. – 1991. – 9 února; Občanský deník. – 1991. – 9 února.

¹¹ Keď sme brali do ruk budúcnosť. – Br.: ARCHA. – 1990. – S.8-15.

¹² Šansa pre Slovensko: Program hnutia Verejnost' proti násiliu. – Br.: ARCHA. – 1990.

¹³ Див.: Не упрощать процесс перестройки (Мнения, точки зрения, мысли о современных событиях в Чехословакии). – Прага: Орбис, 1989. – С.20-24.

¹⁴ Pravda. – 1990. – 11, 16 júna.

¹⁵ Předběžné výsledky voleb // Rudé právo. – 1990. – 11, 14 června.

¹⁶ Āčá.: Fyzválsá I. Voláme sa Česko-Slovenská federatívna republika // Pravda. – 1990. – 30 marca; Šutovec M. Semióza ako politikum alebo „Pomlčková vojna“. – Br.:Domino, 1999.

¹⁷ Po Bartončikovi take Budaj // Rudé právo. – 1990. – 11 črvna.

¹⁸ Schutz P. Koprnický a „prsia“ // Akcia. – 1990. – N 4. – S.1-2.

¹⁹ Kompetence na pokračování // Hospodářské noviny. – 1990. – 9 listopadu. – S.1.

²⁰ John Z. Ibjemný seznam svázů // Mláda fronta dnes. – 1990. – 14 listopadu.

²¹ Usnesenie platformy VPN-ZDS // Národná obroda. – 1991. – 26 marca.

²² Mimoriadna Slovenska rada VPN. Konfrontácia koncepcii // Národná obroda. – 1991. – 7 marca.

²³ VPn definitívne odovzdala moc KDh // Čas. – 1991. – 29 apríla.

²⁴ Rozvod bez problémov – a problémy ostávajú // Slovenský Vychod. – 1991. – 29 apríla; Uznesenie. Mimoriadny republikový Snem VPN 27.04.1991 // Verejnost'. – 1991. – 29 apríla.

----- 293 -----

насилля", а національно орієнтовані "мечарівці" започаткували формування нової політичної сили – спочатку ще з емблемою ГПН – "Громадськості проти насилля – За демократичну Словаччину", перейменовану з другої половини 1991 р. у "Рух за демократичну Словаччину" (РЗДС).²⁴

З цього часу в новітній політичній історії Словаччини РЗДС починає грати майже визначальну роль. А його лідер – В.Мечар стає харизматичним політиком, якому, незважаючи на його партійні і особисті політичні поразки та реванші, немає рівнозначної фігури на словацькій політичній сцені. Саме Рух і особисто В.Мечар найбільшим чином спричинилися на здобутті впродовж 1992 р. атрибутів суверенної держави словацького народу, мирному розпуску чесько-словацької федерації і появі на карті континенту з 1 січня 1993 р. нової незалежної країни – Словацької Республіки. Але РЗДС, на відміну від свого чеського правоохоронного політичного партнера по розпуску чесько-словацької федерації – ГДП (В.Клаус), фактично до кінця 1990-х років залишався націоналпопулістськи орієнтованою організацією з елементами характеристик, притаманних масовим рухам. Це свідчило про загальмованість процесів структуризації словацького суспільства, порівняно з чеським.

Таким чином, проведений порівняльно-історичний аналіз процесу трансформації масових громадянських рухів у Чехії – "Громадянського форуму" та у Словаччині – "Громадськості проти насилля" засвідчує, що впродовж другої половини 1990 р. – першої половини 1991 р. відбувся своєрідний процес "партизації" колишніх єдиних масових конгломератів. Він відображав глибину і рівень соціально-політичної структуризації суспільства. Через те, що у Словаччині реформний процес був більш загальмованим, ніж у Чехії, і мав дещо гостріші та набагато суперечливіші соціально-економічні і політичні наслідки, провідною політичною силою, яка вийшла із словацької ГПН, став РЗДС із не зовсім чіткою ідейною платформою та розмитою організаційною структурою. А в Чехії, де реформи в усіх сферах суспільного життя йшли плінно і набагато швидше, і, відповідно, була прискорена суспільно-політична структуризація суспільства, на руїнах ГФ виникла могутня правоохоронна партія – ГПН з чіткою проринковою ідеологією та жорсткою організаційною структурою.

Цікаво, правда, інше – обидва основні спадкоємці масових громадянських рухів у Чехії – ГПН, у Словаччині – РЗДС мали важливу спільну рису. Вони були політичними утвореннями "вождистського" типу і трималися як єдине, монолітне ціле в основному на авторитарних методах керівництва як В.Клаусом, так і В.Мечаром внутрішньопартійним життям. Цей тип "партій-лідера" здатен завоювати і втримати владу в країні шляхом демократичних парламентських виборів. Але вони живуть і тримаються на верхівці піраміди влади в основному за рахунок авторитету "вождя". У демократичному суспільстві нечасто один-єдиний політик може залишатися авторитетним довічно. Тому з падінням популярності лідера, автоматично падає і авторитет партії такого типу та зникаються її шанси виграти в боротьбі за владу в умовах жорсткої політичної

ЗМІСТ

<i>М. Вегеш, Ю. Остапець</i> , Політичні партії в Україні 1991–2001 рр.	4
<i>І. Горобченко</i> , Організаційна структура та принципи діяльності політичних партій в Україні	26
<i>М. Токар</i> , Політичні партії Закарпаття у 20–30-х роках ХХ ст.	34
<i>І. Горобченко, Ю. Остапець</i> , Осередки політичних партій в Закарпатській області 1991–2001 рр.	78
<i>О. Бенедик</i> , Всеукраїнське Об'єднання «Батьківщина»	96
<i>З. Олень</i> , партія «Грудова Україна»	99
<i>О. Личко</i> , Комуністична партія України	102
<i>В. Лазорик</i> , Партія регіонів	104
<i>Н. Ткаченко</i> , Партія «Демократичний Союз»	106
<i>Б. Пал</i> , Партія зелених України	110
<i>Ю. Ковач</i> , Соціалістична партія України	112
<i>О. Чорний</i> , Партія національно-економічного розвитку України (ПНЕРУ)	115
<i>Н. Кузьмінська</i> , Соціал-демократична партія України (об'єднана) ...	117
<i>М. Рояк</i> , Аграрна партія України	119
<i>Н. Шестак</i> , Селянська партія України	123
<i>О. Коробко</i> , Політична партія «Яблуко»	125
<i>І. Горобченко</i> , Народно-демократична партія України	127
<i>В. Буката</i> , Партія «Реформи і порядок»	131
<i>В. Колька</i> , Українська Республіканська партія	133
<i>Н. Гаринець</i> , Народний Рух України	135
<i>Р. Далекорей</i> , Український Народний Рух	139
<i>М. Зан</i> , Етнополітична ситуація на Закарпатті 1989-1991 років (воля народу чи протистояння еліт?)	140
<i>А. Пелиш</i> , Виртуальное пространство политических партий Украины	167
Аналіз електорального /виборчого/ процесу в Україні	172
<i>М. Вегеш, Ю. Остапець</i> , Політичні вибори: начерк до теорії електорального процесу	173
<i>М. Палінчак</i> , Виборче законодавство: (зарубіжний досвід)	192
<i>Ю. Ковач, Ю. Остапець</i> , Виборча система України: етапи становлення	197
<i>Ю. Остапець</i> , Електоральна поведінка: сутність та основні теоретико-методологічні підходи до її вивчення	206
<i>М. Рояк</i> , Обласна рада Народних депутатів, її структура, особливості формування, місце в системі владних відносин у суспільстві	228
<i>В. Лазорик</i> , Вибори органів місцевої влади в 1998 році в місті Ужгороді	234
<i>Ю. Остапець, Н. Ткаченко</i> , Аналіз основних чинників впливу на голосування виборців у Закарпатській області (ескіз методології)	239
Вибори в країнах центральної та південно-східної Європи	246
<i>В. Лемак</i> , Становлення і розвиток партійної системи Чеської республіки (1989–2000 рр.)	247
<i>Т. Кіш, Ю. Остапець</i> , Партії і вибори в Угорщині 1990–1998 рр.	257
<i>Ю. Остапець</i> , Парламентські вибори в Польщі 2001 р.	275
<i>Ю. Бисага</i> , Деякі особливості інституту президента в Європейських конституціях міжвоєнного періоду	280
<i>В. Приходько</i> , Трансформація масових громадянських рухів у Чехії та Словаччині в 1990-1991 рр.: порівняльний аналіз партійно-політичної структуризації	283

ББК 63.3(4УКР) + 63.3 (4)

К26

УДК 94(477) + 94(4)

Наукове фахове видання, в якому публікуються результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата історичних наук /Додаток до постанови ВАК України від 11 квітня 2001 р., № 5-05/4. Бюлетень ВАК України, №3, 2001.

До шістнадцятого випуску наукового збірника "САРПАТІСА -Карпатика" ввійшли статті з актуальних проблем історії та політології, які згруповані в трьох розділах - "Діяльність політичних партій в Україні", "Аналіз електорального /виборчого/ процесу в Україні" та "Вибори в країнах Центральної та Південно-Східної Європи". Автори збірника - історики, політологи, соціологи, юристи-звертають значну увагу на особливості політичних процесів у Закарпатській області. Читач може почерпнути для себе цікавий довідковий матеріал про основні осередки політичних партій у нашому краї.

Видання розраховане на широкий загал читачів.

© САРПАТІСА - Карпатика,

Випуск 16.

Політичні партії і вибори в
Україні та країнах Центральної
і Південно-Східної
Європи, 2002.

Видруковано в приватній друкарні "Романа ПОВЧ"
м. Ужгород, вул. Великокамяна, 31, тел./факс: (0312)613717
свідцтво серія 3т. № 11

замовлення №.130/2002
тираж: 200 екз.